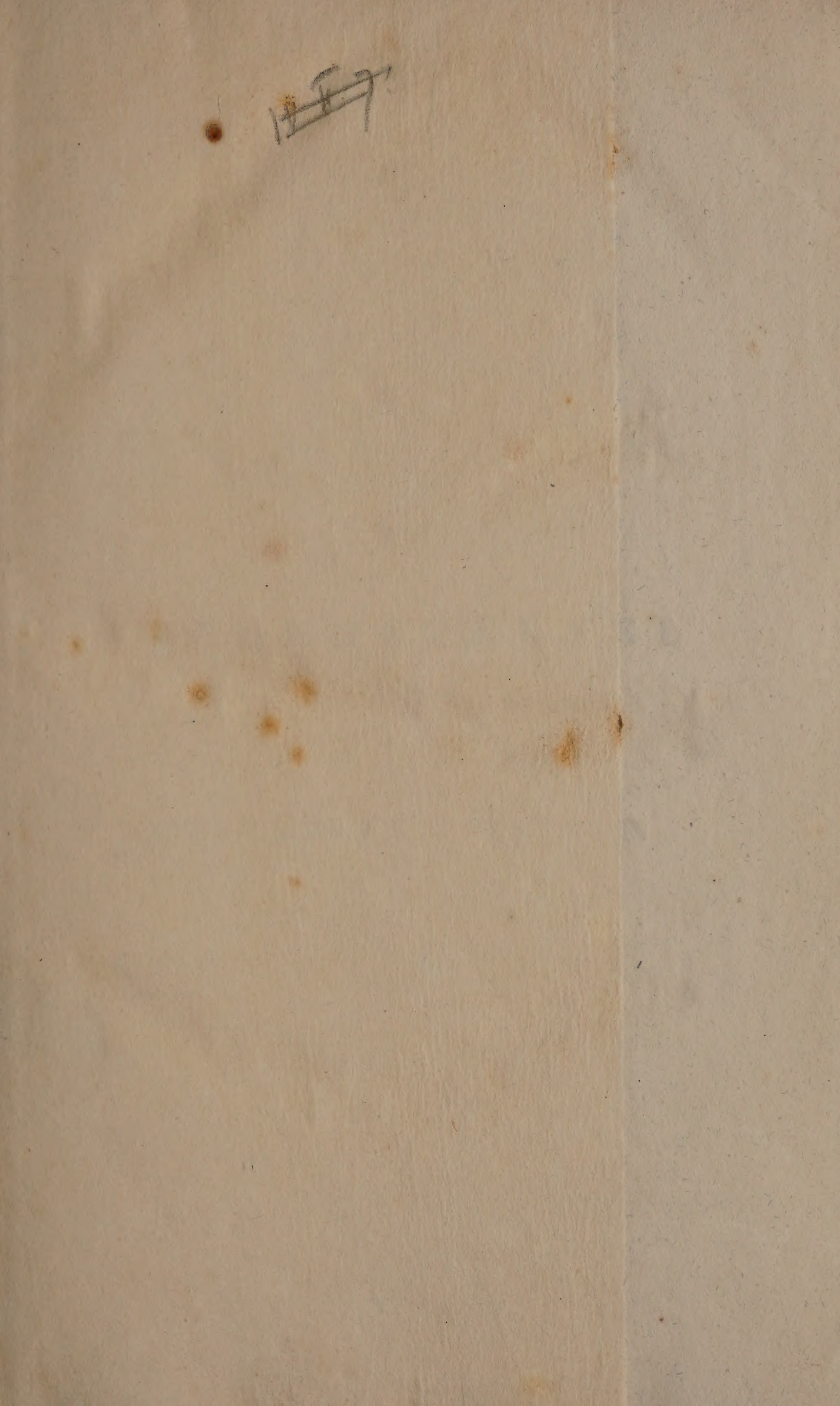

HET
ADERENSTELSEL
IN DESZELFS
ZIEKELIJKEN TOESTAND.

HET

ADERENSTELSEL

IN DESZELFS

ZIEKELIJKEN TOESTAND;

DOOR

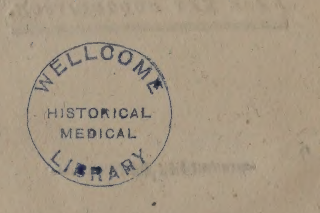
Dr. F. A. B. PUCHELT.

Gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde, en Directeur der Klinische School te HEIDELBERG, *enz. enz.*

NAAR HET HOOGDUITSCH.

AMSTERDAM,
J. H. LAARMAN.
1834.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

AAN DEN

LEZER.

Daar op den ziekelijken toestand van het Aderenstelsel in deszelfs geheelen omvang, tot heden toe (voor zoo veel mij bekend is), mindere aandacht is gevestigd geweest, dan zulks wel verdiende, vond ik mij, aangemoedigd door den, bij mij hoog in achting staanden Hoogleeraar M. J. MACQUELYN, *aan wien ik, buiten deszelfs wetenschappelijke leiding, ook voor zoo vele welwillende teregtwijzingen en hulpvaardigheid, bij dit werk ondervonden, groote verpligting heb, en waarvoor ik bij dezen mijnen opentlijken en regtmatigen dank betuig, opgewekt, om de vertaling van dit uitmuntend werk te beproeven; vertrouwende, daarmede den Genees- of Heelkundigen over het algemeen, welke het oorspronkelijke werk niet kennen of de Hoogduitsche taal niet lezen, geen ondienst te zullen doen.*

Wat de vertaling betreft, heb ik mij bevlijtigd, om de zaak zelve duidelijk en verstaanbaar te maken, en wanneer ik, om dat oogmerk te bereiken, somwijlen nu en dan de sierlijkheid der uitdrukking daaraan moge hebben opgeofferd, hetwelk ik schier vreeze, reken ik op de toegeeflijkheid van deskundige beoordeelaren, zoo ook voor de ingeslopene taal- en drukfouten; doch, indien ik mij on-

verhoopt, hier en daar, in de zaak zelve moge vergist hebben, zal mij bescheidene teregtwijzing aangenaam zijn.

Overigens prijst het werk zich zelf genoegzaam aan. De Schrijver heeft bij de overweging der ziekten, welke oogenschijnlijk in het Aderenstelsel haren zetel hebben, getracht, dezelve in hare geheele uitgestrektheid te ontvouwen en wel vooral de ophooping in de Aderstammen, de ontsteking en verwijding der Aderen.

Omtrent de genezing van de ziekten des Aderenstelsels, heeft hij het noodige aangevoerd, om in te zien, dat ook de op de ondervinding zich grondende behandeling daarmede instemt.

Indien ik, bij het nut, dat ik voor mij zelven uit deze vertaling getrokken heb, ook mijn doel, om aan anderen nuttig te zijn, eenigzins moge hebben bereikt, zal ik daardoor mijne moeite in de tusschenuren mijner studien, aan dezen arbeid besteed, rijkelijk beloond achten.

DE VERTALER.

INHOUD.

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

TWEEDE AFDEELING.

DERDE AFDEELING.

INHOUD.

VIERDE AFDEELING.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de genezing van de Ziekten des Aderenstelsels.

INLEIDING.

Ongetwijfeld ontleent een groot gedeelte der ziekten zijnen oorsprong uit eene kleine plaats der bewerktuiging, en zekerlijk worden daaruit dan ook ziekteverschijnselen geboren, welke oogenschijnlijk van algemeene ziekelijke aandoeningen ontstaan. De ziektekundige ontleedkunde (*Anat. Pathol.*) heeft ons van zulke plaatselijke gebreken reeds zoo vele bewijzen gegeven, dat het onnoodig zal zijn, hiervan voorbeelden aan te halen. Het is dus zeer te billijken, dat men in latere tijden op zulke schijnbaar algemeene kwalen zijne aandacht vestigt, waarin de Engelschen bijzonder uitmunten en ten voorbeelde verstrekken. Even als in ieder voornaam werktuig (*organ*) zulke ziektekundige stoornissen gevonden worden, zoo zijn dezelve ook in de aderen ontdekt. Hodgson (1) heeft deze menigvuldig en voornamenlijk ten opzigte der Heelkunde zeer wel opgemerkt. Indien wij echter den oorsprong van deze gebreken, b. v. van de Haemorrhoiden, plaatselijke verwijdingen, veranderingen van zelfstandigheid verder nasporen, of de toevallen nagaan, welke daardoor veroorzaakt, of in zamenhang met

(1) Hodgson von den Krankheiten der Arterien und Venen etc. Naar het Engelsch met aanmerkingen van Kreysig door Koberwein, Hannover 1817.

dezelve waargenomen worden, zoo zullen wij vinden, dat men zekerlijk in zeer vele, en wel in de meeste gevallen bij de plaatselijke gebreken en plaatselijk werkende oorzaken van dezelve niet berusten kan; maar deels op het geheele stelsel, of ten minste op een groot gedeelte van hetzelve, deels op andere verrigtingen en werktuigen opmerkzaam zijn moet. Is het dan wel met de ondervinding overeen te brengen, dat de aambeijen-gezwellen of verhardingen, aderspatten (*Haemorrhoidalknoten*) van plaatselijk werkende oorzaken, door prikkel van den aars, knellende bekleeding aan de onderste ledematen, altoos afhangen? of zoude iemand willen beweren, dat de hindernissen met welke de aambeijen (*haemorrhoiden*) vergezeld gaan, alleen op rekening van het plaatselijk gebrek te zetten zijn? Zal men niet veeleer door menigvuldige, en allezins oplettende overwegingen op het denkbeeld gebragt worden, dat ook het plaatselijk gebrek, de aderspatten, (*varices*) het zij al of niet bloedend, uit dezelfde bron ontspringen, van welke de hiermede gepaard gaande toevallen, pijn in den rug, ophoopingen van bloed, (*congestiones*) ongemakken in den onderbuik enz. hunnen oorsprong ontleénen? En wat ligt hier nader bij de hand, om als oorspronkelijke bron van dat alles aan te nemen, dan het adergestel, in deszelfs algeheele uitgebreidheid? Dit is echter tot heden toe, in dit opzigt, namelijk in zijnen geheelen omvang, zoo veel mij bekend is, nog niet geschied.

Stahl (1) Delius (2) Fuchs (3) en meer anderen heb-

---

(1) Stahl Diss. de venâ portae porta malorum etc. Hal.

(2) Delius diss. vena cava plena malorum, Erlang. 1751.

(3) Fuchs diss. de affectibus cum vena portae connexionem habentibus, Argent, 1718.

ben dit wel beproefd, maar zij zijn verouderd, en hunne wijze van verklaring en beschouwing zoude thans geen' grooten bijval vinden, ofschoon zij ook in een empirisch opzigt veel zuiver en goeds mogte bevatten. Daarenboven zijn wij sedert hunnen arbeid ook met zeer vele waarnemingen van ziekten der aderen verrijkt: ten dezen opzigte heb ik alleen te herinneren aan de gewigtige leer over de ontsteking der aderen, die door Hunter ontdekt, en sedert dien Schrijver menigvuldigmalen is waargenomen geworden. Ook over de verwijdingen, toegroeijingen, verbeeningen der aderen, wordt in de gezegde verhandelingen weinig of niets gevonden. In onze compendien en handboeken der Ziekte- en Geneeskunde worden wel vele ziekten, die wij oordeelen dat onder de aderlijke moeten worden geteld, b. v. de aambeijen, het bloedbraken, de zoogenaamde lijdelijke ophooping en bloeding, en meer andere behandeld; ofschoon de plaatselijke ongemakken, de ontsteking, ettering, vergroeijing en verwijding gewoonlijk gebrekkig behandeld of slechts enkel vermeld worden. De regte oorsprong echter der eerste, de wijze waarop de laatste op de bewerktuiging des menschelijken ligchaams werken, worden aldaar bijna geheel met stilzwijgen voorbijgegaan, en de eerste worden ook, als aderlijke ziekten, nergens zamengesteld gevonden. Markus spreekt wel in zijne specieele therapie, als ook in de dagbladen (*ephemeriden*) zeer menigvuldiglijk en te regt van de venositeit als van een ziektemoment, maar de bewijzen voor zijn gevoelen verzwijgt de Schrijver gewoonlijk en ook hier, terwijl hij zijne gezegden aan eene hoogere ingeving schijnt verschuldigd te willen zijn. Even als deze Schrijver alle denkbeelden, die hij tot de verklaring van ziekelijke verschijn-

selen bijbrengt, op eene onbehoorlijke wijze uiteengezet, zoo geschiedt zulks ook hier; ook zal niemand het gevoelen van Markus zijn toegedaan, wanneer hij bewijst, dat alle afgaande (*remitterende*), gastrische, galachtige en slijm-koortsen van eenen aderlijken aard zijn, indien het al waar is, dat eenige van dezelve daaruit haren oorsprong hebben. Ook zijn niet alle aderlijke ziekten door Markus uitvoerig behandeld, en zeer weinig in haren zamenhang en uit hare gewone bronnen afgeleid geworden. In de laatste tijden heeft eindelijk de Hofraad Kreysig ons, zoo wel in zijn groot werk over de hartziekten, als in eenige aanmerkingen over Koberweins vertaling van Hodgsons Schriften over de ziekten der slagaderen en aderen, eensdeels over meerdere aderlijke ziekten, anderdeels over het ziekelijke aderleven in het algemeen, als de oorzaak van vele ziekten, opmerkzaam gemaakt, en belooft ons, in zijne aanstaande uitgave der Therapie, op dit onderwerp zijne bijzondere opmerkzaamheid te vestigen. Even als genoemde wenken vernuftig zijn en op goede gronden steunen, zoo mag men ook van het volgende werk groote verwachtingen koesteren.

Al hetgene in de gemelde schriften en in vele anderen, waarin enkele ziekten der aderen beschreven worden, voorkomt, heb ik mij, volgens mijne overtuiging, wel ten nutte gemaakt, en bijeengebragt; menige eigene waarneming er bijgevoegd, en alle deze bijzonderheden tot een geheel trachten te vereenigen, terwijl ik als grondregel het ziek worden van het aderenstelsel in 't algemeen heb aangenomen. — En zoude inderdaad het aderenstelsel over het geheel genomen niet ziek kunnen worden, en daardoor deels plaatselijke, op hetzelve zigtbaar wordende gebreken, deels ook in andere verrigtingen en werktuigen geene ziekelijke toestanden kunnen te weeg brengen?

Wanneer ook dit stelsel een gedeelte van de bewerktuiging des menschelijken ligchaams is, en aan hetzelve werktuigelijke zelfstandigheid en een eigendommelijk bestaan moet toegekend worden; zelfs wanneer het op zich zelve *een* gedeelte van de geheele organismus uitmaakt, zoo zal men toch de mogelijkheid daarvan niet kunnen loochenen, en indien het ziekelijke omstandigheden oplevert, die zich ongedwongen, dat is volgens eene verstandige natuurleer des menschelijken ligchaams, daaruit laten afleiden, zal men ook de wezenlijkheid moeten erkennen. Maar van waar komt het toch dat hierop, zelfs van de beste praktische Schrijvers, zoo weinig de aandacht word gevestigd? De oorzaak hiervan vermeen ik daarin te vinden, dat de ziekelijke toevallen van dit gestel zoo zelden onmiddelijk in het oog vallen. Zij vertoonen zich deels in andere werktuigen en werden voor toevallen gehouden, welke in dat werktuig hunnen zetel en oorsprong hadden, welks gebrek het meest de aandacht trok; of zij verschijnen als plaatselijke gebreken der aderen, en men vergenoegde zich misschien te zeer met de reeds bekende plaatselijke toevallen. Ja zelfs de plaatselijke ongemakken van dit gestel werden, hetgeen zonderling is, zeer laat bekend; de ontsteking eerst in de vorige eeuw.

Het is mijn oogmerk, in dit werk dat alles mede te deelen, hetwelk ik over dit onderwerp nagedacht, gezien en gelezen heb, (5) en wenschte daardoor op

---

(5) Met de meeste zorgvuldigheid heb ik de getuigen voor waarnemingen in de aangehaalde plaatsen genoemd: waar het echter om de wijzen en de meeningen te doen was, beken ik minder bevreesd geweest te zijn, vermits de naam hierbij minder afdoet, dan wel bij waarnemingen. Van daar misschien dat ook ik, zonder er melding van te

dat gedeelte van het ziekelijke gestel opplettend te maken, hetwelk dikwijls wordt voorbijgezien: welligt gelukt het mij, daarbij eenige ongemakken, die gewoonlijk tot de duisterste gerekend worden, in een helderer licht te plaatsen, en eenige daadzaken te leveren, die niet zoo algemeen schijnen bekend te zijn.

Eene van buiten komende aanleidende oorzaak, welke mij tot deze onderneming aanspoorde, geeft mij voor het overige gelegenheid deze ziektegesteldheid, zoo als zij zich ten minste bij mijne waarneming voordeed, even zeer als van eene overwegende aandoening van het aderenstelsel te mogen afleiden. Het verdere hierover, zoo wel ten aanzien der teekens en oorzaken, als omtrent het bewijs van het zoo even gezegde, moet uit het volgende blijken, waaromtrent ik besloten heb voornamelijk op die ziekten als voorbeelden mijne aandacht te vestigen.

---

maken, van anderen soms een gevoelen ontleend heb, hetwelk mijn eigen schijnt te zijn, terwijl ik hetzelve als eene voor mij stellige waarheid voordraag.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over den aard der ziekten van het Adergestel.

Bij de taak, welke ik op mij heb genomen, om over den aard eener zaak iets te zeggen, zij het mij vergund eene korte, en zoo ik hoop, zeer bescheidene verklaring vooraf te laten gaan, over datgene, hetwelk ik onder den aard eener ziekte versta, waaruit tevens blijkt, hoedanig ik bij de diepste navorsching der ziekten pleeg te werk te gaan, en zulks zal als het ware het grondstuk zijn, waarop ik ook het volgende bouwen zal.

Het eerste echter, hetwelk men bij iedere ziekte waarnam, en dat ook nu nog de oplettendheid des waarnemers tot zich trekt, zijn, zoo als bekend is, hoofdzakelijk de *verschijnselen*, die in eene merkbare verandering der verrigtingen (*functiones*) en werktuigen (*organa*) bestaan. Terwijl echter deze nimmer alleen, maar altoos meerdere en met elkander verbonden, waargenomen worden, en daar volgens eene gegronde vooronderstelling en overtuiging geene meenigvuldigheid zonder eenheid kan gedacht worden, zoo heeft men getracht dezelve tot het enkelvoudige terug

te brengen, en zoo vermoedt men ook bij iedere ziekte eene enkelvoudigheid. Zoekt men nu voor deze eenheid eene zitplaats, dan ontdekt men een orgaan in de bewerktuiging. Dit op te sporen zal altijd de eerste gevolgtrekking zijn bij het betrachten eener ziekte, afgerekend derzelver verschijnselen. Heeft men dit nu gevonden, zoo ontstaat van zelve de vraag, welke verrigting in het werktuig ziekelijk is aangetast; en wanneer deze is beantwoord, ontdekken wij den aard der ziekte. Ingevolgen daarvan onderscheiden zich de verschijnselen, van welke zeker ook ieder zijnen grond of zijne oorzaak heeft, van de enkelvoudige ziekten wel eigenlijk niet, maar alleen in de onderstelling, dat de aard der ziekte de veranderde verrigting aanduidt, waardoor ook menig andere veranderd wordt. Daarom kunnen ook zeer vele ziekten, welker zelfstandigheid erkend wordt, dikwijls als verschijnselen van andere ziekten zich voordoen. B. v. de aderspat (*varix*) is zeer dikwijls een verschijnsel eener ziekte, uit het aderenstelsel voortvloeijende. Wij hebben dus ter zelver tijd de beteekenis van den aard der ziekte en den weg aangewezen, op welken men volgens onze meening natuurlijker wijze, en dus eenig en alleen tot de kennis derzelve kan geraken. Maar zoo noodzakelijk het is dit voetspoor te volgen, om het doel te bereiken, en zoo zeker het is dat allen hetzelve bewandelen, (ofschoon meenigeen, zoo het schijnt, bij onwetenheid) zoo moeijelijk is zulks evenwel bij deszelfs bewandeling, daar men zich altoos genoodzaakt vindt terug te keeren. Daarom zal het beter zijn, dat wij, bij de verklaring van den aard der ziekte van het aderenstelsel, het tegenovergestelde inslaan en de slotsom vooraf bepalen, om daaruit het bijzondere af te leiden; en hier beantwoorden wij eigenlijk de vraag, hoe kan het aderenstelsel ziek worden? en wat heeft daarin

plaats, zoo het ziek is? Bij dit begin zal het niemand eene overdrevene bespiegeling noemen en denken, dat wij a priori wilden betogen, hetgeen naar onze innigste overtuiging slechts uit de ervaring kan afgeleid werden.

Zoo veel wij echter van het aderstelsel weten, zoo neemt hetzelve het bloed, dat daarvan zijnen naam ontleent, en hetwelk zich door eene grootere hoeveelheid van kool- en waterstof voordoet, op; zulks stroomt uit hetzelve tot het hart en de longen, om aldaar in slagaderlijk bloed veranderd te worden. De vaten, welke van het hart tot de longen zich uitstrekken, worden wel is waar slagaderen genoemd; maar wanneer van het aderlijk gestel gesproken wordt, zoo kunnen wij deze evenmin met stilzwijgen voorbijgaan, als de zoogenaamde longaderen. Hier verschijnt de rigting der beweging als niet wezenlijk, die voornamelijk in de poortader van de stammen naar de takken heengaat. Dit is de omvang van datgene, wat wij met den naam van aderenstelsel willen aanduiden, en het kenmerk hiervan is het aderlijke bloed, welks uitwendig maar ook levendig omkleedsel men voor het vat zoude kunnen aanzien. Hoe weinig ook de ontleedkundige op dit laatste tot de bepaling hiervan, wat eene *ader* is, acht pleegt te slaan, behoort het toch even wezenlijk tot hetzelve; en beiden, vat en bloed, maken eigenlijk eerst een geheel uit, even als de vaste en vloeibare deelen de bewerktuiging zamenstellen. Daar het woord *gestel* gewoonlijk in eenen ontleedkundigen zin gebruikt, en daardoor de vereeniging van vaten tot een geheel aangeduid wordt; zoo zij het vergund, voor datgene, dat wij hier als een geheel willen voordragen, en waaronder ook het ader-

lijke bloed begrepen is, de in latere tijden aangenomene uitdrukking »*Venositeit*," te gebruiken.

Deze Venositeit echter kan in verschillende verhoudingen tot de overige verrigtingen en werktuigen staan, en wel in ziekten naar twee zijden overhellen. Zij is in eenen te hoogen of minderen graad aanwezig, waardoor zij op eene storende wijze hare werking op andere verrigtingen en werktuigen, en op vele derzelven bij voorkeur uitoefent.

Is deze Venositeit verminderd, alsdan zal eene te geringe hoeveelheid aderlijk bloed aanwezig zijn; hetzelve zal alsdan ook de kenmerkende eigenschappen van het aderlijke bloed in eenen minderen graad en derzelver kenmerkende bestanddeelen in mindere hoeveelheid bevatten. Voorts zal het vat minder te verrigten hebben, deszelfs opwekbaarheid, waarschijnlijk volgens bekende wetten in den beginne verhoogd, maar ook spoedig weder verminderd worden, en de organische werkzaamheid zal allengs verslappen, zelfs de omvang van het vat te gelijk verminderen. Zoo zeker het is, dat zoodanige toestand der venositeit bestaat, en wel in waterzuchtige, kwaadsappige, bleekzuchtige, en vele andere ziekten waargenomen wordt, zoo twijfelachtig is het evenwel, of zij werkelijk als eene wezenlijke ziekte voorkomt. Ziekten, die oorspronkelijk in het watervaatgestel (b. v. klierziekten en uitteering der kinderen, waterzucht enz.) of in het slagaderlijk gestel, als b. v. koortsen hare zitplaats hebben, of ook de zoodanige, die zoo als de bleekzucht en meer andere, in het bloed en in het vaatgestel in het algemeen gegrond zijn; verder uitteerende ziekten, in welke de behoorlijke hoeveelheid bloed niet bereid wordt, oefenen allezins eene verhinderende werking op de venositeit uit, verminderen of verslappen dezelve. Altijd echter wordt deze toestand der venositeit zoo zeer van

de overige ziekelijke omstandigheden overtroffen, dat hij naauwelijks wordt opgemerkt, en wanneer, zoo als wij reeds gezegd hebben, de toevallen der aderlijke werkzaamheid niet dadelijk zich voordoen, zoo zullen dezelve bij verminderde werkzaamheid natuurlijk en noodzakelijk geheel op den achtergrond moeten gesteld worden. Niet minder zal het ook in het vervolg blijken, dat de verminderde venositeit, door den tegenovergestelden toestand veroorzaakt wordt, en dat enkelde werkingen somtijds verzwakt kunnen zijn, zonder dat daardoor het geheel gestel mede ziekelijk is. Altijd blijft het echter waar, dat de verminderde venositeit een opvolgende toestand is, en als zoodanig zal zij ook in het vervolg door ons voorgedragen worden, in zoo verre zij hiertoe behoort, en wij iets daarvan weten. Daarentegen is de verhoogde, overwegende venositeit niet alleen dikwijls aanwezig, maar in het jaar 1817, was het dat tijdstip, waarin, zoo als het ons toeschijnt, het epidemische of liever stationaire ziekten-karakter gegrond is. Maar waarin bestaat deze verhoogde venositeit? Wij zullen, om dit te verklaren, van de ziel des geheelen gestels, van het bloed uitgaan. Dit nu is vooreerst in te groote hoeveelheid aanwezig, of het bezit de eigenschappen der venositeit in eenen te hoogen graad. Het eerste is op zichzelve duidelijk, het tweede echter behoeft eene opheldering. Wanneer het namelijk waar is, hetgeen de natuurkundigen beweren, dat het aderlijke bloed door eene overmaat van kool en waterstof zich kenschetst, en van het slagaderlijke onderscheiden is, zoo zal het bloed, dat eene betrekkelijk te groote hoeveelheid van beide deze bestanddeelen in zich bevat in eenen te hoogen graad aderlijk zijn, of het eigenaardige der venositeit in eenen te hoogen graad bezitten. — Ik waag het niet te bepalen, of de over-

hand hebbende hoeveelheid en hoedanigheid altijd met elkander verbonden voorkomen, of dat het eene buiten het andere kan bestaan. Naar alle gedachten is een drievoudige toestand zeker, dat de hoeveelheid de overhand heeft, en de hoedanigheid de gewoonlijke is, of dat de hoedanigheid de overhand heeft over de hoeveelheid, of dat beide te gelijker tijd en in hetzelfde individu de overhand hebben: dewijl ik nogtans deze verschillende toestanden door teekenen niet onderscheidend maken of verduidelijken kan, zoo laat ik de zaak daar. Even daarom mag ik slechts aanmerken, dat er in het aderlijke bloed vermoedelijk nog veel geheel anders is, dan in het slagaderlijke, en dat wij door middel der dierlijke scheikunde nog niet tot eene behoorlijke kennis daarvan gekomen zijn. Verheft zich ten zelfden tijde met de aangehaalde toeneming van het bloed ook de werkdadigheid van het vat, en wordt ook de ademhaling zoo sterk, dat zij er hare kracht behoorlijk op uitoefenen en de noodige veranderingen van het bloed, welke bekend zijn, bewerkstelligen kan, zoo wordt de gezondheid niet verstoord, en alsdan heeft men niet eens het regt, de hoeveelheid te groot of de eigenschappen te magtig aan te zien. Intusschen kan zulks ook maar tot eenen zekeren graad plaats hebben, zonder eene ziekte te zijn. Wordt namelijk deze graad, zoo wel ten opzigte van het aderlijke bloed, als ook van de werkzaamheid der vaten en de ademhaling overtroffen, dan ontstaat zonder twijfel ziekte. Daar deze evenwel noodzakelijk in eene algemeene volbloedigheid overgaat, en er het aderlijke en slagaderlijke gestel gemeenschappelijk deel aan hebben, zoo behoort zij niet verder tot deze overweging, als welke tot het aderlijke gestel uitsluitend behooren zal. Wanneer echter de ademhaling of de

beweging niet sterk genoeg is (1), en de aderen zelfs geene veerkracht meer hebben, dan ontstaan gebreken, die tot ons onderwerp behooren.

Het is deze toestand, welke wij onder meer vermogende venositeit verstaan, en die ons in het vervolg voornamelijk zal bezighouden. Wordt namelijk zoo veel bloed, met zoo veel kool- en waterstof voorzien, naar de longen gevoerd, dat het niet behoorlijk veranderd kan worden, dan wordt niet alleen eene te groote hoeveelheid aderlijk bloed in de aderen terug gehouden, maar datgene, hetwelk in de slagaderen overgaat, is waarschijnlijk ook te weinig verzuurd, wordt meer dan behoorlijk in zijne eigenschap aan het aderlijke bloed gelijkvormig, en dierhalve wordt de overhand hebbende venositeit ook op het slagaderlijke gestel verbreid. Regtstreeksche en buitengewone waarnemingen en scheikundige onderzoe-

---

(1) Vele vermoeden misschien in de verminderde beweging van het bloed eenen grond te vinden, die hen noodzaakt, ook dezen toestand tot eene onderdrukking van kracht terug te brengen, en krijgen daartoe te meer aanleiding, hoe meer het Brownische stelsel en de opwekkingstheorie, die altoos nog meer heerschen, dan behoorlijk is, zoodanige beschouwing over het ontstaan eener ziekte begunstigen. Hiertegen is echter op te merken, dat deze onderdrukking niet de oorspronkelijke, maar een tweede toestand is. Iets hiermede overeenstemmend vindt men in iedere ziekelijke verhooging eener verrigting; want even daarom, dat zij eene ziekte verdiend genoemd te worden, kan er geene overeenstemming plaats hebben. Wanneer echter het aderlijke gestel schijnt bestemd te zijn tot het ophouden van het bloed, of wanneer hetzelve ten minste een meer vermogend kenmerk daarvan is, zoo wordt het zelfs zeer klaar, dat juist de overhand hebbende venositeit van eene zwakke beweging moet vergezeld gaan.

kingen hebben ons dit zekerlijk nog niet geleerd: volgens den aard der zaak mag men evenwel vermoeden, dat het zoo is, en ook somtijds zoo zijn zal. — Insgelijks schijnt zich de krachtigere venositeit tot het haarvatengestel uit te strekken, en een deel daarvan zoodanig in te nemen, dat hetzelve daardoor werkelijk in aderen veranderd wordt, en eene aderlijke gesteldheid en zelfstandigheid overneemt. Ja de dynamische gesteldheid van dit gestel helt somtijds misschien al te veel tot de zijde van het aderstelsel over. Dit is ten minste zeker, en eigene overtuiging leert ons, dat zich ader- en slagadertakken in het haarvatengestel vormen, die te voren niet bestonden, of dat enkele takken van dit op zichzelve niet verschillend stelsel, tusschen slagaderen en aderen in het middenstaande, en noch het eene of andere karacter bevattende, zich tot aderen, zoo als onder andere omstandigheden tot slagaderen, verhoogd hebben en in dezelve veranderd zijn. Zoo strekt zich de verhoogde venositeit over de geheele bewerktuiging uit, en dezen toestand mag men de aderlijke gesteldheid noemen, of ook den naam van verhoogd of te veel vermogend aderen leven geven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Over de oorzaken der ziekten van het Aderstelsel.

Indien het waarheid is, van hetwelk ik te voren reeds melding maakte, dat de verminderde venositeit niet als eene oorspronklijke en wezenlijke ziekte bestaat, maar altijd als een gevolg van andere voorkomt, dan zal men over de oorzaken van derzelver toestand hier geene melding kunnen vorderen; of ik moest de andere ziekten, van welke zij afhangt, hier vermelden, en deze vermeen ik gezamenlijk onder eene tweevoudige klasse te kunnen brengen, dat zij of in gebrek aan bloed in het algemeen, of in eene verhoogde werking eener verrigting bestaan, welke op het aderlijke gestel tegenstrijdig werkt. Wanneer echter de zoo even aangehaalde vermoeding zich niet zoude bevestigen, en wanneer ook de verminderde venositeit als eene oorspronkelijke en wezenlijke ziekte voorkomt, dan verklaar ik in dit opzigt, dat ik geene uitwendige oorspronkelijke omstandigheden ken, van welke zij afhankelijk is; want zoodanige moesten en konden toch maar dezen toestand als eene oorspronkelijke ziekte voortbrengen.

Veel duidelijker echter zien wij eene menigte omstandigheden, welke de venositeit verhoogen en daardoor ziekten veroorzaken. Wij vermelden dezelve namelijk, maar ook slechts in het afgetrokkene, omdat zij in daarop toegepaste gevallen altijd maar bijzon-

dere ziekten, die in de verhoogde venositeit gegrond zijn, echter niet dezen denzelfden gemeenschappelijken toestand, gewoon zijn te veroorzaken.

a. Onder deze verdient het voedsel de eerste plaats, bestaande in dranken en spijzen. Hoe nader de verhouding van het aderstelsel tot den onderbuik is, en van denzelven zijnen oorsprong meerendeels ontleent; hoe zekerder het is, dat het voortbrengsel der spijzen, de chylus zich onmiddellijk met het aderlijke bloed vermengt, des te gemakkelijker is het te begrijpen, dat de spijzen al ligtelijk eenen grooten invloed op de gesteldheid, en den geheelen toestand des adergestels moeten hebben; en indien het waar is, dat de uiteinden der aderen op- en inzuigen, zoo zal dit nog in eenen hoogeren graad te vermoeden zijn. Maar onder welke voorwaarden heeft dit plaats? en welke spijzen verhoogen voornamelijk de venositeit? In den beginne na eene oogenblikkelijke overlading van de maag, zal men dit niet bemerken, maar dan eerst, wanneer gewoonlijk en eenen geruimen tijd daarna te rijkelijke en te voedende spijzen genuttigd worden. Deze namelijk zijn het, welke de venositeit verhoogen, en dan ziekelijk verhoogen, wanneer zij meer voedsel geven dan het ligchaam behoeft. Maar hierbij is voorts te vooronderstellen, dat de verteeringskrachten goed, en met de menigte der spijzen overeenkomstig zijn; anders zouden, door te groote hoeveelheid der spijzen, onderbuiks-ongesteldheden en koortsen ontstaan, die zich, zoo als bekend is, door kwade stoffen, welke zich in het darmkanaal bevinden, voordoen, en daardoor veroorzaakt worden. Indien het zeker is, dat de koolstof en koolstofachtige ligchamen voornamelijk door de verteering veroorzaakt worden, dan ontstaat er een oogenblik waarin ook de aderlijke hoedanigheid verhoogd wordt. Doch welke spijzen ten dezen opzigte bij uit-

steek hare werking uitoefenen, is moeijelijk te bepalen, omdat hier het personele, (*de individualiteit*) de bijzondere gesteldheid, (*Idiosyncrasie*) gewoonte enz. in aanmerking komt, en de geheele zaak in het algemeen alleen op de vermelde omstandigheden tot de overige bewerktuiging berust. Vleeschspijzen echter schijnen het eerder te bewerken, dan plantaardige, en onder eerstgenoemde kunnen wij vette spijzen voornamelijk in aanmerking nemen; onder deze zouden wij evenwel de specerijachtige bedenkelijker houden dan anderen. Ten opzigte der dranken zijn diegenen hier toe te brengen, welke voedende bestanddeelen bevatten, en die of bevangen, of door langdurige gewoonte deze bevangende kracht verloren hebben. Bieren alzoo, wanneer men aan dezelve dusdanig gewoon is, dat zij de laatstgemelde werking niet meer hebben, zullen onder de dranken de venositeit het meest verhoogen. Ook de koffij komt ons ten dezen opzigte verdacht voor. Doch deze werking zal zich verschillend voordoen, naarmate men reeds sedert een' geruimen tijd aan dusdanige spijzen gewoon is, of dezelve bij eene spoedige verandering van levenswijze eerst begint te genieten. Hoe sneller de levenswijze veranderd wordt, des te eerder zal zulks niet slechts tot verstoornissen aanleiding geven, maar des te heviger zullen zich deze ook voordoen. In dit geval wordt dan ook dikwijls de geheele gesteldheid veranderd; en ook dan ontstaan eerder hevige ziekten, die gewoonlijk van schielijk en sterk werkende oorzaken plegen te ontstaan.

b. Vervolgens vordert onze opmerking de lucht en de verrigting waardoor zij in de bewerktuiging opgenomen wordt. Het is echter te beklagen, dat wij over beiden, zoowel in het algemeen, als ten onzen opzigte, niet veel met eenige zekerheid kunnen

zeggen. Men raakt namelijk zeer in verlegenheid, wanneer men de oorzaken der heerschende volksziekten wil aantoonen, en dezelve, zoo als behoorlijk is, in den dampkring zoekt. Ook is de wederzijdsche werking tusschen de lucht en het bloed in de longen nog niet tot eenen behoorlijken trap van duidelijkheid gekomen; nieuwere navorschingen over dit onderwerp leveren altijd andere uitkomsten op zoo als de nieuwsten van Allen en Pepys bewijzen. Dit echter is waarheid, dat er *eene* zekere verhouding van zuurstof en stikstof tot de ademhaling noodig is, en koolstof en waterstof zoo zeer oninadembaar zijn, dat zij veelmeer afgescheiden worden. Maar wanneer deze afscheiding niet in de behoorlijke hoeveelheid geschiedt, zal de venositeit even zoo zeker de overhand moeten nemen, als deze beide stoffen het uitstekende kenmerk der venositeit zijn. Wanneer evenwel de gedane navorschingen van Allen en Pepys bewijzen, dat door de zich afzonderende kool- en waterstof de ingeademde zuurstof verzwolgen wordt, zoo zal hieruit wel niemand besluiten, dat hierin alleen de bestemming der zuurstof bestaat; anders zoude men niet kunnen inzien, waarom juist de zuurstof zoo noodzakelijk voor de ademhaling is. Ofschoon wij het hoe? en waarom? niet verder mogen verklaren, zoo is het doch allezins zeker, dat ook te weinig zuurstof in de longen opgenomen zijnde, het bloed in eenen te hoogen graad aderlijk blijft, en de aderlijke gesteldheid bevorderd wordt. Intusschen is het door eudiametrische proeven nog niet bewezen, of dit zickteverschijnsel menigwerf plaats hebbe. Ook dan als er veel vochtigheid in den dampkring aanwezig is, wordt de ademhaling verhinderd, en deze schijnt daardoor, slechts ook gedeeltelijk door de beperking der huiduitwaseming de te hooge venositeit te veroorzaken: over dezen laatsten

toestand echter in het vervolg nader. Ook de warmte kan in dit opzigt, zoo wij meenen, in aanmerking komen; zij begunstigt wel de afzonderingen, en schijnt hier de overhand hebbende venositeit tegen te werken, maar zij veroorzaakt, even als de verminderde drukking van den dampkring, de uitzetting, en terwijl deze in het aderlijk stelsel op zich zelve reeds meer vermogend is, zoo is het duidelijk te begrijpen, dat de warmte de venositeit verhoogt, en dat hare werking meer invloed heeft op het aderlijke dan wel op het slagaderlijke stelsel. Eindelijk bezit ook de duisternis het vermogen de venositeit te begunstigen; want het is toch het licht, in hetwelk wij ons opgeruimd en wel bevinden, en opgewekt worden om ons vaardig te bewegen, en alle verrigtingen in de wereld te ondernemen. In de duisternis daarentegen wordt ieder bekommerd, ligter angstig, met vrees overvallen, ja moedeloos; wij zullen echter op eene andere plaats zien, dat deze gemoedsgesteldheid en deze aandoeningen dikwijls uit eene verhoogde venositeit ontstaan. Maar, zoo als wij dikwijls waarnemen, dat in de bewerktuiging de werking en de oorzaak veranderd worden, of dat een verschijnsel, hetwelk in het eene geval het voortbrengsel van een ander verschijnsel was, in een ander geval de oorzaak daarvan wordt ook desgelijks hier. Op eene andere plaats zal het verder uiteengezet worden, dat de genoemde gemoedsgesteldheid en de aandoeningen, die in dezelve huisvesten, de venositeit ziekelijk plegen te verhoogen. Hier wilden wij de zaak slechts aanstippen, om niets voorbij te gaan, wat uit den dampkring de venositeit kan verhoogen; hetzelve kan evenwel niet als voldoende worden aangemerkt; en wij moeten daarom met vele artsen vermoeden, dat het der toekomst is overgelaten,

om dienaangaande nog vele ontdekkingen te doen; en dat nog geheel onbekende krachten en stoffen door den dampkring op ons werken en de eigenlijke volksziekten voortbrengen.

Wij hebben te voren vermeld dat het staande blijvend ziektekarakter van het jaar 1817, zich door verhoogde venositeit kenmerkt, en wij kunnen hier niet voorbijgaan aan te merken, dat de zoo even gemelde omstandigheden des dampkrings in sommige jaren zich vereenigden, en als de oorzaak van de invloed dezer ziektengesteldheid aan te merken zijn; daartoe brengen wij den laauwen, slappen, vochtigen, nevelachtigen winter van $18\frac{16}{17}$, de vroegtijdige warmte des voorjaars, het daarop gevolgde natte weder, en eindelijk aanmerkelijke en aanhoudende hitte. Heerschten in den zomertijd gedurig onderbuiks-ziekten (aderlijke zoo als hier onder zal aangetoond worden) als volksziekten, dan breidde zich het luchtgestel des gezegden jaars voor- en achterwaarts uit, en vertoonde het aanzien eener staande blijvende ziektengesteldheid.

Maar alle deze ziekten-oorzaken, zullen des te krachtiger werken, hoe spoediger zij zich voordoen, en hoe minder bij het ontstaan derzelve de bewerktuiging daartoe voorbereid is; en zij worden ook, als kunstmatig voortgebragt, waargenomen, en hebben dan dezelfde werking, echter in minderen graad, dewijl zij dan gewoonlijk zich van tijd tot tijd voordoen, zoo dat zich de bewerktuiging daaraan gewennen kan. Dit nemen wij waar in de kamerlucht, wanneer dezelve niet al te zeer bedorven is. Bij iemand, die een kamerleven leidt, ontwikkelt zich gewoonlijk de aderlijke gesteldheid, zij is zelfs voor een gedeelte volgens dezelfde oorzaak bij bewoners der steden, voornamelijk van zeer volkrijke, veel menigvuldiger dan bij landbewoners, en waarschijnlijk bij bergbewoners het zeldzaamste te bespeuren.

c. Ook vele besmettingen schijnen onmiddellijk en wel het naast op de venositeit invloed te hebben, en van die der rotkoortsen mogen wij dit vermoeden. Overigens ziet men echter, dat de aderlijke ziekten gewoonlijk niet besmettelijk zijn.

d. Werktuigelijke oorzaken, b. v. kwetsing, stooting, drukking der aderen kunnen oorspronkelijk, natuurlijk slechts plaatselijk werken; de plaatselijke werking echter, welke zij veroorzaken, en welke men in menigvuldige gevallen op de ontsteking toepassen kan, verspreidt zich even zeer dikwijls over het geheele stelsel, en zelfs verhoogt deze gesteldheid en werkzaamheid dezelve op eene ontijdige wijze. Bij de leer der aderontsteking zullen wij de bewijzen daarvoor aantreffen.

Buiten deze volstrekt uitwendige omstandigheden zijn er ook eene menigte verrigtingen, welke het aderlijke gestel verhoogen, en onder deze rekenen wij vooreerst die genen, welke aan den wil onderworpen zijn, en wanneer zij zich nadeelig voordoen, daarom nog geene ziekten plegen genoemd te worden. Onder deze behoort vooreerst:

e. De spierbeweging, en trekt vooral onze opmerkzaamheid. Gebrek aan beweging in het algemeen; en vooral een zittend leven verhoogt de venositeit, en wel bijzonder op eene opmerkenswaardige wijze, wanneerzij zeer ſpoedig ontstaat. Hij die voorheen veel beweging maakte, en misſchien rijk geworden zijnde, het gemak verkoos; bij dien zal even zeker eene verhoogde venositeit geboren worden, als de arterielliteit door de tegenovergestelde omstandigheden, zoo als door eene veelvuldige beweging, de overhand pleegt te verkrijgen, omdat de beweging zich aan de slagader mededeelt, welke door de spieren voltooid wordt. Ten zelfden tijde wordt door

veelvuldige beweging de omloop der vochten bevorderd, de ademhaling versterkt en versnelt, de afscheidingen vermeerderd, en misschien zelfs stof verteerd. Het tegenovergestelde van dit alles ontstaat, wanneer de beweging beperkt wordt, en de uitkomst hiervan is wederom eene verhoogde venositeit. Men brenge hier niet tegen in, dat gebrek aan werking de werking verhoogen moet, en dat dit eene tegenstrijdigheid is; overigens hoe dikwijls wordt dit niet in de bewerktuiging waargenomen, en algemeen is dan toch de wet van het antagonismus, ofschoon ook niet algemeen geldend, en alles verklarend, echter als in de bewerktuiging, benevens in vele andere plaatshebbende erkend. En in de meeste ziekten, zal toch wel dat gedeelte, hetwelk de verhoogde werkdadigheid aantoont, de gewigtigste en nuttigste zijn.

f. De gemoedsbewegingen en hartstogten, die gewoonlijk nederdrukkende genoemd worden, verhoogen insgelijks werkelijk het aderlijke stelsel. Zij oefenen misschien eenen onmiddelijken invloed uit van eenen krachtig werkenden aard, misschien echter werken zij slechts middelijk door verandering der gevoelige gesteldheid, voornamelijk van het algemeen gevoel of gewaarwordingsvermogen, misschien werken zij ook tweeledig ten zelfden tijde. Wat ook hiervan zijn moge, de zaak zelfs is zonder twijfel, en wordt ook door het tegendeel, door de uitwerkingen der zoogenoemde opwekkende hartstogten en gemoedsaandoeningen gestaafd, welke daarom opwekkend genoemd worden, omdat zij spieren en slagaderen in meerdere werking brengen. Overigens zal het overtollig zijn, de enkele hiertoe behoorende gemoedsaandoeningen bij namen aan te halen, of die aanmerking daarbij te voegen, dat ten minste in de meeste gevallen, de invloed van genoemde aandoeningen geenzins de eenigste of hoofd-

werking op het aderlijke gestel is, maar dat er bij-oorzaken van hetzelve bestaan, en dat ten laatste iedere enkele aandoening zijne eigenaardige en bijzondere werkingen heeft. Deze allen zijn gedeeltelijk algemeen bekende zaken, gedeeltelijk hebben zij daar eene nadere opheldering noodig, waar het de bedoeling en het oogmerk is, de gemoedsaandoeningen nader op te helderen.

g. Eene andere oorzaak van het aderlijke gestel is eene te lange slaap, voornamelijk in den morgenstond, en een te laat opblijven; eene omstandigheid, welke echter als alleen werkende ziektenoorzaak bijna nooit behoorde aangemerkt te worden, met welke veeleer menige andere, b. v. zwelgerij, buitensporigheid, dansen enz. gemeenschappelijk werken, en de werking natuurlijk wijzigen. De zaak echter op zichzelven beschouwd wordende, schijnt de slaap in het algemeen het leven der aderen, het waken daarentegen dat der slagaderen te bevorderen; en zulks kan alleen onmiddelijk op eene krachtig werkende wijze geschieden, middelijk echter ook door medewerking van andere verrigtingen, b. v. van de opslorping, spijsverteering, stofvorming.

h. Merkwaardig is het aangaande het bijslapen, dat het, zoowel wanneer het overdreven geschiedt, als ook wanneer het ontijdig, nadeelig en vooral tegen de gewoonte nagelaten wordt, de ziekelijke venositeit bevorderd. Hoe vreemd ons dit ook schijne, is het doch volkomen zeker; de oorzaak, zelfs de mogelijkheid zulks te denken, ligt hierin, dat de geslachtsverrigting zamengesteld is uit wedervoortbrengende, prikkelende, en gevoelige verrigtingen, en de nagelatene bijslaap verhoogt de venositeit, dewijl eene stof voor de afzondering aanwezig, echter niet afgezonderd wordt, en omdat de onbevredigde begeerte, de verwekte drift met het verhitte bloed op het aderlijke stelsel opwekkend werkt,

zelfs meer stof aanbrengt; en de buitensporig misbruikte bijslaap verhoogt de venositeit, omdat hij den overgang van het slagaderlijke tot het aderlijke bloed begunstigt, en die zenuwachtige stemming voortbrengt, welke, zoo als reeds gezegd is, de venositeit verhoogt. Echter is nog aan te merken, dat de nagelatene bijslaap dikwijls heete; maar de onmatig bedrevene, slepende ziekten te weeg brengt, welke op de verhoogde venositeit betrekking hebben.

i. Het is algemeen bekend, dat de teruggeblevene maandstonden de venositeit verhoogen: zeer dikwijls wordt dezelve door ziekelijk onderdrukte maandelijksche zuiveringen veroorzaakt, zelfs de natuurlijk (door zwangerschap) onderdrukte maandstonden, hebben dezelfde werking, die alleen op het tijdstip (de periode) van het ophouden van dezen niet waargenomen wordt.

k. Eindelijk hebben ook vele ziekten, voornamelijk die der ademhaling, der afscheiding, bijzonder die der afscheiding van de gal, vernaauwingen der slagaderen of van het hart en de gebreken dezer twee laatste werktuigen, (waarbij de blaauwe ziekte gevormd wordt,) en vele andere dezelfde uitwerking, en wij verkrijgen eene opvolgende (secundaire) verhoogde venositeit, wier wijze van ontstaan gedeeltelijk uit de voorgaande beschouwingen, gedeeltelijk uit de reeds genoemde gebreken van zelve ontstaat.

Alle deze verschillende ziektenoorzaken werken, indien zij vermogen genoeg bezitten, deels als gelegenheidsoorzaken eener verhoogde venositeit, of verwekken daartoe alleen den aanleg, welke in de meeste gevallen niets anders is, dan een zoo geringe graad der ziekte zelf, dat zij niet merkbaar wordt. Indien deze, zoo als alle andere ziektenoorzaken in eenen zeer geringen graad werken, dan ontwikkelt zich de aanleg. In het onderhavige geval wordt dezelve ech-

ter nog door eenige andere omstandigheden veroorzaakt. Vooreerst door overerving, welke misschien in geenen anderen aart der ziekten zoo algemeen is, dan in de genoemde, en in de daaruit voortvloeijende gebreken. Voorts is het vrouwelijke geslacht meer dan het mannelijke daarvoor vatbaar, hetwelk reeds hieruit blijkt, dat bij het vrouwelijke zelfs periodieke bloedvloeijingen noodig zijn, om het aderlijke gestel voor overvloed te behoeden. Alleen bij dit geslacht veroorzaken deze toevallen zoo ligtelijk en dikwijls eene soort van zenuwongesteldheid.

Onder de temperamenten is het zwaarbloedige (melancholische) datgene, hetwelk met de verhoogde venositeit in eene zeer naauwe betrekking staat, doch zeker als werking, en oorzaak tevens. Hetzelfde geldt ook van het koudbloedige (phlegmatische) temperament, waarvan algemeen geldend is, dat het de wedervoortbrenging (reproduction) en de wedervoortbrengende (reproductive) verrigtingen begunstigt. Eindelijk komt ook de ouderdom ten dezen opzigte in aanmerking. Zoo als elke ouderdom door een zeker evenwigt van eenig stelsel zich kenmerkt, zoo bemerken wij het aderlijke zoo wel in het opklimmen als in het afnemen der jaren, dus tweemaal in iederen leeftijd heerschende, en dan in eenen ziektentoestand, waarin het de overhand heeft. Het eerste heeft plaats in dat tijdsgewricht, dat de manbaarheid (puperteit) vooraf gaat, want na en met hetzelve krijgt de arterielliteit de overhand, en het weder te voorschijn komen van het aderlijke gestel is te beschouwen als de eerste achterwaardsche schreede van het bewerktuigd leven. Dit wordt bij den eenen vroeger, dan bij den anderen waargenomen; leefden wij volgens de natuur, dan zoude het in het algemeen wel niet zoo spoedig

gebeuren, als het thans geschiedt. En vrij lang duurt het leven onder de opperheerschappij der aderen, tot het eindelijk weder afdaalt in den kring van het opslorpend vaatgestel (syst. lymphaticum). Uit dezen invloed des ouderdoms laat zich eindelijk verklaren het zeer merkwaardig verschijnsel, dat uit de erfziekten dikwijls eerst eenen zoo geruimen tijd na de geboorte te voorschijn komt, terwijl dit dan eerst geschiedt, wanneer het onderhavige aderenstelsel, met den toestand des oudesdoms overeenkomende, de overhand neemt.

Dit is het, dat wij aangaande de beweegoorzaken van de verhoogde venositeit wilden aanmerken, en het blijkt, dat het aantal derzelven niet gering is. Nu heeft echter ieder der genoemde omstandigheden niet alleen meerdere bijkomende werkingen op andere stelsels en werktuigen, maar er werken ook telkens meerdere oorspronkelijke beweegoorzaken zamen. Hoe is het dan te verwonderen, dat men als 't ware meent in eenen betooverden (magischen) cirkel te komen, wanneer men de beweegoorzaken begint te overwegen. Men kan hier ook zeer gemakkelijk dwalen; en indien ons zoo iets mogt gebeuren, zoo verzoeken wij teregtwijzing, en verwachten die in vervolg van tijd.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de werkingen der ziekgewordene Venositeit.

Ook hier hebben wij slechts weinig over de toevallen der onderdrukte venositeit te zeggen. Want daar deze, zoo als reeds gezegd is, in zoo verre zij ten minste ons bekend wierd, gewoonlijk eene opvolgende (secundaire) ziekte is, en daar zich bovendien iedere onderdrukte werkzaamheid door daaraan eigene toevallen weinig kenbaar maakt; zoo zijn de toevallen van eene onderdrukte venositeit onder die van algemeene omstandigheden bevat, en op zichzelven naauwelijks te bemerken, en dus ook in hare zuiverheid niet voor te dragen. Ook erken ik mijne onbekwaamheid, andere te kunnen vermelden, dan die van een algemeen gebrek aan bloed of daaruit voortvloeijende slechte vermenging (dyscrasie) van hetzelve. Maar in die ziekten, welke door eenen zoodanigen toestand van het bloed opmerking verdienen, speelt het aderlijke gestel kennelijk eenen zeer ondergeschikten rol, en ik zoude naauwelijks een verschijnsel van genoemde ziekten weten aan te duiden, hetwelk bijzonder van het aderlijke stelsel zijnen oorsprong ontleende, of in hetzelve gelegen was. Daarom stap ik liever dadelijk van dit onderwerp af, en ga tot de beschouwing van den tegenovergestelden, mij misschien meer bekenden toestand over.

Daar echter het aderlijke stelsel, zoo als ieder ander, ja zelfs zoo als ieder werktuig voor het middel-

punt der bewerktuiging kan gehouden worden, en met alle andere verrigtingen en werktuigen, welke als aan hetzelve verbonden kunnen beschouwd worden, in afwisselende werking staat; zoo kunnen de verschijnselen der ziekgewordene venositeit niet alleen in het aderlijke stelsel zelve, maar ook in ieder ander stelsel en werktuig gelegen zijn, en de meer vermogende venositeit kan op ieder werktuig en iedere verrigting als ziekte voortbrengend werken; daar echter alle deze werktuigen niet altijd te zamen verschijnen, maar dan de eene dan de andere waargenomen wordt, zoo moeten wij toestemmen, dat, ter voortbrenging dier enkele verschijnselen, nog veel, behalve de meervermogende venositeit heeft plaats gehad, en deze verschijnselen mede veroorzaakt heeft. Doch waar heeft ergens eenen toestand plaats, die juist maar van één punt uitgaat? Eene groote meenigte van verschillende oorzaken hebben op alle ziekelijke omstandigheden invloed. Het eigenaardige echter, hoedanig zich de meervermogende venositeit voordoet, wordt ten deele door de vroeger verhaalde beweegoorzaken bepaald, van welke ieder nog zijne bijzonder bijkomende werking op de bewerktuiging heeft; maar ook deels door al het andere, hetwelk toevallig medewerkend hier of daar eene ziekte of eenen aanleg tot dezelve veroorzaakt. Terwijl wij thans van de enkele ziekten en verschijnselen willen handelen, die van overwegende venositeit afhangen, en daarvan het bewijs geven, moesten wij het bovengemelde vooraf latengaan, om de beschuldiging van eenzijdigheid van ons te verwijderen; en wij verklaren tevens, dat wij die verschijnselen, die slechts als verschijnselen voorkomen, van diegene, die zich als wezenlijke ziekten voordoen, niet mogten afscheiden, omdat zij eigenlijk op zichzelven in het geheel niet verschillen, maar alleen ten

opzigte van de waarde, welke wij aan dezelve voor een gedeelte tamelijk willekeurig toeschrijven. Zekerlijk zullen daardoor de enkelde deelen in dit hoofdstuk eenigzins ongelijk in uitwendigen vorm uitvallen. Wij hopen echter deze uitwendige ongelijkvormigheid door eenen naauwkeurigen innerlijken zamenhang te herstellen.

De inrigting zelve echter bepalen wij zóó het natuurlijkste, dat de naaste verschijnselen van het aderlijke stelsel eerst, en vervolgens de verwijderde afgehandeld worden, en de naaste zijn natuurlijk diegene, welke de aderen zelve betreffen.

EERSTE AFDEELING.

Over de Werkingen der verhoogde venositeit in het aderlijke stelsel en over deszelfs plaatselijke gebreken.

Wanneer de venositeit zich te veel verhoogt, dan bestaat er overeenkomstig het vorige, reeds eene tegenstrijdigheid en onevenredigheid in het aderlijke stelsel zelve. De bewegende kracht beantwoordt niet aan den bij voortduring bewogen wordenden last. Ziekelijke aandrift van de eerste is derhalve te onderstellen, welke noodzakelijk, zoo als iedere overmatige ziekelijke aandrift, in eene onregelmatige beweging overgaat; te weten de voortgaande beweging geschiedt op eene plaats, en ten zelfden tijd vlugger dan op eene andere, en er ontstaat die toestand, welke men ophooping van bloed (*congestion*) noemt, wanneer zich het bloed op eene plaats van den omtrek van het vaatgestel ophoopt, en

teruggehouden wordt, en welke wij *ophooping* noemen willen, wanneer het bloed in de stammen der vaten in te groote hoeveelheid voor handen is.

I. *De ophooping.*

De ophooping van het bloed op zekere plaats van den omtrek van het vaatgestel wordt volgens eene zeer oude bepaling in werkelijke en lijdelijke onderscheiden, daar in het eerste geval de toevloed vermeerdert, en in het laatste de teruggang verminderd wordt. Indien wij dit bepalen, dan schijnt de beteekenis ten minste niet goed gekozen te zijn; want aan eene wezenlijk lijdelijke oorsprong der bloedophooping zoude men alleen in die gevallen kunnen denken, wanneer door een werktuiglijk aanzoek het bloed verhinderd wordt van een gedeelte tot het hart terug te komen, zoo als men dit, b. v. bij de te zamendrukking, onderbinding, verstopping en vergroeijing der aderen waarneemt. Zulke omstandigheden zijn echter dikwijls niet aanwezig, en toch is men genoodzaakt vele bloedophoopingen van eenen moeijelijk vertraagden teruggang en niet van eenen vermeerderden aandrift af te leiden; men bemerkt ten minste geene oorzaken, welke die aandrift veroorzaakt hebben, wanneer bloedophoopingen naar den onderbuik, b. v. spataderlijke (haemorrhoidalische) ontstaan. Immers zal er wel geene ophooping plaats kunnen hebben, waarin niet tegelijk met den vermeerderden toevloed van het bloed ook den terugvloed beperkt wordt, anders zoude de overgang van het slagaderlijke bloed in het aderlijke versnelt worden, maar het zoude nooit tot toevallen van bloedophooping komen. Integendeel ligt het in den aard der zaak, dat het dan alleen tot eene bloedophooping kan komen, wanneer of te veel bloed aangebragt

wordt, zoo dat het de aderen niet opnemen en wegvoeren kunnen, of wanneer er wel niet te veel aangebragt wordt, maar dat toch de aderen niet in staat zijn, de eigenlijke regelmatige (normale) hoeveelheid spoedig genoeg weg te voeren. Vandaar moet men ten minste bij ieder, en ook bij de werkdadige (active) bloedophooping, aan oorzaken denken, en zoodanige vermoeden, welke den teruggang verhinderen; als zoodanig echter zal men in enkele gevallen genoodzaakt worden een werktuigelijk beletsel aan te nemen. Maar daar nu overal de moeijelijk gewordene terugvloeijing mede in aanmerking moet komen, en deze niet geheel en al een werktuigelijk beletsel tot grondslag heeft, zoo is die beteekenis slecht gekozen, welker begrip ontijdig uitgebreid moet worden, wanneer dezelve hier passend zal zijn. Doelmatiger schijnt het dus te zijn, wanneer men met eenige artsen van onzen tijd de bloedophoopingen overeenkomstig hunnen verschillenden oorsprong in slagaderlijke en aderlijke onderscheidt. Eerstgenoemde zijn zoodanigen, welke van de slagaderen ontstaan, en dierhalve natuurlijk met de werkdadige (active) verbonden zijn; laatstgenoemde zijn diegenen, welke deels ten regte, deels ten onregte lijdelijke (passive) genoemd worden. Maar wanneer geene werktuigelijke hindernis den terugvloed verhindert, waardoor zal zulks dan geschieden? Daardoor, dat reeds eene te groote hoeveelheid bloed in de aderen aanwezig is, hetwelk verhindert, dat het nieuw daarbij komende met de gewoonlijke of vereischte snelheid, en in de behoorlijke hoeveelheid opgenomen wordt; dus daardoor dat de venositeit verhoogd was; daardoor worden ook bloedophoopingen, welke eigenlijk van het slagaderlijke stelsel ontstaan, mogelijk. Maar bij eene verhoogde venositeit is het zelfs denkbaar, dat deze toevallen van den kant der aderen zelve ontstaan, dat

is, dat het tot bloedoophopingen komt, zonder dat men noodig heeft toe te staan, dat er door de slagaderen eene buitengewone groote hoeveelheid bloeds is toegevoerd. Wanneer namelijk deze verhooging, als boven aangehaald, naar het haarvatengestel, en in hetzelve zich uitbreidt, zoo is immers daarmede ook de voorwaarde tot de bloedophooping vervuld, welke van het vaatgestel moet ontleend worden. Eene andere echter is in het werktuig zelve gelegen, hetwelk aangedaan wordt, en algemeen neemt men aan, dat zoodanige deelen gemakkelijker en menigvuldiger door bloedophoopingen worden aangedaan, welke door hun teederer zamenstel kenbaar zijn, of zoodanigen, die ergens aangezet en in grootere werking geplaatst worden; eerstgemelde omstandigheid schijnt aderlijke, de laatste slagaderlijke bloedophoopingen te bevorderen. Een hoofdgrond eindelijk, welke zeker tot de slagaderlijke niet minder dan tot de aderlijke behoort, is noch in het vat, noch in het aangedane werktuig te zoeken, maar berust in de levenswerking, welke het zij naar de jaren, of naar meenige andere bijzondere omstandigheden verschillend is; en b. v. in de jeugd, en voornamelijk ten tijde van het uitkomen der tanden naar het hoofd, in de ontwikkeling der geslachtsrijpheid naar de geslachtsdeelen, en de daarop volgende jeugdige jaren naar de borst; in den mannelijken leeftijd naar de onderbuik, en later wederom naar het hoofd, en bij eene ziekte-scheiding (*crisis*) naar de tot de afscheiding bepaalde werktuigen zich uitstrekt. Naardien nu de Arterielliteit of Venositeit onder deze omstandigheden de overhand heeft, neemt ook de bloedophooping het eene of andere karakter aan, en schijnt dan van het aderlijke, dan van het slagaderlijke stelsel zijnen oorsprong te ontleenen. Voornamelijk echter wordt zij in zooda-

nige werktuigen menigvuldiger aderlijk, waarin het aderlijke stelsel in het algemeen en in den gezonden toestand overwegende is; en de aderlijke bloedophooping heeft ook altijd eene bijzonder kennelijke neiging, zich tot zoodanige gestemde werktuigen uit te strekken. In dit opzigt doet zich, zoo als bekend is, de onderbuik zeer bijzonder voor, waar aderlijke bloedophoopingen werkelijk het menigvuldigst waargenomen worden. Doch ook in het hoofd hebben zij plaats, zoo als de bloedophooping der hersenboezems, welke men in zoodanig geval na den dood ontdekt, bewijst, en hetwelk als het ware voor zich een van de slagaderen afgezonderd, en een geheel gevormd aderenstelsel van het hoofd aanduidt. In de longen echter begint de aderlijke bloedophooping juist in tegengestelde omstandigheden; zij heeft namelijk plaats, wanneer de toestand van het bloed vermeerdert, en de terugvoering door de longaderen moeijelijk geworden is. De active bloedophooping is hier alzoo noodzakelijk van eenen aderlijken aard, en men diende, wanneer men bij de gewoonlijke wijze van onderscheiding zich bepalen wilde, de tegengestelde slagaderlijke, welke door de verminderde wegvoering ontstaat, lijdelijk te noemen, hetwelk zich wel niemand zal veroorloven. — Of er ook bepaalde uitwendige oorzaken zijn, die meer de aderlijke dan wel de slagaderlijke bloedophoopingen bevorderen, is niet volledig bewezen; ondertusschen geloof ik dit van de bliksem, van gemoedsaandoeningen (commotiones) en van menigerlei bedwelmende dingen te mogen vermoeden. Hoe de aanleidende oorzaak echter ook zijn moge, wanneer zij op een ligchaam werkt, hetwelk zich door eene aderlijke gesteldheid bijzonder voordoet, dan zal ook de bloedophooping dikwijls het eigenaardige eener aderlijke verkrijgen.

Maar wordt door deze toevallen de bloedophooping wel stellig in slagaderlijke en aderlijke onderscheiden? of zijn er verschijnselen, welke aan de eene of andere eigen zijn? Welke behooren bij voorkeur tot de aderlijken? Zoo weinig de noodzakelijkheid het schijnt te vereischen, om hier over de verschijnselen van de bloedophooping in het algemeen te spreken, zoo onvermijdelijk is echter de beantwoording van de voorgestelde vragen. Door de waarnemers dan wordt aangemerkt, dat het door eene ophooping, of bij dezelve afgezonderde bloed dan lichtrood, dan donkerrood is, de kleur van het overvloeijende werktuig dan eens lichter en dan weder donkerder rood is; en in eenigen bemerkt men een sterker kloppen der slagaderen, welke bloed tot het aangedane werktuig aanvoeren; in andere daarentegen ontbreekt dit verschijnsel, en de wegvoerende aderen zijn veelmeer opgezet, en zwellen van bloed. Men ziet dan, dat de helder roode kleur van het bloed en van het lijdende gedeelte, als ook het sterkere kloppen der slagaderen eene slagaderlijke, en de tegengestelde teekenen eene aderlijke bloedophooping aanduiden; maar men moet daarbij niet aan eene verschillende zitplaats van dezelve denken; want deze heeft geheel in het haarvatengestel plaats, hetwelk van verscheidene kanten bovenmate kan worden opgehoopt, en daardoor ook in eene verschillende stemming moet veranderd worden. Met de meeste andere aderlijke ziekten hebben de bloedophoopingen ook dit gemeen, dat zij gewoonlijk ongemerkt beginnen, en zich allengs verhoogen, terwijl de slagaderlijke gewoonlijk geweldig, hevig, en haastig, volgens eene bepaalde uitwendige oorzaak, ontstaan; ook lijdt in het algemeen de verrigting van het bovenmate aangevulde werktuig niet zoo aanmerke-

lijk, als bij eene slagaderlijke ophooping; daarentegen is de aderlijke ophooping ook duurzamer. Ofschoon deze altoos maar voorbijgaande is, zoo is toch ook de enkele bloedophooping langwijliger, dan de slagaderlijke, zij gaat zelfs dikwijls in eenen toestand van het haarvatengestel over, die eigenlijk ten opzigte van zijnen aard niets anders dan bloedophooping is, en alleen daarom eenen anderen naam verkrijgt, dewijl zich het bloed, niet in het voorbijgaan, maar voortdurend ophoopt. Daartoe behoort de stilstand (stagnatio) verstoppingen (infarctus) enz. waarvan het mij ten minste toeschijnt, dat zij gewoonlijk door het aderlijke gestel veroorzaakt worden. Van de kenteekenen der aderlijke bloedophoopingen moet men eindelijk ook de aanleidende oorzaken en de vergezellende toevallen zich ten nutte maken; voornamelijk zal echter het geheel der verschijnselen, hetwelk gewoonlijk den naam van gesteldheid draagt, die kenteekenen moeten bevestigen. Intusschen kan men niet ontkennen, dat deze in bijzondere gevallen, des te bezwaarlijker zijn moeten, hoe waarschijnlijker het is, dat de slagaderen ook bij oorspronkelijk aderlijke bloedophoopingen van eene ziekelijke werking niet vrij zijn, en hoe zekerder het is, dat ook oorspronkelijk slagaderlijke bloedophoopingen eene overlading der aderen kunnen veroorzaken, en de toevallen van dezelven ten gevolge moeten hebben. Hier berust immers, zoo als overal in de geheele Ziektekunde, de ziekelijke toestand van eenen bijzonderen aard niet op eene eenige, maar op eene meer uitstekende aandoening van het een of andere stelsel en werktuig. Ten opzigte der gevolgen schijnt het aan de aderlijke bloedophoopingen eigen te zijn, dat zij ligter en menigvuldiger werktuigelijke ziekten veroorzaken, hetgeen met de boven vermelde langere duurzaamheid en neiging, om eenen gelijkvor-

migen toestand van eenen chronischen aard voort te brengen, zamenhangt. Voorts worden de aanvankelijk kortstondige verwijdingen der aderen, door dikwijls herhaalde ophoopingen in blijvende veranderd. De overige gevolgen schijnen de aderlijke met de slagaderlijke ophooping gemeen te hebben, waartoe behoort de bloeding, ontsteking, welke in de meeste werktuigen kunnen plaats hebben, zoo ook de toevallen, welke in het lijden, of in de veranderde verrigting van het een of andere afzonderlijke werktuig bestaan, en welke zich naar gelang van het aangedane werktuig schikken. Het eigenaardige echter van de toevallen der aderlijke bloedophooping zal op andere plaatsen worden aangeduid, en wel op die, alwaar gedeeltelijk over de herhaalde toevallen als enkele en zelfstandige ziekten, gedeeltelijk over den invloed der in ziektenstaat veranderde venositeit op andere werktuigen en verrigtingen zal gehandeld worden. Juist daartoe behoort ook datgene, hetwelk van de eigenaardige toevallen der bloedophooping naar de verschillende werktuigen kan gezegd worden.

II. *Ophooping in de stammen van het Aderenstelsel.*

Deze onderscheidt zich zeer wezenlijk van de bloedophoopingen, en wij meenen daarom dezelve onder eene bijzondere benaming te moeten behandelen.

Wanneer in de bloedophooping de aderlijke stemming zich tot den omtrek van het vaatgestel uitstrekt, dan verhoogt zij zich in deze ophooping voornamelijk in het middenpunt van hetzelve, en wel bijzonderlijk in de poortader, in de bovenste en onderste holle ader, zelfs in het hart en in de longslagader, en dit geschiedt of door eene oorspronkelijk van

de takken naar de stammen gaande rigting der werktuiglijke werkdadigheid, of omdat eene hindernis der voortgaande beweging in de bovenste deelen aanwezig is, of omdat de aangedane deelen reeds ziek waren, of eindelijk, omdat het bloed door oorzaken, welke op den omtrek werken, verhinderd wordt hier te vertoeven. De toevallen, welke van deze toestand getuigen, worden gewoonlijk ook tot die der bloedophoopingen, welke zich tot de borst uitstrekken, gerekend, of ook worden zij wel van gastrische, hypochondrische en hysterische ongemakken afgeleid, wanneer de zitplaats van het ongemak in de poortader gelegen is. Heftig zijn zij zelden, en zij bestaan in benaauwdheid, gevoel van volheid in den omtrek der borstingewanden, in verhindering van de onderbuiksverrigtingen, ligtere verschijnselen van aandoeningen van het hart, als b. v. hartklopping, kortademigheid en andere welke somtijds het vermoeden kunnen veroorzaken, dat er eene werkelijke ziekte van het hart aanwezig is, of zich vormt. Hoogst waarschijnlijk is ook het kloppen, hetwelk men in den onderbuik op verscheidene plaatsen, en in de hartkuil zoo dikwijls waarneemt, menigwerf van bloedophooping in eenen aderstam en daardoor veroorzaakte grootere werking en aandrift af te leiden. Dit schijnt voornamelijk in de holle ader, de Poortader, en in derzelver groote takken plaats te hebben. Het behoeft naauwelijks aangehaald te worden, dat deze toestand ook door andere oorzaken kan ontstaan. Kreyssig (1) heeft deze bij name voorgedragen, en de vermoeding geuit, dat bij vele de Poortader kloppen kan.

---

(1) Die Krankheiten des Herzens I Th. (Berl. 1814) pag. 311.

„Hoe zonderling het ook schijnen moge, dat de aderen kloppen, bij welke gewoonlijk het bloed zoo kalm en onmerkbaar vloeit, dat hij, welke den grond dezer beweging eigenlijk niet in het bloed zoekt, in verlegenheid geraakt, wanneer hij de bewegende krachten aanwijzen zal, zoo weinig schijnt het op zich zelve tegenstrijdig, dit als mogelijk te bepalen, vooral in de Poortader, welke in vele opzigten tusschen slagader en ader in het midden staat, en in de holle ader, welke zich aan het hart, als den omloop des bloeds besturende, aansluit. Wanneer namelijk de natuur nergens *sprongen* doet, zoo zal ook de zigtbare bloedbeweging, welke wij pols noemen, niet op eene bepaalde plaats plotselings en als uit de lucht vallende ontstaan, maar allengskens; en wanneer men dien ten gevolge vermoeden mag dat de holle ader gedurig in de nabijheid van het hart eenige beweging heeft, zoo zal men daartegen ook niet kunnen inbrengen, dat deze beweging in den ziekelijken toestand gedeeltelijk versterkt wordt, gedeeltelijk zich verder uitbreidt. Wie zich echter door middel der oogen aangaande het kloppen der aderen, om de mogelijkheid dezer verschijning toe te stemmen, wil overtuigen, de zoodanigen verwijzen wij naar eene zeer merkwaardige waarneming van Steinbuch (1) welke bij eenen lijder aan aambeijen, die in eene tusschenpoozende koorts verviel, in het tijdpunt, waarin dezelve zich nog niet volkomen gevormd had, maar den loop van eene continua continens had, alle oppervlakkige aderen, ook de kleinsten, die

(1) Eene bijdrage tot de gronding eener wetenschappelijke leer van den polsslag, in het Journal der praktische Geneeskunde van Hufeland en Harle. — 1815. 41 Bd. III Stuk. pag. 8.

hij naauwlijks bemerken konde, zeer levendig en zelfs gelijktijdig met de slagaderen kloppen zag. Nadat zich eene derdendaagsche koorts gevormd had, en *aflei-dende middelen* waren toegediend, keerde dit verschijnsel niet terug. Hoe eenvoudig ook deze waarneming zij, heeft zij des niet te min het kenteeken der waarheid; en wij zouden de naaste oorzaak van dit verschijnsel in de verhoogde venositeit zoeken, welke zich ook door vele andere verschijnselen, en vooral door de ongemakken der aambeijen en bloedophooping in de onderbuik sedert lang had kennelijk gemaakt. Voor het overige is het zeer waarschijnlijk, dat de klopping der aderen op dezelfde wijze zich voordoet, als de klopping der slagaderen, welker naaste oorzaak, volgens de nieuwste waarnemingen van Parry, in de vliezen en derzelver zamentrekking onzigtbaar is, en die dus naar alle waarschijnlijkheid in het bloed zelve haren grondslag heeft. Misschien worden ook de kloppingen, welke hysterische, hypochondrische, haemorrhoidarische en andere zieken in verschillende deelen van het ligchaam somtijds ontwaren, menigvuldiger door de aderen dan door de slagaderen veroorzaakt, indien zij niet, zoo als soms het geval is, alleen in verbeeldingen bestaan, of ook in voorbijgaande bewegingen van enkele spiervezelen hunnen oorsprong hebben.

Even als de bloedophooping in het algemeen, gaat ook de bloedophooping in de stammen gewoonlijk spoedig voorbij, maar zij komt ook even zoo dikwijls als eerstgenoemde terug; en wordt voornamelijk door alle die dingen veroorzaakt, welke eene opbruissching in het bloed verwekken. Haastig loopen, springen enz. behooren bij voorkeur tot de aanleidende oorzaken; van met eenigen nadruk spreken, schreeuwen, zingen, schijnt zij daarentegen niet zoo dikwijls te ont-

staan, omdat daarbij het bloed naar de longen gevoerd wordt, en zich in den omtrek der borstingewanden daarom niet in te groote hoeveelheid verzameld. Ook de gemoedsbewegingen, welke voornamelijk op de streek der borstingewanden invloed hebben: angst, zorg, vrees enz. verwekken dezen toeval. Vooral staat dezelve dikwijls met de verhinderingen der onderbuiksverrigtingen in verband, en wordt de laatste dikwijls door eene overlading der stammen voortgebragt, zoo wordt ook het tegengestelde niet zelden waargenomen. Na eenen ruimen maaltijd verschijnen niet zelden de toevallen, welke wij als verschijnselen der stremming hebben aangevoerd; en vooral bij dezulke, bij welke de aderlijke stemming verhoogd is, en welke zich door meer vermogende venositeit onderscheiden; want deze laatste verschaft ook hier het middel der voorbeschiktheid. Maar hoe kortstondig nu ook de enkele aanvallen van deze overlading mogen zijn, en hoe weinig zij ook op zich zelven met gevaar verknocht zijn, zoo moeten zij toch bij menigvuldige herhaling eindelijk nadeelig worden. Zij kunnen wel tot blijvende verwijdingen der aangedane deelen, van het regter hart, van de holle aderen, van de longslagader, en de poortader aanleiding geven, of ook eene ontsteking in de genoemde deelen veroorzaken; maar veel menigvuldiger ziet men, dat zij eenen terugwerkenden invloed op de onderbuikswerktuigen en velerlei ziektetoevallen ten gevolge hebben, welke wij bij eene nadere gelegenheid, als van de overwegende venositeit ontstaande, zullen behandelen.

III. *De Bloedingen*,

De bloedingen uit de aderen of aderlijke bloedingen onderscheiden wij in twee soorten, in zulke na-

melijk, waar eene kwetsing der aderen te bemerken, en in zulke, waar dit het geval niet is. Weinig valt over dezulke aan te merken, welke uit eene kennelijke kwetsing der vliezen ontstaan. Zij zijn bij uitwendige zoo wel, als bij inwendige aderen en door uit- en inwendige oorzaken waargenomen geworden. De aderen zijn, even als ieder ander deel, aan kwetsing blootgesteld; zij kunnen door gezwellen, welke zich in hunnen omtrek bevinden, zoo wel, als de slagaderen weggevreten worden, en het gevolg is niet moeijelijk te vermoeden. Maar ook inwendig wordt somtijds eene bersting of verscheuring veroorzaakt, die gewoonlijk zeer zorgelijke gevolgen heeft. Het menigvuldigst wordt dit bij zieke aderen waargenomen, dat is: waar een klein gezwel de huid vernield heeft, of eene ader aan eene zakaardige of aderspattige verwijding lijdt; omstandigheden, over welke wij op andere plaatsen melding zullen maken. Maar ook in zoodanige aderen, in welke men niets ziekelijks waarnam, heeft men berstingen en bloedingen zien geboren worden. Niet zelden geschiedt dit door ingespannen spieren of toevallige hevigheid. Hodgson (1) zag bij twee personen eene ader in de dij, gedurende hevige aanvallen van kramp in de dijspier, scheuren; bloedvloeijingen onder de huid waren hiervan het gevolg. Een mijner bekenden valt struikelende van eenen trap, en voelde daarbij pijn in het vat, die echter wederom verdween; doch eenige weken daarna kwam de pijn terug, werd heviger, verbreidde zich op de wijze van het heupwee, en er kwam eindelijk in den omtrek van het zitbeen eene blaauwigheid door middel van uitgevaat bloed te voorschijn. Portal (2)

(1) Ter aangevoerde plaatse, bladz. 535.
(2) Anat. med. T. 3. p. 355.

vond in het lijk eener vrouw, welke plotselings in een koud bad overleden was, de bovenste holle ader onmiddelijk over het regter hartoor geborsten; eene groote hoeveelheid bloed had zich in de regter borstholte uit gestort. Senac (1) heeft twee gevallen aangevoerd in dewelke aderen, gedurende de koude in tusschenpozende koortsen borsten. Somtijds scheuren de klapvliezen, en het vat zet zich uit in knobbels (2). Intusschen schijnen deze waarnemingen van het bersten der gezonde aderen volstrekt tot de zeldzaamste te behooren, en zij kunnen ons, zoo als het door mij aangehaalde geval schijnt te bevestigen, wel op het vermoeden brengen, dat ook bij de aangetaste personen het aderlijke gestel reeds bevorens ziek en wel deszelfs zamenstel niet geheel stevig was.

Maar behalven eene uitwendig werktuigelijke oorzaak zijn volgens andere schrijvers, ook daardoor bloedingen ontstaan, dat zich eene ader opende. Dit heeft b. v. Bartholinus (3) waargenomen bij eene minne, bij wie het bloed uit de pinkader (salvatella) van de regterhand even zoodanig sprong, als of dezelve met eene naald was gekwetst geworden, zonder dat zulks echter had plaats gehad. Dezelve vermeldt ook dat Höchstetter (4) en Schenk, eerstgemelde in de basilica, de laatste in de saphaena, hetzelfde hebben waargenomen. Hellwig (5) verhaalt, dat bij eenen monnik van 80 jaren, welke volgens gewoonte in den tuin arbeidde, eene ader in de knieschijf (hij zegt: Venam

(1) Anat. med. T. 3. p. 355 enz.

(2) Hodgson ter aangeh. plaatse.

(3) Histor. anatom. et med. Cent. V. histor. XIX.

(4) Dec. 2. Obs. 7.

(5) Observat. physico-med. edit. a Schroeckio. obs. 153, p. 407.

sub poplite, of hij daaronder de Vena poplitea wil te verstaan geven, is mij onbekend) tweemaal van zelfs gescheurd was, en dat daaruit eene groote hoeveelheid bloeds vloeide; en de uitgever Schrök maakt gewag van vele schrijvers, die hetzelfde zouden waargenomen hebben; eene zoodanige bloeding zoude zelfs nu en dan op bepaalde tijden zijn voorgekomen, zoo als Panarolus (1) aan eene aderspattige schenkelader meent opgemerkt te hebben. In de Breslauer verzamelingen (2) verhaalt Alischer, dat eene bejaarde dame door eene van zelve ontstane, en van tijd tot tijd herhaalde opening van de saphaena aan den schenkel, en waaruit dikwijls eene tamelijke hoeveelheid bloeds vloeide, van hysterische ongemakken verligt werd. — Hetwelk aanduidt, dat in alle deze gevallen eene aderlating door de natuur verrigt werd, een geval, waarin bijna alle aangehaalde schrijvers overeenstemmen. — Deze bloedingen staan, wanneer er geene dwaling bij de waarneming heeft plaats gehad, (hetwelk men toch wegen de menigvuldigheid der gevallen niet vermoeden kan) als het ware midden tusschen de tot hiertoe beschouwde kwetsing der vaten van werktuiglijke ontstane, en tusschen de thans te beschouwene, in welke men geene kwetsing vindt. Met eerstgemelde hebben zij de openbare kwetsing van de wanden der vaten, en de oorsprong uit de takken der vaten, maar met de laatst gemelde de oorzaken en werkingen gemeen.

Moeijelijker en met minder zekerheid kan men over de bloedingen spreken, bij welke geene kwetsing is waar te nemen of te vermoeden. De ouden meenen wel, dat ook dezen door eene verwijding der openin-

(1) Pentec. 2. obs. med. 4.

(2) Van het Jaar 1724. Junij. Art. 16. p. 643.

gen (per anastomosin) of van doorzweeting uit de wanden veroorzaakt wierden. Intusschen kan men zich noch van het eene noch van het andere overtuigen, en daarom heeft de meening der latere schrijvers de voorkeur, welke het ontstaan van deze bloedvloeijingen door eene uitwerking verklaren, die met de afscheiding gelijkvormigheid heeft, en men zelfs met de benaming van afscheiding wil betijtelen. Zeker zal hier het eene verschijnsel door het andere opgehelderd worden, welke juist niet tot zoodanige behoort, welker aard van werking wij met alle duidelijkheid erkend hebben. Echter moet men zich hier, zoo als op vele plaatsen daarmede te vreden stellen, dat er slechts iets gevonden is, hetgeen met dien gang der verschijnselen kan verbonden worden. Maar dat de bloeding met de afscheiding in betrekking staat, leidt men ook daaruit af, dat zij gewoonlijk in werktuigen der afscheiding plaats heeft. Men zoude er zeker nog kunnen bijvoegen, waarin derzelver werkzaamheid afwijkt, wanneer bloed afgescheiden wordt; eene vraag, die men liefst niet oppert, en welke wij ook niet weten te beantwoorden. Zoude men misschien willen zeggen: de bloedophooping naar het bloedende werktuig is de oorzaak van deze verschillende uitwerkselen; zoo moeten wij daartegen inbrengen, dat zelfs menigvuldige bloedophoopingen naar de afzonderende werktuigen plaats hebben, welke de afscheiding wel vermeerderen, doch niet in eene bloedige veranderen. In het algemeen schijnt men verkeert over de betrekking der ophooping tot de bloeding te denken, door aan te nemen, dat in dezelve de geheele oorzaak te vinden is. Wanneer men ook met regt vooronderstellen kan, dat eene bloeding zonder eenige ophooping (welker verschijnselen zeker dikwerf zeer onbeduidend en naauwelijks merkbaar zijn) niet denkbaar

is; dan schijnt het desniettemin inderdaad, als of deze nu en dan door de natuur wordt veroorzaakt, opdat het tot eene bloeding komt; en wij nemen dit zoo wel bij de natuurlijke, als bij de habitueele bloedvloeijingen waar. Ja het schijnt zelfs, dat de ophooping dikwijls eerst met het begin der bloeding ontstaat, of door dezelve veroorzaakt wordt. Daardoor wordt men echter genoodzaakt, toe te stemmen, dat de verschillende oorzaak der bloeding en afscheiding niet in den grooteren aandrang van het bloed kan gelegen zijn. — Wij willen hier liever het onvoldoende onzer wijze van verklaren erkennen; dan eene zaak te voorbarig voor onverwerpelijk te houden, die het evenwel niet is, waarom wij liever zullen over gaan tot de aanleidende oorzaken der bloeding, die wij door het bijvoegelijke woord Dynamische van zoodanig eene, welke door de kwetsing ontstaat, willen onderscheiden. Wanneer men werkelijk de oorzaken van dezen aard van bloedvloeijingen beschouwt, dan schijnt zij ook dit bijvoegelijk woord volkomen te verdienen. Zij wordt veroorzaakt of door ziekelijke gesteldheid van het werktuig, waaruit het bloed voorkomt, of door eene meer vermogende werking van het vaatgestel; dikwerf vereenigen zich deze beide oorzaken, en de bloedvloeijing, die van meer vermogende vaatwerkzaamheid afhong, geschiedt dan uit het werktuig, hetwelke reeds vroeger ziek was geworden. Maar van plaatselijke ziekten zien wij bloedingen in zoodanig ontstokene deelen ontstaan, die aan eene duurzamere ophooping zijn blootgesteld, of die op zich zelven een los teeder weefsel hebben, en in welke de prikkelbaarheid verhoogd is. Van eene meer vermogende Arterielliteit schijnen die bloedingen af te hangen, welke men in hevige koortsen met het karakter eener aanhoudende (synocha) waarneemt; voorts de-

zulke, welke men gewoonlijk van volbloedigheid afleidt, alsmede zoodanige, die van zeer prikkelende, en in het vaatgestel grootere werking veroorzakende uitwendige dingen voortgebragt worden, als daar zijn aanzettende bewegingen, het gebruik van prikkelende spijzen, dranken, en wat dies meer zij. En eindelijk van eene de overhand hebbende venositeit hangen de bloedingen af, voor welke men gewoonlijk geene andere oorzaak noemt, dan eene veranderde gesteldin het bloed, zoo als die in de rotkoorts en scheurbuik plaats heeft. Het ontstaan van deze bloedingen meent men gewoonlijk in diervoege op te helderen, dat men vooronderstelt, dat het te dunne en vloeibare bloed, gemakkelijker door de openingen of wanden der vaten henen gaat; als of niet altijd het vat zich schikte, naar hetgeen het inhoudt; zich verwijdt, waar veel, en zich zamentrekt, waar weinig bloed in hetzelve voorhanden is. Insgelijks mag men met regt vast stellen, dat het ook tegen het zeer vloeibare bloed de noodige verhindering zal kunnen stellen; zelfs ziet men niet zelden een zeer vloeibaar, dun, geheel waterachtig bloed door bloedzuigers enz. weggenomen worden, zonder dat er van zelven bloedingen waren ontstaan. Daarenboven is ook gemelde wijze van beschouwing al te werktuigelijk, dan dat zij bijval zoude kunnen vinden, bij hem, die zich de kennis der levendige bewerktuiging heeft eigen gemaakt. — Beschouwen wij nu van eene andere zijde genoemde ziekten en de overige toevallen, dan wordt het zeer waarschijnlijk, dat zij voornamelijk bestaan in eene verhoogde venositeit; en niet slechts in deze, maar ook in andere ziekten, in welke de venositeit kennelijk verhoogd is, nemen wij bloedingen van eenen aderlijken aard waar; daartoe behoort vooral het geheele heir der spat-

aderlijke ziekten, de vlekziekte, (morb. maculosus haemorrhagicus Werlhofii), de bloedbraking en de zwarte ziekte. In het grootste aantal dezer is eene bijzondere neiging tot bloedige afzonderingen waar te nemen. Zelfs ook de maandstonden moeten wij voor eene aderlijke bloeding houden; hetwelk reeds door de mindere strembaarheid en zwarte kleur van het afvliedende bloed gestaafd wordt. Maar wie toch zal bij deze ziekten eene zoo opgeloste eigenschap van het bloed kunnen vooronderstellen; gelijk aan die, welke in de zoogenaamde rot- en bloedkoortsen wordt aangenomen? In eene, hetzij gezonde of zieke verhooging der venositeit echter komen zij allezins met elkander overeen, en wel in deze vermeenen wij geregtigd te zijn, om den grond der bloedingen te zoeken. Maar is het dan ook te vermoeden, dat de verhoogde venositeit bloeding kan veroorzaken? en hoe is dit moogelijk? — De beantwoording dezer vragen is, naar mijn inzien, gegrond, in hetgeene reeds van het ontstaan der aderlijke bloedophooping werd gezegd. Volgens dezelfde wetten, naar welke de aderlijke bloedophooping ontstaat, zien wij ook dat zich de aderlijke bloedingen rigten, daarom neemt men dezelve menigvuldig waar in de onderste helft des ligchaams, en voornamelijk in de onderbuik, alhoewel toch niet geheel alleen; want vele bloedstortingen der longen schijnen allezins van eenen aderlijken aard te zijn, en in de vlekziekte, rotkoorts en de scheurbuik zijn zij op elke plaats waargenomen.

Onderscheidt zich echter de aderlijke bloedvloeijing wel van de slagaderlijke? En waardoor? de voornaamste grond van onderscheiding dunkt ons vooral in het afgescheidene bloed te bestaan. Deze is namelijk in slagaderlijke bloedingen slagaderlijk; dit toch is helder rood, en wordt ligt gestremd, in het aderlijke daarentegen is

het donker en stremt zich moeijelijker, ja somtijds in het geheel niet. Intusschen moet men zich in dat geval voor dwaling hoeden; wanneer namelijk het slagaderlijke bloed op eene plaats van het ligchaam buiten de vaten vertoeft, zoo stremt het, en vertoont zich bij de uitwerping zwart, waardoor men zoude vermoeden, dat er eene aderlijke bloeding plaats had. Hier echter zal de zamenrunning ons opmerkzaam moeten maken, om niet met overhaasting te oordeelen. Voorts zijn bij aderlijke bloedvloeijingen dikwijls de voorafgaande toevallen minder aanmerkelijk dan bij slagaderlijke. Even als wij reeds vroeger opmerkten, dat de aderlijke bloedophooping gewoonlijk zulke hevige toevallen niet veroorzaakt, als de slagaderlijke, zoo heeft zulks hier ook plaats bij de aderlijke bloedvloeijingen. Inmiddels moet men deze omstandigheid in geenen al te beperkten zin opnemen; want ofschoon het zeker is, dat in de scheurbuik en rotkoorts altijd, en in de aderspatten somtijds het bloed in groote hoeveelheid afvloeit, zonder dat het zich ergens door toevallen aanduidt; zoo zeker is het wederom aan den anderen kant, dat bezwarende toevallen de spataderlijke bloeding dikwijls voorafgaan, die zeker door eene andere omstandigheid der ziekte en voornamelijk door verhoogde venositeit veroorzaakt worden, en dierhalve eigenlijk niet tot de bloeding behooren; maar ten deele plaatselijk zijn, en door den aandrang van het bloed ontstaan. Eenen anderen grond van de kennis tusschen venositeit en arterielliteit verschaffen de oorzaken der ziekte en de gesteldheid van den zieken. Zijn de eersten van dien aard, dat zij invloed op de venositeit schijnen te oefenen, en is de laatste dusdanig zoo als wij dezelve vervolgens als aderlijke gesteldheid zullen beschrijven, dan verkrijgt het vermoeden, dat de daarbij ontstane bloeding eene aderlijke

is, nog meer bijval. Eindelijk echter zal de afwezendheid van toevallen, welke een slagaderlijk lijden aanduiden, en het daarzijn van andere verschijnselen, die van eene verhoogde venositeit getuigen, de zaak buiten twijfel stellen. Maar daar het hier de plaats niet is, over de verschijnselen van de verhoogde Arteriellileit te spreken, zoo willen wij ook liever over de verdere toevallen der venositeit op andere plaatsen uitvoeriger zijn; want alhoewel wij gaarne genoemde toevallen als een bewijs wilden bijbrengen, dat de zoo even gemelde ziekten voornamelijk in eene verhoogde venositeit, zoo als boven gezegd is, bestaan; zoude dit bewijs hier evenwel maar gebrekkig kunnen worden aangevoerd, omdat genoemde toevallen nog niet algemeen, als van eene verhoogde venositeit ontstaande, erkend zijn. Dierhalve laten wij voorloopig dit onderwerp op zich zelve berusten, en gaan over tot de beschouwing van de gevolgen der bloedingen, waarbij wij, overeenkomstig ons doel voornamelijk van dusdanige bij voorkeur zullen gewagen, welke de aderlijke bloedingen meer dan wel de slagaderlijke betreffen. Wij zullen echter eerst over de voordeelige, en later over de nadeelige gevolgen der bloedingen gewagen.

Wanneer wij ons herinneren, wat wij over den aard der verhoogde venositeit gezegd hebben, dan schijnt het, als of elke aderlijke bloeding eene verbetering van den toestand moest te weeg brengen. Wij vinden namelijk den grond van dien toestand daarin, dat het aderlijke bloed te menigvuldig, en met te vele aderlijke eigenschappen en bestanddeelen voorzien, de vaten bezwaart en dezelve te sterk aantast. Welk middel zoude er dan zijn, hetwelk spoediger en zekerder de te groote hoeveelheid van het aderlijke bloed uit den weg konde ruimen, dan de bloeding, welker

eerste werking noodzakelijk vermindering van de hoeveelheid bloeds des ligchaams zijn moet. En de ondervinding staaft ook volkomen deze werking. Spataderlijke bloedingen, bloedbraking, de zwarte ziekte, neusbloeding en voornamelijk de maandelijksche zuiveringen hebben, zoo als algemeen wordt toegestemd, den duidelijksten invloed op de verbetering van verschillende ziektengesteldheden en vooral van zoodanige, welke in eene verhoogde venositeit bestaan; en die bloedingen worden dan werkelijke of kritische genaamd. Wij wijzen dit voorloopig aan, hoe onbepaald ook hier de uitdrukking *werkelijk* zijn moge, die bovendien in zeer verschillende beteekenissen gebezigd wordt. Men beschouwt toch eigenlijk de verligtende werking dezer bloedingen in die soorten van ziekten, welke de bloedbraking, de Haemorrhoidalvloeijing en de zwarte ziekte dikwijls lang voorafgaan, zonder dat zij door de geneesheeren met eenen bepaalden naam bestempeld worden; voorts ook wel in bloedophoopingen, ontstekingen, miltzucht en jicht. Dikwijls is de scheiding der ziekte, welke door de bloeding voortgebragt wordt, aanhoudend en doordringend. Soms schijnt zij niet toereikend te zijn, of ook wel houden de ziektenoorzaken aan, en voeden de ziekte, of vernieuwen dezelve. In andere gevallen eindelijk is diezelfde bloeding, welke uit meer vermogende venositeit voortkomt, en van welke wij, overeenkomstig het aangehaalde zouden vermoeden, dat zij altijd moest verligten of beslissen, evenwel nadeelig, zoo als de ondervinding overvloedig bevestigt. Maar hoe moeten wij dit verstaan? Ik meen, dat dan, óf de toestand eener hypercrisis, of overtuigende ziektescheiding daar is, en dat in dezelve, door omstandigheden, die toevallig op de bewerktuiging werken, de bloeding te lang onderhouden of te sterk gemaakt

wordt; of de bloeding wordt in het algemeen niet door de krachten der natuur, maar door toevallige en uitwendige oorzaken voortgebragt. Even zoo algemeen erkend als merkwaardig is de ondervinding, dat dikwijls kunstmatig verwekte bloedingen op verre na niet zoo veel tot de beslissing der ziekte bijdragen, als natuurlijke of van zelf ontstane doen; en dat door de kunstmatige bloedingen gewoonlijk meerder bloed afgeleid wordt dan volgens den natuurlijken weg noodig is, om de ziekte weg te nemen. Hevige tandpijnen b. v. houden op of worden gematigd, wanneer ook maar weinige droppels bloeds in den hollen tand afgescheiden worden. Maar wil men dit doel door eene kunstige bloeding bereiken, dan zijn er ten minste een of twee bloedzuigers noodig. Uit zoodanige waarnemingen bespeurt men, dat het ten opzigte van het nut eener bloeding nog op iets anders aankomt, dan wel op de bloeding zelve; de tijd, welke de natuur, als het beste daartoe kiest, wanneer zij niet gestoord en aan zich zelve overgelaten wordt; de aard, op dewelke die bloedingen voortgebragt worden, of door afscheiding, of door eene werktuigelijke opening der vaten, schijnt mij toe vooral in aanmerking te moeten worden genomen; zelfs bij de kritische bloedingen heeft misschien hetzelfde plaats, hetwelk wij bij andere kritische ontlastingen ontwaren, dat zij namenlijk minder oorzaken dan wel werkingen der ziektescheidingen zijn (1). Zoo als nu kunstmatige bloedingen dikwerf niet datgene te weeg brengen, hetwelk

---

(1) Ditzelfde denkbeeld heeft de Schrijver in zijn Programma, exhibente febris notionem, febriumque discrimen, Leipzig 1813. meer uitvoerig voorgedragen, dan wel hier geschieden kan.

natuurlijke doen, zoo is het waarschijnlijk ook met dezulke gelegen, die van andere toevallige oorzaken, en niet van de levenswerkzaamheid, welke hier geneeskracht der natuur is geworden, ontstaan. Als zoodanige toevallige oorzaken kunnen wij alle prikkelende dingen en andere van de bekende ziektenoorzaken der bloeding bijbrengen.

Eindelijk overwegen wij die aderlijke bloeding, welke men gewoonlijk *lijdelijke* noemt, zijnde in vele ziekten klaarblijkelijk symptomatisch en de genoemde ziekten zelfs verergerende, in welke de verhoogde venositeit toch de hoofdoorzaak schijnt uit te maken. Maar beschouwen wij deze ziekten en haren aard meer van nabij, dan kunnen wij den grond dezer verschijning ligtelijk bevroeden. Al de aderlijke ziekten namelijk, in welke de bloeding niets beslist, maar dikwerf verergert, schijnen dit met elkander gemeen te hebben, dat de verhoogde venositeit minder in de te groote hoeveelheid aderlijk bloed, dan wel in de meerdere werking der eigenschappen van het aderlijke bloed bestaat. Dit is van de rotkoorts, scheurbuik, en de vlekziekte zeer waarschijnlijk. Misschien heeft zulks ook in menigvuldige gevallen plaats, welke ten laatste in bloedbraking, en in zwarte ziekte overgaan; wanneer men zich vele aderspattelijke ziekten herinnert, waarin ook deze bloedafgang geene verligting te weeg brengt, dan moet men ook hetzelfde daarbij vermoeden. In geval echter het aderlijke bloed in eenen te hoogen graad aderlijk is, en door de bloedwording aanhoudend het aderlijke bloed te sterk wordt voortgebragt, dan zal noch de kunstmatige noch de natuurlijke bloeding eenig kennelijk voordeel kunnen aanbrengen. In zoodanige gevallen kan deze alleen door doelmatige afscheidingen weggenomen worden, zoo als in het vervolg zal blijken.

De nadeelige gevolgen, welke men van de aderlijke bloedingen waarneemt, schijnen met die der slagaderlijke tamelijk overeen te komen, en in weinige gevallen af te wijken. Wanneer nu de bloedingen over het algemeen door de hoeveelheid van het afgescheiden bloed, door de plaats, waar hetzelve zich over het algemeen ophoopt, of door den invloed op het werktuig, uit hetwelke het bloed zich stort, nadeelig kunnen worden, dan heeft zulks ook bij de aderlijke bloedingen plaats, hetzij deze door eene kwetsing der ader, of door afscheiding zijn veroorzaakt geworden. Is de bloeding nadeelig door de hoeveelheid die verloren gaat, dan ontwaart men daarvan de eerste werking in het zenuwgestel, in de verandering van deszelfs verrigtingen, en in toevallen, die van eene verhinderde zenuwwerking afgeleid moeten worden. Gevoel van zwakte, loomheid, ja dikwerf zelfs flaauwte en schijndood, misleiding der zinnen en der gewaarwordingen, schemering des gezichts, suising in de ooren en ligte doofheid, verwardheid in het hoofd, duizeligheid, en zware hoofdpijn, gevoel van koude in den nek, en voornamelijk in het achterhoofd, de slaapzucht, en stille verwarring der verbeeldingskracht, draaijing in het hoofd en ijlhoofdigheid, krampen en stuiptrekkingen, welke na zware bloedingen ontstaan, zijn het bewijs daarvoor. Deels uit deze aandoening der sensibiliteit, en deels uit de te geringe hoeveelheid van bloed, die overig blijven moet, kan men de vermindering van levens opzetting (turgor vitalis), het ingevallene, bleeke, doodelijke aanzien, de kleine, zwakke en ledige pols, dien men op hetzelfde tijdstip waarneemt verklaren. Alle deze toevallen neemt men bij slagaderlijke bloedingen, en na het verlies van eenen geringere hoeveelheid bloeds ontstaan, veel spoediger, en in eenen hoogeren graad waar, dan bij aderlijke. —

De laatstgenoemden zijn daarentegen meermalen nadeelig, omdat zij ziekten veroorzaken, welke op wedervoortbrengende (reproductive) betrekkingen gegrond zijn. Daartoe behoort de kwaadsappigheid, uitteering, waterzuchtig, bleekzucht, enz. die men na langdurige en herhaalde bloedingen zoo menigvuldig waarneemt. —

De bloeding wordt echter dikwerf spoediger nadeelig, als het bloed wel uit de vaten, maar niet uit het organismus te voorschijn komt. Naar gelang der deelen, waar het zich verzameld heeft, veroorzaakt het verschillende werkingen, en verwekt verschillende ziektengedaanten. Verzamelt het zich in de holten der hersenen, dan is eene beroerte, zoo als bekend is, het gewoon gevolg; eene ziekte, welke bij aderlijke gesteldheden menigwerf verschijnt; vormt het op de oppervlakte der hersenen eene uitvating, dan ontstaan de bekende toevallen, welke ook wel eens door drukking op dit werktuig waargenomen worden; stort het zich in de borstholte, of in de holte van het hartezakje uit, dan is een plotselinge dood, door toevallen van stikking vergezeld, het gevolg daarvan; en wanneer het in de holte van de buik en in die van het bekken te voorschijn komt, zoo volgt een spoedige en plotselinge dood onder toevallen van flaauwte, benaauwdheid, stuiptrekkingen enz. Maar het blijkt, dat deze toevallen, zoo wel van slagaderlijke als van aderlijke bloedingen kunnen ontstaan, en het is zelfs niet waarschijnlijk, dat hierin eenig onderscheid tusschen deze beide klassen te bemerken is. Zelfs het bloed, dat men na den dood vindt, biedt geen onderscheidingsteeken aan, of het zich uit de slagaderen of aderen heeft gestort; het is gewoonlijk zwart, zelfs wanneer het uit eene gescheurde slagader is voortgekomen; het beloop der ziekte schijnt echter nog haastiger te zijn, als het zich uit slagaderen stort, als daar,

waar zich aderlijk bloed verzamelde. Maar wanneer groote vaten verscheurd worden, zal de werking volkomen dezelfde wezen, tenzij slagaderen of aderen beschadigd zijn. Verzamelt zich eindelijk het bloed in het celweefsel onder de gedaante van bloedonderlooping, of op eene andere plaats, waar zeer fijne en gewigtige werktuigen niet regtstreeks beschadigd, en in hunne werking gestoord worden, dan veroorzaakt het pijnen, drukking, blaauwe donkere plekken enz.; allengskens wordt het echter wederom opgeslorpt en verdwijnt zonder nadeelige gevolgen; of er ontstaan wel eens, gewoonlijk uit andere oorzaken, ettergezwellen, met welker inhoud het dan eindelijk te gelijk weggenomen wordt. Wederopslorping van het uitgevloeide bloed schijnt echter in de holten zeer zelden, en dan maar alleen te ontstaan, wanneer de hoeveelheid van hetzelve zeer gering is, en het uitgevaatte zich niet door scheuring maar door afscheiding gevormd heeft. —

Hier schijnt eindelijk de plaats te zijn, om van een verschijnsel te gewagen, hetwelk in aderlijke ziekten menigvuldig voorkomt, en met de bloeduitvatingen ten minste eenige gelijkvormigheid heeft. Ik bedoel die vlekken, welke op de uitwendige huid, zonder dat men op dezelve eene ruwheid waarneemt, gezien worden, van onderscheidene kleur, maar altijd tusschen de roode en zwarte zich bepalen, verschillend in grootte, doch ten naasten bij, zoo als die van eene vloosteek zijn, en de breedte van eenen hand hebben, ook zijn zij van verschillende gedaante, dan rondachtig, dan langwerpig en als striemachtig, — de vlekken der vlekkoorts (Petechiae, Peticulae, Vibices, Striae) enz. — Het uiterlijk aanzien leert, dat zich bij deze verandering der huid bloed heeft ontlast, hetwelk door dezelve even als bij eene bloedonderlooping heenschijnt.

Ook is het zeer waarschijnlijk, dat dit bloed in de meeste gevallen uit de aderen afkomstig is: slechts dan, wanneer zich bij de ontstekingskoorts (Synocha), zoo als men somwijlen opmerkt, bloedvlekken (Petechiae) vormen, kunnen zij uit de slagaderen voortspruiten, en zij zijn ook dan in het begin altijd tamelijk hoog — en helder rood, terwijl zij in tegenovergestelde menigvuldige gevallen donkerder van kleur, en met eene schijnbaren onwerkzamen slappen toestand der huid verbonden zijn. Het laatste ontwaart men, wanneer zij, vergezeld van scheurbuik en rotkoorts, in de vlekziekte of op zich zelven zonder andere toevallen, of in de zoogenoemde onderbuikskoortsen zich voordoen; en dit zijn inderdaad zoodanige ziekten, die voornamelijk in de verhoogde venositeit bestaan, of ten minste uit dezelve voortkomen. De verhoogde venositeit schijnt dus in de meeste gevallen die beweegoorzaak te zijn, uit welke de bloedvlekken (Petechiae) voornamelijk ontspruiten, en wel dan, wanneer de huid zelfs onwerkzamer is geworden, en de uitwaseming niet behoorlijk plaats heeft, zoo als dit bij derzelven slappen toestand is te vermoeden. Er heeft dan in plaats van eene uitwendige afscheiding eene inwendige plaats, welke met de neiging en somwijlen ook met de behoefte der bloeding overeenkomt. — Deze wijze van beschouwing schijnt allezins tegenstrijdig te zijn met het denkbeeld, volgens hetwelk de bloedvlekken uit eenen opgelosten toestand van het bloed en uit eene verlamming van de einden der vaten ontstaan. Deze meening wordt echter zeer onwaarschijnlijk, wanneer men bedenkt, dat de bloedvlekken zich dikwijls in een ziektentijdperk vertoonen, waarin een zoo verderfelijke toestand, als de verlamming van de uiteinden der vaten zoude zijn, in het geheel niet te vermoeden is. En in de ontstekingkoorts (Synocha) voor-

namelijk is aan zoodanig eenen toestand volstrekt niet te denken; en ook is zulks in de onderbuikskoortsen, in de vlekziekte, in de aanvallen van Petechien zonder bloeding en koorts niet waarschijnlijk. Men zij vooral bedacht, wat men vaststelt, bij de bepaling, dat de uiteinden der vaten verlamd waren. Zijn zij het in de huid, dan moeten zij het ook op andere plaatsen, en aan ieder deel der bewerktuiging zijn, en dit het geval zijnde, dan kan noch de voeding, noch eenige afscheiding meer plaats hebben; de dood en eene algemeene verrotting moeten de gevolgen daarvan zijn. Zoodanige verschijnselen neemt men echter niet gelijktijdig met de Petechien waar; de afscheidingen en de stofverandering hebben, ofschoon op eene ziekelijke wijze, echter in de zwaarste rotkoorts nog altijd plaats, en vele worden hersteld, bij welke zich ontelbare bloedvlekken gevormd hebben.

Eindelijk vertoonen de bloedingen ook nadeelige gevolgen in dat werktuig, waaruit zij voortgesproten zijn. Daar ziet men, hoe dat, dadelijk na de dynamische bloedingen, vooral de afscheidingen aanmerkelijk vermeerderd worden, waaruit een nieuw bewijs is te ontleenen, dat ook de bloeding door afscheiding ontstaat. Terwijl deze bloedingen het meest uit zoodanige werktuigen en plaatsen voortkomen, die met eene slijmhuid bedekt zijn, en het bloed zelfs hoogst waarschijnlijk in de slijmvliezen het menigvuldigst wordt afgezonderd, zoo zijn het slijmvloeijingen, die de bloedingen gewoonlijk opvolgen, en dan van langeren of korteren duur zijn. Zulks heeft plaats na slagaderlijke en aderlijke bloedingen van de longen, van het darmkanaal, van den mond, en van de neus, zelfs bij de natuurlijke bloedingen, bij de maandelijksche zuiveringen en bij de laatste voornamelijk dan, wanneer dezelve door eene ziekelijke omstandigheid

verminderd worden. Is deze slijmvloed matig, dan schijnt dezelve het evenwigt te herstellen, en den normalen tonus in het orgaan, hetwelk aan haemorrhagie leed, alsmede in het geheele organisme voor te bereiden. Dikwijls echter is dezelve zeer beduidend, en benadeelt alsdan op de gewone wijze, zoo wel de bewerktuiging in het algemeen, als ook het lijdende werktuig in het bijzonder, hetwelk namelijk in zoodanige gevallen eindelijk ziekelijk gevormd wordt, ten zij er verhardingen of veretteringen ontstaan. Intusschen kunnen de laatste verschijnselen, de plaatselijke ontaardingen der bewerktuiging, noch aan de bloedvloeijing alleen, noch aan de slijmvloeijing wornen toegeschreven; integendeel moet men tevens de aderlijke stemming gadeslaan, welke natuurlijk in een werktuig, hetwelk meer is aangetast door aderlijke bloedingen, niet te gelijk met de bloeding en na dezelve ophouden en tot derzelver regelmatige stemming dalen kan. Blijft deze nu eenen langeren tijd in dusdanige werktuigen verhoogd, dan moet zij tot de werktuigelijke gebreken aanleiding geven, welke wij bij de behandeling van den invloed der verhoogde venositeit op de voeding zullen aantoonen. Alleen zij hier nog gezegd, dat zoodanige werktuigelijke gebreken te gelijk en als gevolgen der aderlijke bloedingen menigvuldiger worden waargenomen dan bij slagaderlijke.

IV. *Aderlijke Ontsteking.*

Even als de bloeding, is ook de *ontsteking* zeer naauw verwant met de bloedophooping; en welke ontstekingstheorie men ook volge, of al blijft men bij de empirische beschouwing van beide ziekten en bij de vergelijking van hare toevallen, het is altijd moei-

jelijk, beide toestanden naauwkeurig van elkander te onderscheiden; het is naauwelijks mogelijk, de grenslijn van beiden te vinden, en er zijn menige enkelde gevallen, in welke men volstrekt niet bepalen kan, of er eene ontsteking of bloedophooping plaats heeft. Gelijk zulks in het algemeen het geval is, geschiedt het ook in het bijzonder bij de aderlijke ontsteking; en deze naauwe verbinding van beide ziekten is de oorzaak, waarom wij nu de aderlijke ontsteking willen behandelen. Men verwachte echter op deze plaats geene uitvoerige beschrijving over de leer der ontsteking; desniettemin zal het, wil ik verstaanbaar worden, noodig zijn, mijne overtuiging van den aard der ontsteking mede te deelen, en dit zal, zoo kort mogelijk geschieden, ten einde wij ook voor het empirische gedeelte de noodige plaats overhouden; want juist van deze ziekte geloven wij menige eigendommelijke waarneming te kunnen bijbrengen. Gaan wij dus tot de zaak zelve over.

Wanneer, zoo als wij vroeger bemerkten, de bloedophooping daarin bestaat, dat zich bloed in de haarvaten ophoopt, of dat haarvaten in bloedvaten veranderen, dan was dit altoos slechts van eenige haarvaten, en niet van allen, die tot een werktuig behooren, te verstaan; zelfs ziet men, hoe slechts enkele vaten verschijnen, waar er vroeger geene waren, en dat tusschen dezelve plaatsen zijn, die geen spoor van bloedvaten aanwijzen. Even zoo heeft deze verandering waarschijnlijk ook zekere grenzen, zoodanig dat misschien het haarvat niet in eene slagader overgaat, wanneer de verandering van de ader ontstaat, of zoo zij van de slagader ontstaat, het niet tot een aderlijk bloedvat veranderd wordt. Wanneer daarentegen alle haarvaten van een zeker deel deze verandering ondergaan, dan noemen wij dezelve naar mijn gevoelen ontstoken. Dan namelijk

kunnen de wedervoortbrengende (reproductive) verrigtingen: de afzondering en de voeding geene plaats meer hebben; het werktuig wordt veelmeer in eene vaat- of bloedmassa veranderd, en er ontstaat de gelijkmatig verspreide roodheid; op de plaats der wedervoortbrenging wordt de prikkelbaarheid verhoogd, het haarvat wordt juist door deze verhooging tot een bloedvat, en de warmte, die in haren graad altoos de verhooging der prikkelbaarheid opvolgt, verhoogt zich, terwijl men een kloppen in het gezwel ontdekt; eindelijk wordt dan ook de zenuwwerking, of de sensibiliteit in haren rustigen, aan het bewustzijn onttrokkenen invloed op de voeding en afscheiding van het aangedane werktuig verhoogd en veranderd, en maakt zich kennelijk aan het bewustzijn door pijn. Zoodanig nu vermeenen wij de wezenlijke en eigenaardige verschijnselen der ontsteking, volgens onze beschouwing van dezelve afgeleid te hebben; want dat eene zoodanige ziekte op andere verrigtingen eenen ruststorenden invloed heeft, en dat zij voornamelijk de verrigting van het aangedane werktuig, en den invloed daarvan op andere overbrengt, is op zich zelve duidelijk, en dit heeft de ontsteking met andere ziekten gemeen.

Wij vinden in de laatste tijden bij meerdere schrijvers (1) de beschouwing van de ontsteking zoo voorgedragen, dat haaren aard in eene ziekelijke verhooging der vormende kracht in het ontstoken werktuig bestaat. Daar nu dit onderwerp zoo belangrijk en mijne wijze van beschouwing dus ouder is dan de laatstgenoemde, zoo is het noodzakelijk, datgene daartegen te

---

(1) Gmelin, allgemeine Pathologie des menschl. Körpers. Stuttgard und Tub. 1813. p. 266.

Dzondi de inflammatione, aphorismorum lib. 1. Hal. 1814. pag. 1.

stellen, hetwelk mij dezelve minder aannemelijk maakt, alhoewel ik eigenlijk niet veel plaats kan inruimen voor de wederlegging van de wijze der beschouwingen, die ik niet kan toestemmen. Klaarblijkelijk heeft het resultaat van eenige uitgangen der ontsteking tot deze beschouwing aanleiding gegeven, en hetzelve schijnt in verharding, vergroeijing, en bij gevormde werktuigen zijnen grond te hebben. Maar zijn deze dan de eenigste of al de uitgangen der ontsteking? of kunnen de andere ook van eene verhoogde vormingskracht worden afgeleid? In de verettering zien wij duidelijk eene smelting, een verdwijnen van het werktuig, hetwelk zich naderhand en wel langzaam en onvolkomen hervormt, en in het koud vuur is nog veel minder dan in de verettering, iets van verhoogde vormingskracht waar te nemen. Ook op dien uitgang, welke zich door eene vermeerderde afzondering kenschetst, schijnt deze beschouwingswijze niet wel te passen. Men bepaalde dus zoo als het ons toeschijnt eenzijdig, en slechts van eenige verschijnselen uitgaande, den aard der ontsteking; Maar kan men dan ook in het algemeen uit het voortbrengsel of de scheiding eener ziekte over haren aard met zekerheid besluiten? Is het geoorloofd uit de ziekte-scheidende gevolgen eener koorts tot haar wezen te besluiten? Overigens schijnt het mij toe, dat de vormkracht zelfs niet op dien tijd verhoogd is, waarop de ontsteking waargenomen wordt, maar altijd dan eerst, wanneer de ontsteking reeds verdwenen is. Bij de verettering ontstaat dikwijls eenen geruimen tijd na verdwenene ontsteking, de vorming der zoogenaamde vleeschheuveltjes (granulatio); alle afzonderingen ontstaan of worden vermeerderd, wanneer het tijdstip der ontsteking voorbij is, ook de vergroeijingen en bijgevormde werktuigen krijgen waarschijnlijk dan eerst hunne vorming, als de ontsteking begint te ver-

dwijnen; en bij eene nieuwe ontsteking worden deze voortbrengende verrigtingen zelfs wederom beperkt. Ontstaat er in een etterend werktuig eene nieuwe ontsteking, dan verslecht de ettering, de granulatie houdt op, zelfs het reeds gevormde wordt wederom vernietigd, smelt weg, en de zweer vergroot. Daarentegen nemen wij op dien tijd, op denwelken werkelijke ontsteking plaats heeft, niet een enkel verschijnsel waar, dat op verhoogde vormingskracht betrekking heeft, tenzij men het gezwel als zoodanig wilde beschouwd hebben. Intusschen wordt dit zelfs niet zeker bepaald door diegenen, welke genoemde wijze van beschouwing voorstaan. Wanneer Gmelin daarvoor bijbrengt, dat zich ook gedurende de ontsteking nieuwe vaten, en volgens Gruithuizen bloedbobbeltjes vormen, dan is het laatste niet alleen niet stellig, maar zelfs moeijelijk te bepalen; het eerstgenoemde is alleen eene verandering der haarvaten, welke eigenlijk de vormende werking van dezelven tegengaat, die, zoo als reeds gezegd is, na, en niet gedurende de ontsteking schijnt verhoogd te zijn. —

Deze verandering der harvaten is, zoo als wij bemerkten, eene verhooging der prikkelbaarheid in dezelve; wordt deze van tijd tot tijd wederom verminderd, dan verdeelt zich de ontsteking, en het eerste gevolg daarvan is de hernieuwing der afscheiding, door welke gewoonlijk eigenaardig vermengde stoffen afgezonderd worden; is de voeding te sterk aangetast, zoodanig dat het afgescheide gedeelte niet spoedig genoeg door dezelve kan vergoed worden, dan wordt het geheele ontstoken werktuig in zeker opzigt afgescheiden, zijnde de aard der ettering; doch wordt de sensibiliteit zoo sterk aangetast dat zij de afscheiding niet behoorlijk bevordert en ondersteunt, dan volgt het afsterven van het ontstoken werktuig: het koud

vuur. Is eindelijk bij de hervorming der ontsteking, de voeding krachtig genoeg, maar de afscheiding integendeel gestoord, dan geraakt eerstgenoemde wederom tot de voortbrenging, of tot de op nieuw vormende verrigting, door welke, hetzij verandering van zelfstandigheid der aangedane werktuigen (verharding) hetzij vreemde bewerktuigingen, (B. v. Polypen, valsche vliezen, [pseudo membranae] enz.) gevormd worden. En dusdanig vermeenen wij de hoofduitgangen der ontsteking volgens ons inzien van dezelve afgeleid te hebben. Want de uitzweeting, welke misschien mogt ontbreken, is aan de met de natuur overeenkomstige afscheiding, welke bij de verdeeling plaats heeft, gelijkvormig, en onderscheidt zich slechts van dezelve daardoor dat zij te overvloedig is, dan dat haar voortbrengsel met den vereischten spoed, door opslorpende vaten opgenomen zoude kunnen worden, of dat deze misschien zelve ziek geworden zijn, en daarom niet spoedig genoeg werken, zoo als zulks bij de ontsteking van oppervlakkige werktuigen (vliezen, wei of slijmvliezen) plaats heeft; en dikwijls zoodanigen toestand vereischt, dat zij niet anders, dan door de watervaten weder kan worden weggenomen. In zijne hoedanigheid rigt zich dit voortbrengsel zoo wel naar de werktuigen, waardoor het ontstaat, (in weivliezen is het gewoonlijk van eenen waterachtigen aard; van slijmvliezen ontstaande, vormt het den aard der laatstgenoemde, en dan ontstaan de Polypen), als naar bijzondere wijzigingen, welke van de oorzaak der ontsteking afkomstig zijn (bij de ontsteking der weihuid, bij zogverplaatsing scheidt zich eene kaasachtige stof af). De vergroeijing echter van uitgewasemde strembare lympha, te doen ontstaan, schijnt mij onnatuurlijk, en tegen alle regelmatige gevolgtrekking te strijden; veel eer vermeen ik deze tot de werktuigelijke veranderingen, wel-

ker oorsprong ik vroeger opgaf te moeten reekenen, en herken daarin de werking der voeding, in welke dezelve weder tot de voortbrenging gebragt wordt, uit welke zij als voeding teruggebleven was. Dezelfde werking ontwaart men ook in de granulatie, welke op de ettering en onder voortdurende ettervorming en afzondering volgt, zoo als in de vorming der valsche vliezen, en vleeschproppen plaats heeft. Zoodra men zal geneigd zijn de vleeschtepeltjes aan te zien voor iets, dat uit de etter ter nedergeslagen wordt, zullen wij ook toestemmen, dat de polypen, bijgroeijingen en vergroeijingen door eene stremming der strembare lympha te verklaren is.

De genoemde aandoening van het haarvatenstelsel ontstaat of uit de slagader, of uit de ader, en het kenmerk van de eene of andere verspreidt zich over de ontsteking, zoodanig dat de vorm der ziekte, of de enkele verschijnselen daardoor gewijzigd worden, en eene grootere neiging tot den eenen of anderen aard van uitgang zich ontwikkelt, zoo verkrijgen wij het denkbeeld van slagaderlijke en aderlijke ontsteking. Van de laatste hebben wij ten gevolge onzer opgave, het eigenaardige en kenschetsende te beschouwen. Als zulke eigenaardigheden vermenen wij de volgende te kunnen noemen:

a) De aderlijke ontstekingen ontstaan het meest in zoodanige werktuigen, welke tot het aderenstelsel behooren, en van hetzelve meestendeels geregeerd worden. Wanneer dit stelsel in den natuurlijken toestand overwegend is, zal de ontsteking natuurlijk het karakter van hetzelve moeten aannemen. Dit toch bemerken wij in de lever, in de groote stammen der vaten, van het aderenstelsel, in de poortader, in de beide holle aderen, in de longslagader, en in zoodanige adertakken, welke tot grootere stammen zijn geworden, en einde-

lijk in het regter hart, en terwijl ook in de longen de aderen een belangrijk gedeelte uitmaken, kan men vooronderstellen, dat ook in dezen de aderlijke ontsteking dikwijls voorkomt. Zij hebben hunne zitplaats gewoonlijk in vliezen, en wel in de wedervoortbrengende, de wei- en slijmvliezen, en dit neemt men zoo wel in de aderen zelven, als in andere werktuigen, in dewelke zij verschijnen, waar. Hiermede is echter niet bewezen, dat ook niet slagaderlijke ontstekingen in de genoemde deelen waar te nemen zijn; hare verschijning in de lever en in de longen is ten minste buiten twijfel; of zij ook in deelen van het aderenstelsel zelve plaats hebben, is nog onzeker. Desgelijks kunnen aderlijke ontstekingen zich menigwerf alhoewel zeldzamer, ook in andere werktuigen ontwikkelen: b. v. in de hersenen is de toestand welke het snel afloopend waterhoofd voorafgaat, zeker zeer dikwijls eene aderlijke ontsteking.

b. De aderlijke ontstekingen ontstaan uit oorzaken, welke in het algemeen de venositeit begunstigen, en verhoogen; intusschen bemerkt men niet zelden, dat ook andere oorzaken, en wel zoodanige, die als oorzaken der ontsteking in het algemeen voorgedragen worden, tevens medewerken. Dit brengt ook de aard der ontsteking mede, en wij vermenen, dat de aderlijke gesteldheid slechts de voorbeschikkende oorzaak oplevert, terwijl andere omstandigheden als gelegenheidsoorzaken der ontsteking werken; daartoe behooren, b. v. de opwekkende gemoedsbewegingen en aandoeningen, werktuigelijke oorzaken enz.

c. De aderlijke ontstekingen worden daarom bij dusdanige personen waargenomen, bij welke ook andere toevallen van verhoogde venositeit plaats hebben, en zijn op dien tijd en in zoodanige streken menigvuldiger, in welke de verhoogde venositeit de hoofdtoe-

stand der epidemische gesteldheid uitmaakt. Daar dit in de laatsten tijd het geval was, zoo wierden ook de aderlijke ontstekingen menigvuldiger waargenomen, zelfs schenen bijna alle ontstekingen, welke in deze tijd ontstonden dit karakter te bezitten. Proefondervindelijke bewijzen voor deze stelling zullen in het vervolg in geschiedenissen medegedeeld worden.

d. Het verloop van de aderlijke ontsteking is in het algemeen langzamer dan die der slagaderlijke.

e. Aangaande de enkele verschijnselen valt op te merken, dat de pijn dikwijls zeer onbeduidend is, somtijds zelfs geheel ontbreekt; dit heeft niet alleen bij ontstekingen van de stammen der aderen zelven, maar ook bij aderlijke ontstekingen van andere werktuigen plaats, zelfs in long- en onderbuiks-ontlastingen, welke toch gewoonlijk met zeer hevig stekende pijnen gepaard gaan, gevoelde de zieke in de verloopene jaren zeer onbeduidende, en in vele gevallen in het geheel geene pijnen, zoo als wij in de volgende gevallen zien zullen. En wanneer dezelve al tegenwoordig zijn, dan zijn zij niet stekend, zoo als bij slagaderlijke ontstekingen, maar gewoonlijk drukkend, stomp, en het gezwel is bij aderlijke ontstekingen grooter, derzelver kleur minder hoogrood, maar veel meer blaauwachtig; de verrigting van het aangetaste werktuig lijdt echter gewoonlijk in eenen zeer hoogen graad, en dit lijden schijnt met de pijnen in het geheel in geene verhouding te staan; de ademhaling b. v. zag ik bij eene aderlijke longontsteking, welke bijna geheel zonder pijn was, (zie het tiende geval) zeer belemmerd, angstiglijk, met een woord, zoodanig, dat de borst zich bijna niet bewoog; en bij eene ontsteking van het borstvlies met gebreken der holle ader (zie het eerste geval) zeer menigvuldig, maar zonder eenig onaangenaam

gevoel voor de zieke. De koorts was in de door ons waargenomene gevallen zeer verschillend; in de ontstekingen der vaten was de pols altoos zeer menigvuldig, klein, hardachtig; de huid daarentegen niet zeer heet; het begin der ziekte echter kenschetst zich altoos door eene hevige koude; zeldzamer was daarentegen de pols bij aderlijke ontstekingen van andere werktuigen, maar voor het overige ook hardachtig, klein, in beide gevallen dikwijls onregelmatig, in diervoege, dat de eene slag sterker was dan de andere, maar nooit stilstaande. Aanmerkelijker en heviger, dan bij slagaderlijke ontstekingen, was echter gewoonlijk de angst, waarmede de aderlijke ontsteking bij andere werktuigen of ook bij de aderen zelven vergezeld ging, en alleen in een geval, dat wij als het eerste verhalen, ontbrak zij geheel, en wij zullen daarover bij de mededeeling van het geval zelven onze aanmerkingen in het midden brengen. Andere verschijnselen van aandoeningen in het zenuwgestel waren niet aanmerkelijk en alleen in eenige gevallen was het bewustzijn somtijds eenigzins gestoord, in vele bleef het tot aan den dood bijna ongeschonden.

f. Wat eindelijk het uiteinde onzer ziekte aangaat, dezelve duurde zelden langer, dan tot den zevenden dag, wanneer voornamelijk het begin zeker konde bepaald worden; zeer in het oog loopende gevaarlijke verschijnselen bespeurde men niet; doch vele ook door kunst aangebragte ontlastingen, schenen eene nuttige werking te doen, en de pis toonde niet zelden een weinig zetsel. Waar echter de gelukkige uitgang, de verdeeling niet verkregen werd, daar zagen wij nooit koud vuur of verettering ontstaan; maar wel menigwerf polijpen in het hart, in de groote vaten, en in de luchtpijp, en uitzwetingen van een waterachtig vocht in het hartezakje. In eenige gevallen, die gelukkig

afliepen, bleef echter het vermoeden eener plaats gehad hebbende vergroeijing. En wij zijn daardoor overtuigd geworden, dat de aderlijke ontsteking eene eigenaardige neiging tot dusdanige uitgangen heeft; een verschijnsel, hetwelk op andere plaatsen zal opgehelderd worden, en wel daar, waar wij over de werktuigelijke ontaardingen, tot welke de overwegende venositeit aanleiding geeft, zullen handelen.

Thans over de ontstekingen van enkele deelen zullende spreken, gevoel ik mij genoodzaakt, om in plaats van eene uitvoerige beschrijving derzelven, alleen enkele voorvallen van zieken te verhalen; want er is bij de waarnemers over de ontstekingen van de stammen der aderen, en over de aderlijke ontstekingen van andere werktuigen zoo veel nog niet verzameld, dat men de eigenaardige toevallen met zekerheid kan bepalen. Zulks echter door weinige voorbeelden te doen, zoude zeer moeijelijk zijn, desniettemin heb ik mij voorgenomen, in het voordragen van ziektegeschiedenissen kort te zijn, en met weinige woorden datgene te zeggen, wat echter voor meerdere uiteenzetting vatbaar is. Het komt mij over het algemeen voor, dat men in het belang onzer ziektengeschiedenissen zeer veel zoude winnen, wanneer het voorbeeld van Hippocrates, die zich zoo beknopt weet uit te drukken, bij ons meer afdeed, en ten deze opzigte ter navolging diende; men zoude dan niet door langwijlige beschrijvingen opgehouden worden, waaruit gewoonlijk de Recensenten eerst zorgvuldig datgene, wat eigenlijk leerzaam en belangrijk is, moeten uittrekken.

Wat echter de ontsteking der adertakken, welke stammen zijn geworden, aangaat, wij verschuiven dezelve zoo als wij te voren gezegt hebben, tot die plaats onzer verhandeling, waar wij over de verwijdingen van het aderenstelsel zullen spreken. Over

de ontsteking der poortader is ons geen voorbeeld voorgekomen, en het zoude wel de moeilijkste onderneming zijn, derzelver verschijnselen eenigermate a priori te willen afleiden. Overtuigd, dat ook deze stam van vaten kan ontstoken worden, en alsdan zeer eigenaardige toevallen moet veroorzaken, verzoek ik evenwel alle beoefenaars der Geneeskunde, datgene, wat hun dienaangaangaande bekend mogt zijn, mede te deelen. Zelfs heb ik nog nooit bij schrijvers het vermoeden gelezen, dat deze ontsteking kan plaats hebben.

Aangaande de ontsteking der holle ader, vermeen ik de volgende gevallen te moeten aanhalen.

Eerste Geval.

Mejufvrouw P. oud 57 jaar, sedert 1813 weduwe en moeder van grootendeels volwassene kinderen, van eene hoogst cholerische gesteldheid, en van een zwartgallig uitzigt, evenwel goed gevoed, in de laatste jaren tusschen vele omstandigheden onder angst, zorg, kommer en verdriet gebukt gaande, had in het jaar 1802 of 3 eene zware ziekte, die als eene sluipzenuwkoorts werd behandeld, en ten gevolge waarvan zij gelukkig herstelde. Sedert 1804, als wanneer ik haar leerde kennen, was zij altoos gezond geweest. In den zomer van 1816 werdt zij, zonder eenige aanleidende oorzaak, plotselings door eene zware flaauwte overvallen, waarbij zij de pis onwillekeuriglijk ontlaste. Toen ik haar zag, was zij reeds weder bijgekomen, maar ik vond de pols nog zeer zwak, en het uitzigt zeer vervallen. Door het gebruik van geestrijke middelen bekwam zij zoo spoedig, dat zij den volgenden dag zich gezond voelende, weder uitging, en er was inderdaad sedert dien tijd niets ziekelijks aan haar te be-

merken, tot dat zij in Februarij 1817, door eene zinkingaardige hoest, welke zij meende dat door verkoudheid was ontstaan, werd aangetast. Den 26 Februarij werd ik als Artz geroepen, vond geene reden iets erger te vermoeden, en gaf haar een eenvoudig borstpoeder met een weinig *kermes minerale;* desniettegenstaande week de hoest niet, de aanvallen wierden heviger, en als het ware krampachtig; het trappen klimmen ging moeijelijk, zoodat zij na drie trappen van hare woning beklommen te hebben, moest rusten. Intusschen uitte zij nog daarover, noch over andere onaangename gewaarwordingen groote klagten, alleen het hoesten viel haar moeijelijk. Den 7 Maart werd zij des voormiddags door koude der koorts aangevallen, welke na verloop van een uur verdween, en in hitte overging; tenzelfden tijd ontstond er eene onbeduidende pijn in de regter zijde der borst. Toen ik haar des namiddags zag, vond ik de huid warm en klam, de pols ras, geprikkeld, hardachtig, de ademhaling menigvuldig, maar in het geheel niet beklemd, geen spoor van angst, verstikking enz. Vermoedende, dat zich door eene nieuwe verkoudheid, (want de zieke was tot hiertoe nog uitgegaan) eene borstontsteking gevormd had, schreef ik haar dezen dag *Liq. Mind.* met *Oxymel. simpl.* voor. Den 8 Maart vond ik de pijnen geheel verdwenen, alleen de pols en de ademhaling buitengewoon sterk, de gemoedsgesteldheid opgeruimd, zonder zorgen, zonder benaauwdheid, de hoest zonder uitwerping. Ik verordende eene aderlating van ℥. vi. bloeds, hetzelve toonde eene dikke spekhuid. Doch de sterkte van den pols, van de ademhaling, en de zware hoest bleven aanhouden, en ook in deze verschijnselen bespeurde men den 9den en 10den geene de minste verandering. Maar daar de onderbuik zeer vol en de lever groot scheen, zoo liet ik den

9den eene mixtuur uit Extr. gramin. en liq. terr. fol. tart. bij dag, en de vorige mikstuur des avonds en 's nachts gebruiken. Dan toen de zieke op den avond van den 11den eene ontlasting van zwarte drekstoffen had gehad, welke bij mijne komst reeds waren weggeworpen, viel zij plotseling in flaauwte, en scheen de dood nabij te zijn; eene groote benaauwdheid overviel haar vooraf. Ik werd geroepen, en vond haar nog zeer afgemat, de pols zeer klein, en menigvuldig, de ademhaling in den gemelden staat, het uitzigt bleeker en meer vervallen, dan voorheen. Ik liet haar een weinig *Extr. gramin.* en *liq. terr. fol. tart.* gebruiken, een spaansche vlieg op de borst, en een paar mostertpappen aan de kuiten leggen. De aanval verdween wel, maar de gevaardreigende verschijnselen van den pols en der ademhaling duurden voort, de nacht was onrustig, doch zonder angst en pijn. Zoo verviel de zieke den 12den ten 3 ure, nadat zij met volkomen kennis, en in opgeruimde gemoedstemming haren uitersten wil gemaakt had, in den doodstrijd, en overleed ten 6 ure, nadat zij weinige minuten te voren nog duidelijke blijken van bewustzijn, en dat zij mij kende, gegeven had. Den volgenden dag wierd het lijk geopend; het ligchaam was goed gevoed, verscheidene duimen vet bevonden zich onder de huid, de spieren waren van eene buitengemeene donkere kleur, de onderbuik was oppezwollen, de borst naauw. Bij de opening der laatste kwamen de longen met geweld te voorschijn, de regter was aan het borstvlies vast gegroeid; en had een gewoon uiterlijk aanzien; uit de gemaakte incisien kwam er evenwel veel roodachtig schuim te voorschijn. Het hart was gezond, maar als te zamengevallen, en slap; de onderste holle ader echter was tot aan het middelrif in eenen zak van twee duim doorsneden, uitgezet, wier wanden

geheel wit en zoo dik waren, dat zij naar eene slagader geleek. Hier bevond zich een polyp, ter grootte eener middelmatigen noot, en wier armen zich naar boven, tot in den regter boezem van het hart uitstrekten, die nogtans overal zoo vrij was, dat hij bij de opening van dien zak, van zelfs te voorschijn kwam; de lever was tamelijk groot, maar noch deze, noch de door lucht opgezette darmen, noch de overige onderbuiksingewanden lieten in hun weefsel iets ziekelijks zien.

In dit geval toonde zekerlijk de opening in de holle ader geene sporen van ontsteking, dan den polyp en de verdikte wanden. Menigeen vraagt misschien, met welk regt wij den hoofdgrond dezer ziekte in eene ontsteking van de genoemde ader bepalen. Dat echter de verwijding van dezelve reeds sedert eenen geruimen tijd bestond, is buiten twijfel; mogelijk had deze zich reeds in de vroeger plaats gehad hebbende zenuwkoorts gevormd; men weet immers, wat men onder dien naam verstaat. Intusschen is dienaangaande niets met zekerheid te bepalen; het onwaarschijnlijkste zoude echter het vermoeden zijn, dat dezelve zich in de tegenwoordige ziekte eerst gevormd had; integendeel schijnt die, in den verleden zomer doorgestane flaauwte, reeds een gebrek van het vaatstelsel te bewijzen. Dusdanig vermenen wij de verwijding als voorafgegaan te moeten aannemen; maar ook eene aderlijke stemming en gesteldheid openbaarden zich bevorens door de onwedersprekelijkste bewijzen, b. v. door het zwartgallige uitzigt en de vetheid, welke wij in het vervolg als uitwerkselen der verhoogde venositeit zullen behandelen. Bij deze zoo wel plaatselijke als algemeene aanleg is het dus niet te verwonderen, dat in eenen tijd, op welken de aderlijke gesteldheid ook epidemisch heerschte,

zich hier juist de hoofdplaats der ziekte vestigde, en eene aderlijke gesteldheid ontstond. In de oorzaken dan vind ik niets, hetwelk met onze wijze van beschouwen der ziekte strijdig is. Wie zich echter alleen bij het berigt der lijkopening bepaalt, zoude misschien kunnen vermoeden, dat eene long- of borstvliesontsteking hier de hoofdoorzaak geweest is. Zelfs is het niet te ontkennen, dat in de vergroeijing der long en het borstvlies en in de overlading van de eerste met een roodachtig schuim, zoo als bij de eerste openbaring der ziekte, in het hoesten, in de pijn en in de koortsen, bewijzen daarvoor te vinden zijn, eene long- of borstvlies ontsteking, en wel van een aderlijk karakter, aanwezig was. Daar men echter het verder, zoo zeer eigenaardige verloop, den menigvuldigen pols en het soortgelijke ademhalen geheel zonder pijn en angst, en de wijze van sterven, welke niet uit de longen scheen te ontstaan, in aanmerking neemt, moest men reeds vermoeden, dat hier iets buitengewoons aanwezig was, en de deswegens ondernomene Sectie bewijst dit, en toont ons, als de bron van deze buitengewone toedragt der ziekte, eene verwijding der holle ader, welke met polypen was aangevuld. Maar wanneer hadden zich deze gevormd? Naar alle waarschijnlijkheid in de laatste ziekte; want anders zoude ik niet weten, waarom zij niet reeds langer hevige toevallen zouden te weeg gebragt hebben. De laatste ziekte echter was bijzonder snel aflopende, sporen van ontsteking vertoonden zich in andere deelen, bij voorb. in de longen. Wordt het dus niet zeer waarschijnlijk, dat ook zulks zijnen oorsprong aan de ontsteking, en wel van de inwendige aderhuid te wijten hebbe? Deze was met het product verdwenen, daarom waren geene verdere teekenen in de ader te bemerken. Wat nu de afzonderlijke

teekenen aangaat, zoo is de zeer menigvuldige pols ook van andere waarnemers, en wel van Frank en Kreysig, als verschijnsel van de ontsteking der vaten aangemerkt geworden; ook de menigvuldigheid der ademhaling behoeft geene verklaring; zeer merkwaardig echter schijnt mij het geheele ontbreken van angst, welke men bij eene zoo menigvuldige ademhaling niet zoude hebben verwacht. Ik word door dezen toestand op het vermoeden gebragt, dat de natuurlijke angst, wel telkens daardoor veroorzaakt wordt, dat aan het hart meer wordt toegekend dan het overeenkomstig zijnen toestand kan te weeg brengen. Intusschen schijnt de zielsangst daarin te bestaan, dat van dezelve *als het geestige afschijnsel van het hart*, hetwelk in eene eigendommelijke verwantschap met dezelve staat, meer gevorderd wordt, dan het kan verdragen. In het tegenwoordige geval ontbrak de angst volgens dit gevoelen daarom, omdat bij den toestand der zaken juist geene te groote, maar zelfs eene te geringe hoeveelheid bloeds tot het hart aangebragt wierd.

Morgagni (1) vond in dat gedeelte der holle ader, hetwelk zich onder de lever bevindt, in gevolge eener hevige ontsteking van de longen en het borstvlies, van het hart en het hartezakje, welke op den vijfden dag doodelijk wierd, eene dikke en lange polypeuse klomp, welke waarschijnlijk in de laatste ziekte was ontstaan. Maar terwijl in dit geval nog andere overblijfsels der ontsteking in de genoemde deelen gevonden wierden, zoo kan van deze waarneming ten behoeve der diagnosis over den toestand der ader, geen gebruik gemaakt worden. Te weten de ongemakken der ademhaling, die Morgagni kortelijk verhaalt, komen zeer

(1) De sede et causis morb. ep. 45. art. 16.

waarschijnlijk van de hartontsteking voort, als welker overblijfsel in het regter hart gevonden wierd en uit eene groote menigte van polypeuse zamengroeijingen schijnt te bestaan.

Blancard (1) ontdekte bij eenen man, die sedert lang aan de koorts, pijn in het regter hypochondrium en aan moeijelijke ademhaling had geleden, een groot ettergezwel der lever, en etter in de bovenste holle ader.

Tweede Geval.

Mejufvrouw H. ruim 30 jaren oud, was nu een half jaar geleden, voor de eerste reis door de verloskundige tang verlost, waarbij zij zeer veel bloeds verloor, hetwelk door steekproppen gestuit werd; later leed zij aan eene hevige bijna geheel gangraeneuse ziekelijkheid der geslachtsdeelen, en ten laatsten aan eene gedeeltelijke verlamming der ledematen; doch wierd eindelijk volmaakt hersteld, had hare vorige zwaarlijvigheid niet alleen, (zij was tamelijk sterk) maar ook daarbij hare hysterische prikkelbaarheid, waarvan zich reeds vroeger bij het ontstaan der maandstonden soms sporen voordeden, weder gekregen. De maandelijksche zuiveringen waren na het kraambed, echter onregelmatig gevolgd; de laatste maal toen zij moesten verschijnen, waren zij weg gebleven, en daar zulks zonder bekende oorzaken geschied was, en zij zich ook daarna gedurende 14 dagen wel bevond, ontstond het vermoeden eener zwangerschap. Zondag den 23 November vertoonden zich teekenen der maandstonden, desniettegenstaande gaat zij op een gemak, waarop, zoo als op vele anderen in Leipzig het geval is,

(1) Anat. pract. rationa Amsterdam 1688. Cent. II. observ. 73.

eene hevige tocht was, en keerde ongesteld van daar terug; zij gevoelde zich vermoeid, beangst, en er ontstonden dan aan de eene, dan aan de andere plaats van de onderbuik, en wel voornamelijk in de streek der borstingewanden, soms ook tusschen de schouders, en in de okselen, vliegende pijnen. De onderbuik was eenigzinds opgezet, echter niet gespannen, de pols klein, maar niet ras, de maandstonden gingen door. Zoo ging het dragelijk voort, tot dat des avonds tusschen 8 en 9 uur zeer hevige toevallen ontstonden, de zieke werd aan de handen ijskoud, en een koud kleverig zweet uitte zich, de pols werd bijna onmerkbaar, en de angst vreesselijk, waardoor de pijnen zich verdoofden, en een gevoel veroorzaakt werd, als of de adem geheel verdwenen ware, die intusschen zoo vrij ging, dat zij zelfs zamenhangende woorden konde uitspreken. Zeer ligtelijk ontstonden er na het gebruiken van een weinig vocht, eene geringe braking, waardoor nu en dan eenig geelachtig slijm ontlast werd. De zieke begeerde een braakmiddel, maar na genoemde vrijwillige braking volgde niet de minste verligting. De tong was zuiver en vochtig, het bewustzijn ongestoord, de oogen, welke men verwacht had, gebroken te zijn, stonden zelfs levendig. Het eerste denkbeeld hetwelk men moest hebben, was, dat er een vat gescheurd, en eene inwendige bloeding ontstaan was; daar echter de toevallen voortduurden, moest men dit denkbeeld laten varen, en vermoeden, dat er ergens een gebrek in het vaatgestel, plaats had, hetwelk zich zoo hevig begon te vertoonen. Daar er onder deze omstandigheden aan eene ontstekingwerende behandeling niet te denken was, wierd haar, gedurende den nacht in korte tusschenpoozen, dan eens *Moschus*, dan weder *Naptha*, dan *Aqua antihysterica*,

en eindelijk ook eenige droppels *Laud. liq.* toegediend. Mostertpappen werden aan de kuiten, en in het hartekuiltje gelegd. Na middernacht kwam de pols weder te voorschijn, en de handen wierden warm. De geheele nacht echter werd slaaploos, en onder de reeds beschrevene gewaarwordingen doorgebragt. Den volgenden morgen (den 24sten) ten 8 ure bespeurde men eene warme huid, eenen merkbaren pols, echter onregelmatig, ongestadig en klein; de benaauwdheid, en het gebrek aan lucht waren iets verminderd, de neiging tot braken zeldzamer; gedurende 24 uren had zij geene pis ontlast; het bloed ontlastte zich echter nog in eene geringe hoeveelheid, en als in eene bedorven gesteldheid; er kwam geene ontlasting, maar zeer menigvuldig dun waterachtig zweet brak uit; de pijnen van den onderbuik in den omtrek der lever, welke ook iets was opgezwollen, waren weinig beduidende. Ik vermoedde dat zich eene ontsteking van de holle ader of poortader gevormd had, en de zieke kreeg alle anderhalf uren *Calomel gr.* 1β, en daartusschen een eetlepel van eene olijachtige Emulsie; door middel van den catheter wierd omtrent een theekopje pis ontlast, en daardoor de voortdurende aandrang tot waterlozing weggenomen. Des namiddags waren de toevallen verminderd; op een klisteer was eene ontlasting gevolgd, welke verligting had aangebragt, echter waren al de gemelde toevallen nog aanwezig, en de pols menigvuldig, maar geregelder en iets vermeerderd. Men ging met de middelen voort.

De daaropvolgende nacht was wel onrustig, doch de zieke sliep tusschen beiden een half uur, en de toevallen waren niet zoo hevig, alhoewel niet een enkele geheel verdwenen. Dusdanig vonden wij ook den toestand op den 25 November, maar de pols verhief zich altijd, en bleef voorts zeer menigvuldig. Daar

de neiging tot braken zoo hevig en lastig was, wierd een specerijachtige omslag, en *Ol. tart. per deliq. gtt.* VI. ten gebruike verordend, (het *Calomel* en de *Emulsie* weggelaten); hierdoor verdween dit toeval geheel, daar echter de volgende dag (den 26 November) na eenen zeer rustigen nacht, in welken de zieke eenige uren achter elkander geslapen had, de pols nog altijd menigvuldig bleef, en bovendien hard en vol was geworden, voorts de maandstonden geheel ophielden, en nu in de armen, dan in de handen, dan weder in de borst, en ook in het hoofd een voorbijgaand kloppen ontstond; zoo deed men aan den arm eene aderlating van ℥ vi—vij, en er werd eene eenvoudige oplossing van *Extr. gramin.* toegediend. Daarna verminderde de pols, en verloor zijne sterkte, ook nam de menigvuldigheid af; de door *Calomel* veroorzaakte ontlastingen bleven sedert den vorigen dag met eene kennelijke verligting aanhouden, de overige toevallen waren geheel verdwenen, de onderbuik was opgezet, noch op eenige plaats pijnelijk; de daarop volgende nacht was zeer rustig, en de zieke bevond zich ook den 27sten onder het verder gebruiken van de Extract oplossing, waarbij men de *liq. terr. fol. tart.* voegde zeer wel, terwijl de ontlastingen zeldzamer wierden, en de tong meer beslagen was dan voorheen; de pols bleef echter nog steeds merkbaar menigvuldig. Toen de zieke den 28sten 's morgens vroeg, na een' zeer goeden nacht, op het nachtgestoelte zat, ontstond er wederom eene ligte aanval van angst, met gebrek aan lucht, en neiging tot braken, doch dezelve verdween bij de ontlasting, zonder daarna terug te keeren. Een half uur later vonden wij de zieke zeer wel en de menigvuldigheid van den polsslag was ook merkelijk verminderd, terwijl er tot den 29sten niets nadeeligs meer was ontstaan; desniettemin zag de

zieke er gansch niet gunstig uit; men gaf haar het *Extr. fumar.*, hetwelk bij de vorige oplossing werd gevoegd. Hierop wierd zij aangemerkt als hersteld te zijn, te meer om dat op den 30sten November en 1sten December de pis een aanzetsel vertoonde, en later bij een volmaakt welzijn zich eenig bloed uit den aars zonder eenig ander ongemak, ontlastte. Sedert dien tijd kwam de zieke nagenoeg tot een volkomen herstel, en de maandelijksche zuiveringen verschenen wederom op den gezetten tijd.

De aanleiding tot de vermelde ziekte, welk zonder twijfel in eene ontsteking bestond, was de onderdrukking der maandstonden bij eene vrouw van eene aderlijke gesteldheid. Immers dat de genoemde hevige storm van eene stremming in de stammen der vaten zoude zijn af te leiden, wordt door den daarop volgenden gang der ziekte wederlegd, welke met den loop der ontstekingsziekte zoo geheel overeenstemt. Maar waar was de zitplaats van de ontsteking? In de longen vertoonde zich geen enkel teeken van dezelve. Een der tegenwoordig zijnde Artsen dacht in de lever; maar de pijnen waren in den omtrek der lever te onbeduidend, en door dit toe te stemmen, wordt de graad van angst, en de aandoening der vaten, alsmede het gebrek aan lucht, hetwelk de zieke ontwaarde, niet opgelost. Met aan te nemen, dat de hoofdbron in de poortader of in de holle ader geweest zij, en zich misschien tot aan het regterhart uitgestrekt hebbe, laat zich niet alleen het ontstaan van deze ziekte uit de vermelde oorzaken verklaren, maar de gezamentlijke toevallen laten zich daaruit ook ongedwongen en voldoende afleiden; de angst, het gebrek aan lucht, de pijnen in de borstingewanden, het later ontstane kloppen op verscheidene plaatsen schijnen hiertoe te behooren. De aanhoudende neiging tot braken deed mij aan de

poortader denken, en alsdan heldert zich deze consensueele aandoening van de maag op. Intusschen merk ik wel dat, tot de volkomene overtuiging van eene zoo zeldzaam waargenomene ziekte, een ander bewijs behoort, hetwelk ik ongelukkigerwijze niet kan aanvoeren: de ontleding des ligchaams na den dood.

Frank (1) heeft bij ontstekingachtige koortsen niet alleen de slagaderen, maar ook de aderen ontstoken, en hunne inwendige oppervlakte zeer rood bevonden, en (2) verhaalt ten dien einde het geval van een mensch, die door eene ontsteking aan het hart was gestorven en bij welken de slagaderen en aderen van het geheele ligchaam waren ontstoken. In de door hem medegedeelde ziekteverhalen moeten echter, zoo het schijnt, de meeste toevallen met de ontsteking van het hart, van het hartezakje, van het borstvlies, en met de daardoor veroorzaakte ophooping van water in betrekking staan, en daarom zullen wij dezelve hier niet aanhalen.

Voorts terwijl op het hart en wel op deszelfs zijde, welke als de bron van het aderenstelsel moet aangezien worden, de ontsteking in dit jaar niet zelden plaats had, zullen wij de gevallen, welke wij waarnamen, hier mede deelen.

Derde Geval.

Eene weduwe van 29 jaren wier maandstonden sedert eenigen tijd ongeregeld en traag waren geweest, bezocht ik, in eene vreesselijke ziekte, bij afwezendheid van haren gewonen Arts, slechts eenmaal en wel op den 16. Mei. Zij scheen van eene sterke ligchaams-

---

(1) Epit. de cur. hom. morb. lib. I. p. 187.

(2) Ibid. Lib. II. p. 175.

gesteldheid te zijn, had een wel gevoed ligchaam; ofschoon hare uitwendige toestand juist niet voordeelig was; sedert eenigen tijd was de adem bij het trappen klimmen korter, dan wel voorheen. Aan het ziekbed van een kind, dat aan eene zenuwkoorts leed, had zij vier nachten achtereen gewaakt, en zich daarbij zeer beangstigd. Den 15. des namiddags, zich een weinig ter rust begevende en inslapende, werd zij door gezegd kind, dat ijlende uit het bed sprong, zeer verschrikt, en hetzelve naauwelijks weer in zijn bed gelegd hebbende, viel zij zelve in flaauwte. Op dit tijdstip ontstond er benaauwdheid, korte adem, pijn in de streek van het hart, en eene hevige koorts. De hoest was weinig betekenende, doch onder het, daardoor veroorzaakt uitspuwen van stoffen was somtijds bloed. Zonder geneeskundige hulp had zij zich uit eigen beweging doen aderlaten; daarop bekwam zij van haren geneesheer eene emulsie met *Nitr.* Daardoor werden de toevallen iets getemperd; onrustig en angstig bragt zij den nacht door. Onder eene matige smert ging de voormiddag voorbij; daarna echter verslimmerde zich alles bij herhaling tot eene aanmerkelijke hoogte. Angst, pijn onder het borstbeen, zich tot de linkerzijde uitstrekkende, en bezwaardheid der ademhaling maakten den aanval der ziekte uit. Op nieuw deed men haar wederom eene aderlating van omtrent ℥ VIII bloed; daar echter hierop geene verligting volgde, maar de vorige verschijnselen aanhielden, kreeg ik gelegenheid de zieke te zien. In hare gelaatstrekken scheen eene groote benaauwdheid, en zocht door klagen en steenen verligting, ook de pijn die zij zeer juist in de streek van het hart aanduidde, was, volgens haar zeggen, zeer hevig, en de ademhaling volgens het aanzien, iets versneld, voor het

overige noch onregelmatig, noch afwisselend, en de zieke kon tamelijk zamenhangende redenen uitspreken, ofschoon zij ieder oogenblik vreesde te zullen stikken; de hartklopping was zeer onduidelijk optemerken, de pols menigvuldig, noch hard noch zacht, tamelijk klein, en om zoo te zeggen te rond, terwijl het mij voorkwam als of ik niet alleen de bovenste, maar ook een gedeelte van de onderste oppervlakte aantastte. Met een rood en tamelijk opgezet gezigt lag zij onbewegelijk op haren rug, en een benaauwd zweet bedekte hare huid, welke tamelijk slap was. Geen oogenblik over deze kenteekenen twijfelende, verordende ik herhaalde aderlatingen, bloedzuigers en mostaardpappen; en bovendien alle 2 tot 3 uren *Calomel gr.* 1. Tegen den avond matigden zich eenigerwijze de hevigste toevallen. Maar nu ontstond er eene dusdanige belemmering in het slikken, dat zij, bij zeer grooten dorst, slechts enkele droppelen op eenmaal konde doorkrijgen. Gelijksoortige aanvallen als de door mij waargenomene en beschrevene, waren gedurende de vreesselijke ziekte, telkens terug gekomen, terwijl zij eindelijk, bij eene der verschrikkelijkste aanvallen, welke met tandenknarsen en stuiptrekkingen vergezeld ging, in eenen korten doodstrijd, met bewusteloosheid, een afgebroken pols en trekkingen van het gezigt, op den 19. 's nachts den geest gaf. Bij de lijkopening tegenwoordig zijnde, vonden wij de longen zamengevallen, de regter voornamelijk met het borstvlies vergroeid, en het hartezakje zeer verdikt, bevattende omtrent ℥ vj waterachtig vocht; het regter hart scheen meer uitgezet dan het linker; het hartoor was donkerblaauw, van een doorschijnend bloed, week en brijachtig als eene longzelfstandigheid, en had de grootte van een middelmatigen Borsdorfer appel. De zelfstandigheid des boezems en van de hol-

ten van het hart was bleeker, minder vast en weeker dan gewoonlijk; in de longslagader en in de regter hartekamer bevonden zich twee polypen van de grootte eener walnoot. Door dien polyp, welke zich in de regter hartekamer bevond, ging het peesachtige einde van een vleeschbalkje (trabecula) zoodanig heen, dat men dien polyp over hetzelve heen en weer konde trekken. Op de uitwendige oppervlakte van het regter hart bevond zich eene menigte witte zelfstandigheid, welke gewoonlijk voor vet wordt gehouden. Het kwam mij voor, dat dezelve daartoe niet behoorde, want zij vertoonde zich bij het indrukken niet vetachtig, en de spierzelfstandigheid ging onmiddelijk met hare enkele vezelen dusdanig in dezelve over, dat ik die veel meer voor eene ontaarde spierachtige zelfstandigheid hield. De lever was tamelijk groot, de ingewanden van den onderbuik ledig van bloed, terwijl hetzelve daarentegen in de borst uit de doorgesnedene vaten in groote hoeveelheid te voorschijn kwam.

Vierde Geval.

Eene behoeftige achtjarige dochter, had sedert zes jaren aanhoudend klierachtige gezwellen op verschillende plaatsen van het ligchaam, voornamelijk aan de ledematen gehad, welke echter in den laatsten tijd eenigzins beterden. Van den 15. Mei af kreeg zij eenen kuchhoest, waarvoor echter, omdat hij niet hevig scheen te zijn, en het kind ook weinig door denzelven leed, van den kant der ouders, niets gedaan werd. Maar den 22. Junij 1817 des namiddags was het kind zoo afgemat en verslapt, dat het met moeite staan konde, somwijlen zelfs, als of het in flaauwte viel. Laat in den avond vroeg mij de vader om raad; ik hield het voor eene zenuwachtige aandoening, en

verordende ten dien einde een *Linct.* met *Liq. C. C. Succ.* en *Vim. antim.* Dien ten gevolge werd het kind op den daarop volgenden dag beter, de hoest had wederom zijne aanvallen, welke de zieke vroeger ontwaarde. Voor het overige werd zij buiten hare gewone zwakte, niet zoo sterk als voorheen aangedaan, was zonder koorts, en gelijksoortige toevallen, als de zoo even vermelde, kwamen niet terug, zoodat ik dacht, dat zij deze ziekte zoude doorstaan. Maar reeds den 25. vond ik haar koortsachtig, de pols merkelijk snel, en de huid tamelijk warm; zij had eene neusbloeding gehad, en ook bloed gespogen, zonder evenwel met zekerheid te kunnen zeggen, of het niet misschien uit den neus was gekomen; het bloed was eenigzins helder rood, de ademhaling onbelemmerd, slechts hoorde men daarbij een zacht rogchelen in de keel. Niettegenstaande deze toevallen was hare algemeene gewaarwording zoo weinig gestoord, dat zij den meesten tijd buiten het bed doorbragt, en op de sopha met de overige kinderen speelde. Meenende dat zich ergens eene ontsteking had gevormd, welker zitplaats zich nog niet openbaarde, verordende ik poeders van *Calom.* met *Kerm. min.* en eene Emulsie uit *Amandelen* en *Maanzaad.* In de daarop volgende dagen bespeurde men weinig verandering; de zieke werd nu eens meer aangetast en was dan weder meer opgeruimd; het hoesten had slechts om de 3 of 4 uren plaats; het bloeden kwam somtijds terug; maar in de koorts en de snelheid der pols was geene verandering, en zoo dikwijls ik haar ook bezocht, ontwaarde ik dit bij voortduring regelmatig. In de eerste dagen der maand Julij echter werd allengskens ook de ademhaling moeijelijker; het boven vermelde voorgevoel van de aanvallen van hoest ontstond langzamer-

hand en langen tijd voor het hoesten, en hetzelve vertoonde zich door eene kortere ademhaling, met angst en vrees voor stikking. Een en ander vermeerderden van lieverlede, tot dat zij eindelijk den geheelen tusschentijd van de hoestaanvallen innamen, ofschoon er ook na dezelve slechts eene voorbijgaande verligting, met verademing verbonden, plaats had. Deze verandering bleef voortduren tot den 5 Julij. Van dien dag af wierden de toevallen heviger en voortdurende; en noch bij dag noch bij nacht was er eenige vermindering of rust te bespeuren. De pols werd menigvuldig, rond, en was niet vol, maar ook niet ledig; de huid bleef steeds vochtig en niet brandend heet, eerder slap, dan opgezwollen, de zweeren verdroogden, zelfs de fontanellen, welk haar vroeger waren toegepast, gaven ondanks alle aangewende moeite, geen etter meer; *Spaansche vliegen* en *Mostertpappen*, welke ik verordende, trokken: de ademhaling werd zeer snel, ondiep en rogchelend in de keel, doch zette zich de geheele borstholte behoorlijk uit; de angst en vrees van te zullen stikken was verschrikkelijk, zij wrong hare handen; doch de oogen waren helder en vrij, en als die, van eene vurig biddende, ten hemel gerigt. De moeder gestadig bij het bed zijnde, zat de ongelukkige martelares in hetzelve altijd overeinde; de hartklopping was levendig; bij het opleggen der hand echter had men een knersend of (als ik het zoo noemen mag) ruischend gevoel, hetwelk zijnen zetel in het hart scheen te hebben; ook gevoelde zij in den omtrek van het hart pijnen, welke echter door de andere toevallen verdoofd werden, en zich, volgens het zeggen van de zieke, tamelijk ver naar de linkerzijde, en naar beneden in de streek der borstwanden uitstrekten: ook maakte de hoest onder deze toevallen voortdurend zijne aan-

vallen. Nu werden *Bloedzuigers* gezet, men gaf haar *Digitalis, purp.* en men gebruikte *Vesicatorien*, en *Mostertpappen.* Door alle deze middelen bespeurde men niet de geringste vermindering der verschrikkelijke toevallen. Den 10 Julij waren de ledematen met koud zweet bedekt, de pols was zeer klein en snel, en niettemin bleef het eene behoefte, om tot 1 uur van den daaropvolgenden nacht, onder de ademhaling regt op te zitten, ook de overige toevallen duurden voort. Toen echter ontstond er een aanval van hoest, waarna zij nog eenige rogchelende ademhalingen deed, en stierf. —

Bij de lijkopening, welke de volgende dag, den 12 's morgens om 7 uur geschiede, vonden wij de longen ledig van bloed, week, zamengevallen, de regter was met het borstvlies vergroeid, in het hartezakje, hetwelk eenigzins opgezet was, omtrent ℥ IV dun, weinig gekleurd water; het hart scheen tamelijk groot, het regter hartoor had de grootte eener groote walnoot, was blaauw, van doorschijnend bloed; in den regter boezem bevond zich eene polyp, welke buitengewoon hard, en met den wand vast verbonden was, het *Ostium venosum* der hartekamer van dezelfde zijde was zoodanig verwijd, dat men met een tamelijk dikken vinger zonder hinder door hetzelve konde dringen. De zelfstandigheid van de regter hartekamer scheen eenigzins bleeker dan gewoonlijk, op de buitenste oppervlakte bevond zich, even als in het reeds vermelde geval, ook veel vet; de holte scheen in het midden bijeen getrokken en vernaauwd, ook op deze zat eene polyp, wier ligchaam nog grooter was dan de reeds genoemde, en die de holte bijna geheel innam, en wier armen zich ver in de longslagader uitstrekten. In het linker hart bespeurde men niets ziekelijks. De lever was tamelijk groot, en haar zamenstel weinig veranderd.

Vijfde Geval.

De broeder van dit meisje, een knaap van 7 jaren, welke, behalve een klierachtig gestel en ligte klierachtige ontstekingen der oogen, voorheen altijd gezond was geweest, kreeg in de maand Junij dezes jaars des nachts plotseling eenen buitengewonen toeval; Hij rees eensklaps en angstig in den slaap overeinde, sprong op, en scheen te stikken, zonder dat de ouders eene stoornis in de ademhaling bemerkten. Terwijl echter deze aanval slechts eene minuut duurde, en niet terug kwam, en de jongen integendeel vrolijk en wel, even als voorheen aan zijne vermaken en zijn onderrigt deel nam, bekommerden zij zich niet verder hierover, en verhaalden mij daarvan niets. In den nacht van den 19—20 kwamen deze aanvallen echter herhaalde malen terug, duurden echter niet langer dan de eerste, waren met hoesten vergezeld, en er ontstond ten zelfden tijde eene heeschheid. Desniettegenstaande ging de jongen den volgenden dag uit, en scheen, behalve de heeschheid, redelijk wel. In de volgende nachten kwamen die aanvallen weder, en mij werd eindelijk den 23 Augustus om raad gevraagd, als wanneer ik dan ook des middags de zieke voor het eerst zag, en vernam wat ik zoo even mededeelde. Bij nadere onderzoeking kon ik in het geheel niets anders, dat ziekelijk was, bespeuren, de heeschheid was aanmerkelijk, maar geen hoest, geene verhinderingen der ademhaling; geene koortsachtige of andere verandering in de pols waren aanwezig. Het hart scheen mij iets meer, dan ik verwachtte, te kloppen; de ontlastingen waren natuurlijk, de eetlust goed, naar het uiterlijk aanzien scheen mij de bovenlip iets opgezwollen en het gezigt voor

het overige eenigzins vervallen. De aanvallen schenen eenige overeenkomst te hebben met die der zoogenoemde krampachtige engborstigheid der kinderen (*Asthma Millari*), de oorzaak echter van dezelve zocht ik in eene stoornis in het hart; des avonds liet ik den zieke door mijnen bediende nog eens bezoeken, welke ook verder in het geheel niets ziekelijks aan hem bemerkte. Ik verordende eenen *Linctus* met *Vin. antim.* poeders uit *Calomel gr. β.* en *Kerm. gr.* $\frac{1}{4}$, voorts warme omslagen op de voetzoolen, ingeval de aanvallen in den volgenden nacht mogten wederkomen. Dit gebeurde, de aanvallen kwamen dikwijls, en vergezeld met meerdere benaauwdheid. Den 24 Augustus 's morgens om 8 uur vond ik de ademhaling bijzonder bezwaard, en wel zoodanig, dat de zieke niet dan met groote inspanning der buikspieren ademde, terwijl de onderste ribben telkens naar beneden zonken; in mijne tegenwoordigheid ontstonden eenigermate die aanvallen van benaauwdheid, gedurende welke de jongen in het bed opsprong; de ademhaling werd echter niet veranderd; de heeschheid scheen iets minder en zonder hoest, doch nu en dan ontstond een ligt kugchen. De hartklopping was levendig, maar regelmatig, de pols gespannen, hartachtig, rond, niet zeer snel. De ontlastingen en de warmte der huid regelmatig. Ik hield het daarvoor, dat de ontsteking van het hart werkelijk was gevormd, en verordende *Calomel* en *Kerm.* meermalen te nemen, en 8 bloedzuigers te leggen in de streek van het hart, en die dan lang te laten nabloeden. Bij de komst van den Heelmeester was hij opgestaan en speelde. Onder het zetten der bloedzuigers was hij zeer onrustig, en klaagde over de daardoor veroorzaakt wordende pijn. Kort daarop ontstond een tamelijk hevige aanval van benaauwdheid. De *Kermes* veroorzaakte somtijds braking, de *Calomel* drie

ontlastingen, van welke de laatste eenigzins dun was. Desniettegenstaande bragt dit alles geene verligting aan, en vond ik integendeel des avonds den toestand, de ademhaling nog moeijelijker, en het intrekken der ribben dieper, bij het ontstane hoesten ontwaarde ik den eigenaardige toon van de Croup; ook boog hij in het leggen zijn hoofd naar achteren. Het benaauwde opspringen was zeldzamer, en niet zoo geweldig, de pols minder snel, maar hardachtig; de huid eenigzins warmer, doch klam. Ik dacht aan eene polypeuse hart- en luchtpijpontsteking, en verordende om dezen avond tweemaal een eetlepel van een aftreksel van *Digit. purper dr.* β. op een doorzijgsel van ℥ IV. te nemen, des nachts echter alle 3 uren *Calomel gr* j. alsmede mostertpappen aan de waden, en warme omslagen op de voetzoolen. Alles wierd stiptelijk, maar zonder eenig gevolg nagekomen. De nacht was integendeel onrustig; de ademhaling bleef dezelfde; ook sprong de zieke dikwijls op, en zocht dan door op de buik te liggen dan buiten het bed verligting, boog steeds het hoofd naar achteren, en hield zijnen mond half open. Den volgenden morgen, toen ik hem om 7 uur zag, was alles wat betrekking op den toestand van het hart, en de luchtpijp had, erger geworden. Alleen de pols was weinig veranderd, en bleef als gisteren; de hartklopping ging minder levendig; de ademhaling meerder, en zoo als in de Croup, gespannen. Het ophoesten (want een aanmerkelijke hoest ontstond er ook heden niet) was zeer Croupvormig, ontlasting had hij niet gehad. Ik meende eene aderlating te doen, dan verkoos liever bij het thans kennelijk overwegende lijden der luchtpijp, nogmaals 8 bloedzuigers aan de keel te laten zetten, en verordende alle 2 ure *Calomel gr.* ij, en mostertpappen op de knieën. Ook daardoor ontstond geene verligting, zelfs wa-

ren er tot des middags geene ontlastingen geweest, en het benaauwde opspringen nu en dan weder gekomen. Ik schreef dan een clysteer van melk en zeep voor, en nogmaals twee eetlepels in te nemen van het aftreksel van *Digitalis purp.*, en voor het overige met het menigvuldig gebruik van *Calomel* voort te gaan. Er volgden twee ontlastingen, terwijl het opspringen verdween. Maar de ademhaling werd langzamerhand meer rogchelend, en had te zes uur nog eenen klinkenden toon; op dit tijdstip was de pols matig snel, de zieke lag rustiger en met zijn hoofd merkelijk achterover gebogen, zag er vervallen uit, maar had volkomen bewustheid; bij aanraking van den onderbuik scheen hij pijnen te gevoelen, want hij stiet de hand terug. Ik beproefde een sterk braakmiddel, om de luchtpijp te bevrijden; zulks had evenwel, toen ik te 8 uur den zieke weder bezocht, geene uitwerking gedaan, de ademhaling was nu slechts rogchelend zonder eenen klinkenden toon; de pols bleef nog altijd matig, zijnde dezelve niet veel gedaald, dan terwijl ik, met mijn horologie in de hand, omtrent 100 slagen in de minuut telde, verdween hij onder de vingers, en de zieke stierf in mijne tegenwoordigheid, nadat hij naauwlijks een $\frac{1}{4}$ uur met den dood geworsteld had. — Op den volgenden dag werd het lijk geopend. Noch onder de huid, noch in het net, was veel vet; de borst scheen naar evenredigheid tamelijk naauw. — De halswervelen waren merkelijk achterwaarts gebogen, de longen eenigzins roodachtig op de oppervlakte, evenwel slap en zamengevallen, de linker op eene plaats boven het hart met het borstvlies vergroeid, en de borstklier tamelijk groot. — De luchtpijp had op hare inwendige oppervlakte teekenen van ontsteking, was zeer rood geworden, en geheel aangevuld met eene slijmachtige massa; in het strotten-

hoofd had zich eene vliesachtige massa gevormd, welke geheel los hing, maar eenige teekenen van vaatwording bezat; want er gingen zeer fijne bloedvaatjes door dezelve heen; het strotklepje scheen eenigzins verdikt. — Het hartezakje was tamelijk vast, en bevatte ℥ 1 vocht; ook het hart was buitengewoon vast en hard; de regter boezem had zich zeer uitgezet, en de wanden vertoonden bij de opening het aanzien eener dunne huid, de wanden van de regter hartekamer waren insgelijks verdund, en de vezelen in beiden eenigzins donkerder gekleurd en week. Het *Ostium venosum* was verwijdt. In de holte bevond zich deels geronnen, deels vloeibaar zwart bloed; aan den boezem zat een polyp van de grootte eens duims, in de doorsnede vast, en verspreidde zijne takken in de bovenste holle ader, waarbij ook scheen ingeplant te zijn. Toen wij echter deze ader wilde doorsnijden, kwam, door matig trekken, de geheele hoeveelheid te voorschijn, en zag er vliesachtig uit. Zij vormde eene buis, welke wij door middel der holle sonde, in de lengte spleten, tot in het ligchaam van den polyp, alwaar de blinde buis eindigde: in dezelve bevond zich eenigzins geronnen bloed. Het linker hart daarentegen was de plaats der verharding en zwaarte, want de massa van het hart scheen naar de opening van den regter (vliesachtige) kamer in het geheel niet verminderd. De zelfstandigheid van hetzelve was omtrent een duim dik; de vleeschbalkjes waren buitengewoon sterk; de vezelen zeer vast, hun aanzien gezond. — De lever was groot en tamelijk donker van kleur. In den nuchteren darm vond men op de linker zijde eene wankleurige plaats van 6 duim lang. Het weefsel der vliezen was niet veranderd, maar behoorlijk vast. —

Zesde Geval.

B. een meisje van $1\frac{1}{4}$ jaar oud, hetwelk reeds gespeend was, leed door van den vader overgeërfde geaardheid en gebreken in den leefregel, met twee andere zusters, aan zware Engelsche ziekte, zoodanig dat de ledematen geheel krom gebogen waren, en het hoofd als in de schouders ingedrukt stond; zij had het uitzigt van eenen aap, zat als in eene ernstige gramstorigheid stil, en deed ook geene moeite om te loopen; zij had even als de overige zusters, in het verloopen jaar de kinkhoest gehad; doch in eenen geringen graad, en wierd, nadat zij hiervan genezen was, behandeld met *Rubia tinctor.* en meer andere voor de Engelsche ziekte dienende middelen. Gedurende deze behandeling begon zij allengs wederom te hoesten, dit toeval verdween door gewone middelen, de ademhaling echter was nooit geheel vrij, maar altijd eenigzins rogchelend in de keel, ook de werking der buikspieren was daarbij hevig en de borst zoo als gewoonlijk bij Rhachitische personen plaats heeft, in de zijden ingevallen. Deze toevallen hield ik voor de gevolgen der kinkhoest en Rhachitis. De laatste ziekte scheen ook meer en meer toe te nemen, en het kind begon met half April 1817 zieker te worden, dan het wel voorheen geweest was; bij eene geneigdheid tot huilen was het eigenzinnig, en de pols scheen mij menigvuldiger te zijn. Den 21. zag ik de zieke, die mij in de hoofdzaak niets veranderd scheen; den 23. werd zij door mijnen bediende koortsachtiger bevonden, dan wel gewoonlijk; doch voor het overige in niets veranderd; den 24. wierd ik wegens den zeer gevaarlijken toestand des morgens vroeg eensklaps geroepen, en hoorde bij mijne aankomst, dat de toestand

van het kind ten 5 uur plotselings was veranderd; dat er stuiptrekkingen ontstaan waren, waarvan ik echter niets meer bespeurde, maar de ademhaling was buitengewoon menigvuldig en kort, de hartklopping levendig, de pols regelmatig en zeer menigvuldig; de zieke lag daar zonder eenige beschouwing op hetgeen haar omringde, ofschoon zij niet bewusteloos was, de oogappel verwijdde en trok zich behoorlijk te zamen; het gezigt was tamelijk rood en opgezet. *Moschus* en *Zink*, welke ik met nog *afdrijvende middelen* aanwendde, bleven nutteloos, en reeds te 12 uren stierf zij, zonder dat er nieuwe stuiptrekkingen waren ontstaan.

Meer om den toestand der beenderen te zien, dan dat ik vermoeding had op inwendige gebreken, verzocht ik het lijk te openen; en hetzelve toonde mij buiten de gewone ongeregeldheden in de beenderen, en in de klieren van den onderbuik, welke ik hier met stilzwijgen voorbij ga, het volgende: de longen waren zamengevallen, in het hartezakje bevond zich eene te groote menigte vochts, zelfs het hart was zeer opgezet, en geheel rond; zoodra de regter hartekamer geopend werd, kwam er eene groote hoeveelheid zwart dun bloed te voorschijn, en de holligheid viel daarna zoo zeer te zamen, dat men de verdunning der zelfstandigheid niet onderscheiden kon; deze was in het regter hart zoo aanmerkelijk, dat het naar eenen vliesachtigen zak geleek. In den boezem van dezelfde zijde bevond zich eindelijk een polyp, zoo dik en langwerpig als eene stevige schrijfpen, maar van een tamelijk vast weefsel, geheel vrij in geronnen bloed gewikkeld.

Zevende Geval.

M. een jongen van $1\frac{3}{4}$ jaars, was van zijne geboorte

af zwak en sukkelend geweest, reeds gespeend zijnde, ontdekte men echter spoedig teekenen van Engelsche ziekte; voornamelijk had hij eene slechte borst. Het zwaardsgewijze uitsteeksel van het borstbeen scheen meer horizontaal, doch deze rigting scheen voor de maag niet nadeelig te zijn.

In het laatste van Januarij 1817 ontstonden koortsachtige toevallen, die met hoest vergezeld gingen, en daar deze van tijd tot tijd heviger wierden, kreeg ik den 2. Febr. gelegenheid, het kind te zien. Ik vond hetzelve zeer koortsachtig, de pols was snel, geprikkeld, de huid heet, de hoest kwam dikwijls en scheen pijnlijk te zijn, want het kind weende altijd onder en na denzelven; de ademhaling alhoewel snel, was voor het overige niet ziekelijk aangedaan. Ik vermoedde eene longenontsteking, en verordende daarom *Liq. minder.* met *Nitr.* en *Oxymel.* en *4 bloedzuigers* op de borst te leggen. Hierdoor ontstond verligting, de hoest als ook de koorts wierd matiger, en het kind was, over het geheel genomen, minder ziek. Zoodanig bleef het tot den 7. Febr. Toen werd de hoest wederom heviger, de koorts verhief zich, en zelfs spoedig tot eenen zeer hoogen graad, zoodanig dat de pols buitengewoon snel, en de huid zeer heet werd. Deze toevallen duurden zonder ophouden voort; bij nacht was echter de onrust grooter en het kind angstiger, hetwelk nu in, en dan weder uit het bed verlangde te worden genomen. Van tijd tot tijd wierd de ademhaling moeijelijker, en benaauwder met hevige hartklopping. Op dit tijdstip verordende ik *Calomel*, een *spaansche vliegpleister*, *Amandel-* en *Maanzaadmelk*, een weinig *Vin. antim.* en *Liq. C. C. S.* met behoorlijk vocht. Maar alles was te vergeefs; en ik bespeurde dan ook niet de minste vermindering in de toevallen; zij wierden integendeel heviger; de ademhaling vrees-

selijk benaauwd, en het kind stierf eindelijk des nachts tusschen den 15. en 16. Febr. Den volgenden dag vonden wij bij de opening van het lijk het borstbeen zoodanig gesteld, als reeds gezegd is, maar zoodra wij het losgemaakt hadden, werd het eenigzins platter, en verkreeg wederom de gewone gedaante; het borstvlies in het voorste gedeelte der borstholte had nog teekenen van ontsteking, en was zeer verdikt. In het hartezakje, hetwelk verdikt was, bevond zich omtrent ℥iij weiachtig vocht; ook het hart scheen grooter dan gewoonlijk; zijne wanden waren dunder. De regter hartekamer bezat deze eigenschappen in eenen hoogen graad. In de overige werktuigen vonden wij niets ongewoons. Het hoofd werd niet geopend.

Achtste Geval.

Mejufvrouw S. eene weduwe van 31 jaren, van een tamelijk gevoelig gestel, eene teedere ligchaamsgestalte, welke voorheen nu en dan tot aderlating was genoodzaakt geworden, door toevallen, welker bijzonderheden ik niet konde waarnemen, bevond zich sedert eenige dagen niet wel, desniettegenstaande was zij den 12. Febr. van hare woonplaats, die twee uren van daar verwijderd was, naar Leipzig gekomen om hare naastbestaanden te bezoeken. Hier had zij echter, zoo als ik konde vermoeden, eene zeer hevige gemoedsaandoening, toorn en twist, waardoor zij terstond zieker werd; zij kreeg de koorts, en eene aanhoudende neiging tot braken, gepaard met hevige inwendige angst.. Toen ik haar den 14. Febr. voor de eerste maal zag, was haar polsslag tamelijk onderdrukt, en al hare ledematen beefden; de sterk beslagene tong, de benaauwdheid en het gevoel van volheid in de borstingewanden en de afwezigheid van ontstekingach-

tige toevallen, gevoegd bij de aanleidende oorzaken deden mij overgaan tot een braakmiddel, met dat gevolg dat zij veel galachtige stof uitbraakte, maar de gewenschte verligting volgde niet; de koorts integendeel was den 15den na eenen onrustigen en slapelozen nacht toegenomen, het gevoel van angst bleef aanhouden, zoodat ik eene oplossing van ligte *Extracten*, en *liq. terr. fol. tart.* verordende, vermits de ontlastingen niet behoorlijk waren. Toen ik de zieke des voormiddags van den 16. bezocht, en de zuster naar hare toestand vraagde, hoorde ik, dat zij een'ge minuten op geweest was, om het bed te vermaken, en dat zij zich redelijk bevond; zoodra ik echter zelfs aan het bed kwam, zag ik haar bewusteloos, worstelende met eenen verbazenden angst; buiten staat één woord te uiten, voelde zij gedurig met de regterhand naar het hart, om de plaats van hare pijn aan te duiden. De hartklopping scheen meer onderdrukt te zijn, de klopping ten minste was onmerkbaar. Het gezigt werd door stuiptrekkingen verdraaid, het was echter zeer rood en opgezet, zelfs de oogen waren rood, tranen vloeiden uit dezelven, de pols was langzaam, groot, hard en vol. Ontlastingen waren nog niet ontstaan. Terstond liet ik aan den arm eene aderlating doen van ℥ vi—viij, verordende eene *Emulsie* met *Nitrum*, *mostaardpappen* en een *clysteer*. Een half uur na de aderlating kwam zij weder tot haar zelve, zonder zich noch mijn bezoek, noch de aderlating te herinneren; maar de angst, welks zitplaats zij aanhoudend in het hart zeide te gevoelen, was niet verdwenen, ook de pols was bijna niets veranderd, waarom ik de even opgegevene Emulsie liet voortgebruiken, en gedurig verordende ik clysteren, waardoor slechts nu en dan ontlastingen ontstonden. In deze omstandigheid bleef zij tot den 18. van dezelfde maand, toen de maand-

stonden zich openbaarden; dewijl echter de polsslag nog altijd hard, groot, vol, en het gezigt rood was, de angst aanhield, ja zelfs heviger scheen te worden, zoo besloot ik, ofschoon de hevige toevallen niet waren teruggekeerd, evenwel tot eene aderlating aan den voet (om de maandstonden niet te stremmen.) Hier echter kon de Heelmeester niet dadelijk eene ader ontdekken, en besloot om het aan den arm te doen. Toen ik dit ontwaarde, liet ik terstond warme omslagen op de voetzolen leggen, en overigens het *Nitrum* voortgebruiken. Den volgenden dag vond ik de zieke buitengewoon verligt; de maandstonden hadden rijkelijk gevloeid, de pols had zijne hard- en volheid verloren, de angst was verdwenen, maar de ontlastingen vertraagden nog, waarom ik *Engelsch zout* met *azijn* en *honig* verordende. Hierdoor werd de zieke spoedig beter, vooral nadat zij, den 22sten Februarij, nieuwe koortsaanvallen met kolijkpijnen, waardoor de toestand der ziekte geheel veroorzaakt werd, had doorgestaan, en reeds den 2den Maart keerde zij naar hare woonplaats terug. — In plaats van de beschrijving over de opening van het lijk, geef ik hier mijn oordeel over de ziekte op: het was namelijk eene hartontsteking (carditis), welke door gemoedsbewegingen was ontstaan, en welker toevallen in het vervolg met die der overige waarnemingen moeten in acht genomen worden.

De hier medegedeelde waarnemingen schijnen meer nog dan in één opzigt gewigtig en nuttig te zijn; ik zal trachten dit iets nader toe te lichten. Vooreerst bevestigen zij den loop van eene wezenlijke hartontsteking, en wel in eenen aanmerkelijken graad; en dat het hart de hoofdplaats der kwaal was, is even zoo zeker uit den loop der ziekte en hare verschijnselen af te leiden, als uit de, bij de, lijkopeningen ge-

dane waarnemingen. Dat het ontsteking was, bewijst derzelver loop almede niet minder, dan de ervaring omtrent de lijken, over welker bijzonderheden wij weldra uitvoeriger zullen zijn. Het was echter de door ons beschrevene kwaal, de ontsteking, welke Kreysig (1) zoo uitdrukkelijk met den naam van polypeuse hartontsteking, als overeenkomende met de vliesontsteking der keel, (angina polyposa) aanhaalt. Het andere eigenaardige derzelve vinden wij in het zoo gestadig aangetast regter hart, en dit brengt ons van zelven tot de bron dezer kwaal, welke geene andere is, dan de Epidemische overwegende venositeit. In de meeste gevallen moesten ook andere ziektenoorzaken wel niet voorbij gezien worden, welke als aanleidende oorzaken ontstonden, zoo als hevige gemoedsaandoeningen, toorn, twist, of geweldige met het noodlot kampende zorgen. In een opzigt schijnt de kinkhoest de aanleidende oorzaak te zijn, indien dezelve geen verschijnsel van het reeds ziek gewordene hart is, hetgene men zeker niet zonder verdere bewijzen kan aannemen. Maar zoo ook deze ziekten - oorzaken eenen eigenaardigen invloed op het hart hebben, zouden zij toch zeker, bij eene andere gesteldheid, eerder andere ongemakken, dan hartziekten te weeg gebragt hebben. Aangezien echter de venositeit in dit jaar over het algemeen, en bij vele individuen bijzonder verhoogd was, zoo is het geen wonder, dat bij het medewerken van aanleidende oorzaken de zitplaats van deze kwaal in het middelpunt van dezelve, in het regter hart zich vestigde, en hierin als eene aderlijke ontsteking verscheen. Ook kwamen ons vele gevallen voor, welke wij in het vervolg zullen vermelden, waarin de oorspronkelijke ziekte zoo hoog

(1) Die Krankheiten des Herzens, Bd. II. pag. 206. enz.

niet klom, maar waarbij slechts eene Dynamische aandoening van het hart aanwezig was, welke of in het geheel tot geene ontsteking, of slechts in eenen zeer geringen graad, overging; zij kenschetsten zich door gebreken der ademhaling zonder aandoening der longen, door hartklopping, welke uit het regter hart ontstaan, en zich naar de onderste holle ader scheen uit te strekken, door angst en gevoel van drukking, welker zitplaats volgens aanwijzing der zieken, de streek van het hart was. Dit zijn toevallen, waardoor men over eene eigendommelijke ziekte van het regter hart besluiten kan; en tot de vorming der ziekte was slechts weinig meer noodig geweest, om eene wezenlijke ontsteking van dit werktuig te veroorzaken. Maar de genoemde toevallen waren over het algemeen juist in eenen zachteren en daarbij zeer verschillenden graad op te merken, en verdwenen eindelijk in de zoogenoemde onderbuikskoortsen, welke in dezen tijd menigvuldig waren, en wier oorsprong uit het aderenstelsel in het vervolg moet aangetoond worden. Ook deze trapsgewijze opvolging, waarvan wij de zekerste bewijzen kunnen geven, door van iederen graad gevallen bij te brengen, schijnt het vermoeden te staven, dat de gemelde hartontstekingen van de overwegende venositeit ontstonden

Na ons gevoelen aangaande de oorzaken der hartziekten, welke wij waarnamen, geuit te hebben, gaan wij over tot eene korte beschouwing der gevolgen, en zullen ook hier bij voorkeur het eigenaardige onzer waarnemingen mededeelen. Op welke wijze echter de hartziekten ademhalingsgebreken veroorzaken, is uit den innerlijken zamenhang, en de wederkeerige werking tusschen het hart en de longen gemakkelijk af te leiden. Zoo ook is het zeer natuurlijk, dat de aandoening van het regter hart voornamelijk

ademhalingsongemakken veroorzaakt, ofschoon in meerdere, door ons beschrevene gevallen, ook eene ontsteking van de oppervlakte der longen dezelve gedeeltelijk mogte veroorzaakt hebben.

Er zijn nog altijd Geneesheeren, welke bij borstkwalen eenen intermitterenden polsslag zoeken; deze wederspreken onze waarnemingen; naar ik vermeen wordt de pols, wanneer het regter hart, of de vaten, welke tot hetzelve behooren, de zitplaats der kwaal zijn, zeldzaam of nooit, en dan nog maar uit andere oorzaken, intermitterend; hij wordt misschien bij ongemakken der linkerzijde veel menigvuldiger afgebroken. Dit blijkt reeds alleen uit de ontleedkundige beschouwing. Desniettegenstaande vermeenden wij eenen eigenaardig veranderden pols waar te nemen, die door de werking van het regter op het linker hart ontstaat. Maar hierover nader, wanneer wij over de onderscheidende kenteekenen iets zullen aanmerken. Wij vonden in onze gevallen eene verschillende hartklopping; bij sommigen namelijk zeer levendig, ruim en sterk, bij anderen daarentegen onderdrukt, bij onderzoek soms naauwelijks merkbaar. Het eerste ontdekten wij bij eenen ligten graad van hartziekte, hetzij in het begin der ziekte, of daar, waar zich geene volkomene ontsteking vormde, waar alleen de verrigting van het hart gestoord werd, zonder dat de hoofdtoestand der ziekte zich daarheen verplaatst had. De hartklopping was echter telkens onderdrukt, wanneer het ongemak aanmerkelijk was verergerd; zij werd misschien daardoor bijzonder onderdrukt, dat de ontsteking zich over de spierzelfstandigheid uitstrekte, waardoor de beweging noodzakelijk moest beperkt worden. Gewoonlijk blijft in hartziekten, zelfs onder de hevigste en verschrikkelijkste toevallen, het hoofd onaangedaan, en duurt het bewustzijn tot het einde des levens

voort; slechts bij eene der door ons waargenomene zieken had dit niet plaats (zie het 8ste Geval). — Met eenen bedwelmenden toestand, waarvan zij zich niets konde herinneren, ontstond het begin der ziekte. Van waar dit verschijnsel? Dat de hersenen niets leden, toonde de verdere loop der ziekte, en het onaangedane hoofd, hetwelk ongestoord bleef. Maar zeker was het hersen-zenuwstelsel dezer vrouw te voren reeds eenigzins gemakkelijk te verontrusten geweest, hetwelk ook hieruit blijkt, dat de zieke het luiden der klokken niet wel verdragen kon: want toen zij eens eenen toren moest voorbij gaan, waar men luidde, viel zij in flaauwte, welke vrij lang aanhield; andere en meer gewone toevallen van dezen toestand gaan wij met stilzwijgen voorbij. Onder zulke omstandigheden zal men gemakkelijk kunnen verklaren, dat door eene bloedophooping, voortvloeijende uit eene plotseling ontstane hartziekte, en daardoor verhinderden overgang uit de bovenste holle ader in het hart, de hersenen mede aangedaan worden, en eenen bedwelmenden toestand, alsmede kramptrekkingen in die spieren, die onmiddellijk zenuwen van de hersenen ontvangen, (in de aangezigtsspieren namentlijk) worden veroorzaakt. Wat nu eindelijk de gevolgen der ziekte betreft, welke eerst na den dood door de lijkopening ontdekt werden, zoo kunnen wij dezelve gezamenlijk van eene hartontsteking en voornamelijk van deszelfs uit- en inwendige huid afleiden. Dat namelijk de polypen, die wij zoo menigwerf ontmoetten, hunnen oorsprong van de ontsteking der inwendige huid ontleenen, is buiten twijfel, en de leer van Kreysig over het ontstaan der polypen, krijgt door onze waarneming een voldingend bewijs, wanneer zij zulks nog mogt behoeven. Gaarne echter stemmen wij toe, dat door onze waarnemingen op verre na nog niet bewezen is, of zij dezen oorsprong altijd

hebben, of dat zij zich ook somtijds zonder eene voorafgaande ontsteking kunnen vormen, zoo als wij dit bij andere schijnwerktuigen (Pseudo-organa) opmerken. De verdikking van het hartezakje, de hoeveelheid water, hetwelk in hetzelve was opgehoopt, zijn even zoo zeker van eene ontsteking dezer weihuid af te leiden, maar ook de vetachtige massa, welke gewoonlijk het ziekelijke gedeelte van het hart overdekt, vermeenen wij denzelfden oorsprong te hebben. Wezenlijk vet was die massa niet, maar eene ontaarde spierzelfstandigheid; want diegene, welke van de ziekte minder scheen geleden te hebben, veranderde onmiddellijk in deze massa; op vele plaatsen was de spierzelfstandigheid zelfs geheel verdwenen, en dan breidde zich deze massa tot in de inwendige huid van het hart uit. — Maar het is eene andere vraag, of ook alle overige afwijkingen, zoo als wij aangemerkt hebben, aan de ontsteking zijn toe te schrijven; en moeijelijk zullen wij deze vraag over het algemeen toestemmend kunnen beantwoorden. Zeker was de ongemeene grootte des harten, welke wij in het zevende Geval hebben beschreven, reeds lang aanwezig, en waarschijnlijk het kind, hetwelk het onderwerp dezer waarneming is, aangeboren. Ook de meerdere uitholling der ribben in deze streek, schijnt dit te bevestigen: Zoo als zich namelijk de omliggende deelen in hunnen vorm moeten schikken naar de inwendige, welke dezelve omvatten, wanneer niet iets van meerdere kracht dezelve tegenwerkt, en hunnen vorm verandert, even zoo mag ook wel de grootte van het hart, in deze beide gevallen, de merkelijke verheffing der ribben in deze streek veroorzaakt hebben. — Zoo als echter in het eerste geval de verwijding der holle ader, zoo was ook in dit geval de grootheid van het hart zeker niet de hoofdtoestand der doodelijke ziekte; deze gebreken

hadden desniettemin eene geneigdheid tot ontsteking, welke bij de overige reeds aangehaalde omstandigheden gemakkelijker konde ontstaan, en dus ook gevaarlijker moest worden. — Maar de verwijding van den boezem, zoo als die van het *Ostium venosum*, komt ons ook als een voortbrengsel der laatste ziekte (der ontsteking) voor, en wel als een gevolg daarvan, dat het bloed in het ziekelijke gedeelte, waarvan het niet behoorlijk konde voortgestuwd worden, zich ophoopte, en denzelven uitzette, omdat het den aandrang minder dan gewoonlijk konde tegenwerken. — Eindelijk verdient de aanmerkelijke grootte der lever, welke wij gedurig waarnamen, onze aandacht, en dat willen wij verder ontwikkelen, te weten, in welke betrekking deze tot de ziekte stond; was zij de oorzaak of het gevolg van de hartziekte? Indien wij ons herinneren, dat eene overgroote lever ligtelijk hartkwalen vergezelt, zoo moeten wij vermoeden, dat dit werktuig, volgens eene secundaire wijze, door het hartongemak aangedaan werd; en dit moet ook, zoo als van zelf spreekt, dan geschieden, wanneer het aderlijke bloed geene behoorlijke afleiding heeft, maar veeleer wordt tegengehouden, en teruggedrongen; hoopt het zich namelijk in de gezonde lever in te groote hoeveelheid op, dan zal het den voortgang der voeding vermeerderen, en eene vermeerdering van werktuigelijke zelfstandigheid veroorzaken. Misschien zal men mij tegenwerpen, dat de lever van de leverslagader gevoed wordt, en de afzondering der gal alleen uit het bloed der poortader geschiedt. Die zulks vermeenen, moeten indachtig zijn, dat de afscheiding naauw met de voeding verbonden is, en dat beide verrigtingen in ieder ander werktuig der afscheiding door hetzelfde bloed gevoed worden; voorts, dat in het haarvatengestel der lever het poortaderlijke

en slagaderlijke bloed zich zamen vermengen, en dat door deze vermenging de voeding aan het werktuig zoo wel als de bouwstoffen aan de afscheiding ontnomen worden. Wij mogen alzoo vermoeden, dat de vergrootte lever eerder een gevolg, dan wel eene oorzaak der hartziekte moet zijn; en het bekende gevoelen van Brera over het ontstaan der borstbeklemming (Angina pectoris) is reeds door Kreysig voldoende wederlegd. Ook begrijp ik inderdaad niet, op welk eene wijze de lever het hart zoude kunnen drukken en deszelfs werking beperken; eene werktuigelijke drukking zoude toch zeker meer op de onder haar liggende organen werken, zoo als men dit bij uit eigen lijden (idiopatisch) ontstane verharde en vergrootte lever, met betrekking tot de maag, zoo dikwerf waarneemt; voor het overige is er ten minste geen andere aard van invloed der lever op het hart bekend. Maar in onze gevallen ontstond de vergrooting wel voornamelijk door de ophooping en het overwigt van het aderenstelsel des onderbuiks, hetwelk wij vroeger voor den toestand hielden, waaruit de door ons waargenomene hartziekten ontstonden. Het is met dat al opmerkelijk, dat de afscheiding der gal juist niet zoo aanmerkelijk was, of ten minste geene ziekelijke verschijnselen veroorzaakte. De voeding scheen eigenlijk overwegend te zijn. Insgelijks waren ook de afzonderingen van het darmkanaal traag; de vertraagde ontlasting, en het nuttige van oplossende, de afscheiding in het darmkanaal bevorderende en zacht afleidende middelen bevestigen zulks.

Algemeen klaagt men, dat de leer der onderscheidende kenteekenen der hartkwalen zoo onzeker is; ja er zijn Geneesheeren, die het niet eens durven wagen, om in ziekten die leer op hartkwalen toe te passen. Ofschoon wij niet ontkennen willen, dat de onderken-

ning der hartziekten veel duisters in zich bevat, welke zeker voor een gedeelte uit de nog gebrekkige waarneming ontstaat, zoo schijnt zij ons toch werkelijk niet moeijelijker, dan die van de meeste andere ziekten, indien maar door den Arts de noodige oplettendheid en omzigtigheid aangewend worden, en wanneer hij, 't geen anderen gezegd hebben, behoorlijk kent. — Maar de vorming van vele Artsen bestaat enkel in handboeken- en indien hij hooger klimt, in dagbladen-geleerdheid, terwijl de eigenaardige teekenen der hartziekten hun gewoonlijk geheel onbekend zijn, omdat zij nog niet in de handboeken zijn opgenomen; waarbij nog komt, dat de leer over de hartontsteking gewoonlijk voor hen nog te kort behandeld wordt. Het groote en verdienstelijke werk van Kreysig, hetwelk in de leer der kenteekenen bijzonder uitmunt, zal, hoop ik, er veel toe bijdragen om deze ruimte aan te vullen, en de leer der erkennende en onderscheidende kenteekenen van de hartongemakken meer onder de Artsen te verbreiden. — En wanneer ook de vrees bij eenige Geneesheeren bevestigd wordt, dat dit werk zich te stellig uit, dat vele vermeenen hartziekten op te merken, waar er geene aanwezig zijn, zoo zal desniettemin zeker alles in eenen korten tijd weder op het regte spoor terug gebragt worden. Dit kan ons echter gerust-stellen, dat het nimmer nadeelig geweest is, een klein ongemak voor een groot te houden; doch dit nadeel heeft zeker in het omgekeerde geval plaats. Nooit te dwalen was zeker in dit opzigt wel het beste.

De groote waarde, welke Kreysig aan de belemmering der ademhaling hecht, om hartkwalen te kunnen kennen, en de wijzigingen, welke hij in dezelve aantoont, wanneer zij van hartkwalen ontstaat, zijn zoo overeenstemmend met onze waarnemingen, dat wij de-

zelve bijna Pathognomonische kunnen noemen. Het zoude dus overbodig zijn, het gezegde van Kreysig en hetgeen wij te voren in de waarnemingen vermeld hebben, te herhalen. In den polsslag evenwel vermeen ik eene eigenaardige wijziging te hebben waargenomen, welke door anderen niet wordt bijgebragt; want in het onderzoeken kwam hij te rond voor, dusdanig, als of men bijna de geheele slagader omvatte. Bijzonder menigvuldig was hij onder en voor de aanvallen van aamborstigheid. Deze wijziging konde alleen van eene te sterke zamentrekking der slagader ontstaan, in diervoege, dat men de geheele slagader als eene snaar kon ontspannen; ook verloor men hem bij de zamentrekking niet geheel, zoo als den gewoonlijken ziekelijken pols, en hij was over het algemeen harder, dan deze, en de geheele slagader meer gespannen. Na eenmaal deze wijziging opgemerkt te hebben, vond ik dezelve gedeeltelijk bij herinnering, gedeeltelijk bij onderzoek ook in de overige gevallen weder, maar bij de zieke, in het achtste Geval vermeld, was de polsslag anders: groot, vol en langzaam, hetgeen buiten twijfel van persoonlijke omstandigheden, misschien uit eene algemeene volbloedigheid was ontstaan. Mag men hieruit niet besluiten, dat de beschrevene wijziging van den pols in eene oorzakelijke verhouding staat met de ontsteking van het regter hart en deszelfs vaten? Is hij niet daardoor ontstaan, dat eigenlijk de bewegingskrachten der slagaderen onverlet waren, doch de slagaderen in de aanvallen niet de gewone hoeveelheid bloeds ontvingen, waardoor zij behoorlijk konden uitgezet worden, zoodat zij zich boven mate zamentrokken, en daardoor het voorkomen verkregen van eene gespannen snaar? — De overige teekenen, welke de onderkenning der hartziekte bevestigden, waren de angst, de

veranderde hartklopping, en de niet aanwezige ongemakken van meerdere werktuigen, al hetwelk voldoende de zoude zijn geweest, om het voor de oorzaak der ziekte te houden. Waar meerdere of de meeste van deze toevallen zich voordoen, daar toch kan de onderkenning voor hen, die met hartziekten bekend is, niet twijfelachtig blijven. Ik sta er echter niet borg voor, of niet vele geneesheeren in deze Gevallen eene zenuwkoorts vermeenen gezien, en de zieken als hieraan overleden beschouwd hebben, zonder dit door verdere lijkopening te hebben laten beproeven. — Naauwelijks zouden zij hebben toegestemd, dat het eene zenuwkoorts met aandoening der borst ware geweest! want velen hellen steeds nog al te zeer tot dusdanige onderkenning over, alwaar de pols veelvuldig is, en de krachten schijnen te zinken. De afwezigheid van eenige aandoening des hoofds zoude deze onderkenning reeds genoegzaam belet hebben (1). Immers alle toevallen duiden over het algemeen de zitplaats der ziekte in het vaat- en niet in het zenuwgestel zoo stellig aan, dat ik mij gerustelijk van eene vergelijking van beide ziekten kan onthouden. — Het vijfde Geval zoude naar alle waarschijnlijkheid in de eerste dagen der ziekte door vele Artsen voor de Millarsche aamborstigheid gehouden zijn geworden, en terwijl er naderhand keelontsteking bijkwam, zoo zouden zij deze misschien als een bewijs van gelijkvormigheid der Croup en der Millarsche aamborstigheid bijgebragt hebben. Terwijl ik hier van de onderkenning der Millarsche aamborstigheid en de hartsontsteking gewage, ontstaat bij mij onwillekeurig het vermoeden, dat er tusschen bei-

(1) Jo. Chr. Albertii commentarius de diagnosi asthmatis Millari strictius definienda, Praefatus est Jo. Abr. Albersii Götting. 1817.

de ziekten eigenlijk geen verschil plaats heeft, maar dat de Millarsche aamborstigheid niets anders is, dan eene hartontsteking, tenzij niet, zoo als welligt veelal gebeurt, eenige gevallen van Croup met dien naam worden bestempeld; eene meening, welke door de beide Albers is voorgestaan ten aanzien van alle zieken, die eene Millarsche aamborstigheid gehad hadden. — Het zij mij vergund, de gronden dezer vermeende gelijkvormigheid hier aan te halen. Deze leide ik voornamelijk af uit de toevallen van beide ziekten, en er heeft werkelijk geen verschijnsel der Millarsche aamborstigheid plaats, hetwelk zich niet bij de hartontstekingen voordoet. Beide ziekten hebben vooreerst dit gemeen, dat de aanvallen in het begin zich periodisch vertoonen; dat na de eerste aanvallen eene tusschenpozing plaats grijpt, welke met de doorgestane hevigheid in geene betrekking staat. Zelfs de vorm van den aanval, is alsdan in beide gelijk; bij de genoemde Millarsche aamborstigheid zijn angst, vrees voor stikken, waarmede de kinderen in den slaap opspringen, de eigenaardige toevallen, welke men ook zoo algemeen bij hartongemakken waarneemt; het hoesten is in de twee ziekten geen zeker teeken; de pols is in de aanvallen der Millarsche aamborstigheid klein, zamengetrokken, driftig en krampachtig; in de door ons waargenomene hartontstekingen was dezelve even eens. Ook de spoedig doodelijke voortgang dezer ziekte heeft bij hartontstekingen plaats. Maar de waarnemers hebben in de lijken van diegenen, welke aan de Millarsche aamborstigheid waren overleden, in het geheel niets gevonden. Zulks is den Engelschen Arts Rush, welke de aandacht het eerst op deze ziekte heeft gevestigd, toegeschreven. Of een van hen, welke naderhand deze ziekte hebben waargenomen, lijkopeningen heeft gedaan, is nog onze-

ker; waren zij door Rush en anderen geschied, dan schijnt de oplettendheid altoos meer op de wegen der ademhaling, dan wel op het hart bepaald te zijn geweest; hier nu zocht men de zitplaats der kwaal, uithoofde van derzelver gelijkvormigheid met de Croup, welke waarschijnlijk, zoo als in ons geval, dikwijls met dezelve gepaard gaat. Veelligt zijn ook de teekenen der hartontsteking niet altijd zoo in het oog vallend als in ons geval. Alleen Autenrieth, een der beste waarnemers van onzen leeftijd, heeft in zijne proeven over de practische Geneeskunde uit de geneeskundige inrigtingen te Tübingen, in het eerste Deel, vele lijkopeningen aangehaald, waar bij zieken, welke deels aan de Croup, deels aan Millarsche aamborstigheid, die Autenrieth voor den krampachtigen vorm der Croup houdt, gestorven waren. Bij deze lijkopeningen zijn hartgebreken en voornamelijk polypeuse massas in het regter hart gevonden. Wanneer nu deze waarnemingen aan den eenen kant de overeenstemming bevestigen tusschen polypeuse hart- en keel-ontsteking, dan schijnt aan den anderen kant de door ons vermoede afhankelijkheid een bewijs te zijn van de toevallen der Millarsche aamborstigheid, van de hartongemakken, en in dit geval zelfs ook van eene polypeuse hartontsteking der regter zijde. Voor het overige stemmen wij gaarne toe, dat dit vermoeden nog meerdere waarnemingen behoeft, om ze tot eene bepaalde zekerheid te brengen; even zoo moeten verdere waarnemingen eerst nog beslissen, van welken aard deze vermeende hartkwaal is, waardoor de toevallen der Millarsche aamborstigheid veroorzaakt worden, en of het de wezenlijke polypeuse ontsteking van het regter hart is, welke, wanneer deze een kind betreft, altijd, en onder welke omstandigheden ook, de laatstgenoemde wijziging verkrijgt. Ik mag van dit onderwerp niet afstappen, zonder ook

die omstandigheid aan te halen, waarin de hartontsteking niet met de toevallen der Millarsche aamborsheid overeenstemt. Daartoe toch behoort de aard van genezing, die volgens Wichman, Löbenstein-Löbelt en anderen, in deze ziekte zoo dienstig zoude zijn, en tegen de ontstekingwerende juist overgesteld is. Dan moet men niet toestemmen, dat het aanhalen van zoodanige, uit de geneeswijze afgeleide bewijzen, de onzekerste en twijfelachtigste zijn? Zien wij niet dikwerf, dat bij zeer verschillende behandeling, zieken, die hetzelfde ongemak hebben, genezen worden? Voorts moet ik bekennen, dat overal, waar ik onder mijne ambtgenooten van Millarsche aamborstigheid hoorde (ik zelf heb nog geen geval ontmoet, waarin ik deze onderkenning maakte) de behandeling juist niet voorspoedig was. Ik zal echter bij deze beschouwing, welke zich hier misschien als eene afwijking voordoet, niet langer vertoeven, en dit gewigtig onderwerp liever bij eene andere gelegenheid meer uiteengezet behandelen.

Indien zich eene zuivere hartontsteking gevormd heeft, dan onderscheidt zij zich door den angst, en de eigenaardige verandering in de ademhaling, door den pols, de hartklopping, het niet bestaan van, of maar geringe pijnen, het niet ontstaan van hoest en andere verschijnselen van de long- en borstvlies-ontsteking duidelijk genoeg, en de onderkenning kan dan niet moeijelijk zijn. Anders moest het natuurlijk daarin gelegen zijn, waar zij met long- en borstvlies-ontsteking gepaard ging, zoo als zulks in meerdere gevallen plaats heeft. Zeker moest men alsdan de verschijnselen van beide ziekten opmerken. Somtijds ontstond die ziekte zelfs duidelijk als ontsteking van het borstvlies, en breidde zich eerst later uit tot het hartezakje en het

hart; dit geschiedde stellig in het zevende Geval. De overgang echter zal in dergelijke gevallen altijd bijzonder moeijelijk op te merken zijn, vooral wanneer die langzaam geschiedt, en zich niet door plotseling veranderde verschijnselen kenbaar maakt; maar dit heeft zeker ook plaats bij het ontstaan van ieder andere ziekte; want nooit kunnen wij de toekomende, maar altijd slechts de reeds ontstane ziekte waarnemen. Om dezelfde reden was ook de onderkenning tusschen hartziekten en stoornissen in het aderenstelsel moeijelijk, en zij werd dit nog meer, doordien de laatste somtijds toevallen in het hart verwekten, waardoor de aanleiding zoude kunnen ontstaan om dezelve tot een eigenlijdig (Idiopatisch) ongemak van dit werktuig terug te brengen. Alleen de hevigheid en meerdere toevallen konden dit nader ophelderen, en wij houden het daarvoor, dat de ziekten bestonden in de stoornissen van het aderenstelsel, zoo lang de pols, ondanks alle aamborstige toevallen, hartkloppingen en van tijd tot tijd terugkeerenden angst, geene merkelijke en vooral niet de zoo even omschrevene verandering aanwees. Ware dit gebeurd, dan vermeenen wij met grond te kunnen besluiten tot eene polypeuse ontsteking in het regter hart, en ook dan werden de vermelde, van tijd tot tijd wederkeerende aanvallen, voortdurend, of vertoonden zich ten minste veel menigvuldiger. Ten laatste is, ten opzigte der onderkenning, nog aan te merken, of zich het bepaalde ongemak van het hart, hetwelk wij waarnamen, door stellige verschijnselen kenbaar maakte. Een verstandig Artz zal hier zelfs geen enkel Pathognomonisch verschijnsel kunnen vermoeden; alle verschijnselen te zamen: de beschouwing van de oorzaak, van den loop der ziekte, kortom al hetgeen tot de ziekte behoort, kan dit oordeel bevestigen.

In de laatst waargenomene gevallen moesten wij door de vorige waargenomene gevallen eenigzins zekerder worden. Volgens het eigenaardige der polypeuse ontsteking van het regter hart, door stoornis in het aderenstelsel (want dusdanig vermeene ik, de door ons beschrevene hartkwalen, waar zulks zich het meest voordeed, te moeten noemen) mag ik het volgende aannemen.

a. De voortgang der ziekte was langzamer, dan wel in andere hartontstekingen.

b. Zij begon zeldzaam met zware toevallen, maar allengs werden deze verhoogd.

c. De eerste toevallen waren een zeer versnelde eigenaardig veranderde pols, hartkloppingen, aanvallen van angst, stikking en beklemde ademhaling.

d. Pijn, gewoonlijk niet zeer hevig, en alleen dan, wanneer de ziekte zich tot de spierzelfstandigheid verspreidde.

e. De meeste der onder *c* vermelde verschijnselen namen in den loop der ziekte in hevigheid toe; de hartklopping klom tot in den hoogsten graad tot eene trillende somtijds knerstende beweging.

f. De worsteling met den dood was in alle gevallen van korten duur, en de zieken stierven wel niet onverwacht, maar toch zeer spoedig. Dit verschijnsel bespeurde ik in dezen tijd ook bij eenige andere zieken, b. v. bij eenen teringachtige, welke na den toestand der uittering nog wel eenige weken had kunnen leven. Menigwerf waren bij dien man, oud 47 jaren, die tevens aan aambeijen leed en vroeger dikwijls eene menigte bloed verloren had, in den laatsten tijd der ziekte, toevallen van flaauwten, angstvalligheid met vrees voor stikken ontstaan, welke eene hartaandoening aanduidden. Plotseling worstelde hij, en zeer kortstondig

met den dood. De lijkopening, welke ons vermoeden had kunnen bevestigen, werd ongelukkiglijk niet gedaan; evenwel ware veelligt toch niet zeer veel gevonden, waar men vroeger ook geen spoor van hartongemakken bespeurde.

De voorzegging (Prognose) der door ons waargenomene hartongemakken is niet gunstiger, dan die van alle andere hartziekten; namelijk: de ontsteking van dit orgaan was, vooral bij een hart, hetwelk voor het overige reeds ziek was, zeer gevaarlijk, of wel: was in onze gevallen de behandeling gebrekkig? En stierven daarom de zieken? Slechts in een van de zes gevallen slaagde mijne geneeswijze; zulks zoude schijnen, dat ik mijne behandeling meer verdedigen dan wel aanprijzen wilde. Maar dezelve is, naar mijn gevoelen, op de kwaal zelve gegrond, en indien deze door lijkopening, toevallen enz. gestaafd is, dan is ook de wijze van behandeling hiermede voldongen. Hoe kon zij anders zijn dan ontstekingwerend? *Bloedontlasting*, *Nitrum* en *Calomel* waren de middelen, waarvan ik vermeende mij het best te kunnen bedienen. Zijn deze misschien niet tijdig genoeg, en in de behoorlijke hoeveelheid aangewend? Het is mogelijk, dat wantrouwen op mijne onderkenning mij terug hield, daar stoutmoediger te handelen, waar ik den vijand in het begin niet zoo dadelijk erkend had. Dit is het alleen, waaromtrent ik in het vervolg bij de ontmoeting van dusdanige toevallen mijne behandeling zoude beperken, doch ik zou meermalen bloed doen ontlasten. Evenwel ben ik overtuigd, dat ook bij deze behandeling de ontsteking van het regter hart, door overwegende venositeit zeer gevaarlijk blijven, en haar offer zoo veel te zekerder vallen zal, naar mate het mogelijk schijnt, de oorzaak zelve, namelijk de overwegende venositeit, en vooral die, welke van meer vermogende aderlijke ci-

genschappen van het bloed afhangt, spoediger weg te nemen, alvorens zij door de ontsteking, eenmaal ontstaan zijnde, doodelijk wordt. Deze toch kan naauwelijks op eene andere wijze, dan door vermeerdering der afscheidingen, vooral van den onderbuik, weggenomen worden; en wanneer men ook dit doel zoekt te bereiken door *Calomel* (hoedanig in de keelontsteking volgens denzelfden regel door Autenrieth aanbevolen wordt) is misschien zulks evenwel nog te langwijlig, om de afscheiding te verhinderen. En wanneer eenmaal polypeuse massa's zijn gevormd, dan is het bijna niet mogelijk, dezelve weder weg te nemen; en wie zegt ons, wanneer zij ontstaan? of in het stervensuur? of op welk tijdpunt eener ziekte, welke langzamerhand toeneemt? De overeenstemming met de vliesachtige keelontsteking, de menigwerf ontbrekende zamenhang met de wanden van het hart en van de vaten, en de toestand, dat de roodheid van de inwendige huid, welke te voren waarschijnlijk aanwezig was, van deze deelen gewoonlijk reeds verdwenen is, bewijzen zeker, dat zij reeds in een vroeger tijdstip gevormd waren. Maar hoedanig veroorzaakt deze ziekte den dood? Vermoedelijk door stremming en het ophouden van de werking des harten, hetwelk voor den tegenstand der Polypen eindelijk moet onderdoen. Dat deze in een vooraf ontstoken hart spoedig moet ophouden, wanneer derzelver werking door de polypeuse massa tegengegaan wordt, is ligtelijk te begrijpen. Maar ook daar, waar zij zich in de nabijheid van het hart bevindt, en de polyp in de holle ader of in de longslagader zijnen zetel heeft genomen, moet dit hetzelfde gevolg hebben; in het eerste geval, omdat de behoorlijke hoeveelheid bloed niet toevloeit; en in het tweede, omdat het in te groote menigte wordt teruggehouden. — Als zoodanig moet de levende werking van dit cen-

traal orgaan, na geweldige aanvallen ten laatste vernietigd worden: eene uitblussching, welke men zelfs werktuigelijk zoude kunnen verklaren, wanneer het niet te ongerijmd ware, eenig vertrouwen aan enkel werktuigelijke verklaringen te hechten. —

Maar niet alleen in het centrum van het aderenstelsel, maar ook in daarvan verwijderde plaatsen zijn dikwijls ontstekingen waargenomen, en men heeft bij hen, die aan deze ziekte overleden zijn, deels teekenen der ontsteking zelve, deels vele gebreken van verschillenden aard als overblijfselen daarvan gevonden; daartoe behooren de etterverzamelingen, de polypen, en de veranderingen van zelfstandigheid der aderen, waarvan vele schrijvers melding maken. Dewijl échter de toevallen van deze ontstekingen zich wijzigen naar gelang der plaats, waar zij haren zetel hebben, zoo beschouwen wij deze ziekten volgens derzelver verschillende zitplaats. Hier echter kunnen wij ook nog geene uitkomsten, maar slechts enkele waarnemingen mededeelen. Mekel (1) behandelde eene vrouw, welke in de zevende maand van hare derde zwangerschap te vroegtijdig werd verlost; waarbij de nageboorte door de kunst moest worden ontlast. Hierna ontstond eene aanmerkelijke bloedvloeijing vergezeld van pijnen en flaauwte; de pijnen namen hare zitplaats in de streek van het heiligbeen; hierbij kwam eene hevige koorts, die in het begin haastig, in de laatste weken van het leven langwijlig wierd. De pijnen verbreideden zich van het middelste en onderste gedeelte van den onderbuik tot ver in het bekken, en naar boven in de regter streek der lendenen; en uit de geslachtsdeelen en uit den aars vloeide een etterachtig, stinkend vocht. —

---

(1) Sasse, Ge. Guil. de Vasor. Sanguifer. infl. Hal. 1797. p. 45.

Bij de lijkopening vond men in den onderbuik het net, dat veel vet bevatte, met het regter Ovarium en de regter Tuba vergroeid. Tusschen de achterste oppervlakte van de baarmoeder en de voorste van den regten darm bevond zich een etterzak, welke in verbinding stond met de holte van den regten darm. — De aderen van de baarmoeder, de zaadaderen waren opgezwollen, hare vliezen verdikt, en zuivere etter vloeide uit dezelve. Vooral vertoonde zich daarvan veel in de holle ader in de streek van de regter nier, en bovendien ook een polyp, welke naar boven hol was, doch naar beneden vast zat, omtrent twee duim lengte had en de geheele holte der *vena cava* omvatte.

Reil (1) vermeldt een geval, hetwelk met dat van Mekel, zoo zeer overeenkomt, dat men die eene zelfde en misschien gelijktijdige waarneming zoude vermoeden te zijn. Maar Reil maakt onder de verschijnselen ook gewag van de *febris Miliaris*, (*Purper-gierstkoorts*) en bij het verhaal der lijkopening, zegt hij: dat de regter nierader en een groot gedeelte der holle ader daar, waar zij eerstgenoemde ontvangt, ontstoken, rood, gezwollen, en geheel met eene prop van bloedvezelen opgevuld was, welke in het midden een dik, wit, aan etter gelijkend vocht bevatte. Het overige verhaalt hij slechts kortelijk; echter met Sasse overeenstemmende.

Mekel (2) behandelde eene vrouw van 30 jaren, welke zeer vet en klierachtig was, en voor de tweede maal van een buitengewoon sterk zoontje, wegende 10 ponden, verlost

(1) Ueber die Erkenntnisz und Kur der Fieber, 2de Deel (Hal 1804) p. 319.

(2) Sasse l. c. p. 38.

wierd. De kraamvrouw was door de moeijelijke verlossing en door een aanmerkelijk verlies van bloed, zoo afgemat, dat zij in flaauwte viel. Eenige dagen daarna ontstond er eene hevige koorts, vergezeld van pijnen in de streek der baarmoeder en in den geheelen onderbuik. De koorts verliet haar den derden dag; maar de pijnen verdwenen eerst eene week daarna; ten zelfden tijde hield het zog op, en de krachten vermeerderden. In de derde week echter na de verlossing kreeg zij eene remitterende Galkoorts, welke na verloop van twee weken in eene tusschenpozende overging, welker aanvallen nu eens dagelijks, dan om den anderen dag, dan weder alle 3 dagen zich vertoonden. Deze ging in eene uitterende (*Hectische*) koorts over, vergezeld met uitwerping van groenachtige etter en hevige pijnen in de streek der lever, en in de laatste levensdagen in de streek der liezen, en in die der heupen. —

Bij de lijkopening vond hij de longen als gewoonlijk, de lever zeer opgezwollen. Het celleweefsel van den onderbuik bevatte een' duim dik vet, deszelfs holte eenige ponden gele, in het groen vallende, waterachtige vochtigheid. Men maakte de vaten van de streek der linker heup, waar zulke hevige pijnen gevoeld waren, zigtbaar, en ontdekte daarbij, dat dit lid zuchtiger opgezet was dan het regter, alsmede dat de omtrek van het heupgewricht grooter was dan aan de regterzijde. Een dusdanig vocht, als in den onderbuik gevonden was, omvatte de *Art. Ven. et Nerv. Crural.* De schenkel-ader was even zoo wit, hard en vast als de slagader, en kraakte onder het opensnijden. Zoo ook vond men dezelve naar beneden tot aan de knieschijf en opwaarts tot aan de algemeene darmbeensader; zij was daar het dikste en stevigste, waar zij onder den band van

Poupart in de holte des onderbuiks komt. Zij bevatte bloed met etter vermengd. Na dit voorzigtig met water te hebben afgewasschen, zag men, dat de inwendige huid losser dan gewoonlijk, en met eene ontstekingshuid overtrokken was, welke zich in stroken van verschillende grootte afscheidde. Eenige der klapvliezen waren gescheurd, en als het ware weggevreten, andere verdikt, opgezwollen en donkerrood.

Ook Clarke (1) vond in vele gevallen der kraamkoorts de aderen van de baarmoeder met etter opgevuld, en Wilson (2) de vliezen van de groote aderen der baarmoeder verdikt, en dezelve van plaats tot plaats vergroeid; de gemeenschappelijke uit- en inwendige darmbeenader (*vena iliaca in- et externa*) met de meeste harer grootste takken, vooral met diegenen, welke het bloed uit de baarmoeder terugleiden, zoo wel als de nieraderen waren in hare vliezen verdikt, en door Lympha en geronnen bloedproppen gesloten; de vliezen der onderste holle ader waren driemaal dikker dan gewoonlijk, en heel sterk met de omliggende deelen vergroeid; dit vat hield omtrent ℥iv etter in, welke gedeeltelijk door eene vernaauwing onder den ingang der leveraderen, gedeeltelijk door eene menigte stolbare Lympha, welke aan de vliezen hong, en de holte van het vat ¼ duim verstopte, van den overgang in het hart was teruggehouden; dusdanige Lympha vulde ook de holle ader beneden van de nieraderen op. Dezelfde Schrijver (3) verhaalt nog twee ge-

(1) Pract. essays on the management of pregnancy etc. Pag. 63—72.

(2) Transact. of a society for the improv. of med. Knowledge vol. 3. p. 65. Ik kon echter dit deel, niet naar mijnen wensch aanhalen, waarom ik deze aanteekening genomen heb uit Hodgson, l. c. bl. 530.

(3) l. c. p. 80.

vallen van vrouwen, die eenige dagen na de verlossing stierven, en bij wie eenige van de groote aderen der baarmoeder etter bevatteden; en in beiden had ook de vergroeijing van een deel der onderste holle ader plaats gehad, door middel van vast aan de inwendige oppervlakte aanhangende Lympha.

Negende Geval.

Mijne eigene Huisvrouw, van een jichtig gestel, 23 jaren oud, werd den 16den Sept. 1816. na eene zeer moeijelijke zwangerschap, gedurende welke zij tweemaal was adergelaten, voor de tweedemaal, en wel van een meisje, zeer voorspoedig verlost. Hevige naweeën werden door *Castorium* overwonnen. Den 18. 's avonds kreeg zij eene hevige koorts met ijlingen, sterke zwelling der borsten en hevige pijn in de linker heup en in de streek der liezen. De pols was buitengewoon driftig. Zij kreeg Emulsiën met *Nitr.* en matige giften *Calomel.* De koorts verdween, de pijn bleef aanhouden en strekte zich den 21sten 's avonds eensklaps over den geheelen onderbuik tot op eene verbazende hoogte uit; door hare gewone bekleedselen ontwaarde men zeer hevige bewegingen in het darmkanaal. Hierbij ontstond braking en eene onwillekeurige ontlasting. De kraamzuiveringen hielden op, de opgezwollene borsten werden slap; de koorts bereikte eenen zeer hoogen graad. Eenige droppen *Laudan.* bedaarden dezen vreeselijken storm. Hierop werd het *Calomel* in grootere hoeveelheid toegediend, en *Lavamenten*, *omslagen* en *mosterdpappen* aangewend, terwijl er mede inwrijvingen van *Linim. volat. cum Mercurio* plaats hadden. Den volgenden dag werd alles dragelijker, de pols echter bleef buitengewoon snel; er ontstond een zeer stinkend zweet en stinkende

kraamzuiveringen, en den zevenden dag bleef de koorts weg. Ook kwam het zog terug. De pijn echter verplaatste zich van de linker heup in het hypochondrium sinistr. naar de regter zijde en zette zich hier vast; hierbij kwamen zware verstoppingen. Aldus verliepen de maanden October en November, gedurende welken tijd de lijderes met eene zoo hevige hoofdpijn, (waarmede zij van tijd tot tijd gekweld was) werd aangedaan, dat ik genoodzaakt was, bloedzuigers te zetten. Hare borst werd in het begin der maand December dusdanig aangetast, dat ik voor eene uittering vreesde; etterachtige uitspuwingen, versmeltend zweet, en vermagering veroorzaakten deze vrees. Ter gelijker tijd bemerkte ik in de regter streek der liezen, alwaar de pijn hardnekkig was gebleven, een gezwel, hetwelk onder den band van Poupart te voorschijn kwam; het was rondachtig, op het gevoel beperkt, veroorzaakte matige pijnen, klopte niet, en breidde zich omtrent 4 a 5 duim van de dije naar beneden uit. Ik vermoedde, dat deze de opgezwollene schenkelader (*vena cruralis*) was, en hierdoor besloot ik, dat ook de vorige pijnen in deze streek door ontsteking waren veroorzaakt. Maar juist het gemelde zweet en de uitspuwing schenen de ziekte eerst volkomen te beslissen, en kwade stoffen op te lossen, welke wel uitgewasemd behoorden te worden; want na verloop van 8—10 dagen verdwenen zij allengskens, alleen de verstopping bleef over, welke ten laatste ook door het aanhoudend gebruik van *Zeeppillen* met *Aloë* en *Rhabarber* verdween. In het jaar 1818 kwam echter genoemde pijn in de Hypochondria somwijlen terug.

Deze verbinding van aderziekten en kraamvrouwenkoorts, welke in zeer vele gevallen waargenomen werd, komt mij zeer merkwaardig en belangrijk voor, en vele opheldering te geven aangaande het ontstaan en

den aard der laatste ziekte. Het is zeker merkwaardig, dat deze ziekte somtijds ontstaat, zonder eenige aanleidende oorzaak van dezelve te kunnen bijbrengen; immers terwijl zij met den 3den en 4den dag na de verlossing zoo regelmatig begint, is het zelfs niet waarschijnlijk, dat zij door uitwendige oorzaken ontstaat. Zij schijnt integendeel geheel van inwendige omstandigheden te ontstaan, en het is niet onmogelijk, dat het vaat- en voornamelijk het aderenstelsel hierbij eene zeer groote rol speelt. Vette, jichtachtige en zwartgallige personen, bij welke de venositeit ook door andere toevallen overwegend is, zijn daarom vooral aan de kraamvrouwenkoorts blootgesteld. Zelfs door de verlossing moet ook de venositeit en wel voornamelijk in den moederlijken schoot, aanmerkelijk verhoogd worden. Men zij indachtig, dat het evenwigt in de vorming der teeldeelen vooral door de aderen mede bewerkt wordt, en dat deze hierdoor ook gemakkelijker ziek worden, wanneer zij ergens te veel worden aangetast, en de kraamzuiveringen niet behoorlijk werken, hoe groot de hoeveelheid bloed, niettegenstaande de kraamzuiveringen, dan ook zijn moge, welke door de aderen moet teruggeleid worden. Hoezeer worden daardoor de aderen niet uitgezet! Kan dit geene aanleiding geven tot eene ontsteking, welke oorspronkelijk in de aderen haren zetel heeft, en zich van daar verder uitbreidt, maar toch altijd het eigenaardige van eene aderlijke ontsteking behoudt? —

Ondertusschen zouden wij meenen te ver te gaan, en te veel te bewijzen, wanneer wij het gevoelen omhelsden, dat in alle gevallen de ontsteking der aderen de oorspronkelijke ziekte-oorzaak der kraamvrouwenkoorts ware. Het tegendeel kan ook het geval zijn, terwijl misschien de aderen met eene, niet in haar zelve plaats hebbende, maar in hare nabijheid oor-

spronkelijk ontstane ontsteking, welke tot de aderen overgebragt wordt, aangedaan worden. Dat ook deze wijze van ontstaan somtijds kan plaats hebben, ontkennen wij niet, en zij schijnt bij meerdere, van de vroeger aangehaalde waarnemingen, plaats te hebben gehad. De hier voren bijgebragte beschouwing wordt echter daardoor slechts beperkt, doch niet weggenomen. Het is zelfs ook mogelijk, dat de aderlijke stemming oorspronkelijk meer eene aderlijke ontsteking, dan wel eene ontsteking der aderen te weeg gebragt hebbe; en dezelve dus altijd als de naaste oorzaak der kraamvrouwenkoorts, of veelmeer van de kraamvrouwen-ontsteking te beschouwen zij. Ik wil echter uit eenige waarnemingen niet te veel besluiten, en heb het vorige meer vermeld, om op dit onderwerp de opmerkzaamheid te vestigen, dan wel om gevolgtrekkingen te maken, welke nog verdere waarnemingen vereischen.

De onderkenning van deze ontsteking der aderen kan altijd aan vele bedenkingen onderhevig zijn, wanneer bloedaderen ontstoken zijn, welke uitwendig onder de huid niet kunnen waargenomen worden. De plaats der pijn, welke den loop der vaten volgt, maar vooral de bij ontsteking der vaten gewoonlijk buitenmate veelvuldige pols, alsmede een behoorlijk acht slaan op de ligchaamsgesteldheid moet dezelve leiden en bevestigen.

Eindelijk kan ik niet met stilzwijgen voorbijgaan, dat meerdere verschijnselen in de reeds beschouwde aderontstekingen zich anders voordeden, dan men zulks, volgens ons voorheen geuit vermoeden, gewoonlijk bij ader- en aderlijke ontstekingen opmerkte. Te weten, de pijn was altijd zeer hevig; intusschen is de vraag, of dit niet door de gelijktijdige aandoening van de in de nabijheid gelegene deelen ontstond? In de waarnemingen van Mekel kan men misschien de zenuw, die zich in de nabijheid der ader bevindt, voor de

oorzaak van deze hevige pijn houden; bij mijne vrouw werden de hevige pijnen zeker door aandoening van het zenuwstelsel en van kramp in de ingewanden des onderbuiks veroorzaakt, hetgeen ook het nut van de Opium bevestigt. Ten laatste worden de enkele toevallen niet altijd slechts bepaald uit den aard, maar ook naar gelang der zitplaats en andere bijzonderheden der ziekte. —

Ook de ettervorming is eene uitkomst, welke men bij aderlijke ontstekingen waarneemt. Het staat echter nog te bewijzen, of dit vocht werkelijk etter of veeleer geronnen Lympha zij; op welke gedachten men komt door het gelijktijdig ontstaan van Polypen en uitgewasemde Lympha in den onderbuik. De genoemde etter in de aderen, welke toch niet altijd met eene stellige vermindering van zelfstandigheid verbonden is, houdt misschien het midden tusschen de wezenlijke etter en de uitgewasemde Lympha. Eindelijk kunnen wij hier ook toestemmen, dat eigenaardige wijzingen der ziekte, een eigenaardig gevolg kunnen hebben, waartoe zij eigenlijk niet overhelt.

Vooral schijnen de boezems (sinus) der hersenen dikwijls ontstoken te worden, eindigende met vorming van Polypen. Morgagni verhaalt 12 verschillende gevallen (1) van Polypen, welke hij in deze aderen vond. Wanneer men enkel het geval (2), hetwelk hij bij een meisje van 20 jaren waarnam, (dat krankzinnig was geworden, omdat men haar niet in het klooster wilde opnemen, en bij wie daarbij, na eenige maanden, ook nog koorts ontstond) uitzondert, dan zijn de korte ziekteverhalen, welke de overigen vooraf-gaan, gezamentlijk zoo, dat zij tot eenen vroeger ont-

---

(1) De Sedibus et causis morb. ep. V. art. 11, ep. VI. art. 12, ep. VII. art 4, 6, 9, 11, 13, VIII, 2, 23, XIV. art. 35, XXIV, art. 16, LII. art. 6.

(2) L. C. ep. VIII, art. 2.

stekingachtigen toestand doen besluiten. Maar zeer hevige hoofdpijnen en ijlingen, of enkel ongevoeligheid, en een half slaapachtige toestand, zijn de toevallen, welke door Morgagni, als die snel afloopende ziekte aanduidende, vermeld worden, en die men op de aandoening des hoofds toepassen kan. Voorts is het zeer merkwaardig, dat in de meeste door Morgagni zoo juist vermelde lijkopeningen, in welke hij dit waarnam, ook nog andere gebreken van het aderenstelsel aanwezig waren, als b. v. polypeuse klompen in het hart, en in alle of ten minste in eenige groote vaten, in een geval ook opzwelling der zaadaderen (*cirsocele*). Dit bewijst overvloedig, dat laatstgenoemde Polypen in den boezem der hersenen, en de ziekte, waardoor zij veroorzaakt zijn, van eene meer vermogende aandoening van het geheele aderenstelsel, of anders gezegd, van eene verhoogde venositeit afgehangen hebben.

Hierbij herinner ik mij twee Gevallen van hoofdpijnen, bij tamelijk sterke vrouwen Zij waren bijzonder hevig, stekend, gestadig, en vergezeld van andere verschijnselen van bloedophooping naar het hoofd. De oorzaak kon men in beide gevallen niet vinden. Afleidende en andere middelen waren nutteloos. Alleen het *Calomel* bragt spoedige en voortdurende hulp aan. Ik zoude bijna vermoeden, dat zij door ontsteking der boezems zijn ontstaan..

Ook in de Navelader heeft men teekenen van ontsteking gevonden. Mekel (1) had een jongetje onder behandeling, hetwelk sedert eenigen tijd niet gezogen hebbende, op den 4den dag na de geboorte toevallen van moeijelijke spijsvertering, (Dyspepsia, Indigestio) kreeg, waarbij zich Geelzucht, hevige koorts en pijnen in den onderbuik voegden, welke een aanhoudend

---

(1) Sasse l. c. p. 32.

geschreeuw veroorzaakten. De buik zwol sterk op; de pijnen bleven voortduren, er ontstonden zenuwtoevallen, en het kind stierf den 10den dag na de geboorte. — Bij de lijkopening van den onderbuik vond hij veel etterachtige Lympha; alle ingewanden waren overdekt met eene ontstekingshuid, die stevig en met de ingewanden vergroeid was; het buikvlies was vol bloedvaatjes, en wel eens zoo dik dan gewoonlijk; de takken der Poortader in den onderbuik waren zoo wel als de navelader, van den navel tot aan de lever toe aanmerkelijk opgezwollen, de vliezen buitengewoon dik, en de inwendige oppervlakte was met eene ontstekingshuid omgeven.

Mekel vermeent, dat de ontsteking van het buikvlies door de ontsteking der navelader is veroorzaakt; en vraagt, of niet deze ziekte ontstaan kan uit gebreken, die door afbinding der navelstreng zijn te weeg gebragt. Een ander jongetje (1) kwam door de bilgeboorte met eene beklemde liesbreuk, welke eerst den derden dag kon ingedreven worden, ter wereld. De onderbuik bleef gespannen en pijnelijk; den 4den dag ontstond daarbij geelzucht; de verschijnselen werden heviger, en het kind stierf den 7den dag na de verlossing. Bij de lijkopening vond men dezelfde gevolgen der buikvliesontsteking, en de navelader even zoo als in het vorige geval; bovendien waren hare wanden met wezenlijke etter bedekt, en de inwendige huid scheen ingevreten en verzworen. Ook hier denkt Mekel, dat de buikvliesontsteking deels door de ontsteking der navelader, deels door drukking bij de geboorte en de beklemming der breuk is ontstaan.

---

(1) Ibid. pag. 36.

Osiander (1) zag bij een sterk jongetje, dat tot den 7den dag gezond geweest was, en wien op dien dag de navel afviel, tenzelfden tijd eene roosachtige ontsteking op de opperhuid ontstaan, zich spoedig uitbreidende tot den balzak, den onderbuik en de dij; het jongetje zuchtte aanhoudend, en stierf op den derden dag der ziekte. Behalve de gevolgen der roos van den jonggeborene vond hij dezelfde overblijfselen van buikvliesontsteking, als Mekel, en de navelader tot aan de Poortader opgevuld met gele etter.

Bichat (2) vond in de Miltader, in de Poortader en derzelver takken in de lever bij een' buitengewoon vetten man een graauw verdorven en naar etter gelijkend vocht, door hetwelk hij in de lever zelfs de takken der holle ader, die bloed bevatteden, van die der Poortader konde onderscheiden; jammer, dat over de voorafgegane ziekte, welke buiten twijfel in eene ontsteking der genoemde vaten bestond, niets daarbij gevoegd wordt.

Schmuck (3) vond bij eenen ambachtsman, die aan eene ontsteking en ettering aan den arm stierf, de hoofdslagaderen en aderen van den zieken arm ontstoken, en bij eenen anderen, welke aan eene beenbreuk der hersenpan was gestorven, de in- en uitwendige strotslagader en andere slagaderen, als ook de strotader in gelijken toestand. Ook Hunter (4) heeft reeds ver-

(1) Neue Merkwürdigkeiten für Aerzte und Geburtshelfer, 1. deel. (Gött. 1797) p. 56.

(2) Anatomie générale appliquée à la physiologie et à la medicine T. 1. (l'an 1801.) p. 70. Vertaald p. 33. und Sammlung auserlesener Abhandl. zum Gebr. für prakt. Aerzte 21. Bd. I. St. p. 42.

(3) Schmuck Diss. sist. observat. med. de vasor. sanguifer. inflamm. Heidelb. 1793.

(4) Transactions of a society for the improvement of med.

meld, dat hij, in alle hevige ontstekingen van het celleweefsel, hetzij dezelve van zelf of ten gevolge van te zamengestelde breuken zijn ontstaan, sporen van ontsteking, zamengroeijing, ettering en verzwering in de aangetaste aderen ontdekt heeft.

Eindelijk heeft dezelfde Schrijver (1) voor het eerst de aandacht daarop gevestigd, dat de kwade gevolgen eener aderlating niet altijd door de kwetsing eener zenuw of pees, maar dikwijls door ontsteking der gewonde ader en hare gevolgen veroorzaakt worden. Men heeft het aan Hunter te danken, dat hij het eerst op de ontsteking der aderen heeft opmerkzaam gemaakt, en daardoor voor volgende waarnemingen een ruim veld is geopend, hetwelk men in latere tijden, ofschoon nog niet geheel, doorwandeld heeft. Hij vond namelijk dat, zoo de wond der ader na de aderlating zich niet sloot, de ader naar boven en naar beneden ontstoken werd, en dat de ontsteking zich zeer ver in de ader zelve uitstrekte, en de omliggende deelen mede aantastte. Maar somtijds strekt zij zich niet ver van de opening uit, en verdeelt zich gemakkelijk; indien zij zich echter verder uitstrekt, zoo vormt zij zich dikwijls tot eene zamengroeijende ontsteking, de ettering wordt belet, en de ader in een' band veranderd, welken men, het gezwel verdwenen zijnde, als een' knoop ontwaart. Maar zoodanig gelukkig gevolg heeft niet altijd plaats: want wel eens ontstaat verettering, en veroorzaakt of in de nabijheid der opening een klein ettergezwel, omdat zich boven en onder de opening zamengroeijin-

---

and chirurg. Knowledge T. 1. (Lond. 1793.) p. 18. Samml. auserl. Abhand. für prakt. Aerzte Bd. 17. p. 60. — Med. Commentarien von einer gesellschaft der Aertzte zu Edinburgh. Naar het Engl. 3 Delen (Altenburg 1776) p. 465.

(1) Transact. l. c. p. 23 etc.

gen hebben gevormd, of er worden langs den loop der ader meerdere ettergezwellen geboren, meerendeels tusschen de opening en het hart, maar ook wel tusschen eerstgenoemde en de uiteinden der vaten; of het ettergezwel strekt zich in de nabijheid der opening naar boven en beneden uit. Hij zag de *Vena Saphaena* in haren geheelen loop ontstoken, waarbij vele ettergezwellen ontstonden. Bij lijkopeningen vond hij de ader op eenigen afstand van de wond in eenen zamengegroeiden toestand, en zelfs reeds vergroeid of met geronnen *Lympha* overdekt. Tusschen de ettergezwellen was de ader altijd vergroeid. Bij onderzoek van eenen ontstoken arm eens in het ziekenhuis opgenomen mans, die aldaar spoedig was overleden, vond hij de aderen, boven en onder de opening, hier en daar aan elkander gehecht; op andere plaatsen een begin van ettering, en nog op andere plaatsen een geheel gevormd ettergezwel: In de nabijheid van den oksel was ettering in de ader ontstaan, welke door geene zamengroeijing der ader werd beperkt, zoodat de etter in het bloed komen, en daarmede rond gevoerd konde worden; aan welke oorzaak Hunter den dood toeschrijft. Waar het gelukkig ging, zag hij altijd eene vergroeijing der ader; ook bespeurde hij bij paarden, die aan den hals waren adergelaten, en slecht werden verbonden, dezelfde verschijnselen in de strotader ontstaan, en ook menigwerf den dood ten gevolge hebben.

Scherwen (1) wederspreekt wel het gevoelen, dat de kwade gevolgen na de aderlating altijd van aderontsteking en ettering hunnen oorsprong ontleenen, doch brengt (2) zelf een geval bij, hetwelk met de waar-

(1) Med. Comment. etc. 4 Bd. Naar het Engl. (Altenb. 1778) p. 206.

(2) In hetzelfde werk. p. 221.

nemingen van Hunter overeenstemt. Na eene aderlating aan den arm ontstond er, nadat hevige pijnen voorafgegaan waren, onder de opening een gezwel, hetwelk langen tijd etterde, en zelfs de opening vertoonde zich weder. Ten laatste openbaarde zich nog een gezwel over het borstbeen, waarmede het ongemak verdween. Abernethy (1) bevestigt de waarnemingen van Hunter, welke hij in het kort mededeelt, in drie gevallen van eigene ondervinding, waarbij echter geene ettering plaats had, maar in het eerste geval werd de ader omtrent 4 duim boven en onder de wond der aderlating ontstoken; zij ging vergezeld van eene sterke zwelling, roodheid en pijn der bedekkende bekleedselen, en tevens van zeer veel koorts; de pols was snel en de tong beslagen. Nadat de ontsteking opgehouden had, en alle zwelling verdwenen was, zwol de ader niet op, wanneer men op het ziek gewezene deel drukte. Het tweede geval komt met het vorige overeen, doch was niet zoo hevig. In het derde geval, strekte zich de aderontsteking niet uit tot het hart, maar naar het handgewricht. Le Hérissé (2) verhaalt eene ziekengeschiedenis van eenen Duitschen schoenmakersknecht, die door de vallendeziekte aangetast zijnde, in het *Hôtel-Dieu* werd opgenomen en wien men, omdat hij over hoofdpijnen klaagde, in drie weken 6 maal, deels aan den arm, deels aan den voet, deels aan de strotader adergelaten, en ten overvloede ook ten laatste de art. temporal. geopend had. Den 17 November klaagde hij over hevige pijnen in de wond der ader, in welke streek men een weinig roodheid en spanning ontdekte. Den

(1) Surgical. observat. 147. — Vertaald door Brandis p. 178.

(2) Corvisart etc. Journal de médécine chirurg., Pharmacie etc. T. XII. (Paris 1806) pag. 412.

volgenden dag werd de geheele arm pijnlijk, en zwol tot aan den oksel op; tenzelfden tijde was de pols veelvuldig en klein. Hierna ontstond een zenuwachtige toestand, welken men zoo wel van de te groote bloedontlastingen, als van de ontsteking der aderen kan afleiden, en hieraan stierf de zieke den 23sten, van dezelfde maand.

Bij de lijkopening vond men ongemakken in de hersenen, die hiertoe niet behooren; in de borstholte ℥ VIII—X geelachtig vocht, in de longen kleine partijen, hier en daar verstrooid, ter grootte eener kleine en groote noot, alwaar het celleweefsel vast, hard, en met een etterachtig vocht was opgevuld. In het regter gewricht van den elleboog was de wond der aderlating nog open, en men kon er een weinig etter uitdrukken; de *vena cephalica* was van haar begin uit de *vena mediana et radialis* tot aan haren overgang in de *vena axillaris* vol etter, en in de *radialis* vond men mede hetzelfde. De wonden waren zeer verdikt, hard, uitwendig rood; de inwendige oppervlakte was graauw. Ook in het celleweefsel van de groote borstspier bespeurde men dikke groenachtige etter. De Schrijver vermoedt, dat de opgegevene ongemakken der longen door de etter der ader, welke zich hier gezet had, veroorzaakt zijn.

Hodgson (1) deelt ons het volgende geval, door Broughton waargenomen, mede: Een sterk soldaat, oud 36 jaren, werd wegens eene ontsteking aan den arm gelaten; hij kreeg de koorts, welke allengs toenam. Den 17den dag sloeg de pols 120 maal in eene minuut, en was zwak, de hand heet, de tong bruin beslagen, de ademhaling moeijelijk; afmatting van krachten, pijn in het hoofd, in den rug en in de le-

(1) L. c. pag. 527

dematen vergezelden dezen toestand. De wond der ader genas, maar den dag na de aderlating was er groote zwelling en pijn in den arm ontstaan, welke zich allengs naar boven had uitgestrekt. Men deed aan den anderen arm eene lating, en gaf verschillende geneesmiddelen. De toevallen bleven onveranderd tot den 23sten dag, op welken men een pijnlijk gezwel boven het sleutelbeen, en eenige dagen later, eene zachte, uitgebreide zwelling aan den hoek der onderkaak gewaar werd. De verschijnselen verhieven zich meer en meer; de ademhaling werd pijnlijker en moeijelijker; de pols sloeg zelden minder dan 120 maal in de minuut; de zieke ijlde, en stierf in de zevende week na de aderlating. Lijkopening: De *vena cephalica* was op de aangetaste plaats in de dikte der vliezen en in de cirkelvormige opening bij de dwarse doorsnede gelijk aan eene slagader; beneden deze plaats was zij gezond; een' duim boven deze laatste was zij tot aan den schouder vergroeid. De met dezelve in de okselholte vereenigde takken, waren gezond, de opslorpende klieren (*glandulae lymphaticae*) boven het sleutelbeen vergroot en verhard; de uitwendige strotader der ziekelijke zijde van eenen kleineren omvang dan die der andere zijde; de inwendige strotader was, en wel in haren geheelen loop, uitgezet, verdikt en verhard; zij geleek naar eene slagader, en was, behalve de Aorta, grooter dan eenige andere. Dezelfde verschijnselen vond men in de *vena Subclavia*, *axillaris* en *brachialis* tot aan de buiging van den arm. De uitwendige strot-ader en ondersleutelbeensaderen waren opgevuld met etter. Meerdere kleine aderen bevonden zich in gelijken toestand. De bovenste holle ader en het hart waren gezond. De ziekteverschijnselen verdwenen voor het oog. In de borstholte bevond zich een waterachtig vocht, met daarin zwemmende vlok-

jes van *Lympha.* De longen bevatteden eenige kleine ettergezwellen, en waren voor een gedeelte met het borstvlies vergroeid; de hersenen als gewoonlijk, doch hielden meer vocht in; de aderen van het zachte hersenvlies waren opgezwollen van bloed; de *vena magna Galeni* (*Torcular. Herophili*) en de boezems waren zeer opgevuld. Hodgson (1) zegt, dat hem meerdere gevallen van dien aard zijn medegedeeld, en dat hij zelf een geval heeft waargenomen, hetwelk, in de toevallen en verschijnselen bij het lijk, met het vorige overeenkwam.

Koberwein (2) haalt uit Longuet (3), wiens werk ik nog niet heb gelezen, de volgende verschijnselen van ontstokene aderen aan. Na den dood waren zij hard gespannen, uitgezet, hare cellehuid gewoonlijk ontstoken, veel met etterende plekjes als bezaaid, en hare uitwendige huid was bruinachtig rood. Bij eene insnijding vloeide er witte dunne etter uit, welker lijmachtig gedeelte de wanden der slagader (want zoo mag men dusdanige ader wel noemen) met eene graauwachtig witte stof overdekte, die dan glad, dan met graauwachtig-witte aanhangselen voorzien was. Indien men dit bekleedsel afscheidt, dan is de inwendige huid van het vat rood en verdikt, vooral op die plaatsen, waar klapvliezen aanwezig zijn. Bij dusdanige plooijen is de etter met bloed vermengd, hetwelk niet verder in de ader kan voortvloeijen, en behalve diergelijke beletselen zijn er dan ook nog vezelachtige stollingen voorhanden. Kreysig (4) houdt het volgende voor de tee-

(1) Hodgson l. c. pag. 526 en 529.
(2) In hetzelfde werk p. 526. Nota.
(3) Diss. sur l'inflammation des veins. Paris 1815.
(4) Hodgson l. c. §. 532. Nota.

kenen eener aderontsteking: pijn, welke zich van de gekwetste plaats eener ader naar den loop van de aderstam uitstrekt, met gevoel van hitte, moeijelijke beweging van dat lid, koorts, en wanneer groote stammen zijn ontstoken, groote onrust, angst, met eenen zeer snellen en kleinen pols, en eindelijk ook verdooving, ijling en krampachtige trekkingen der aderen.

Ik beken, dat mijne eigene waarneming mij hier begeeft, ook heb ik niet gehoord, dat in den omtrek van mijn verblijf een dusdanig geval, als zoo even vermeld, is voorgekomen. Deze ongelukkige gevolgen der aderlating hebben in Engeland misschien meerder plaats, dan bij ons, waarvoor wij eenen grond kunnen vinden, bij de vooral in Engeland heerschende meer vermogende venositeit; want, zoo waarschijnlijk ook het vermoeden van Hunter is, dat de aderontsteking bij het aderlaten daardoor wordt veroorzaakt, dat, of de instrumenten, b. v. het Lancet, niet scherp genoeg maar integendeel stomp was, en alzoo eene gescheurde, gekneusde en geene zuivere snede heeft gemaakt, of dat het verband niet zorgvuldig genoeg gelegd, en de genezing op die wijze door dadelijke hereeniging belet wordt, even zoo waarschijnlijk schijnt het ons, van den anderen kant, dat de verhoogde venositeit, welke zich in Engeland ook door andere toevallen als landsgesteldheid kenbaar maakt, de voorbeschikkende oorzaak van deze ontsteking der aderen is, en vooral te weeg brengt, dat zij zich zoo menigvuldig en ver verspreidt. Eerstgenoemde gebreken door aderlating kunnen zich bij ons ook dikwerf vertoonen, ofschoon ook het gebruik van den snepper het eerste eenigermate kan voorkomen en beperken; en dikwijls zien wij plaatselijke ontstekingen in de gekwetste ader ontstaan; men kan zich zelfs bijna geene genezing van de aderwonden anders voorstellen, dan

die, welke van eene zamengroeijende (adhaesive) ontsteking vergezeld gaat. Dezelve bepaalt zich echter op eene kleine plaats, strekt zich bij ons, zoo het schijnt, zelden verder naar de takken uit, waarom zij bijna nooit gevaarlijk wordt. Maar wat is de oorzaak van het gevaar eener ontsteking, welke zich in een zoo weinig edel deel, als de aderen van den arm zijn, vestigt? van waar de eigenaardige voortgang, welken wij hier waarnemen?

Hunter verklaart den dood daardoor, dat etter in het bloed en met hetzelve voortvloeit, en vergelijkt deze verschijnselen (1) met dien haastigen dood, welke door inspuiting van eenig vocht in de aderen der dieren veroorzaakt wordt. Men kan echter niet ontkennen, dat tusschen etter, zijnde een voortbrengsel van het organismus, ja van de aderen zelven, en tusschen vreemde vochten een zeer groot verschil plaats heeft, waardoor ook de werkingen verschillend moeten zijn. Deze vreemde vochten worden gewoonlijk in zekere hoeveelheid ingespoten, en al waren het slechts maar eenige droppelen; doch de etter, welke in den stroom des bloeds komt, zal in de geringste hoeveelheid en altijd langzamerhand worden opgenomen, zoodra het wordt afgezonderd; en wanneer het ook in groote hoeveelheid op enkele plaatsen na den dood moge gevonden worden, zoo zal dit evenwel geene plaats kunnen hebben, indien het niet op eenige wijze teruggehouden en verhinderd is geworden om met het bloed voort te vloeijen. Voor het overige kan, volgens de aanmerking van Kreysig, dikwijls etter in het bloed voorhanden zijn, zonder dat daarbij zulke hevige en zoo spoedig gevaarlijk wordende toevallen worden waargenomen. De door Hunter gegevene opheldering schijnt

(1) Med. comment. l. c.

alzoo, ofschoon ook niet geheel onwaar, ten minste twijfelachtig te worden. Maar is er dan eene andere wijze van verklaring? Met een geval hetwelk wij zelven, nog niet eens hebben gezien, kunnen wij onze wijze van zien niet volkomen bevestigen. Zou de hoofdoorzaak niet toe te schrijven zijn aan de ontsteking, welke zich naar het centrum van het vaatgestel uitstrekte? Niemand zal ontkennen, dat deze plaats gehad heeft; want dan ontstond er slechts gevaar, wanneer zich de ontsteking naar de stammen, en niet, wanneer zij zich naar den omtrek uitstrekte. Zeker vond men geene sporen van ontsteking in het hart zelve, en in het door Hodgson medegedeelde geval wordt uitdrukkelijk vermeld, dat het hart in eenen gezonden toestand gevonden wierd, noch kon men, naar den loop der ziekte te oordeelen, daarop een vast besluit vormen. Derhalve bleef er niets overig, dan eene krachtige prikkeling van dit werktuig en van het slagaderengestel, zoo als dit bij iedere koorts door andere oorzaken plaats heeft, en buitendien neemt men ook in het slagaderengestel, bij de ontsteking der aderen niets buitengewoons waar. Zeer merkwaardig is echter de latere zenuwachtige voortgang, waarover wij, bij de beschouwing van den invloed der verhoogde venositeit op de gevoeligheid, meer zullen mededeelen.

Of de, in de hier aangehaalde aderontstekingen, vermelde etter, welke men in de aderen vond, ook niet veelmeer met de geronnen lympha moet overeengebragt worden, zal ik aan de beoordeeling van hen overlaten, die dusdanige gevallen hebben gezien. Het gebrek aan verlies van zelfstandigheid intusschen, schijnt dusdanig vermoeden te billijken; voor het overige nemen wij ook waar, dat de ontsteking der vliezen zulk een voortbrengsel van eene ziekelijke afzondering eerder oplevert, dan wezenlijke etter. Of onderscheidt zich

de geronnen lympha juist daardoor van de etter, dat zij afgezonderd wordt van vliezen, daar deze in het weefsel der organen gevormd wordt? Hoe zich eindelijk de aderlijke ontsteking in andere werktuigen voordoet, zal ik in drie niet onbelangrijke ziekteverhalen aantoonen, welke ons in dit, en in een ander opzigt, merkwaardig voorkomen; het 1ste is eene borstontsteking, het 2de eene kraamvrouwenkoorts, het 3de eene keelontsteking met ontsteking der strotader.

Tiende Geval.

De Heer T., oud 30 jaren, vroeg gehuwd, hebbende een' overgeërfden aanleg tot aambeijen, welke reeds vele teekenen, zoo als: rugge- en aarspijnen, onderbuiksongemakken enz. veroorzaakt hadden, was wel gevoed, had eene tamelijk gezette ligchaamsgestalte, vet, uitgezet, en behalve zijne ruime levenswijze, hield hij ook veel van wijn en wit bier; zijne gesteldheid was eenigzins phlegmatiek; gaarne genoot hij rust na volbragt werk, hetwelk zittende verrigt werd; hij had een bleek aangezigt, en was gewoon zich somtijds, zelfs in den winter, over het geheele ligchaam te wasschen; dit deed hij ook den 29. Dec. 1816. maar ging hierop terstond uit, en plaatste zich in een koud kantoor om te werken, alwaar hij omtrent twee uren vertoefde, alswanneer hij zich ongesteld gevoelde. Desniettegenstaande spijzigde hij in een gezelschap, en gebruikte daar ook eenige glazen wijn. Toen hij tegen 4 uur naar huis ging, was hij zoo onpasselijk, dat hij naauwelijks derwaarts konde komen, vreezende hij tevens voor eene zware ziekte. In den hierop volgenden nacht was hij zeer onrustig, slapeloos, benaauwd en bevangen. Den volgenden dag, den 30sten Dec. zag ik hem voor het eerst; zijn uit-

zigt stond geheel veranderd en ingevallen. Hij had eenen zeer veelvuldigen en onregelmatigen pols; de warmte der huid was niet aanmerkelijk vermeerderd, maar de ademhaling belemmerd en benaauwd; hij hoestte echter niet. De ontlastingen vertraagden; de eetlust had geheel opgehouden; de tong was vochtig, weinig beslagen, de dorst matig. Dewijl de aanleidende oorzaak der ziekte klaarblijkelijk verkoudheid was, verordende ik een mikstuur van *Liq. minderer.* met *Oxymel*, waarbij ik *Nitrum* voegde, omdat ik voor eene ontsteking vreesde. Daar echter de pols tegen den avond geklommen, zeer groot en vol geworden was, en zeer haastig sloeg, en de ademhaling, ofschoon zonder pijn, echter zeer benaauwd ging, en er zelfs ijlingen ontstonden, deed ik nog denzelfden avond eene aderlating van ℥ viij bloed. Hierdoor werden genoemde toevallen aanmerkelijk verminderd, vooral de pols ontspannen, deszelfs vol- en hardheid verdween kennelijk, en de veelvuldigheid was niet aanmerkelijk. De hierop volgende nacht was niet geheel slapeloos, maar de ademhaling steeds nog tamelijk beklemd en benaauwd. Nu verordende ik alleen *Nitrum* en van tijd tot tijd een *Lavement*. Aldus verliep de 31. Dec. zeer dragelijk. In den volgenden nacht ontstonden zeer hevige, stekende pijnen in de regter zijde, met grooten angst; ik werd geroepen; de streek der lever was zonder pijnen, die iets hooger schenen geplaatst te zijn; de pols had zich wederom iets verhard, maar noch hoest noch uitrogcheling bestonden. Ik hield dit toeval voor eene borstvliesontsteking, en verordende dadelijk, 8 *bloedzuigers* te zetten. Hierdoor verdwenen terstond de pijnen, en geen teeken daarvan bespeurde men meer in den geheelen loop der ziekte. De ademhaling echter wierd naar die mate niet beter, zij bleef dezelfde, en werd zelfs in de eerst-

volgende dagen nog erger; merkwaardig was het, den zieke te zien, hoe hij onder grooten angst en beklemming met eene bijna stilstaande borst ademde, en afgebroken sprak, zonder eenige hoest of pijn te hebben. De pols werd niet weder zoo vol, als voor de aderlating, maar bleef altijd gespannen, hardachtig en middelmatig veelvuldig; de huid niet zeer heet; het hoofd was echter niet geheel vrij; want somtijds ontstonden, vooral tegen den avond, ijlingen, en de zieke wilde wel eens door benaauwdheid uit het bed springen. De tong bleef vochtig, en matig beslagen. In dezen toestand gaf ik eene Emulsie van *Maanzaad* en *Amandelen* met, en later zonder *Nitrum;* ik beproefde *Kermes*, maar deze verwekte hevigen buikloop; ik verordende spaansche vliegen op de borst en *mosterdpappen* op de kuiten. Terwijl dit alles geene hulp aanbragt, en de angstige ademhaling nog verhoogd werd, liet ik nog des avonds, den 4den, eene aderlating van ℥ viij aan den arm doen, waardoor vervolgens verligting ontstond; en den volgenden dag gaf ik den zieke viermaal daags *Kalomel* gr. β. en eene oplossing van *Mellag. gramin.* met *Vin. Antimon.* Maar den 6den vermeerderde de koorts, en de zieke begon op nieuw te ijlen; de ademhaling werd weder, alhoewel niet zoo als vroeger, meer beklemd; ik gaf den zieke eene *Infus. rad. senegal* en *flor. arnicae.* De *Kalomel* werd voortgebruikt, terwijl *mosterdpappen* op de borst en de kuiten werden gelegd. Maar intusschen kwam de uitslag der *purper-gierstkoorts* te voorschijn, en zonder iets gevaarlijks te kunnen bemerken, kon de zieke voor weder hersteld gehouden worden. Spoedig kwam hij weder tot zijne vorige gezondheid, maar behield nog eenigen tijd spanning in de regter zijde, dat het vermoeden eener vergroeijing staafde. Ook ontstond daarna van tijd tot

tijd een gevoel van ligte benaauwdheid, hetwelk van verwarringen in het aderenstelsel scheen te ontstaan. Dat ook hier ontsteking heeft plaats gehad, bewijst de loop der geheele ziekte; dat een werktuig, tot de longen behoorende, en wel een groot vat heeft geleden, schijnen de plaats der kortstondige, maar hevige pijn, en de aard der ademhalingsongemakken te bevestigen, welke klaarblijkelijk de kwaal van een ademhalingswerktuig aantoonden; en dat overigens, van het borstvlies af gerekend, een of meerdere groote stammen van een vat, in den omvang der ontsteking zijn betrokken geworden, zal ik niet ontkennen. Maar hoe dit ook zij, het blijft altijd zeker, dat het eene aderlijke ontsteking was; hetwelk duidelijk blijkt, zoo wel uit iederen toestand der voorgaande gesteldheid, als uit ieder verschijnsel op zich zelve; om zulks te bewijzen, zoude ik het geheele geval moeten herhalen: ik laat dan de vergelijking liever aan den lezer zelven over, en ga tot de vermelding van een voorbeeld eener aderlijke onderbuiksontsteking over.

Elfde Geval.

De vrouw van den, in het vorige geval vermelden Heer T., oud 24 jaren, welke, nog ongehuwd zijnde, de maandstonden altijd sterk had, had gedurende haar zesjarig huwelijk, drie welgeschapen kinderen ter wereld gebragt, en ééne miskraam gehad; zij was eenige malen gedurende het zogen weer zwanger geworden, en dit was ook in het jaar 1816 het geval geweest. In de ziekte van haren man, toen haar zwangere staat over de helft gevorderd was, had zij zich zeer ongerust gemaakt, en was door nachtwaken en hulpbetooning afgemat. Zij heeft een teeder, week ligchaamsgestel en roode wangen. In hare vo-

rige zwangerschap had zij opwellingen vooral naar de borst, vergezeld van benaauwdheid gehad, doch dezelve werden door aderlatingen verligt. In 1817. den 15. Maart, werd zij, zoo als vroeger, gemakkelijk en voorspoedig, misschien al te voorspoedig, verlost van een meisje, waarna zij zich dien en den volgenden dag zeer wel bevond; de kraamzuiveringen waren natuurlijk; het kind werd aan de borst gelegd; maar de kraamvrouw was niet opgeruimd. In den nacht van den 16den tot den 17den Maart gevoelde zij eene hevige koude, welke binnen een uur tijds in hitte veranderde, en waarbij te gelijk, aanvankelijk bij verpoozing, doch naderhand aanhoudend, pijnen in de baarmoeder ontstonden, die meer dan naweeën schenen te zijn. De kraamzuiveringen waren wel verminderd, maar doorgaans niet geheel opgehouden; de borsten zwollen op, maar er ontstond geene ontlasting. Behalve de bepalingen der levenswijze, verordende ik, den 17den, eene Emulsie van *Amandel-olie* en *Gumm. Arab.* met *Nitrum*. De koorts was tegen den avond verhoogd, de pols tamelijk veelvuldig, de huid heet; de kraamzuiveringen werden minder; de pijn bleef in de streek der baarmoeder, maar was niet zeer hevig geworden. De zieke bevond zich den volgenden dag nog in denzelfden toestand, en ik verordende nu *Kalomel*. Hierdoor verdwenen de pijnen volkomen, indien men niet op de aangedane plaats drukte, maar de streek der baarmoeder was meer opgezwollen; de kraamzuiveringen hielden geheel op; de pols werd zeer menigvuldig, klein en hardachtig; tenzelfden tijde ontstond er groote benaauwdheid en vrees van sterven; zelfs werd het bewustzijn somwijlen aangedaan, alhoewel het tot geene ijlingen oversloeg. De huid was tamelijk warm. Op den 19den 's avonds, op welken tijd de vermelde toestand ontwikkeld was,

verordende ik 6 *Bloedzuigers* op de binnen zijde der dije, en liet de *Kalomel*, en de olieachtige Emulsie door gebruiken; tevens verordende ik warme omslagen op de voetzolen. Desniettegenstaande werden in den volgenden nacht genoemde toevallen dusdanig verhoogd, dat zij denzelven zonder eenige rust en met gestadigen angst en doodsvreezen doorbragt. Zog was en bleef er in de borsten door het dikwijls aanleggen van het kind altijd voorhanden; maar zeer zelden ontdekte men teekenen der kraamzuiveringen. De pijnen waren met dat al steeds onbeduidend, en schenen zich meer in den omtrek der eijerstokken te verbreiden. Het hersengestel werd zeer prikkelbaar, waardoor haar het licht hinderde; ook kon zij, wanneer men op eenigen afstand sprak, dikwijls niet goed hooren. Een gestadige angst en de vreeze des doods hielden aan, en stegen soms zoo hoog, dat de zieke reeds tusschen leven en dood dobberde. De ontlastingen waren traag en onbeduidend; waarna ik, den 20sten, eene aderlating aan den voet verordende van ℥ iv, en van den *Kalomel* alle 3 uren 1 grein liet voortgebruiken. Maar na eene andere aderlating van ℥ vj werden de toevallen eenigzins minder, en de zieke bevond zich den 22sten bij menigvuldig, zuurachtig ruikend zweet, met het uitkomen der *purper-gierstkoorts* iets beter. Met den avond van dien dag ontstond er wel eene verheffing der ziekte, maar de ziekte zelve had hare kracht verloren. Hierna zweette de zieke aanhoudend en veel; de herstelling naderde spoedig, en zij wierd inderdaad binnen weinigen tijd gezond, vooral, toen in de daarop volgende weken bloedontlasting plaats had. De maandstonden echter waren den geheelen daarop volgenden zomer weinig beduidend, en duurden soms naauwelijks een uur. Dikwijls ontstonden er benaauwdheden, waarom ik nog eene aderlating, alsmede ontste-

kingwerende, zacht-openende middelen verordende. Eerst in den herfst werden de maandstonden ruimer, maar van tijd tot tijd ontwaarde zij nog benaauwdheden.

Aangaande de onderkenning der ziekte is het buiten twijfel, dat ook hier eene ontsteking, en wel van de baarmoeder, misschien ook van de omliggende deelen, plaats had; en dat zij eene aderlijke was, toonen naar mijn oordeel, de eigenaardige verschijnselen zeer klaar. De onbeduidende pijn, de meer vermogende aandoening van het zenuwgestel, en de groote angst schenen dit vooral te staven. Indien iemand, door den zenuwachtigen toestand verleid, zich van prikkelende middelen bediend hadde, welke uitkomst zouden hij dan wel verkregen hebben?

Twaalfde Geval.

De Heer B. een koopman, oud 26 jaren, had altijd eene zittende bezigheid op kantoren, leefde voorheen tamelijk uitspattend, kwam echter later tot zijne bestemming, en nam wederom eene matige levenswijze aan. In 1813 leed hij aan de aanstekende zenuw- en rotkoorts (*Typhus*) en was later, bij kleine ongemakken van aambeijen en somwijlen van slijmontlastingen uit den aars, zeer sterk en vet geworden. In zijne familie heerschte overerfelijke aanleg tot keel-nntsteking, en hij zelf had ook reeds teekenen daarvan bespeurd, die echter onbeduidend waren. Hij leefde ruim, en in November 1817 kreeg hij, buiten eene hiertoe kennelijke aanleiding, ligte onderbuikstoevallen, slechten eetlust, een' eenigzins bedorven smaak, trage ontlastingen enz. Ik verordende den zieke, overeenkomstig zijnen toestand, *afleidende* en *oplossende* middelen; hij werd wel gedeeltelijk, maar niet volkomen beter, en de eetlust bleef gebrekkig. Den 14.

Dec. klaagde hij over ligte keelpijnen; hij deed een' wollen doek om den hals, doch ging den 15. nog naar zijn kantoor. De pijnen werden echter onder koortsachtige toevallen menigvuldiger; hij had een' stinkenden adem, even als iemand, die de kwijling heeft; de tong zwol op; er vloeide werkelijk eene menigte speeksel uit den mond, en hij had geene ontlastingen. Ik raadde hem, niet uit te gaan, en verordende *Sal amarum* met *Oxymel*, en eenen gewonen gorgeldrank. Den 16den bespeurde ik geene verandering; de tonsillae en de regter onderkaaksklier waren opgezwollen. Naar het gevoelen van den zieke te oordeelen, was de zitplaats der ziekte aan de regter zijde; want uit dezelve ontstonden alle ongemakken. De pijn was gewoonlijk onbeduidend, maar het slikken zoo moeijelijk, dat het in geene verhouding scheen te staan met de toevallen, welke men ontwaarde; het had gewoonlijk onder krampachtige bewegingen plaats. Ik verordende eenige *bloedzuigers* op de ziekelijke zijde, waarvan één behoorlijke werking deed. De zieke gevoelde desniettegenstaande hierdoor groote verligting, en in den nacht van den 16—17. scheen er iets los te komen. De zieke namelijk spuwde onder hevige benaauwdheid eene groote hoeveelheid stof uit, en werd hierdoor zoo verligt, dat hij zes uren achtereen sliep. Het uitspuwsel scheen geen etter, maar een zeer taai en verdikt slijm te zijn. Hij bevond zich den 17. des voormiddags dragelijk, maar werd tegen den middag weder erger; dien ten gevolge verordende ik 6 bloedzuigers en eene *Infus. senn.* met *Sal amarum.* Eerstgenoemde trokken voldoende, en door de *Infusie* ontstonden zwarte, vuil stinkende ontlastingen. Beide genoemde voorschriften bragten vele verligting aan, en ik liet het laatste den 18. en 19. Dec. van tijd tot tijd doorgebruiken. Maar de tong was zóó dik, en de mond zóó

opgezwollen, dat de zieke denzelven naauwelijks konde openen, waardoor het gehemelte geheel onzigtbaar was; gestadig vloeide er eene menigte slijm en speeksel uit den mond. De pols was gedurende dezen tijd klein, zamengetrokken, matig snel, maar tegen den avond nam dit laatste iets toe en werd grooter; de warmte der huid was bij den dag natuurlijk, doch tegen den avond vermeerderd. Ook ontstonden er in deze dagen teekenen van Podagra: aan den regter hiel, vormde zich namelijk een rood middelmatig gezwel, ter grootte van eenen gulden, en was bij het aanraken pijnlijk; hierbij echter bevond de zieke zich dragelijk; dan in den nacht van den 19. tot den 20. ontstonden, na herhaalde pikzwarte ontlastingen, zeer verontrustende toevallen; de koorts vermeerderde, de zieke werd woelig, en bragt omtrent 2 uren in eenen bedwelmenden toestand door; hierbij had hij van tijd tot tijd hevige hartkloppingen; vervolgens viel hij in eenen rustigen slaap, en den volgenden morgen bevond hij zich wederom zeer dragelijk; bij eene naauwkeurige navorsching van alle deelen, bespeurde ik aan het ziekelijke deel van den hals een langwerpig gezwel, hetwelk in de streek achter het regter oor en voor het tepelvormig uitsteeksel begon, en zich tot aan het strottenhoofd uitstrekte; bij het aanraken was het eenigzins pijnlijk, maar bij de beweging van het hoofd was dit het geval niet. Ik houd dit gezwel voor eene ontsteking der inwendige strotader. Bij het onderzoek van den onderbuik, vond ik tusschen den navel en den rand der ribben naar de linker zijde, eene kleine plaats, bij wier aanraking de zieke zich kromde, en klaagde, dat hem hierdoor de adem werd ontnomen. Ik verordende eene oplossing van *Mellago gram.* met *Liq. terr. fol. tart.* en *mosterdpappen* aan de kuiten. Den volgenden nacht

openbaarde er zich geen onrustig toeval, en den 21. des morgens vroeg, gevoelde hij zich zoo wel, dat hij zonder mijnen raad was opgestaan; de kwijling en het gezwel in den mond waren nog aanwezig, het slikken moeijelijker, maar de ademhaling en de spraak onbelemmerd, met eenen bijna natuurlijken pols. Onderscheidene bezoeken van zijne vrienden en bekenden noodzaakten hem, op te blijven en gestadig te spreken. Hierop werd dadelijk alles slimmer, de keelpijn weder heviger, de pols sneller, en de warmte der huid vermeerderde. Aldus vond ik hem des avonds, en verordende op nieuw 8 bloedzuigers, welke na vele moeite gezamenlijk trokken, en rijkelijk nabloedden. Staande deze bewerking verminderden reeds de toevallen, en hij gebruikte in het overige gedeelte van den nacht eene Emulsie van *Sem. papav. alb.* en *Amandelen* met *Salpeter.* Den volgenden morgen was alles bijna weder als te voren; doch de pols iets harder dan voorheen, het gezwel van de keel, en de kwijling niet verminderd. Alle bezoeken werden geweerd; ik verordende tegen den avond eene aderlating van ℥ vj, drie maal daags *Kalomel* gr. β, en de Emulsie door te gebruiken. Het afgetapte bloed toonde op deszelfs geronnen massa eene zoo dikke spekhuid, dat zij als een vlies er konde afgenomen worden. Allengskens werden nu door het gebruik der vorige middelen de toevallen verminderd. Merkwaardig was het donkerblaauwachtige gezwel aan het gehemelte, toen het gezwel van den mond dusdanig verminderd was, dat men het wederom kon zien. Ook het vroeger vermelde uitwendig langwerpige keelgezwel verdween langzamerhand. Later werden de ontlastingen door het herhaald gebruik van *Mellago taraxic.* met *Liq. terr. fol. tart.* meerder, en de zieke beterde hierbij aanmerkelijk. Maar de aandoening van de gemelde kleine plek aan den onder-

buik, alhoewel verminderd, bleef nog eenigen tijd bestaan, en eenigen tijd daarna ontstonden, in eenen zachten graad, toevallen van aambeijen. Slechts weinig heb ik bij deze waarneming te voegen, om de onderkenning te bevestigen. Wij hielden de ziekte voor een bijzonder voorbeeld van aderlijke keelontsteking, omdat, vooreerst de geheele gesteldheid van den zieke, vetheid, en aanleg tot aambeijen als oorzaken der ziekte, het oordeel bevestigde; en ten tweede, omdat ook de vorm der verschijnselen daarvoor pleitte; hiertoe brengen wij de groote moeijelijkheden bij het slikken, de onbeduidende pijn bij het groote donkerkleurige gezwel, maar vooral het ongemak der strotader, hetwelk nog een ander Geneesheer met mij uitwendig heeft waargenomen, en ik zoude de opzwelling, zoo als wij ze beschreven hebben, op geen ander werktuig, dan op deze ader weten toe te passen. Zelfs scheen eene ziekelijke prikkeling zich somtijds van deze plaats naar de hersenen en naar het hart uit te strekken, en dus in het eerste geval de onbewustheid, in het laatste de benaauwdheid en de hartklopping, waarvan wij vroeger melding maakten, te veroorzaken.

Het is mij niet onwaarschijnlijk voorgekomen, dat de Croup (*Sangina membranacea*) of de ontsteking der longpijpen (*bronchitis*), welke gewoonlijk met de vorming van een bijgekomen vlies eindigt, wanneer zij aan zich zelve wordt overgelaten, niets anders is, dan aderlijke ontsteking der longpijpen. Dit vermoeden schijnt ten minste eene beweegoorzaak aan de hand te geven, waaraan wij het onderscheid van iedere andere ontsteking der longpijpen kunnen erkennen en bevestigen; en niet alleen door den uitgang, welke met de aderlijke ontsteking overeenkomt, maar ook door de oorzaken, verschijnselen, en zelfs door de behandeling, worden wij op dit denkbeeld gebragt. De vochtige

lucht, welke wij voorheen reeds als de ziekteoorzaak der verhoogde venositeit beschouwd hebben, wordt bijzonder voor de oorzaak gehouden. Wat nu de verschijnselen betreft: de pijnen zijn in de Croup, even als in de aderlijke ontsteking, matig, somtijds niet eens merkbaar; de roodheid is dikwijls na den dood in de vooraf ontstokene huid in het geheel niet meer kenbaar, en de inwendige huid komt gewoonlijk opgezet voor. En het te gelijk voorkomen van *Angina* en polypeuse hartontsteking, hetwelk door mij in het vijfde geval werd waargenomen, en waarvan ook Autenrieth melding maakt, zal deze beschouwing almede meerder kunnen bevestigen.

Ten laatste schijnen ons ook de jichtachtige ontstekingen der gewrichten geheel van eenen aderlijken oorsprong te zijn: want zij ontstaan bij aderlijke gestellen, verligten de venositeit, zijn gewoonlijk van geene hevige pijnen, die men aan de ontsteking zoude kunnen toeschrijven, vergezeld; de pijnen zijn gewoonlijk in den beginne der ontsteking, of vóór dezelve, veel heviger, dan in den verderen loop derzelve, en duurzamer, wanneer het geene ontsteking wordt. Een bewijs, dat zij niet van de ontsteking, maar van andere ziekelijke omstandigheden afhangen; ook zijn zij naar den aard van de pijnen der ontsteking niet stekend, maar drukkend en benaauwdheid verwekkende. Dat de jicht zelfs voor het grootste gedeelte in ziekelijke omstandigheden van het aderenstelsel, en wel in de verhoogde venositeit bestaat, zullen wij in het vervolg door meerdere bewijzen bevestigen.

V. *Verwijding der Aderen.*

Aldus noemen wij dien toestand, in welken of het geheele aderenstelsel, of een deel van hetzelve, een'

grooteren omvang en eene ruimere holte beslaat, dan men volgens de persoonlijke omstandigheden van het subject en de gewone regeling van den aderstam of den tak verwacht. Aangaande den toestand van het vat kan zij tweeledig plaats hebben, of voorbijgaande of voortdurend. Niets verandert meer in zijnen omtrek dan de aderen; van welke de oppervlakkige zich bij de warmte tot dikke strikken uitzetten, en bij de koude geheel verdwijnen en onzigtbaar worden; terwijl de strotaderen zich door sterk spreken uitzetten, of wanneer de adem wordt teruggehouden. En hoe dikwijls zwellen de voorhoofdsaderen op, door lang vooroverbuigen en vele gemoedsaandoeningen, en verdwijnen geheel, wanneer de oorzaak voorbij is. Bij deze plotselijke afwisseling mag men aan geene verandering in de vliezen denken; was deze ontstaan, dan zoude die eenmaal ontstane verwijding zoo spoedig niet weder kunnen verdwijnen, als men het in de aangehaalde gevallen waarneemt. Wat heeft echter daarbij plaats in de ader? Vooreerst, is eene werktuigelijke uitzetting van de vliezen der aderen niet te ontkennen; zij is misschien alleen daar aanwezig, waar men door eene werktuigelijke zamendrukking van den stam der aderen eene ophooping van het aderlijke bloed onder de zamengedrukte plaats waarneemt: de huid der aderen wordt door de uitzetting dunner, waarom het bloed door de uitwendige huid blaauwachtig heen schijnt. Zulks duurt echter niet lang, en indien ook de werktuigelijk ontstane verwijding eenigen tijd geduurd heeft, dan ontstaat er verandering der vliezen. Dit gebeurt nog eerder, als de verwijding niet alleen door eene werktuigelijke, maar door eenen dynamischen aard veroorzaakt wordt; wanneer b. v. de warmte, of eenige andere oorzaak, eene aderlijke ophooping in eenig deel veroorzaakt, en daarbij,

zoo als altijd het geval is, de stammen der vaten van dusdanig deel verwijd worden. Zeer eenzijdig en zelfs strijdig met de ondervinding, zoude het zijn, hier aan eene enkel werktuigelijke uitzetting te willen denken, en zich daarbij te bepalen; want dan worden de vliezen der aderen vooreerst stellig meerder opgezwollen; zij zetten zich uit en krijgen een' grooteren omvang. Waar de opzwelling aan eenig deel toeneemt, daar bemerkt men ten gelijken tijde ook eene grootere uitzetting van die aderen, welke van een dusdanig werktuig ontstaan, en deze uitzetting verdwijnt wederom met de opzwelling. Nu echter verwijdt zich de ader zelve, wanneer zij in groote werking komt, en wordt niet enkel werktuigelijk door de grootere hoeveelheid van het bevattende bloed uitgezet, en hare holte verwijdt. Waar de venositeit verhoogd is, daar is ook deze toestand der aderen te vooronderstellen; en in andere ziekten, b. v. in dat tijdstip der koortsen, hetwelk zich door hitte kenbaar maakt, kan dezelve wel als werking der ziekte, en dus insgelijks als verschijnsel van dezelve aanwezig zijn. Voorts is het te vermoeden, dat deze opzwelling van de vliezen der aderen somtijds zelfs de ziekte-oorzaak der verhoogde venositeit is, en dat zich het bloed als gevolg daarvan ophoopt; te weten: waar toevallen van verhoogde venositeit plaatselijk, en na prikkelingen plaats hebben, daar moge de huid der aderen wel altijd oorspronkelijk aangedaan worden, en er zal zich, b. v. in de aderen van den arm, welke in warm water gestoken wordt, meer bloed ophoopen, omdat de vliezen der vaten dan opzwellen en zich uitzetten. Eindelijk vermeenen wij in dezen toestand eene beweeg-oorzaak te ontdekken, waaruit zich de meeste aderlijke ziekten laten afleiden. Hetzij dat deze opzwelling gedurig meer, en wel schielijk verhoogd wordt,

waarvan de ontsteking der aderen het gevolg is; of dat zij door tegenwerkende, bijzonder zamentrekkende dingen, b. v. door de koude van buiten, schielijk en vooral plaatselijk onderdrukt wordt; en alsdan zal men ophoopingen in de stammen, of ook ontsteking aan afgelegene deelen in de aderen zelven of in andere werktuigen zien ontstaan; of eindelijk is zij langdurig, terwijl de voortdurende of werktuigelijke verwijding dan haar gevolg is, en hierover zullen wij nu spreken.

Deze voortdurende verwijding noemen wij eene werktuigelijke, omdat in de menging, in den vorm, en in het geheele zamenstel van de vliezen der aderen belangrijke veranderingen waargenomen worden. De vliezen der verwijde plaatsen worden dikker en vaster, zoodanig, dat zij met de vliezen der slagaderen dikwijls overeenkomen, en die zelfs in sterkte overtreffen. Voorts neemt de verwijde ader niet alleen toe in omtrek en breedte, maar ook in lengte, waardoor zij als opgewonden schijnt, en eenen slangvormigen loop verkrijgt. Maar waarin bestaat de aard der verwijding, en hoe ontstaat zij? Men heeft ook hierbij de aandacht niet alleen op het eerste, maar ook op de geheele werktuigelijke verhouding gevestigd, en gedacht, dat het bloed de ader uitzet; even als een ander levenloos vocht een' lederen zak doet. Indien dit het geval ware, dan zoude er spoedig eene scheuring ontstaan, welke echter bij vele soorten van aderverwijdingen, zoo als wij in het vervolg zullen aantoonen, bijna nooit gebeurt. Bovendien wederspreekt ook deze werktuigelijke beschouwing geheel en al de verandering van zelfstandigheid; welke wij bij de verwijde plaatsen opmerken. Het laatstgenoemde geval leidt ons tot de beschouwing van het ontstaan en den aard van deze ziekte, die ons toeschijnt meer met de

natuur der zaak overeen te komen. Even als wij van iedere verandering van zelfstandigheid de naaste oorzaak in de voeding moeten zoeken, zoo heeft dit ook hier plaats. De voeding der aderen, welke zich verwijden, is veranderd en ziekelijk geworden, en daardoor wordt de verwijde plaats der verharding versterkt. Maar eene verharding, welke kanalen ontmoet, is altijd verbonden met verwijding of vernaauwing; zeldzaam behoudt de holte der vaten daarbij haren natuurlijken toestand, en zoo geschiedt het ook in de aderen. Dat juist de verwijding, waarvan wij hier spreken, volgt, daarvan zoeken wij de oorzaak daarin, dat het bloed met meerderen aandrang toevloeit, en zich in eene grootere hoeveelheid ophoopt, dan het vat in zijnen ziekelijken toestand kan wegvoeren. Maar hoe ontstaat de ziekelijke toestand der vaten? Naar mijn inzien op tweederlei wijzen: of door opzwelling, of door ontsteking; op dit reeds uitvoerig verhaal over den oorsprong zal ik echter nogmaals terugkomen, ter plaatse, waar ik van de bijzondere verwijding der aderen denk te spreken, welke in deze betrekking, zoo wel als ten opzigte van haar wezen en hare verschijnselen merkelijk verschillen. Hier willen wij slechts de oorzaak aantoonen, waarom deze klasse van verwijding der aderen in tegenoverstelling der eerste voortdurend is. Maar eene verwijding, die met eene ziekelijke voeding verbonden, en een werktuigelijk ongemak is geworden, zal langduriger zijn, omdat de ziek gewordene werking der voeding gewoonlijk niet zoo spoedig kan weggenomen worden.

Deze werktuigelijke verwijding, waarover wij in het vervolg moeten spreken, kan of algemeen zijn, en zich over het geheele aderenstelsel uitstrekken, of is alleen plaatselijk in enkele aderstammen of takken voor-

handen. Ieder aard van plaatselijk werktuigelijke aderverwijding noemt men gewoonlijk aderspat (*varix*). Daar er nu verscheidene soorten van aderverwijdingen zijn, en de uitdrukking *aderspat*, zoo als vervolgens zal blijken, oorspronkelijk maar van eene derzelven gebruikt werd, zoo zullen wij in de volgende verhandeling deze uitdrukking alleen in hare oorspronkelijke beteekenis gebruiken, en aan de overige verwijdingen andere namen geven. Voorloopig zij hier echter gezegd, dat wij vermeenen, vier soorten van plaatselijk werktuigelijke verwijdingen te moeten aannemen:

a. De verwijding van stammen en takken, waar geene scheuring op volgt: *b.* het kloppend adergezwel of aderspatachtig slagadergezwel (*varix aneurysmaticus*). *c.* De zakachtige verwijding, die met verscheuring eindigt; (1) en ten laatste de wezenlijke aderspat (*varix*).

a. De algemeene Verwijding.

Wanneer datgene, hetwelk wij zoo even over het wezen en den oorsprong van de verwijding der aderen gezegd hebben, gegrond is, dan volgt daaruit, dat in de algemeene verwijding de venositeit als te verhoogd moet voorkomen. Ondertusschen is het niet gemakkelijk, de bepaalde toevallen derzelve aan te wijzen, omdat men bij ziekten en lijkopeningen te weinig op den toestand van het aderlijke gestel let, en omdat men zich, in de verklaring der ziekteverschijnselen maar al te ligt met het zenuwstelsel vergenoegt, hetwelk natuurlijk en zeer gemakkelijk voor de zitplaats en oorzaak der ziekte gehouden kan worden,

---

(1) Deze drie soorten kunnen bij voorkeur verwijding (dilatatio) of, volgens Swediaur, phlebeurysma genaamd worden.

zonder zich juist aan onwaarheid schuldig te maken. Ofschoon ik overtuigd ben, dat deze verwijding der aderen voornamelijk op het gemoed en op het algemeen gevoel invloed heeft, zoo wil ik evenwel deze meening niet verder uitbreiden, dan de mij bekende ondervindingen veroorloven. Als een sprekend bewijs zal ik daarvoor het volgende opgeven; ik zal echter over den invloed van de verhoogde venositeit op het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid, in de tweede afdeeling van dit hoofdstuk uitvoeriger zijn.

Dertiende Geval.

Een jongman van 25 jaren, van eene sanguinisch-cholerische gesteldheid, had zich, volgens eigene bekentenis, in zijne jeugd aan zelfbevlekking schuldig gemaakt, doch later zag hij van dit schandelijk bedrijf af; dan eenigen tijd daarna gaf hij zich nu en dan aan een, evenwel gematigd, mingenot over. Omtrent 10—12 jaren werd hij voor een' hypochondrist gehouden. Ik zag hem in dezen tijd, wanneer hij dikwijls groote reizen maakte, in het jaar 1809, voor de eerste en eenige jaren daarna voor de tweede maal. Sedert dien tijd scheen hij altoos dezelfde gebleven te zijn, en had hij bij hetzelfde gedrag ook nog dezelfde gebreken; de hoofdteekens der ziekte waren de volgende: hij was in het gezigt tamelijk- en wel donkerrood, had een levendig, maar zeer pijnlijk en angstvallig voorkomen; ofschoon lang en schraal, was hij wel gevoed, at en dronk matig, vooral wijn, waarvan hij opwellingen of ophoopingen vermeende te bespeuren; hij klaagde over pijnen, die hem dan hier en dan daar kwelden; vooral ontwaarde hij dezelve in de streek der lendenen en nieren, in de blaas, alsmede in den

aars, waardoor hij vermeende niersteenen te hebben, of dat zijne ongemakken van graveel voortkwamen. Ook verzekerde de zieke, dat hij werkelijke graveelstof na het gebruik van warm bronwater ontlast had, en ik zelf zag in de pis dikwijls kleine droppelen bloed en veel slijm.

Behalve deze klagten, had hij aan den anderen kant bestendig eene (hetzij ingebeelde of wezenlijke durf ik niet beslissen) *idiosynkrasie*, tegen alle geneesmiddelen, met lust en neiging, om dezelve te gebruiken. De zieke bestormde op alle plaatsen, waar hij zich ophield, de Geneesheeren, en vroeg hun om hulp, en hij bekwam zoodra geene geneesmiddelen, of verzekerde telkens, de slimste gevolgen daarvan te bespeuren; ook wanneer hij de eenvoudigste en slechts maar eene kleine hoeveelheid gebruikte, verhaalde hij met droevige gebaren, hoe het hem kneep, perste, benaauwde, en hoedanig hem alles door het ligchaam heen trok enz. Ten gevolge van dit alles, wierp hij dan de geneesmiddelen het raam uit. Daarbij waren de ontlastingen weinig veranderd, dikwijls iets meerder, somtijds ook iets trager, dan gewoonlijk. De overige ongemakken, welke hij opgaf, waren voornamelijk afmatting, traagheid en ongeschiktheid voor geest- of ligchaamsoefeningen, aandoening in den onderbuik, en een gevoel, als of zich eene korst uit de streek der nieren in den onderbuik trok, drukking in de ballen, welke zich naar de dijen uitstrekte, ook misselijkheid, slapeloosheid, benaauwdheid, pijnen in den onderbuik, trekkingen der leden enz. kortom, alles toonde, dat het algemeen gevoel in eenen bijzonder hevigen graad gestoord was; van het overwegende lijden in de eene of andere levens-verrigting kon men niets ontdekken. De pols was gewoonlijk tamelijk hard, vol en groot; en de oppervlakkige

aderen waren gezwollen. Dat de zieke van verschillende Geneesheeren op onderscheidene wijzen was behandeld, is ligtelijk te vermoeden, en de ongemakken wierden ook dikwijls merkelijk verminderd; maar of eenig geneesmiddel hiervan de oorzaak ware, is onzeker. Het Karlsbad had hij eenige malen en wel met de grootste verligting gebruikt, doch ook slechts in eene geringe hoeveelheid, zóó, dat hij dagelijks omtrent eenen beker vol uitdronk. Eindelijk stierf hij op eene geweldige wijze, welke in zijn ligchaam geene verandering konde te weeg brengen. Bij de lijkopening vond men, zoo als ik van eenen geloofwaardigen Geneesheer vernam, (ik zelf was er niet bij tegenwoordig) alle werktuigen alsmede de nieren, in welke de zieke, niettegenstaande alle tegenspraak, zijne hoofdkwaal gezocht had, gezond, maar de aderen waren, zoo ver men dezelve volgde, zeer verwijd, vooral was zulks in de holle aderen te bespeuren. Ook Boerhaave (1) vermeldt een geval van eenen aan krankzinnigheid gestorven persoon, bij welken de bloedvaten zeer van bloed waren uitgezet; vooral de holle ader was nabij het hart tot een zeer groot gezwel uitgezet, hetwelk ℥ij dik geronnen bloed bevattede. De zieke had bij zijn leven hevige hartkloppingen en benaauwdheid gehad, welke door aderlatingen verligt werden.

b. Gedeeltelijke Verwijding eener geheele Ader.

Wij zullen, hetgene ons door waarnemingen bekend is, te zamenvoegen. Boerhaave (2) verhaalt in de

(1) Pathol. Betrachtung des Herzens in der Sammlung auserl. Abhandl. zum Gebrauch für prakt. Aerzte 9 Bd. naar het Hollandsch p. 512.

(2) In hetzelfde vermelde werk p. 511.

Act. med. Berol. Vol. VII. *Sect.* V, dat bij de lijkopening van eenen man, welke eenen geruimen tijd krankzinnig was geweest, benevens nog andere tegennatuurlijke omstandigheden, de holle ader zoo uitgezet en verwijd werd gevonden, dat men er gemakkelijk twee duimen kon insteken. Bleuland (1) vond in het lijk van een vijfjarig kind de bovenste holle ader boven over een gezwel, door hetwelk zij te zamen geperst werd, tegennatuurlijk uitgezet. Eene vrouw (2) had veel geleden aan aamborstigheid, bij welker aanvallen handen en gezigt blaauw wierden, en op het laatst, ook buiten den aanval, in die hoedanigheid bleven. De voeten waren zuchtig. Het hartoor en de bovenste, maar vooral de onderste holle ader, waren zeer verwijd. De laatste was, in haren geheelen omvang, en in hare groote takken eenige malen dikker, dan zij plagt te zijn. Hiertoe behoort het door ons vermelde eerste geval. Ook vond ik bij eene vrouw, welke aan verharding der eijerstokken en kanker aan de pisblaas geleden had, de onderste holle ader, van haren oorsprong uit de vereeniging van de beide darmbeensaderen, tot aan het hart, zeer aanmerkelijk, en zoodanig verwijd, dat men er gemakkelijk drie vingers kon insteken. In den laatsten tijd der ziekte, in welken ik haar eenige malen zag, waren ongemakken in de waterlozing, uitvloeijing van verdorvene etter, en eene uitterende koorts de vooornaamste verschijnselen. Morgagni (3) vond in het lijk van eenen jongen man, welke gezond en sterk geweest, en aan eene

(1) Spec. acad. de difficili aut impedito alimentor. depulsu L. B. S. auserles. Abhandl. für prakt. Aerzte Deel. 9. p. 731.

(2) Hufeland Journal der prakt. Arzneik. 5 Deel. p. 820.

(3) De sed. et caus. morb. ep. LIV. art. 37.

verwonding gestorven was, de onderste holle ader zeer verwijd. Dezelfde vaten eindelijk vindt men bij verwijdingen van het hart, zoo als eenigen beweren, altoos of ten minste dikwijls verwijd.

Morgagni (1) heeft over de verwijding der longslagaderen voorbeelden bijgebragt, en denkt, dat daarbij de ademhalingsongemakken niet zoo groot zijn, als bij de verwijding van de longaderen.

Morgagni (2) en Portal (3) hebben de *vena azygos* verwijd gevonden. Over de waarneming des eersten zullen wij op eene andere plaats gewagen, tot die van Portal behooren de volgende waarnemingen. Hij vond namelijk deze ader in den vermelden toestand bij een mensch, welke aan de borstwaterzucht leed, en wier teekenen, na eene langdurige aamborstigheid waren ontstaan; dezelfde omstandigheid benevens de *ven. intercost. inf.* van welke er eene gescheurd was, en bloed in de borstholte had uitgestort, ontmoette hij in een ander lijk. Dat men deze ader dan, wanneer de onderste holle ader onbuigzaam is geworden, dikwijls verwijd vindt, zal nog in het vervolg vermeld worden.

Morgagni (4) vond bij een zinneloos mensch, hetwelk aan de koorts was gestorven, de inwendige strotaderen benevens de strotslagader merkelijk uitgezet; de groote hersenen waren zeer vast en hard; onder de vliezen derzelve bevond zich water, doch niets in derzelver holligheden. De uitwendige strotader der regter zijde zag ik zelf bij een kind, hetwelk toen één jaar

(1) De sed. et caus. morb. ep. XXIV. art. 36, 37.
(2) Ibid. ep. XXVI. art. 29.
(3) Cours d'Anat. Med. T. III. pag. 373.
(4) L. c. ep. VIII. art. 4.

was en er thans zeven oud is, verwijd: het bevond zich wel, ofschoon vele kunstwerkingen niet in staat geweest waren, deze kwaal, waarvan het kind nooit hinder gehad had, weg te nemen.

Bonet (1) zag uit de darmbeensaderen twee aderen voortkomen, ter dikte van eenen duim, en welke zich aan den onderbuik tot den navel uitstrekten.

Ook Stahl (2) meent reeds, dat de Poortader somtijds verwijd is, maar noch van hem, noch van anderen zijn mij waarnemingen bekend, welke op den stam betrekking hadden; in derzelver takken vond men echter dat ongemak. Vesalius (3) vond bij eenen man, welke vroeger geheel regelmatige aambeijen-bloedingen had, in de lengte van den endel- tot aan den karteldarm, eene *vena Haemorrhoidalis*, eenen duim breed en van bloed opgezwollen. Wedel (4) zag bij eene kraamvrouw, welke aan bloedspuwing was gestorven, een kort vat boven mate opgezwollen; en deze soort van waarnemingen is ook door Stange (5) en Lieutaud (6) medegedeeld geworden.

Zeer dikwerf vindt men de aderen verwijd, die het bloed van zulke deelen afleiden, welke van werktuigelijke ziekten zijn aangedaan; b. v. de aderen, welke van kankerachtige gezwellen, van verharde deelen, zoo als van de lever en anderen voortkomen. Hunter vond, dat de aderen in de nabijheid van longgezwellen verwijd waren.

---

(1) Sepulchret. s. anat. pract. Lib. IV. Sect. III. obs. 22.

(2) Vena portarum, porta malorum, p. 28.

(3) De fabrica corp. human. Lib. V. Cap. XV. p. 662.

(4) Physiol. reformata.

(5) Stahl l. c. p. 29.

(6) Histor. anatom. med. rec. Portal. ed. Schlegel Lib. I. Obs. 47. 49.

Dyson (1) verhaalt van eene dame, welke, nadat zij meerdere kinderen ter wereld gebragt had, in het jaar 1762 door eenen stoot in eenen wagen, pijn in de linker zijde zonder opzwelling of aandoening bij het aanraken bekwam. Deze pijn kwam op onregelmatige tijden steeds weder, en de zieke gevoelde zich, als of er iets levendigs in was; daarop de hand leggende, gevoelde men eene kloppende beweging. Zij behield de pijn tot aan haren dood, die in 1785 voorviel, en als wanneer zij 82 jaren oud was. Bij de lijkopening ontdekte men, als oorzaak van deze toevallen, eene verwijding der *ven. spermat*, zich uitstrekkende van de baarmoeder tot de linker *ven. renalis;* de verwijding was zoo dik als een vinger, en met korrelig bloed aangevuld. Verwijdingen der *ven. spermat* zijn bij mannen gewoner, en behooren algemeen onder de benaming van *Cirsocèle*, waarbij natuurlijk ook de aderspatten niet ontbreken.

Eindelijk ziet men menigwerf bij zoodanigen, welke aan aderspatten van de onderste ledematen lijden, de *vena saphaena* merkelijk verwijd. Hetzelfde wordt ook bij andere huidaderen gewoonlijk waargenomen.

Het is merkwaardig, dat men geene waarnemingen over de verwijding der boezems van het hersenvlies bezit. Heeft deze misschien wegens de ligging dezer aderlijke boezems geen plaats? of is dezelve door de ontleedkundigen niet opgemerkt?

Indien wij nu op de tot dus verre bijgebragte gevallen van aderverwijding terug zien, dan doet zich vooreerst een merkelijk verschil op tusschen dezen en de aderspatten, hetwelk echter tot nu toe niet is waar-

---

(1) Memoirs of the medical Society of London, Vol. III. Lond. 1792. p. 556.

genomen, dewijl men de aderen en hare ziekten der opmerking weinig waardig achtte. Maar ook van eene andere verwijding der adertakken, welke wij de zakaardige noemen, onderscheiden zich de hier bijeengebragte gevallen klaarblijkelijk. Wij behouden ons voor, van de enkele onderscheidings-punten dan te handelen, wanneer wij over de aderspatten en de zakaardige verwijding zullen spreken. Hier echter moeten wij van de oorzaken en de gevolgen der verwijding gewagen, van welke wij zoo even de ons bekende waarnemingen vermeld hebben. Vooraf moeten wij echter zeggen, dat onze kennis dienaangaande zeer beperkt is. Want terwijl de gevolgen en verschijnselen van deze verwijdingen onbeduidend en zelden gevaarlijk zijn, is men eensdeels niet in de gelegenheid, en anderdeels niet in de mogelijkheid geweest, om op derzelver oorzaken behoorlijk te letten.

Gewoonlijk echter schijnt men zoodanig te denken over derzelver oorsprong, dat zij als gevolg eener plaatselijke bloedsophooping ontstaat, welke daardoor plaatsgrijpt, dat het aangedane vat in zijnen verderen loop tot het hart zamengeperst en aldus belet wordt, het bloed behoorlijk weg te voeren. En het is niet te ontkennen, dat vele waarnemingen dit gevoelen ondersteunen: daartoe behoort b. v. het reeds vermelde geval van Bleuland, alsmede de oorsprong van de aderverwijding, welke van hartsongemakken vergezeld gaat, en van dezelve schijnt af te hangen, en als een bewijs van dit gevoelen kan aangehaald worden. Bij andere aderverwijdingen van dien aard bemerkte men van zulke omstandigheden volstrekt niets, en indien de verwijdingen, welke men in de nabijheid van werktuigelijke ongemakken, zoo als van kanker, verharding en verettering waarnam, wezenlijk van deze ongemakken herkomstig zijn (hetwelk nog niet schijnt beves-

tigd te wezen), zoo heeft men gevallen, waar de oorzaken der verwijding niet tusschen dezelve en het hart, maar op de tegenovergestelde zijde van de verwijding plaats hebben, en tot deze gevallen behooren ook de zoodanigen, waarin de verwijding van aderspatten schijnt te ontstaan. Eindelijk neemt men dikwijls, en zelfs doorgaans waar, dat daar, waar een vat geheel werd afgebonden, vergroeid of gansch gesloten was, geene verwijding in den omtrek der geslotene plaats ontstaat; maar veeleer verdwijnt de opening van het vat, hetzelve wordt op de plaats, waar een tak afgaat, in eene peesachtige zelfstandigheid veranderd. Hoe kan men deze tegenstrijdigheid overeenbrengen? vooreerst moet men toestemmen, dat de werking op een vat geheel anders is, wanneer de bloedsomloop geheel gestremd, dan wel zoo dezelve slechts verhinderd wordt; in het eerste geval houdt het vat op, een vat te zijn; in het andere geval blijft het een zoodanig, en kan zich daarom, volgens den aard der vaten, verwijden en uitzetten. Men kan dus niet ontkennen, dat de uiterlijke werktuigelijke drukking op eene ader, wanneer die maar niet zoo sterk geschiedt, dat de inwendige ruimte geheel verdwijnt, en niet zoo haastig, dat eene zamengroeijende ontsteking ontstaat, eene verwijding op de tegenovergestelde zijde kan veroorzaken. Maar het zoude zeer eenzijdig zijn, te gelooven, dat iedere verwijding uit zulk eene aanleiding ontstaat.

Voorts kunnen waarschijnlijk zulke verwijdingen ook somtijds als een gevolg van ontsteking ontstaan, welke in haren loop welligt niet waargenomen en gekend werd. Dat het laatste kan plaats hebben, zal iedereen toestemmen, die de gebrekkige kennis van de ontsteking der aderen heeft ingezien. De zaak zelve is niet minder denkbaar; want bij eene chronische ont-

steking moet de bewegende kracht der ontstokene plaats gebrekkig, het zamenstel van het ontstoken deel beschadigd zijn, en uit beide omstandigheden de aanleiding tot eene verwijding ontstaan. Dysons vroeger aangehaalde waarneming en alle verwijdingen der aderen, welke te weeg gebragt worden door stoten, vallen en andere werktuigelijke oorzaken, zouden op deze wijze gemakkelijk en voldoenend verklaard worden. Bij het ontstaan eindelijk van *cirsocèle* en andere uitwendige verwijdingen, ontwaart men somtijds toevallen, welke eene ontsteking der ader doen vermoeden, en daartoe behoort de pijn, spanning en het bij de *cirsocèle* eigendommelijk lastig gevoel, onder welke verschijnselen zoodanige verwijdingen ontstaan en wederom verdwijnen, zoodra de laatste zich gevormd heeft, en als gevolg der ontsteking wegblijft. Inmiddels zoude men ook hierin te verre gaan, met te willen beweren, dat iedere verwijding een overblijfsel der ontsteking ware; want duidelijk worden somtijds verwijdingen van onder de huid gelegene aderen gezien, die b. v. van de *Ven. Saphena* en de *Vena Spermatica* zijn ontstaan, zonder het minste spoor van eene in dezelve aanwezige ontsteking te bemerken, b. v. bij zwangere vrouwen. Zoo wij nu uit deze waarnemingen aan aderen, die ons gevoel en gezigt ontwaren, gevolg trekken op de inwendige, welke aan onze uiterlijke zintuigen onttrokken zijn, dan wordt het waarschijnlijk, dat de verwijdingen, van dezelve, wel nu en dan, maar niet altijd van ontsteking afhangen. Waar echter deze beide omstandigheden onvoldoende zijn, om het ontstaan der verwijding te verklaren, daar kan men veilig aan de boven aangehaalde opzwelling der aderen, als de oorzaak der verwijding, denken.

Maar eene andere eigenschap en wijze van ontstaan schijnen alle verwijdingen der aderen met elkaar ge-

meen te hebben, namelijk deze, dat zij van eene verhoogde venositeit vergezeld, en uit dezelve ontsproten zijn; hetzij dat deze in de geheele bewerktuiging of ook slechts plaatselijk voorhanden is. Daarom is deze ziektetoestand in de onderste helft van het ligchaam menigvuldiger, dan in de bovenste waar te nemen; daarom gaat hij ook zoo dikwijls van andere toevallen eener verhoogde venositeit gepaard, en alles, wat deze over het algemeen verhoogde, kan ook tot gezegde verwijding aanleiding geven, welke zich, even als de algemeene, aan de voorbijgaande verwijding der aderen aansluit, ja zelfs onmiddellijk daaruit voortkomt, zonder eerst andere ziektewerktingen, als bijoorzaken door te loopen.

Verwijdingen der aderen, welke zich onmiddellijk onder de huid bevinden, en door dezelve heen waargenomen kunnen worden, zijn gemakkelijk te erkennen; het onregelmatige gezwel, dat men door deszelfs weekheid, ongevoeligheid, en dikwijls door zijne kleur van andere opzwellingen kan onderscheiden, en dat den loop der ader volgt; de eigenaardigheid, dat men het gezwel zelfs kan wegdrukken en verminderen, wanneer men door eene drukking onder de verwijding der ader den toevloed van het bloed verhindert, en de tegengestelde eigenschap, dat het gezwel toeneemt, harder en meer gespannen wordt, zoodra men den uitgang van het bloed door drukking boven het gezwel verhindert, deze alle zijn omstandigheden, welke ons zelden aangaande het bestaan van verwijdingen der aderen, b. v. aan de dije, in onzekerheid brengen; ook zijn het deze, welke de onderkenning der *Cirsocèle* bevestigen, en wanneer zij ook in vele gevallen eenigzins moeijelijker zijn mogten, omdat de zitplaats van het ongemak reeds verder van de huid is verwijderd, en in de zaadstreng menigvuldige andere ongemakken

hunne zitplaats hebben, welke met *Cirsocèle* kunnen verwisseld worden, zoo zijn toch de vermelde omstandigheden voldoende, indien het onderzoek door eenen deskundige geschiedt. Hierop is dan ook de raad van Cooper, om de zwelling der zaadader (*Cirsocèle*) van de netbreuk te onderscheiden, gegrond, dat, namelijk, zoodra de ader uitgeledigd en aan den buikring zamengedrukt is, zij op nieuw weder aangevuld wordt, en wanneer daarentegen het net de oorzaak is, dan kan, zoo lang de drukking voortduurt, geene nieuwe opzwelling ontstaan.

Maar zoo gemakkelijk de onderkenning bij uitwendige verwijdingen der aderen is, zoo moeijelijk is zij zulks bij inwendige, welke tot hiertoe ten minste, geheel volgens den regel, bij lijkopeningen waargenomen, en voorheen geheel niet vermoed werden. Doch deze verwijdingen der aderen schijnen ook bijna geene toevallen te weeg te brengen, of zij moeten zeer onbeduidend zijn, omdat zij tot nu toe nog zoo weinig als eene onderkenning zijn gebruikt. In de verwijde aderen zelven schijnt het gevoel van pijn, de toevloed en overvloeijing bij het ontstaan aanstonds wederom te verdwijnen, zoodra de verwijding zich gevormd heeft, en niet meer toeneemt. Dit bemerkt men b. v. in de zaadaderzwelling, waarbij de pijnen daarenboven nog dikwijls van de aderspatten, welke met de aderverwijding te gelijk aanwezig zijn, afhangen kunnen; en eene verwijding der *Ven. Saphena* en van andere oppervlakkige aderen veroorzaakt doorgaans geene pijn; alleen in enkele gevallen heeft pijn plaats, zoo dat men als gedrongen wordt, aan eene andere en wel voorbijgaande oorzaak te denken, welke schijnt te bestaan in eene ligte ontsteking van dezelve. Hetzelfde schijnt plaats gehad te hebben in de vroeger aangehaalde gevallen van Dy-

son, waar van tijd tot tijd pijnen in de streek van de verwijde *Ven. Spermat.* ontstonden. Voorts worden bij al de bovenverhaalde waarnemingen dezer ziekte noch pijnen, noch toevallen vermeld, welke in de verwijde aderen hunnen zitplaats, en van dezelve hunnen oorsprong hebben. Maar zouden deze ongemakken die verrigtingen niet juist door drukking of op eenige andere wijze verhinderen, welke door aangrenzende werktuigen bewerkstelligd worden? Zulks laat zich vermoeden, ofschoon de ondervinding dienaangaande nog niets heeft geleerd; want, wanneer in de medegedeelde waarneming van Hufeland, ademhalingsgebreken vermeld worden, zoo zijn deze voor het meerdere gedeelte op rekening van het hart, hetwelk te gelijk aan werktuigelijke gebreken leed, te plaatsen. Maar dat de aamborstigheid, zoo als de Schrijver meent, de oorzaak van de verwijding is geweest, zal thans wel niemand meer beweren; want mag men in een geval, waar de ondervinding ons begeeft, een vermoeden koesteren, dan zouden wij vermeenen, dat er toevallen van bloedophooping in de verwijde aderen, al waren zij ook niet altijd aanwezig, echter van tijd tot tijd ontstaan, en wel dan, als de bloedsomloop verhaast wordt. Indien eene verwijde ader met een been in aanraking komt, dan wordt de beenstof somtijds opgeslorpt, en vormt eene sleuf tot de opneming van het vat (1).

Zulke verwijde plaatsen schijnen dikwijls slechts gewoon bloed te bevatten, want men heeft somwijlen na den dood niets anders in dezelve gevonden; somtijds echter is het grumeus, in menige gevallen te zamengeronnen, en als in eene koord veranderd. Zeker moet men niet dan met de uiterste voorzigtigheid van

---

(1) Hodgson l. c. pag. 555.

datgene, hetwelk men bij lijkopeningen in de vaten vindt, tot dat besluiten, hetwelk zich gedurende het leven in dezelve bevond; intusschen kan men toch met grond vermoeden, dat b. v. in de waarneming van Dyson, het grumeuse bloed, hetwelk hij vond, eene plaats gehad hebbende verhindering aanwees, en ook Petit heeft bij het leven, uit verwijde aderen geronnene bloeddeelen te voorschijn gehaald; en deze schijnen tevens te bevestigen, dat er een verhinderde bloedsomloop bestond. Indien dit plaats heeft, kan het vat niet door drukking geledigd worden, en is als hard bij het aanvatten. Ofschoon deze massa het vat, zoo als gewoonlijk plaats heeft, niet geheel opvult, zoo vermindert zij echter deszelfs inwendige ruimte, stremt den bloedsomloop en veroorzaakt meerdere uitzetting in het onderste gedeelte der ader. Petit (1) trok dezelve er uit, en de uitgezette vaten trokken zich alsdan somtijds te zamen. Hodgson (2) merkt op, dat het geronnen bloed het kanaal nu en dan geheel opvult, en zag daarop in vier gevallen eene genezing, door de natuur zelve bewerkstelligd, volgen, waarvan hij er twee in het 51 en 52ste geval aanhaalt. Volgens zijn vermoeden hoopte zich in deze gevallen het geronnen bloed allengskens op, en dit geronnen bloed, in zijnen loop verhinderd, werd alsdan trapsgewijze opgeslorpt, terwijl de vaten zich vernaauwden en eindelijk vergroeiden. Maar in de beide aangehaalde gevallen van Hodgson blijkt het duidelijk, dat er eene ontsteking der verwijde ader is aanwezig geweest, waarover wij nu dadelijk zullen spreken.

De verwijde aderen schijnen eene geheel bijzondere

---

(1) Traité des malad. chirurg. Tom. II. p. 41, 63.
(2) a. a. O. S. 555.

overhelling tot ontsteking te hebben; in de uitwendige aderverwijdingen wordt zij dikwijls opgemerkt; bij inwendige kan men dezelve meer vooronderstellen, dan wel tot nu toe door de waarnemers is opgemerkt. Bij eerstgenoemde ontstaat reeds door eene matige krachtinspanning van het aangedane deel, door uitwendige drukking en wrijving, en door kwetsing der ader bij de aderlating, menigwerf eene ontsteking. De ontstokene ader is alsdan hard, hetwelke men ook bij het aanraken gewaar wordt, alsmede zeer pijnlijk, en de omliggende deelen der huid verkrijgen eene vuile roode kleur. Maar ook deze ontsteking schijnt zelden met ettering te eindigen; eene vergroeijing daarentegen van het ontstokene gedeelte der ader is veelal het gewone gevolg. Dat ook inwendig verwijde aderen gemakkelijk worden ontstoken, schijnt het vroeger vermelde eerste geval te bevestigen, en bovendien kunnen wij vermoeden, dat ook vele pijnen, welke aambeijen vergezellen, dikwijls door ontsteking van verwijde aderen ontstaan. Hoe dikwerf is b. v. de kolijk door onderdrukking der aambeijen (*Colica Haemorrhoidalis*) niets anders, dan eene dusdanige ontsteking, en daaruit laat zich verklaren, dat verkoelende middelen, zelfs bloedontlasting, in deze ziekte nuttiger, dan krampstillende zijn. Het is echter moeijelijk, hiervan nu reeds een stellig bewijs te geven.

Ten laatste kunnen wij niet nalaten, daarop opmerkzaam te maken, dat de verwijding der aderstammen of takken bijna nooit eene scheuring veroorzaakte. Vele jaren bemerkt men haar, zonder eenige scheuring te kunnen aanwijzen. Een mijner bekenden had reeds eenen geruimen tijd een gezwel der zaadader, zonder hieraan sedert lang ongemakken te hebben geleden. Bij verwijding van de aderen der onderste le-

dematen, ontwaart men dezelve zeer dikwijls. Men zoude zelfs kunnen vermoeden, dat overal, waar men bij de schrijvers aangaande eene scheuring van verwijde aderen leest, eene andere soort van verwijding, dan de hier behandelde, is aanwezig geweest.

c. *Kloppend Adergezwel.* (*Varix aneurysmaticus*).

Op de tot hiertoe beschouwde verwijding der adertakken volgt diegene, welke daardoor ontstaat, dat er eenig slagaderlijk bloed in de ader komt, omdat ader en slagader op eene in aanraking komende plaats gekwetst, en evenwel dusdanig met elkander genezen worden, dat de eene opening aan de andere vast is, en daardoor een kanaal gevormd wordt, hetwelk den uitgang van het bloed in het celleweefsel belet. Indien nu de uitwendige wond der aderen en der huid zamengedrukt of genezen wordt, dan komt, volgens de ondervinding, het slagaderlijke bloed, door de sterkere beweging in de ader. Deze kan den toevloed niet behoorlijk weêrstaan, en daardoor ontstaat een gezwel, hetwelk men kloppend adergezwel (*Varix aneurysmaticus*) noemt. Brambilla (1) en Hunter (2) hebben wijdloopige verhandelingen over deze ziekte geschreven, wier ontdekking men gewoonlijk aan Hunter toeschrijft, daar Brambilla integendeel dezelve meent vermeld te zijn bij Ambros. Paré, bij Della Croce en Fabricius van ilden, en zelfs bij Galenus. En Hodg-

---

(1) Abhandl. von der blutadrichten Slagadergeschwulst (*aneurysma venosum*) in den Abhandl. der Josephin. med. chirurg. Akademie zu Wien. 1 deel. (Wien. 1787) S. 92.

(2) Wilh. Hunters einige med. und chirurg. Beobachtungen und Heilmethoden. Naar het Eng. von K G. Kuhn 1 Bd. Leipz. 1783. p. 29. u. ff.

son (1) beschouwt dezelve zoo uitvoerig, dat wij daarover volstrekt niets zouden zeggen, indien zij niet tot het geheel eener aanwijzing der aderlijke ziekten behoorde.

Deze ziekte kan natuurlijk op iedere plaats ontstaan, waar slagader en ader digt aan elkaar grenzen; maar het menigvuldigst en het eerste heeft men dezelve in het gewricht van de elleboog, als gevolg eener ongelukkige aderlating aan den arm waargenomen. Hiertoe behooren de vermelde gevallen van Hunter, Brambilla, Wy enz. Sabatier (2), Richerand (3) en Boyer (4) maken melding van een geval, dat door eenen dengensteek ontstaan, in de knieslagader en ader zijne zitplaats had. Het 48ste geval van Hodgson (5) is eene geschiedenis van eenen Dragonder, welke in een gevecht, door een pistoolschot in de regter knieschijf werd gewond, en bij wien zich later een kloppend adergezwel scheen gevormd te hebben. Larrey (6) nam hetzelfde geval tweemaal waar, als gevolg eener kwetsing der beide ondersleutelbeensaderen. Ten laatste haalt Hodgson een geval aan, hem van Barnes medegedeeld, in hetwelk de dijslagader en ader de zitplaats der kwaal waren. De oorzaak was eene kwetsing door een rood gloeijend ijzer.

De toevallen bestaan in een klein omschreven blaauwachtig gezwel, hetwelk eene bijzonder trillende bewe-

---

(1) Hodgson l. c. p. 511. enz.
(2) Medec. operatoire, T. I. pag. 417.
(3) Dict. des Sciences med. art. aneurysme variqueux.
(4) Traité des malad. chirurg. T. 2. p. 177.
(5) l. c. c. 516.
(6) Bulletin de la faculté de med. de Paris 1812. 1—3. Eene aanwijzing, die getrokken is uit de Pathol. Anat. van Mekel.

ging toont, en in hetwelk men een snorrend of sissend gedruis hoort, dat uit den doortogt van het bloed door de kleine wond der ader voortspruit. Het gezwel verkrijgt geene aanmerkelijke grootte, strekt zich naar boven en beneden, alsmede in de anastomoserende aderen uit; het plaatst zich daar en houdt op te kloppen, wanneer het lid opwaarts gehouden, of de slagader boven de wond wordt zamengedrukt; het vergroot zich, wanneer de ader boven het gezwel wordt zamengedrukt, of het lid naar beneden hangt, en ondergaat geene verandering, wanneer de ader beneden hetzelve wordt zämengedrukt. De slagader vindt men gewoonlijk boven het gezwel verwijd en meer kloppend, maar beneden hetzelve vernaauwd, en den pols zachter.

Wanneer het gezwel tot eene zekere hoogte gekomen is, dan blijft hetzelve staan, en wordt niet grooter; dan ontstaat er meestal geene verandering in de ziekte, en het kan, zonder nadeel te veroorzaken, gedurende den geheelen overigen leeftijd zoo blijven. Hodgson (1) haalt vele Schrijvers als getuigen aan, waarin het geval vele jaren onveranderd bleef. In het eerste gezwel, door Hunter vermeld, bespeurde men in 35 jaren geene verandering. Van scheuringen zijn geene gevallen bekend. Wie bemerkt niet in den loop dezer aderverwijding de groote overeenkomst, welke zij heeft met de vroeger vermelde soort; en deze overeenkomst doet ons besluiten, dat zij, ofschoon van eene andere en eigenaardige uitwendige oorzaak ontstaan, toch in haren aard, te weten in den toestand van de vliezen der vaten, met dezelve moet overeenkomen. Alhoewel zij door de Waarnemers dezer ziekte niet bij name genoemd wordt, zoo blijkt

---

(1) l. c. pag. 518, 19.

echter uit alle omstandigheden, dat men hier, even als in de reeds aangehaalde aderverwijdingen, eene vermeerdering van zelfstandigheid der vliezen kan aannemen. Had deze geene plaats, zoo zoude zeker eene scheuring ontstaan. Maar aan eene ontsteking der ader behoeft men niet te denken, en door geen enkeld teeken wordt haar aanzijn aangewezen. Wij zijn daarom genoodzaakt eene vermeerdering van zelfstandigheid zonder ontsteking, en dus van vermeerderde opzwelling en voeding aan te nemen. De grootere werking, waartoe de ader, door het slagaderlijke bloed gebragt wordt, de meerdere prikkeling, welke zij insgelijks van hetzelve ontwaart, moeten de oorzaken zijn, waarvan de vermeerdering der zwelling en voeding is af te leiden. Ik kan niet voorbij, deze omstandigheden hier aan te halen, omdat zij de zoo even bijgebragte beschouwing van het ontstaan der aderverwijding schijnen te bevestigen. Zij wordt hier, juist als daar, op eene onvoldoende wijze alleen door eene werktuigelijke beschouwing verklaard.

d. Zakachtige Verwijding.

Eene derde soort van gedeeltelijke aderverwijding is die, welke wij met de slagaderbreuken mogen vergelijken, maar die door de Schrijvers nog met geenen bijzonderen naam is bestempeld, ofschoon zij door eenigen tot de aderspat gerekend wordt, waarvan dezelve eigenlijk toch verschilt. Somtijds namelijk wordt een aderstam niet in zijne geheele lengte verwijd, maar op eene kleine plaats in de breedte; en naar de eene, of wel naar alle zijden vormt zich een zak, die buiten de rigting des bloedstrooms gelegen is. De vliezen worden verdikt, en de holte bevat eene menigte laagjes van geronnen bloed. De zak wordt allengs-

kens grooter, totdat hij eindelijk berst, en eene doodelijke bloeding veroorzaakt. Aldus beschreef Cline (1) het geval eener vrouw, die een kloppend gezwel aan den hals had, hetwelk barste, en een doodelijk verlies van bloed veroorzaakte; van de inwendige strotader zette zich een zak uit, aan welks achtersten wand de strotslagader eene groeve gevormd had. — Portal (2) zag de ondersleutelbeensader, welke zich in de borstholte geopend had, zeer verwijd. — In eenen gelijksoortigen toestand schijnt ook de *vena azygos* te zijn geweest, welke, zoo als Morgagni (3) verhaalt, bij eene teringachtige was gebarsten, en omtrent 4 pond bloed in de regter borstholte had uitgestort; en de ader was zoodanig uitgezet, dat zij met de holle ader konde vergeleken worden; de verwijding was ter grootte van eene hand in de lengte genomen, en had in het midden een langwerpig rond gat.

Deze verwijdingen onderscheiden zich door haren zakachtigen vorm van de vroeger behandelde, welke de geheele lengte van het vat omvatteden, en daardoor veel overeenkomen met de aderspatten, waarvan zij ten opzigte harer zitplaats slechts verschillen. Over de teekenen van dezen toestand vinden wij, bij de waarnemers weinig, en over de leer der oorzaken van dezelve bijna niets. Zelfs heeft men niet onderzocht, of deze toestand eene geheele en enkele verwijding der ader geweest was, of wel, dat misschien het eene vlies derzelve is gescheurd, en daardoor eene verwijding is ontstaan, zoo als Scarpa van alle, en Hodgson van eenige slagaderbreuken beweren. Ten opzigte van den

(1) Hodgson l. c. pag. 553.

(2) Cours d'anatomie med. Tom. III. p. 354, 373.

(3) De caus. et sed. morb. XXVI. 29.

voortgang hebben zij dat eigenaardige, dat zij nooit, zoo als de enkele verwijdingen van een geheel vat, op eene zekere hoogte blijven staan; en ook niet, dat zij, even als de aderspatten, zich wederom ontledigen en verdwijnen, maar gelijk de slagaderbreuken, zich langzamerhand uitzetten, tot dat zij ten laatste (en zulks is eene eigenaardigheid van dezelve), zelfs menigvuldiger, dan de aderspatten, en niet door eene ontstane veretteriug, als deze, bersten.

e. *Aderspatten* (*Varicos*).

Eindelijk komen wij tot de beschrijving van dien toestand, welke oorspronkelijk aderspat (*varix*) wordt genoemd: bij Celsus ten minste, komt dit woord voor in de beteekenis van een week, blaauwachtig en onregelmatig gezwel, hetwelk zeer veel aan de voeten van zwangere vrouwen waargenomen, en veroorzaakt wordt door het in zijnen loop verhinderde bloed. Dewijl men de reeds afgehandelde verwijdingen der aderen aan dezelfde oorzaak toeschreef, werden zij even zoo genoemd. Maar daar wij nu tusschen deze en de andere verwijdingen der aderen een aanmerkelijk en wezenlijk verschil waarnamen, hebben wij de eerstgenoemde benaming, welke oorspronkelijk niets minder beteekent dan verwijding, maar gewoonlijk van *varus* afgeleid wordt, en waaraan men de beteekenis van ongelijk, verwond gebogen geven kan, niet gebruikt, en spaarden dezelve om dien toestand aan te duiden, welke altijd zoo genoemd is geworden; dezelfde beteekenis heeft ook het Hippokratische *κιρσὸς*, waarvan men zich bediend heeft, om het woord *Cirsocèle* zamen te stellen. Of ook het duitsche woord *blutaderknoten* in deszelfs beperkte beteekenis kan gebezigd worden zal van het spraakge-

bruik der volgende schrijvers afhangen. Mij komt het geheel doelmatig voor: want, indien men ook bij de overige verwijdingen der aderen somtijds een aderspat-achtig voorkomen waarneemt, heeft dit toch op verre na niet zoo uitstekend plaats, als bij deze.

Maar waardoor onderscheiden zich de aderspatten van de tot hiertoe behandelde verwijdingen? Reeds verschilt hare inwendige gedaante. De verwijdingen namelijk vertoonen een cilindervormig, en de aderspatten een kogelvormig gezwel. Voorts is de zitplaats van iedere andere verwijding der aderen een duidelijk merkbare, grootere of kleinere tak of stam der aderen; doch de zitplaats der aderspat daarentegen heeft in een zoo klein vat plaats, dat zij naauwelijks zigtbaar is, en somtijds zelfs reeds tot de haarvaten behoort. Men ziet ook dikwijls uit de laatsten wel eens grootere strengen, zelfs ziekelijk verwijde vaten voortkomen; wanneer er b. v. aderspatten zijn aan de voeten, dan is de *Vena Saphaena* dikwijls gelijktijdig verwijd; en Vesalius vond na bloedingen van aambeijen eene *Vena Haemorrhoidalis* verwijd. Anderen hebben, zoo als vroeger vermeld is, bij aderspatachtige maagvaten, de korte vaten verwijd bevonden. Maar ook bij deze vereeniging van meerdere verwijdingen der vaten, laat zich zelfs de wezenlijke aderspat, van de verwijding van het vat, duidelijk en bepaaldelijk onderscheiden. Eerstgemelde ligt digt aan de huid, en altijd daar, waar men het enkele vat niet meer kan erkennen, en vormt een op zich zelve bestaand ziekelijk voortbrengsel, hetwelk en gevolg en oorzaak van het verwijde vat kan zijn. Maar in de meeste gevallen kunnen verwijding en aderspat niet enkel gezamenlijke uitwerkselen van eene algemeene oorzaak, namelijk van de plaatselijk verwijde venositeit zijn. Over de oorzaken echter zullen wij

hierna spreken; wij wilden hier slechts het verschil van beide toestanden doen opmerken. Voorts is de aderspat gewoonlijk vergezeld van pijnen, welke bij de verwijding geheel ontbreken. Vele Schrijvers beweren wel, dat ook de aderspat niet pijnlijk is; ik weet echter niet, hoedanig dit gevoelen op te nemen, en waarvoor het te houden is; want nooit heb ik eene aderspat zien ontstaan zonder pijn, en die was meestal tamelijk langdurig. Slechts dan, wanneer de aderspat een blijvend ongemak wordt, houden de pijnen op, en er blijft een toestand over, welke aan de overige verwijdingen geheel en al gelijkvormig is, en tot dezelve ook te regt mag gerekend worden te behooren. Maar ook, in zulk een geval, nemen toch de pijnen, veelal op bepaalde tijden, en zelfs dikwerf regelmatig en afwisselend wederom de overhand, welke ook de zitplaats der aderspatten zijn moge. Ja de pijn breidt zich gewoonlijk ook van de aderspatten naar de naastbijgelegene deelen uit, en deze verkrijgen dan te gelijk eene roode kleur, zwellen gelijktijdig op, en vertoonen mede toevallen van ontsteking; een verschijnsel, hetwelk wij echter bij de overige aderverwijdingen zelden waarnemen. Eindelijk is ook de loop van beide toestanden verschillend; want de wezenlijke aderspatachtige toestand verdwijnt gewoonlijk spoedig, is zelfs dikwerf van koortsachtige prikkeling in het zenuw- en vaatgestel, en van merkbare koorts vergezeld, zoodat men genoodzaakt wordt, denzelven tot de spoedig afloopende ziekten te rekenen; maar van dit alles bemerkt men bij de overige aderverwijdingen, zoo als uit het vroeger vermelde blijkt, geheel niets, en deze zijn het, die als langdurige ongemakken algemeen aangenomen worden. Indien wij nu alle deze verschillende beweegoorzaken en eigendommelijke eigenschappen van de aderspat te zamen

nemen, zoo wordt het zeer duidelijk, dat haar natuurlijke aard bestaat in eene ontsteking van de uiteinden der aderen, welke met derzelver verwijding vergezeld is. Vroeger hebben wij wel reeds vermeld, dat ook de overige aderverwijdingen somtijds uit ontsteking ontstaan en eene grootere neiging tot dezelve bezitten; maar zij is met deze toestanden geenszins zoo zeer verbonden, als met de aderspat; want genen kunnen dikwijls zonder eenige ontsteking ontstaan en voortduren; en bij deze daarentegen schijnt verwijding en ontsteking gepaard te gaan, en deze twee toestanden zijn zelfs zoo naauw verbonden, en behooren zoo zeer tot elkaar, dat men niet kan zeggen, dat de eene de uitwerking of oorzaak van de andere zij. Zoo min, als men beweren kan, dat de ontsteking te weeg gebragt wordt door de verwijding, even zoo min kan men het tegengestelde slechts met eenigen grond vermoeden. En zoo weinig de ontsteking of verwijding dienstbaar te maken is, om de toevallen der aderspat te verklaren, even zoo gemakkelijk kan men de laatsten afleiden, indien beide toestanden met elkander in verband worden gebragt.

De pijn en roodheid, welke menigmalen aanwezig zijn, toonen, zoo als ten minste zeer dikwerf toegestemd wordt, eene ontsteking aan, en daartoe behoort ook het kloppen, hetwelk personen, die met aambeijen behebt zijn, veeltijds in den aars gewaar worden; de uitzetting daarentegen, het blaauw- en blaasachtig aanzien, het veerkrachtig of terugstootend gevoel, waarbij men een vocht in het gezwel kan gewaar worden, zijn op rekening van de verwijding der vaten te plaatsen. Maar in enkele gevallen heeft dan de eene, dan de andere de overhand, en zoo als men aderspatten ontdekt, waarin de verwijding der vaten vooral zigtbaar is, zoo zijn er anderen, waarbij de verwij-

ding der vaten ook even zoo onbeduidend schijnt, en de toevallen der ontsteking krachtvoller zijn, en duidelijk worden opgemerkt. Doch in beide soorten zal noch de eene noch de andere beweegoorzaak geheel ontbreken. De eerste soort, waarin de verwijding boven de ontsteking de overhand heeft, maakt zich kennelijk door groote blazen, welke zij voortbrengt; deze zijn veelal meer blaauwachtig dan helderrood, en het daarin bevatte bloed schijnt door de aderhuid en het algemeene bekleedsel heen; daarentegen zijn de pijnen niet zeer beduidend, ofschoon zij zelden geheel ontbreken. De vliezen der aderen zijn dikker dan gemeenlijk het geval is, en vergroeijen langzamerhand met de omliggende deelen.

De andere soort daarentegen is gewoonlijk helder rood, en zeer pijnlijk; maar verwekt geenszins zoo groote uitpuilingen als eerstgenoemde, is niet zoo blaasachtig op het gevoel, en uitpuilend als de eerste, en de toevallen der ontsteking hebben de overhand boven die der verwijding. Ik heb zeer duidelijk voorbeelden van deze soort waargenomen aan de voeten van zwangere vrouwen, en zij hebben mij nooit veel moeite veroorzaakt. Deze soort schijnt het te zijn, welke *Montègre* (1) onder den naam van marisqui (*Marisca*), vijgwrat, aanwijst, eene beteekenis, die hij met eene plaats uit Juvenalis (2) tracht te regtvaardigen, welke oorspronkelijk eene wilde smakelooze vijg beteekent, en waarvan Sauvages zich ook bedient. Hij

---

(1) Diction. des sciences med. T. XX. art. hemorrhoides, p. 460. sqq.

(2) Juvenal. Sat. II. v. 11, 12.

——— ——— Podice laevi.

Caeduntur tumidae, medico ridente, mariscae.

beschrijft dezelve aldus: Personen, welke met aambeijen gekweld zijn, gevoelen eensklaps aan den rand van den aars eene onbeduidende steking (*pincement*); spoedig hierna ontstaat er eene kleine opzetting, die pijnlijk wordt, en in 24 uren hare grootte bereikt; zij is dan rood en zeer ontstoken; men neemt er eene klopping in waar, en de ontlasting, zoo wel als iedere andere aandoening, vermeerdert de pijn. In 5—6 dagen verdwijnt de ontsteking, indien zij niet door andere oorzaken aanwezig blijft. Maar gewoonlijk ontstaat spoedig op de tegenovergestelde zijde een gelijkvormig gezwel, met dezelfde toevallen. Chaussier, die deze gezwellen het eerste naauwkeurig onderzocht en beschreef, leidt dezelve af van de uitstorting van bloed uit een klein vaatje: een gevoelen, hetwelk ook Cullen reeds over den aard der aambeijen-gezwellen had gehad. Deze kleine uitvating (*Ecchymosis*) nu wordt, volgens Chaussier, weder opgeslorpt, en het gezwel verdwijnt, of er hoopt zich door het aanhouden der oorzaken meer bloed op; het gezwel wordt grooter; er ontstaan nieuwe, en zij verkrijgen allengskens eene eigenaardige bewerktuiging. En in verouderde gezwellen van die soort vindt men somtijds bloed, in een fijn vliesachtig hulsel; het inwendige is glad, of ruw en vlokkig, ook somtijds celachtig, zwamachtig; en bij onderzoek naar het ontstaan van het bloed, bespeurt men geen verwijd vat, maar alleenlijk inmondingen van eenige zeer fijne vaatjes. Bij eene inspuiting ziet men de massa der ingespotene stoffen uit deze kleine vaatjes terugvloeijen. Het in deze gezwellen zich voordoende celleweefsel wordt door Dupuytren en Cruveilhier (1) gelijk gesteld met dat, het-

(1) Essai sur l'anat. pathol. Tom. II. pag. 144.

welk men vindt in de sponsachtige ligchamen der roede, van den kittelaar, pisbuis en andere deelen, welke voor oprigting vatbaar zijn, en laatstgenoemde rekent daarom deze gezwellen, tot zijne *productions erectiles* (oprigtbare voortbrengsels) te behooren. Eindelijk vermeent Montègre, tegen het gevoelen van Chaussier te moeten aannemen, dat geen vat verscheurd wordt, zonder dat zich een haarvat uitzet en het hulsel vormt. Naar het gevoelen van Montègre groeijen deze gezwellen langzamerhand tot eene aanmerkelijke grootte, zonder dat het oorspronkelijk verwijde vat zich verder uitzet, daar de wanden veeleer opzwellen; het weefsel wordt alsdan celachtig, en door bijeengehoopt bloed en andere sappen uitgezet. Al de genoemde Fransche Geneesheeren beweren wel', dat deze opzwellingen alleen aan den aars plaats hebben; doch daar ik, zoo als vroeger vermeld is, gelijksoortige toevallen aan de voeten van zwangere vrouwen waargenomen heb, oordeel ik van dezelve hier melding te moeten maken. Voor het overige vertoonen zich ook in deze waarnemingen de toevallen der ontsteking van zelve, en zij zijn zoo wel in de pijnen, roodheid, alsmede in de vorming van nieuwe massas niet te ontkennen. Twijfelachtiger schijnt het, of deze toevallen toe te schrijven zijn aan de ziekelijke aderen, daar zij niet in zich zelven, maar in de haarvaten hunne oorspronkelijke zitplaats moeten hebben. Indien wij echter bedenken, dat zij, vergezeld van andere toevallen van meervermogende venositeit, als b. v. van aambeijen-ongemakken en andere, zelfs in vereeniging van verwijde adertakken, en van de aderspatten, plaats hebben, dan wordt het zeer waarschijnlijk, dat zij, als deze, uit dezelfde oorzaak voortspruiten, als wanneer ook het gevoelen van Montègre, over derzelver oorsprong en oorspronkelijke zitplaat-

sen; het ware zoude zijn, hetgeen echter nog niet bewezen en bevestigd schijnt. Maar hoe, wanneer de kleine holte, welke hij beschrijft, juist het verwijde uiteinde eener ader ware, waarin meerdere uiteinden van slagaderen en haarvaten uitkomen?

De uitgangen, welke men van de aderspatten waarneemt, zijn van dien aard, dat zij van het gemengde karakter, hetwelk zij bezitten: van de ontsteking en van de verwijding moeten afgeleid worden. Wanneer zich namelijk de ontsteking verdeelt, en het vat zich wederom zamentrekt, dan verdwijnt de aderspat, en laat geen teeken van hare vorige aanwezigheid na. Maar somtijds verandert de ontsteking in verharding, en als zoodanig eindigende, kan een tweeledig geval plaats hebben, of er is terstond een gedeelte van het vat gesloten, en wel op die plaats, waar de verwijding aanving, of tegenovergesteld; in het eerste geval wordt het bloed gewoonlijk langzamerhand opgeslorpt, en er blijft ten laatste van groote aderspatten niets overig dan eene ledige blaas; en in het laatste geval verandert de aderspatachtige toestand in eene verwijding, gelijk aan die, waarvan wij reeds vroeger melding maakten. Dat eindelijk de aderspat met andere ontstekingen den overgang in koudvuur en verettering gemeen heeft, wordt algemeen toegestemd, en deze toestand wordt dan, wanneer hij aan den aars plaats heeft, aanbeijen-bloedzweer (*furunculis haemorrhoidalis*) genoemd. Intusschen moet men in het oog houden, dat in zoodanig geval, nooit alleen het vat, maar ook altijd de omliggende deelen, en vooral het celleweefsel mede aangedaan worden. Voorts zijn de gezwellen, welke dan ontstaan, meestal tamelijk hardnekkig, dewijl zij de fistuleuse gezwellen altijd meer nabij schijnen te komen. Het breken van dusdanige

ettergezwellen gaat natuurlijk steeds met een groot verlies van bloed gepaard.

Of aderspatten ook zonder ettering, zoo als de zakachtige verwijdingen, barsten, is nog onzeker. Het ontstaan van bijgevormde werktuigen merkt men vooral op bij de vijgwratten (*mariscae*), wanneer deze met regt hiertoe kunnen gerekend worden Aangaande de zitplaats der aderspatten: men heeft deze bijna op iedere plaats van het ligchaam waargenomen: Zeer menigvuldig echter komen zij voor, als de aanbeijen-ziekte aan den aars vergezellende; en bij zwangere vrouwen, alsmede bij zulken, die veel staan of met ingetrokken voeten zitten, zoo als paarderijders enz., vertoonen zij zich aan de onderste ledematen. Ook worden zij dikwerf waargenomen in de maag en ingewanden, aan den hals der pisblaas, in de pisbuis, aan de teeldeelen der vrouwen, en bij het zaadadergezwel der mannen zijn zij, benevens de verwijding der zaadader, ook dikwerf aanwezig. Zeldzamer, maar toch somtijds, heeft men dezelve in de bovenste helft des ligchaams, en in deszelfs inwendige deelen waargenomen. Ook beweert men, dat deze ongemakken mede in de aschgraauwe zelfstandigheid der hersenen, in de slangswijze wendingen der kleine hersenen, in de adervlecht der hersenen (*plexus choroideus*) in de oogen, in den mond, het keelgat, den slokdarm, op de oppervlakte van het hart, en in de longen gevonden zijn. Zelden hebben zij in de bovenste ledematen plaats. Hodgson (1) zegt slechts een enkel geval uit Petit, (2) te kennen, die meermalen in het armgewricht eene aderspat tot

---

(1) l. c. pag. 553.

(2) Traité des malad. chirurg. Tom. 2. p. 49.

ontlasting van bloed moest openen, omdat bij geene andere ader vinden konde.

Door de verschillende zitplaats der aderspatten worden dan deze, dan wederom andere verrigtingen gestoord, en veroorzaken zelfs eene moeijelijke en pijnlijke ontlasting en waterloozing, wanneer zij aan den aars of in de piswegen aanwezig zijn; in de scheede maken zij den bijslaap moeijelijk en bloedig, zoo als Frank (3) dikwijls waargenomen heeft. In het keelgat en in den slokdarm veroorzaken zij het moeijelijk slikken (*Dysphagie*), in de *longpypen* en in de luchtpijp bezwaarlijk ademhalen en hoest, in de maag langdurig braken en maagkrampen; zijn zij in de groote en kleine hersenen of in het ruggemerg, dan verwekken zij duizelingen, pijnen, verlammingen en beroerten. Op elke plaats kan de aderspat bersten, waarvan in- en uitwendige bloedingen de gevolgen zijn, welke zich overeenkomstig het ziekelijke werktuig voordoen. — Op welke wijze de aderspatten nadeel kunnen aanbrengen, stelt men zich gewoonlijk dusdanig voor, dat zij door drukking op de nabij liggende deelen werken, en dat zulks in zeer vele gevallen plaats heeft, is niet te ontkennen; doch dat men zich hierbij alleen niet bepale, maar ook indachtig zij, dat, overal, waar zich aderspatten voordoen, de Venositeit verhoogd is, en dat ook deze omstandigheid menigwerf mede in aanmerking moet genomen worden, ten einde verscheidene der zoogenoemde gevolgen van aderspatten op te helderen, welke, enkel door de werktuigelijke drukking, niet altijd voldoende worden afgeleid. Daar ik echter, over de gevolgen der verhoogde Venositeit op andere verrigtingen en werktuigen,

---

(1) Epit. de cur. hom. morb. Lib. V. P. 9. p. 69.

in de tweede afdeeling van dit hoofdstuk spreken zal, moesten wij het verdere vervolg op dit onderwerp, tot die afdeeling bewaren, terwijl ons hier slechts overblijft, over de oorzaken der aderspatten te handelen. Vrij algemeen is toch het gevoelen, dat de aderspatten, door den beletten teruggang van het bloed naar het hart te weeg gebragt worden, en er worden eene menigte omstandigheden opgenoemd, welke dezen teruggang stremmen. Aangaande de baarmoeder vermeldt men, dat, zoo zij zwanger is, de adertakken eene drukking ontvangen, en hierdoor de teruggang belet wordt, waaruit men het ontstaan der aderspatten gedurende de zwangerschap verklaart. Voorts brengt men ziekelijke gezwellen bij, en verklaart daaruit dezelfde werkingen; ophooping van verharde drekstof zoude aanbeijen-gezwellen veroorzaken; eene aanhoudende krampachtige spierbeweging, waardoor de aderstammen zamengedrukt worden, als b. v. het dragen van zware lasten, gestadig gaan; eene te groote uitzetting van de maag en de ingewanden, door te vele spijzen of door winden. Krampen, naauwe ligchaamskleeding, als korsetten, windsels en laarzen zouden al verder door drukking op de adertakken eene ophooping van bloed onder de plaats der drukking, en alzoo aderspatachtige plekken te weeg brengen. Insgelijks vermeent men, van den anderen kant, deze toevallen te kunnen afleiden van zoodanige oorzaken, welke op die plaatsen zelven werken, alwaar de aderspat gevormd wordt: b. v. van eene trage, zittende levenswijze, van stooten op de ziekelijke aderen, menigvuldige voetbaden, warme klisteren, te heete stoven der vrouwen. Eindelijk ook de regtopgaande houding helt reeds van zelve over, om in de onderste deelen aderspatten te doen ontstaan. Door vermeerdering van den toevoer des bloeds, door herhaalde aderla-

tingen, bloedzuigers, het te veelvuldig koppen, enz, wordt het ontstaan van deze ongemakken bevorderd.

Het is en kan dus volstrekt niet ontkend worden, dat al de genoemde omstandigheden eenen bijzonderen invloed op het ontstaan der aderspatten uitoefenen; en wie heeft niet waargenomen, dat deze gebreken door alle die oorzaken zeer dikwerf ontstaan? Wie kan ook volgens de Theorie iets tot het onwaarschijnlijke dezer werking aanvoeren? Maar bij het ontstaan der aderspatten wordt nog meer waargenomen, dat in deze leer der oorzaken, verdere opheldering behoeft: daartoe behoort vooreerst de groote regelmatigheid, waarin de aderspatten zich op eenen zekeren leeftijd voordoen; voorts de zamenhang, waarmede haar ontstaan, met eene zekere gesteldheid in verband staat, en ten laatste het menigvuldig plaats grijpen derzelve in het onderste gedeelte des ligchaams. Zien wij nu daarenboven dezelve dikwijls daar ontstaan, waar van de aangehaalde ziekteoorzaken bijna geene enkele, of ten minste geene, in eenen uitstekenden graad aanwezig is, zoo worden wij gedrongen, eene oorzaak ter opheldering op te sporen. Deze nu vinden wij zeer duidelijk in de verhoogde Venositeit, waartoe ons de vermelde omstandigheden eigenaardig leiden. Ook Frank (1) vermoedt deze wijze van opheldering, wanneer hij ons doet opmerken, dat eene ziekelijke stemming van het geheele aderenstelsel, welke hij zwakte van hetzelve noemt, het ontstaan der aderspatten bevordert; ook Pohl (2) stemt hiermede in, als hij zegt, dat overvloed van bloed, en zeer dik, taai, en in

(1) L. c. p. 73, 74.

(2) Pohl. f. Menz. de varice interno, morbor. quorumdam causa. Lips. 1785. p. 11, 12.

eenen hoogen graad aderlijk bloed, tot het ontstaan der aderspatten aanleiding geven. Wij gelooven derhalve niets nieuws te zeggen, als wij vaststellen, dat de verhoogde Venositeit de eigenlijke grond der aderspatten is. In elke afzonderlijke aderspat kunnen wij slechts een (als ware het) in kracht verhoogd adervat beschouwen, wanneer onzes inziens, haar aard gegrond, en het waar is, dat dezelve in verwijding en ontsteking van eene kleine ader bestaat. En wanneer zij ook slechts een plaatselijk toeval is, en door verminderden teruggang van eene kleine plaats, of door vermeerderden aanvoer tot dezelve, door de reeds vermelde ziektenoorzaken is ontstaan, zal evenwel het eigen kenmerk dezer plaats klaarblijkelijk de verhoogde Venositeit zijn, en de genoemde omstandigheden verhoogden dezelve juist plaatselijk. Indien zulks nu zoo is, dan blijkt van zelve, dat eene algemeene, en door het geheele stelsel verhoogde Venositeit, zeer ligtelijk en dikwerf deze toevallen kan veroorzaken. Van hier dan ook, dat de aderspatten aan den aars en aan de voeten, zoo veelvuldig vergezeld van vele andere toevallen, en bijzonderlijk bij die gesteldheid, welke wij in het vervolg de aderlijke zullen noemen, plaats hebben; van daar de zamenhang, waarin deze toevallen staan met de jicht, bloedspuwing, hypochondrie, hysterie, met de zoogenoemde onderbuikskoortsen en stoornissen in denzelven. Hieruit laat zich afleiden, dat zij in dien leeftijd, waarin de Venositeit vooral overwegende is, te weten in de mannelijke jaren, en in dat gedeelte van het ligchaam, hetwelk zich, door meer vermogende Venositeit voordoet, namelijk in de onderste helft des ligchaams, zoo buitengewoon veelvuldig plaats hebben in vergelijking met andere tijden en plaatsen. — De zaak uit dit oogpunt beschouwd zijnde, verkrijgen de vermelde ziektenoorzaken voor een gedeelte eene andere be-

teekenis, en dan zien wij b. v. in de zwangerschap niet alleen de werktuigelijke drukking, welker werking ook daardoor zeer onwaarschijnlijk wordt, dat de aderspatten zich bij dezelve reeds zoo dikwijls vertoonen in de eerste maanden, waarin toch de drukking onbeduidend moet zijn; maar wij kunnen ook vermoeden, dat bij dezen toestand, waarin de vormdrift des levens, zich in den moederschoot, en derhalve in de onderste helft des ligchaams vereenigt, en bij welken nog daarenboven de natuurlijke bloedontlasting ophoudt, de geheele stemming in de onderste helft des ligchaams verhoogd, en daardoor de levenswerking te weeg gebragt wordt, welke de aderspatten vormt.

Ja, door deze theorie wordt eerst regt de aard der aderspatten opgehelderd, en wij zijn genoodzaakt, deze wijze van beschouwing aan te voeren, als of zij door eene werktuigelijke uitzetting veroorzaakt wierden, en daarentegen ook hier eene levendige werking aan te nemen, welke wij eigenlijk bij geen werktuigelijk verschijnsel zouden zoeken; en wij houden deze werking voor eene dusdanige, waarin de venositeit zich in dezelve naar den omtrek des ligchaams schijnt uit te breiden. Eindelijk wordt ook hier eene zeer merkwaardige verhouding der aderspatten tot het geheele aderenstelsel opgehelderd, wanneer wij van onze onderstelling uitgaan, dat het ontstaan der aderspatten verligting van andere toevallen, en hare verdwijning, verergering derzelven veroorzaakt. Desniettemin neemt men niet zelden het eene zoo wel als het andere, even zoo waar, als men het van aderlijke en andere bloedingen waarneemt. De eerste dezer twee stellingen is ook door Reil voorgedragen, en de andere wordt in eene aanmerking van den Hofraad Kreysig, in het werk van Hodgson aangehaald. Daar echter noch het eene, noch het andere gevoelen algemeen

aangenomen schijnt te zijn, zal het noodig zijn, in weinige woorden de proefondervindelijke daadzaken, die dit bewijzen, bij te brengen: want ik mag vertrouwen, dat dusdanige waarnemingen niet alleen door mij, maar ook door andere Geneesheeren gedaan zullen zijn. Maar dat het ontstaan der aderspatten van andere ongemakken, die uit verhoogde Venositeit voortspruiten, geschiedt, hiervan zien wij bij hypochondrische en jichtige personen, en bij hen, die met aanbeijen behebt zijn, somtijds sprekende bewijzen. Eene menigte van inwendige ongemakken, welke gewoonlijk tot de gastrische en hypochondrische behooren, of die ook wel men den naam van pogingen tot aanbeijen-vloed bestempeld worden, verdwijnen dikwijls ook zonder bloedingen, wanneer zich aan den aars aanbeijen-gezwellen vormen. Bij jichtige personen vooral zien wij de toevallen der zoogenoemde nog niet gevormde jicht, die op eenig lijden van het geheele aderenstelsel betrekking hebben, even zoo verdwijnen, wanneer aanbeijen-gezwellen zich vormen, zoo als bij de gewone toevallen der jicht aan uitwendige ledematen plaats heeft. Ook wisselen de toevallen van jicht en aanbijen dikwijls met elkander af, en de eerste wordt door de laatsten verligt, en eenigermate afgeleid. Eindelijk zien wij ook niet zelden na heete ziekten, die gerekend worden tot de verplaatsing van jicht, alsmede na andere ziekten, welke van meer vermogende venositeit zijn af te leiden, b. v. na aderlijke ontstekingen, aanbeijen-gezwellen ontstaan. — Zelfs ook de aderspatten der zwangere vrouwen schijnen somtijds gelijksoortige afleidende eigenschappen te bezitten. Dikwijls heb ik ten minste gezien, dat zwangere vrouwen, bij welke aderspatten aan de voeten waren ontstaan, aan dezelve soms veel leden, maar van inwendige ongemakken, zoo als braken, misselijkheden,

opstijgingen, bloedophoopingen in de borst en naar het hoofd, en daardoor ontstane benaauwdheden, kloppingen, enz. tamelijk vrij bleven; terwijl die zwangere vrouwen hevig aan deze toevallen leden, bij welke geene aderspatten aan de voeten waren ontstaan, ofschoon men uit hare geheele gesteldheid op eene verhoogde Venositeit kon besluiten. Deze waarnemingen nu schijnen de zaak zeer waarschijnlijk te maken, dat de aderspatten, welke zich aan den omtrek van het aderenstelsel vormen, afleidend op hetzelve terug werken, vooronderstedd, dat zij met eene aandoening van een geheel vaatgestel ontstonden; want indien zij alleen van plaatselijke oorzaken voortkwamen, dan kan men dit natuurlijk noch vermoeden, noch waarnemen.

Maar indien nu de aderspat uit zulke oorzaken, door aandoening van het een of ander vaatstelsel ontstaat, dan moet natuurlijk het te vroegtijdig verdwijnen, uitsnijden of terugdrijven derzelve, van een even nadeelig gevolg zijn, als de zulke, welke men waarneemt, wanneer andere ziektewerkingen, die zich aan den omtrek van het organismus bevinden, onderdrukt worden. Ook hiervan levert ons de ondervinding stellige bewijzen, daar zij leert, dat zich dan zeer gemakkelijk en dikwerf eene overeenstemmende ziektewerking in tegengestelde rigting, naar het middelpunt van groot gevaar vergezeld, ontwikkelt. Toevallen, die uit ontsteking van groote en inwendige aderen doen besluiten, of ophooping van bloed in de stammen der vaten in het hart, bloedbraken enz. heeft men daardoor zien ontstaan, en het is te vermoeden, dat zich dan ook inwendige aderspatten als plaatsvervangers der uitwendige kunnen vormen. Misschien wordt de Hypochondrie, bij welker begin zoo veelvuldig neigingen tot aanbeijenvloed worden waargenomen, daardoor al dik-

wijls gevormd, dat door eene plaatselijke verkoudheid, of eene doelmatige behandeling, de vorming der aderspatten wierd afgebroken, daar de natuur tot derzelver ontstaan werkzaam was. (1)

VI. *Wonden en Gezwellen der Aderen.*

Zoo dikwerf als aderwonden voorkomen, zoo gemakkelijk genezen dezelve, wanneer de bloedstroom in zijnen loop tegengehouden wordt; dit geschiedt ook volgens Cruveilhier (2), bij zijdewonden daardoor, dat een stremsel (*Coagulum*) de wonde op eene werktuigelijke wijze sluit, en langzamerhand organiseert, of door dezelfde werking, waardoor anderen worden genezen. Te regt wordt hier de zamengroeijende (*adhaesive*) ontsteking, die waarschijnlijk in de meeste, zoo niet in alle gevallen, de hoofdzaak bij deze genezing is, bedoeld. Hij haalt een geval aan van Garengeot, waarin de zieke 9 dagen, na het bekomen van eene steek in den onderbuik, was gestorven. In den onderbuik bevond zich vuil, zwart bloed; de ingewanden waren ontstoken; de wonde der regter nier-

---

(1) De verwijding der adertakken in de ziekelijke verwijding der vaten [Telangiectasis] (eene van Gräfe (1), dikwerf waargenomene en uitmuntend beschrevene ziekte) gaan wij hier met stilzwijgen voorbij, omdat de ziekte niet alleen bestaat in verwijding der aderen, maar ook in die der slagaderen en watervaten. Ten opzigte van haren aard schijnt de verwijding der aderen met diegene overeen te komen, welke wij te voren (bij *b.*) hebben behandeld; ten opzigte van hare zitplaats in het vaatgestel komt zij overeen met de aderspatten.

(1) Angiectasie. Leipz. 1808. p. 23. ff. en andere plaatsen.

(2) Essai sur l'anatomie pathologique. T. I. (Par. 1816) p. 368. seq.

ader was met zwart geronnen bloed overdekt, hetwelk tamelijk vast was en aankleefde; het maakte eene tepelvormige uitpuiling, welke in eene vorming tot vleesch scheen veranderd te zijn, terwijl het de wonde naauwkeurig sloot. Worden de aderen over dwars gekwetst, zoo genezen zij op dezelfde wijze als de slagaderen; alleen de bloedprop is onbeduidender. Cruveilhier heeft dikwijls nog 20—30 dagen na de kwetsing de ader open gevonden, en wel bij diegenen, welke na eene beenafzetting aan ziekelijke ettering waren gestorven. Hij vermoedt, dat de bloedprop door de ettering weggenomen was. Na de zamenhechting der likteekenen verandert het einde der ader in eene vezelig-celachtige streng, en deze is dezelfde toestand, welken wij in het vervolg als eene toegroeijing (*obliteratio*) zullen behandelen.

Gezwellen worden gedeeltelijk uitwendig, gedeeltelijk inwendig waargenomen. Want somtijds worden ook de vliezen der aderen door gezwellen, die zich in die nabijheid bevinden, aangedaan, waar bloedingen uit voortspruiten; in vele gevallen echter, waar de aderen door gezwellen aangetast worden, heeft dit geene plaats; maar er ontstaan in de ader veeleer vergroeijingen, die de bloeding beletten. Dit is ook veelmalen dáár het geval, waar eene ontsteking der aderen, de vrees tot deze uitkomst doet geboren worden; want in zeer vele gevallen worden dan veeleer toegroeijingen, dan wel etterende en zwerende plaatsen te weeg gebragt. Intusschen zijn er geene gevallen bekend, waarin de rokken der aderen aan ettering hadden geleden, welke zich van den binnenkant naar buiten hadden verbreid. Zoo vond Morgagni (1) bij eenen man, die aan

(1) De sedibus et causis morb. ep. LIII. art. 37.

uitwendige kwetsingen plotseling gestorven, en vroeger gezond en sterk geweest was, het uiteinde der bovenste holle ader op de inwendige oppervlakte ligtelijk aangevreten. Portal (1) vond in het lijk eener vrouw het hartezakje met bloed opgevuld, en op dat gedeelte der bovenste holle ader, hetwelk zich in het hartezakje bevindt, en ook nog iets hooger, deszelfs vliezen deels verdikt, deels verdund, en op zijne inwendige oppervlakte als verzworen; digt bij het regter hartoor was een gat, waardoor zich het bloed in het hartezakje had uitgestort. Doubledey (2) vond bij eenen paardrijder, welke door duizeligheid bewusteloos van het paard viel, en 48 uren daarna stierf, de bovenste holle ader gebarsten, hetwelk misschien door een gezwel was veroorzaakt. Lancisi (3) vond bij eenen schoenmaker, die langen tijd aan eene *aneurysma aortae* had geleden, en plotseling gestorven was, als de oorzaak des doods, omtrent 2 pond bloed in de holte van het hartezakje, hetwelk zich, digt bij het regter hartoor, uit eene opening der holle ader had uitgestort. De randen van de opening in het spiervlies waren niet getakt, maar zeer glad, en alleen op de uitwendige huid zag hij eenige vlokken (*tenuata fragmenta*), welke hij aan de scheuring toeschrijft, meenende, dat de spierhuid door een wegvretend vocht (of veel meer door verettering) was beschadigd geworden. Lancisi vermeldt bij deze gelegenheid, dat ook bij Bellinus (4) en anderen, dusdanige waarnemingen gevonden worden, en herinnert zich vooral een met

---

(1) Cours d'anat. med. T. 3. p. 354.

(2) Med. observat. and inquir. Lond. 1776. Vel. V. p. 144. (Voigtel pathol. Anat. 1 Bd. p. 491.)

(3) Lancisii opera varia. Venet. 1739. T. 1. p. 55.

(4) De morb. pector. tit. de intermiss. puls.

het vorige geheel overeenkomende geval, door Andreas Laurentius (1) beschreven. In het anatomisch Museum van onze universiteit, waarvan Dr. Cerutti binnen kort eene beschrijving in het licht zal geven, is een preparaat van eene onderbuiks holle ader, op welker voorste oppervlakte twee ronde gaten van de grootte eener linze gevonden worden; de randen dezer gaten zien er nog opgezwollen uit, alhoewel het praeparaat gedroogd is; de ader zelve is niet het minste verwijd noch verdikt. Alzoo vond men dezelve in het lijk eener 57jarige vrouw, die door afnemende krachten, in het hier aanwezige Jakobs-hospitaal was opgenomen, en met stuiptrekkingen en koude ledematen, welke plotseling ontstaan waren, spoedig was gestorven. In den onderbuik bevond zich eene groote uitgevate massa: aanmerkelijke veranderingen werden er echter in het weefsel der werktuigen niet bespeurd. Dat in deze gevallen de ader door middel van een gezwel doorgevreten is, blijkt duidelijk, en men kan zulks uit de ronde opening der ader, uit de meerdere in dit geval voorkomende openingen, mitsgaders uit derzelver gladde en opgezwollen rand bewijzen. Maar noch over de aanleiding derzelve, noch over de toevallen, die dusdanige adergezwellen veroorzaken, is ons niet het minste bekend. De verschijnselen, die na de opening ontstaan, zijn natuurlijk alleen aan de inwendige bloeding toe te schrijven.

Ook in de door Hunter ontdekte ontsteking der aderen, waarvan wij vroeger reeds melding maakten, bemerkte men aan de gekwetste plaats en in de ziekelijke ader naar boven, dikwijls ettergezwellen. Somtijds scheuren of openen zij zich van zelven, waardoor een open gezwel ontstaat, hetwelk evenwel niet

(1) Lib. 9. qu. 18.

kennelijk van anderen is te onderscheiden. Nergens wordt deze uitkomst van ontsteking menigvuldiger, dan op aderspatachtige plaatsen ontdekt, in welk opzigt wij dezelve reeds boven vermeld hebben; zeer dikwijls merkt men dusdanige gezwellen aan den aars en aan de voeten op, welke aan de Heelmeesters altijd veel moeite hebben veroorzaakt, omdat zij gewoonlijk hartnekkiger dan andere gezwellen zijn. Klaarblijkelijk zijn zij zulks aan den aars, omdat zij een fistelgezwel vormen, hetwelk zich waarschijnlijk naar den loop der enkele in verzwering geraakte takken uitbreidt, en de aarsfistelen worden zeker voor het grootste gedeelte aldus veroorzaakt. Vormt zich integendeel door de verzwering van eene bloedaderspat geen fistel, zoo is het ontstane ettergezwel niet hardnekkiger, dan een ander, en wordt de genezing door geen toeval belet, dan heeft zij ook gewoonlijk zonder verdere toevallen plaats.

Maar dat de adergezwellen aan de voeten de hardnekkigsten zijn, en aan de geneesmiddelen zeer langen tijd weêrstand bieden, leert de dagelijksche ondervinding; zelfs gezwellen, die uit andere oorzaken ontspruiten, en toevallig met aderspattige plaatsen in aanraking komen, verkrijgen, volgens Eberhard Home (1), deze eigenschap. Dezelfde schrijver houdt deze gezwellen voor onprikkelbaar en gevoelloos. Het meeste ontstaan zij aan de inwendige zijde van het been, juist tegen over den enkel, breiden zich zelden in de diepte uit, maar blijven op de oppervlakte der huid, gewoonlijk zijn zij eivormig, overeenkomende met de langste zijde van de lengte des beens; hunne randen

(1) Prakt. Beobachtungen über die Behandlung der Fuszgeschwüre. Naar het Engelsch van Froriep; met eene voorrede van Loder. Leipz. 1799. p. 129. ff.

zijn meestal noch dik, noch onregelmatig, onmerkbaar, echter verliest de huid het gezwel; hun bodem is onzuiver en gewoonlijk van eene donkerroode kleur, en bloedt ligtelijk; hunne oppervlakte veroorzaakt ligte, maar met inwendig diepe, pijnen en onaangename gewaarwording verzegeld, welke zich volgens den loop der aderen naar boven uitstrekken, en door eene staande of hangende rigting van het aangeduide deel heviger worden. Volgens den loop der aderen neemt het gezwel naar boven in omvang toe, en worden er nieuwe gevormd, dan geschiedt zulks boven de eersten. Deze gezwellen wederstaan de genezing, en scheuren na hunne toegroeijing weder dikwerf open.

Maar waarin bestaat de oorzaak der hardnekkigheid dier gezwellen? Buiten twijfel in de aderspattige of verwijde ader. Minder zeker is het echter, hoedanig de verwijde en aderspattige aderen dit gevolg hebben. Volgens het gevoelen van Home (1) wordt de bloedomloop, in de uiteinden der slagaderen, door den belemmerden teruggang van het bloed vertraagd, en aan hare werkingen, waardoor de vorming der zoogenaamde vleeschheuveltjes (*granulation*) ontstaat, tegenstand geboden; en zijn bovendien, behalve de vliezen, ook de klapvliezen der aderen verdikt, en daardoor zoo weinig lenig, dat zij niet de geheele ruimte van het vat insluiten. Van daar, dat bij eene opgerigte gestalte, de geheele hoogte van het bloedvat op het, in de kleine aderen aanwezige bloed drukt, dusdanig, dat deze meer uitgezet worden, en het gelid in eenen zwakken toestand moet blijven.

Het lijdt geenen twijfel, dat het bloed in de verwijde aderen langzamer vloeit, en zich te veel ophoopt, somtijds zelfs blijft staan; zoo is het ook te vermoeden, dat

---

(1) l. c. p. 140.

zelfs het aderlijke bloed minder geschikt is, om de vorming der zoogenaamde vleeschheuveltjes te onderhouden, en deze, als ook de ettering, mitsgaders iedere andere afscheiding, en daardoor de genezing dier gezwellen verhindert. Maar men moet ook in den ziekelijken toestand van de rokken der aderen, op aderspattige plaatsen, eene andere beweegoorzaak zoeken. Daar deze zich, volgens het bovenstaande in eenen ontstoken, of aan verharding grenzenden toestand bevinden, zullen zij de genezing in hunne nabijheid moeten beperken, zoo als ieder andere voortdurende ontsteking plagt te doen, vooral zoo zij met verharding verzegeld gaat, of zich op verharde plaatsen bevindt.

VII. *Toesluiting en Verstopping der Aderen.*

Deze vaten worden, zoo wel door veranderingen der vliezen, als ook door aanwezige stoffen in de aderen somtijds geheel, somtijds voor een gedeelte ondoorvloeibaar. Den eersten toestand noemen wij toesluiting, den tweeden verstopping, over welke beiden wij in deze afdeeling zullen handelen.

Bij de toesluiting dan, zijn de wanden der aderen gewoonlijk op eenige plaats onderling vast aan een gegroeid, en de nabij gelegene deelen vernaauwd, de rokken verdikt, vast en bandachtig; in de holte, wanneer die nog aanwezig is, zijn dikwerf verdikte bloedkogeltjes of polypeuze massa's, die zich soms als een bijgevormd vlies verre uitstrekken, hol, en aan den inwendigen wand gehecht zijn.

Nemen wij nu deze omstandigheden te zamen, dan is, naar alle waarschijnlijkheid, deze toestand uit eene voorafgegane ontsteking der ader ontsproten, overeenkomende met de verharding en vergroeijing, of het midden tusschen beiden houdende. De ontsteking zel-

ve is of acut, en de oorspronkelijke ziekte als in de vroeger vermelde gevallen; of zij ontstaat van ongemakken der in de nabijheid gelegene deelen, en is dan gewoonlijk van eenen chronischen aard, vergezeld van zulke onbeduidende toevallen, dat zij als ontsteking meestal onopgemerkt blijft. Dusdanig nu is zij, wanneer de toesluiting door drukking van nabijgelegene aangroeisels, of door onderbinding der aderen wordt te weeg gebragt: de ontsteking schijnt zich dan niet verder uit te strekken, dan tot die plaats, van waar de eerste tak, die doorvloeibaar blijft, afgaat; tot daartoe wordt het vat gesloten, en in eene bandachtige streng veranderd. De verhouding van de aderontsteking tot de sluiting is dus tweeledig, en hieruit wordt de verschillende loop derzelve, welken men waarneemt, verklaard. Soms namelijk maakt de ontsteking de hoofdziekte uit, en de loop is dan zoo, als vroeger vermeld werd; terwijl de sluiting in zeker opzigt, als eene toevallige uitkomst derzelve is aan te merken. In andere gevallen is de sluiting der ader de hoofdzaak, en de natuur bedient zich van de ontsteking, als het middel, om de sluiting te bewerkstelligen; de toevallen der ontsteking zijn alsdan onbeduidend, en haar loop is van eenen chronischen aard. Altijd echter blijft zij de eerste aanleiding tot de vergroeijing, ook dan, wanneer deze toestand daardoor wordt veroorzaakt, dat de aderen in ziekelijke vergroeijingen veranderd worden. Wij hebben reeds vroeger het eigenaardige der aderlijke ontsteking als zoodanig vermeld, dat zij zeer overhelde tot vergroeijing, bijgevormde werktuigen en verharding; maar tot de ontsteking behoort zeker nog een andere toestand, om eene toesluiting (*obliteratio*) te veroorzaken, en deze is de afgebroken of gestremde bloedsloop; want indien het bloed in een ontstoken deel der ader, met den gewonen aan-

drang toestroomt, dan moet zeker eene verwijding eerder, dan eene sluiting te verwachten zijn. De laatste ontstaat dan, wanneer de bloedsloop in eenig gedeelte van het vat, door onderbinding of drukking wordt gestremd, zelfs als die van ligte toevallen van ontsteking vergezeld is; het bloed zal dan in het ongebaand gewordene deel het eerst opgehouden, vervolgens zamengeronnen, de vloeibare deelen in het vervolg hieruit opgeslorpt, en het overige meer vaste gedeelte met de bandachtige vermengd worden. Maar indien de ontsteking de oorspronkelijke ziekte en dus heviger is, dan blijkt reeds van zelve, dat er geen bloed in het ontstokene gedeelte wordt uitgestort. Dat eindelijk, daar, waar eene vergroeijing moet ontstaan, zich de ontsteking in de inwendige huid moet bevinden, spreekt van zelve.

Zoo nuttig het dan ook somtijds is, dat vaten, die gekwetst waren, vergroeijen, omdat daardoor het verlies van bloed wordt voorgekomen, zoo zeer moet het ons toch verwonderen, meerdere voorbeelden aangehaald te zien, waarin de grootste stammen, en zelfs de holle ader niet alleen vernaauwd, maar zelfs dusdanig vergroeid waren, dat er geen droppel bloed door kon en het leven, ofschoon moeijelijk, evenwel voortduurde. Baillie (1) vond de holle *ader* in het ligchaam eener vrouw, van het begin der nieraderen tot den regter boezem van het hart, in eene bandachtige massa veranderd, die zelfs geene ingeblazene lucht doorliet. Albinus (2) vond de holle ader in de streek der

(1) Transact. of a soc. for improv. of med. Knowledge Vol. I. p. 127. tab. 5. — Baillie Anatomie des Krankhaften Baues etc. Naar het Engelsch van Soemmering. Berlijn 1794. p. 57.

(2) Acad. annotat. lib. VII. cap. IX.

darmbeensaderen te zamen vast, en met de ruggewervelen vergroeid, en vermeldt uitdrukkelijk, dat hij, noch in de onderste ledematen, noch in de werktuigen van het bekken daarvan gevolgen heeft gezien. Knape (1) verhaalt in zijn medicinisch-chirurgisch genootschap een geval, waarin de onderste holle ader, door ontsteking en verdikking der rokken, geheel was gesloten, en die persoon daarbij nog meerdere jaren en zonder merkelijke ziekte had geleefd. Wilson (2) zag de *Ven. cav. inf.* beneden den ingang der leveraderen, benevens de nieraderen, de gemeenschappelijke uit- en inwendige darmbeensader en derzelver grootere takken, met lympha en vaste bloedbolletjes gevuld. Cline (3) vond de onderste holle ader, boven de tweetakkige verdeeling, door de drukking van een spekachtig (*steatomateus*) gezwel vergroeid. Haller (4) vermeldt eene vergroeijing van dezelve tusschen de nier- en darmbeensaderen. Hetzelfde nam ook Rhodius (5) waar, aan het begin van de neêrdalende holle ader, bij een waterzuchtig mensch. Ook Winkler (6) vond dezelfde ader vergroeid, en de zaadader zoo dik als gewoonlijk de holle ader is. Bartholinus (7) herinnert een geval, waarin de onderste holle ader digt bij het hart was

---

(1) Hufeland en Himly Journal der prakt. Heilkunde 36 Bd. 1813. 1 Stuk. Jan. p. 122.

(2) Transactions etc. Vol. III. p. 65.

(3) Skarpa über Pulsadergeschwülste, p. 15.

(4) Haller opuscula pathologica obs. 20. en pr. de aortae venaeque cavae gravioribus quibusd. morb. observat p. 6. §. VIII.

(5) Mantiss. anat. N°. XXI. p. 15.

(6) De vasorum lithiasi 1. §. VII. Not. a.

(7) Observ. anat. cent. 11. hist. 35.

verstopt, zonder iets verder over dezen toestand te vermelden.

Hodgson (1) merkte twee gevallen op, waarin de gemeenschappelijke darmbeensader was vergroeid; in het eene waren het de *art. iliaca*, en de in- en uitwendige *vena iliaca* van beide kanten; in het andere vond hij de gemeenschappelijke in- en uitwendige darmbeensader van de linkerzijde in denzelfden toestand. Morgagni (2) vond de *vena iliaca* vergroeid, de *vena femoralis* vernaauwd en met stremsel gevuld. Ook vond hij (3) eens de *iliaca* dusdanig zamengetrokken, dat zij zich moeijelijk kon verwijden. Hodgson (4) herinnert zich twee gevallen, waarin de *vena femoralis* was vergroeid.

Hunter (5) verhaalt, dat in een geval de bovenste holle ader, en de stam van de strot- en sleutelbeensader door een *aneurysma aortae* dusdanig waren zamengedrukt; dat derzelver natuurlijk aanzien en omvang voor het grootste gedeelte verdwenen waren. Hodgson (6) vermeldt in zijn 50ste geval, dat de inwendige strotader van de linker zijde volkomen twee duimen was vergroeid, en het vaatweefsel had verloren, waarbij hij twee gelijksoortige gevallen uit het Edinburghs *med. and chirurg. Journ.* (7) verhaalt. Haller (8) vond de linker *ven. Iugularis int.* van de oorklier benedenwaarts

(1) l. c. p. 542.
(2) De sed. et caus. morb. ep. 56. art. 10.
(3) ibid. ep. XL. art. 23.
(4) l. c. p. 543.
(5) Med. obs. and. inquir. V. 1. pag. 333.
(6) l. c. p. 544.
(7) Vol. 7. pag. 407. et Vol. 5. p. 337.
(8) Progr. de aortue venaeque cavae gravioribus quibusd. morb. observationes. Gött. 1749. pag. 6. en opusc. pathol. obs. 19.

met een wit stremsel gevuld, en deze zelfstandigheid beneden met de rokken van het vat vergroeid. Simmons (1) onderbond bij eene chirurgische kunstbewerking hetzelfde vat zonder nadeelig gevolg. Kreysig (2) spreekt van een nog levend mensch, bij wien hij de sluiting van eenen grooten aderstam vermoedt. Bij de blaauwe ziekte (*morbus coeruleus*) eindelijk heeft men de *art. pulmonalis* dikwerf aanmerkelijk vernaauwd gevonden.

Maar hoedanig redt zich de natuur in dusdanige gevallen? Zij vergoedt het ondoorvloeibaar geworden kanaal, door een ander, daar zij dan eene ader, die reeds aanwezig was, meer volkomen maakt, verwijdt, en alzoo den grond van haar bestaan verhoogt, en zoo er geene bestaat, dan uit haarvaten eene *vena* vormt. Of, om mij van het gezegde der schrijvers te bedienen: de bloedomloop in de zijtakken (*circulatio collateralis*) wordt door eene wonderlijke levenswerking ontwikkeld, die men ook op eene werktuigelijke wijze heeft willen ophelderen. Wanneer echter bij de ziekelijke verwijdingen reeds dusdanige beschouwing niet voldoet, dan zal zij zulks nog minder doen ter plaatse waar men ziet, hoedanig zich het bloed eenen nieuwen weg baant, om naar het middelpunt van zijn eigen stelsel te koomen. Men mogt eerder gelooven, dat de wet, van den tegen elkander opwegenden tegenstand (*antagonismus*), tusschen zamentrekking en verwijding namelijk, eenen grooten invloed op deze vorming heeft, en dat zich integendeel tegen eene vernaauwing eene verwijding daarstelt.

Daar nu over het geheel de aderen takrijker zijn,

---

(1) Med. facts. and observ. vol. 8. p. 23.

(2) Hodgson l. c. p. 547. Nota.

dan de slagaderen, kan de bloedsomloop in de zijtakken zich ook gemakkelijker ontwikkelen; zelfs heeft men voor de *vena cava* eene ader, die hare zitplaats vervangt, zonder dat zij eerst behoeft gevormd te worden. Deze is de *vena azygos* (of ongepaarde ader), die ook door vele Ontleedkundigen, gedurende de sluiting der *vena cava*, dusdanig verwijd is gevonden, dat zij derzelver plaats kon vervangen. Als zoodanig vond Baillie (1) dezelve, benevens de lendenaderen, en een' nieuwen tak op de linkerzijde van de ruggegraat, die beide naar het hart gingen, terwijl de verwijde aderen vele knobbels hadden. In het vermelde geval van Wilson (2) waren de vereenigde takken der aderen aan de zijden, en het achterste gedeelte van het bekken, mitsgaders de *saphena magna* en de door de insnijdingen van het zitbeen ingaande takken, zeer verwijd. Men vond groote vereeniginstakken tusschen de uitwendige *ven. pudendae*, en de onderste *ven. mesenterica*, welke driemaal de wijdte van haren natuurlijken omvang had verkregen. De verwijde takken der lendenaderen vormden onderling vereenigingen, waardoor eene menigte bloed tot de *vena azygos* vloeide, die drie maal wijder dan gewoonlijk, en zonder knobbels was. Groote takken van de middelrifs- en nieraderen vereenigden zich met de lendenaderen en de *azygos*. Uit de darmscheilader vloeide het bloed in de poortader, en uit de lever in het kleine doorvloeibaar gebleven deel der holle ader. Het tot de *vena azygos* naderende bloed vloeide door deze in de bovenste holle ader. In het geval van Cline (3) waren de bovenbuiksaderen eenen vin-

(1) l. c.
(2) l. c.
(3) l. c.

ger dik, en de oppervlakkige buiksaderen, die der lendenen en der holte van den onderbuik, zeer verwijd; zoo was het insgelijks met de inwendige mamader, die zich met de *vena epigastria* vereenigde, en in de bovenste holle ader uitliep. Ook Hodgson (1) vond de *vena azygos* zoo dik, als een' pink; deze ader nam, in de linker streek der lendenen, twee groote takken, die zich met de lendenaderen, en met de, uit het bekken komende takken vereenigden, op.

Deze zijn de gevallen van den omloop in de zijtakken der aderen, tot hiertoe werkelijk waargenomen, en die des te eerder een analogisch besluit op vergroeijingen van ondergeschikte aderen veroorloven, naar mate zich hier bij voortduring meerdere takken vergezellen, en zich onderling vereenigen.

Wanneer tot hiertoe door ons ongemakken, van kleine takken, worden verhaald, dan zal men zeker daarvan geene groote stoornissen kunnen verwachten; het blijft evenwel zeer merkwaardig, dat hiervan niets, in gevallen aangaande de holle ader vermeld wordt. Zelfs Hodgson zegt duidelijk, dat in de beide, door hem waargenomene gevallen, niets aangaande de sluiting der *vena iliaca* werd waargenomen, hetwelk eene stremming in den aderlijken bloedsomloop deed vermoeden. Wordt niet door deze omstandigheid het gevoelen, hetwelk wij in deze geheele verhandeling trachten aan te kleven, bevestigd, dat het bij het lijden van het aderenstelsel op iets anders, dan op werktuigelijke omstandigheden aankomt? dat namelijk het leven der ader, waar zij zich ziekelijk voor-

---

(1) l. c.

doet, veranderd is (1)? En kunnen wij ook niet uit deze opmerkingen een bewijs ontleenen, voor de wijze van beschouwing, die wij van de aderverwijding hebben, en ook vroeger aanhaalden? Morgagni zag in het vroeger vermelde geval wel een zucht- of watergezwel (*oedema*) van de dije, en Hodgson verhaalt hetzelfde verschijnsel in een hem medegedeeld geval; maar deze laatste twijfelt, of de waterzucht door sluiting der darm- en dijbeensader is voortgekomen, en Morgagni zelfs vermeldt, dat het hoofd van het dijebeen verwoest, en er dus nog eene andere ziekte aanwezig was. Wanneer nu ook misschien door de sluiting der aderen, en zelfs van de stammen, geene aanmerkelijke verandering der verrigtingen veroorzaakt wordt, nadat de omloop in de zijtakken is bevestigd, mag men evenwel op dat tijdperk, waarin zich de sluiting en de omloop in de zijtakken vormen, zulks niet bepalen; deze verandering zal integendeel wel altijd met ziekelijke veranderingen der verrigtingen moeten vereenigd zijn; slechts eene enkele uitzondering

---

(1) Of, wat nog meer is, zien wij niet in iederen ziekelijken toestand der werktuigen, welke organische ziekte het ook zij, dan alleen ziekteverschijnselen geboren worden, wanneer zich het ongemak vormt, of wanneer eenige verandering in hetzelve plaats heeft? De werkzaamheid is over het algemeen datgene, waarmede elke ziekte zich dusdanig voordoet. Verhardingen veroorzaken geene toevallen na hare vorming, en zoo lang zij geene verandering ondergaan. Elke werktuigelijke ziekte veroorzaakt alleen onder deze twee voorwaarden ziekte-toevallen. Van daar de zoo onverklaarbare verschijning, dat ook de toevallen der werktuigelijke ongemakken zoo dikwerf geheel ophouden, en op zekere tijden terugkeeren, zelfs wanneer zij in zeer bijzondere organen: in het *hart* en de *hersenen*, hunnen zetel hebben.

is te vermoeden, dat namelijk beide gesteldheden geheel overeenstemmen, of dat de in de zijtakken plaats hebbende omloop zich eerder gevormd, of ten minste zich voorbereid heeft, wanneer het eene sluiting van den wezenlijken stam wordt. Gesteld, dat dit somwijlen plaats hebbe, zoo zoude het evenwel moeijelijk zijn, hier ter plaatse voldoende voorbeelden bij te brengen. Wij hebben hiervoor ten minste geene aan te halen, noch bij schrijvers dusdanige vermeld gevonden. Waar dit echter niet plaats heeft, maar veeleer de sluiting van eenen hoofdstam spoediger ontstaat, dan de omloop voor de zijtakken, daar kan het niet zonder ziekelijke verschijnselen verdwijnen, en men moet zelfs op het vermoeden komen, dat deze dan in aderlijke bloedophoopingen en stremmingen bestaan, verschillende naar gelang der plaats, waar zij zich bevinden. Maar ook de staving van dit vermoeden bevestigt de tot heden toe bekende waarnemingen; zoo veel te meer, hoe minder men, tot dus verre, teekenen van de plaatselijke ontsteking der aderen, vooral van de chronische ontsteking der inwendige huid, met eenige zekerheid kent. Kreysig is onder allen, de eenigste, die nog iets daartoe bijbrengt, hetgeen echter nog eenige bewijzen vordert; te weten, eene waarneming van eenen man van 46 jaren, die vroeger veel behebt was met *neteluitslag*, en denzelven, na eene hevige verkoudheid, niet weer kreeg. Doch een jaar later bemerkte hij, bij elke beweging der armen, eene benaauwde ademhaling, waardoor zijn aangezigt donkerrood wierd. Daar, voor het overige, geene andere toevallen aanwezig waren, die aan eenig hartongemak of *aneurysma* der borst deden denken, en terwijl de zieke aan den hals een krop en gezwollen klieren had, oordeelde de doorzigtige en uitmuntend waarnemende arts, dat dusdanige

kliergezwellen, door drukking derzelve op de *vena jugularis*, deze toevallen veroorzaakten; en hij herstelde den zieke door eene, op dit gevoelen gegronde behandeling, dusdanig, dat deze zijne bediening weder konde waarnemen. Dit gebeurde in 1811. Maar de toevallen vernieuwden in 1814 en 1815, en werden in den zomer van 1816 veel erger, alleen met dit onderscheid, dat hij bij de beweging der armen niet zoo hoog rood in het aangezigt wierd, en de benaauwdheid des adems van het middelrif opwaarts klom; de lever was grooter, doch weinig pijnlijk geworden. Eene aan de vorige gelijkvormige, maar meer gematigde geneeswijze, bragt den zieke zoo ver, dat hij zich den volgenden winter dragelijk bevond. In den herfst en winter herhaalde zich dikwerf plotseling eene zwelling aan de beenen, maar deze verdwenen even zoo spoedig. De zieke was nu en dan zeer droefgeestig en dacht te sterven; de pols was regelmatig, maar de aderen op de oppervlakte van het ligchaam, en vooral aan den buik, waren buitengewoon verwijd. Ongetwijfeld bevestigen deze ziekteverschijnselen het vermoeden van den hofraad Kreysig, dat een groote aderstam bij dezen zieke ondoorvloeibaar geworden was, en dat de natuur zich op eene andere, maar gevuld, die de onvolkomene wijze, redde.

Ten slotte is ook nog merkwaardig de invloed, dien Hodgson (1) van het koudvuur, in de nabijheid der aderen op de aderen zelven waarnam; de holten derzelve namelijk, worden dan met groote bloedproppen gevuld, die de bloeding beletten.

Verbeeningen merkt men ook wel in de aderen op,

---

(1) l. c. p. 534.

maar zeldzamer dan in de slagaderen. Bonet (1) vond de aderen van het hart even zoo verbeend, als de slagaderen. Furst (2) vond bij eenen zieke, die eenen geruimen tijd aan aamborstigheid (misschien aanvallen van borstbeklemming, *angina pectoris*), en aan onvermogen om het water te houden, leed, en eensklaps na eenen goeden maaltijd was gestorven, behalve andere hiertoe niet behoorende gebreken, het hart verwijd en de kroonaderen, kraakbeenig en verbeend, op twee plaatsen zoo naauw, dat naauwelijks de punt eener naalde er door konde, en hij meldt in eene aanmerking, dat Blankart (3) dezelfde ader, op de plaats, alwaar dezelve het hart zal ingaan, door eene beenachtige zelfstandigheid, dusdanig gesloten gevonden heeft, dat er naauwelijks de punt van eene naald door konde. Baillie (4) brengt eene aanmerkelijke verbeening in de vliezen van de onderste holle ader, digt bij hare tweetakkige verdeeling in de beide heupaderen, bij. Macartny (5) vond bij eenen man, aan leverziekte gestorven, verscheidene kalkaardige neerzetsels in de *saphaena*, waarvan er één bijna een duim lang was, en aan de inwendige oppervlakte van het

---

(1) Volgens Cruveilhier, welke echter dit aangehaalde niet aanvoert; in de anat. pract. heb ik er niets van kunnen vinden.

(2) Ephem. natur. curios. Dec. II. ann. X. obs. 175.

(3) Anatom. pract. ration. p. 14. (Uit den zamenhang dezer plaats volgt echter, dat noch de kroonader (volgens het gevoelen van Fürst) noch de holle ader, (zoo als Voigtel in de pathol. Ann. 1 Bd. p. 489 zegt) maar de vena pulmonalis bedoeld is.

(4) Transact. of a soc. for. improv. of med. Knowledge. Vol. 1 pag. 134.

(5) Hodgson l. c. P. 536.

vat gehecht was. In het museum van Walter (1) bevindt zich eene dijebeensader, die in een vast been is veranderd: Zij is 9 lijnen dik, omgeven met een groot spekgezwel, in welks zelfstandigheid zij als ingesloten is; hare holte is dusdanig verdwenen, dat men er met de dunste *sonde* niet kan inkomen. Joh. Gottl. Walter (2) vond deze ontaarding bij eene vrouw van 43 jaren, en liet dezelve (3) afteekenen. Murray (4) vond in de *vene poplitea* eener vrouw van 62 jaren, die, een spekgezwel gehad had, eene menigte beentjes, welke zich tot den stam der *vena cruralis* uitstrekten. Cruveilhier (5) vond bij eenen grijsaard, die, ten gevolge van eene ontaarding der kleine slagaderen tot eene *phosphatieke* zamengroeijing, aan het koude vuur gestorven was, de aderen, welke de *art. poplitea* vergezellen, met verbeeningen als bezaaid.

Noch aangaande de oorzaken van deze verbeeningen, noch omtrent derzelver gevolgen, kan men iets met zekerheid zeggen; de laatste schijnen des te minder aanmerkelijk, naar mate de toevallen, die door volkomene sluiting ontstaan, eigenlijk meer onbeduidend zijn, en de natuur zal zich nog eerder en gemakkelijker kunnen redden, dan zulks bij eerstgemelde mogelijk is. Aangaande de oorzaken der verbeening schijnt de eenigste opmerking, welke wij uit de waargenomene gevallen kunnen afleiden, deze, dat zij

(1) Anat. museum, verzameld door J. G. Walter, beschreven door F. A. Walter, 1 Deel Berl. 1796. p. 172.

(2) Jo. Gotl. Walter. observat. anat. c. fig., Berol. 1774, p. 45.

(3) l. c. Tab. IX.

(4) Acta medicor. Suecicor. T. 1. p. 344.

(5) Essai sur l'anatomie pathologique T. 11 a Par. 1816. p. 70.

somtijds uit eene algemeene geaardheid van het organismus tot verbeening, of van spekgezwellen (*steatomata*), die zich in de nabijheid der aderen bevinden, voortspruiten.

Eindelijk heeft men ook somwijlen in de holte der aderen stoffen gevonden, die daartoe niet behooren, en nu eens meer, dan weder minder, de holten derzelve verstoppen. Hiertoe behoort vooreerst de etter, of het naar etter gelijkende vocht, waarvan wij, als gevolg van de ontsteking, te voren reeds melding maakten. In de meeste gevallen kunnen de polypen en bijgevormde vliezen gehouden worden, als voortbrengselen der ontsteking, die zoo wel in verwijde als vergroeide plaatsen ontstaan, waarvan wij ook reeds in genoemde drie ziekten hebben gesproken. Maar, of de massa's, die door Hodgson (1) de merg- en brijachtige, en door Bontius (2) de vet- en mergachtige zelfstandigheid genoemd worden, tot de polypen behooren, of gelijksoortige voortbrengselen zijn, is mij nog niet duidelijk gebleken. Hodgson namelijk vond in de verwijde miltader van eenen man, die gestorven was aan *scirrhos* van den poortier der maag, welke met een groot merg- en brijachtig gezwel was omgeven, eenen aan de inwendige huid vast zittenden knobbel, ter grootte eener hazelnoot; hij was van dezelfde gedaante en hetzelfde weefsel als het gezwel aan den maagmond, niettegenstaande hij van deze streek verwijderd, en het omliggende celleweefsel gezond was. Bontius echter vond de onderste holle ader van eenen man, die drie jaren ziek was geweest, en bij wien men boven den navel, eene zoo merkbare klopping

(1) A. a. O. p. 537.

(2) De medicina Indorum, L. B. 1718. lib. IV. obs VIII. p. 101.

voelde, als die van een levend kind bij eene zwangere vrouw, — met eene vetachtige naar het ruggemerg gelijkende massa opgevuld, maar ook tevens de äorta en het hart verwijd en slap.

Eindelijk zoude men kunnen vermoeden, dat ook de wormen, waarvan oude Geneesheeren melding maken, ten minste in vele gevallen, niets anders dan polypeuse massa's geweest zijn. Dezulke, welke Spicgelius (1) onder de gedaante van spoelwormen (*Ascarides lumbricoides*) in de poortader meent gevonden te hebben, zijn waarschijnlijk dezelfde, welke Voigtel (2) ook heeft gevonden. Hier moet men echter Treutler (3) uitzonderen, die in de voorste dijebeensader eenen worm heeft gevonden, welke hij met den naam van *hexanthyridium venarum* bestempelde. Wij mogen niet verzwijgen, dat ook nog andere schrijvers (4) melding maken van wormen, die zij in het bloed vermeenen gevonden te hebben.

Maar zoo weinig wij over het algemeen, aangaande het ontstaan der wormen in andere bewerktuigingen weten, even zoo bekend zijn wij omtrent dusdanigen, welke in de vaten gevonden worden. De lucht, die door Morgagni en anderen in de aderen gevonden werd, wordt gewoonlijk voor een voortbrengsel van rotting gehouden, en indien zij reeds gedurende het leven aanwe-

---

(1) De lumbrico lato Lin. Patav. 1818. cap. V.

(2) Handbuch der pathol. Anatomie, 1 deel. p. 493.

(3) Obs. pathol. anat. Auctuar. anthelminthologiam c. h. continentes, Lips. 1793. Tab. IV. fig. 1—3.

(4) B. v. Borelli obs. med. phys. Cent. III. obs. IV.
Miscell. Nat curios. Dec. 1 ann. I obs. 50 Append. pag. 23.
Schenk observ. med. rar. lib. III. de venis et sang. obs. V. — Frank. Samml. p. VIII. S. 322.

zig was, is zij zonder twijfel het gevolg van eene groote overhelling van het bloed tot rotachtige oplossing.

Wat er van de haren zij, welke Schenk in het bloed vermeent gevonden te hebben, laten wij, voor hetgeen hij er van zegt. Het getuigenis van Cardanus, hetwelk Schenk aanhaalt, is van weinig beteekenis.

Van meer belang schijnen ons de tot eene steenachtige massa zamengegroeide zelfstandigheden, waarvan vele waarnemers melding maken.

Langstoff (1) zag in de aderen der baarmoeder, en in verwijde aderen aan den voorstander, *prostata*, drie zachte steenen ter grootte eener erwt. Joh. Gottl. Walter (2) vond bij eenen man, van 40 jaren, wiens pisblaas 4 steenen bevatte, in de aderen der blaas, die met de *plexus prostat.* en de *venae sacrales* in verbinding staan, 5 harde steenen, grooter dan eene erwt, zonder iets ziekelijks in de vliezen dezer aderen te ontdekken, en (3) bij eene vrouw, van 30 jaren, die aan eene beroerte overleden was, in de aderen van de baarmoeder, van de scheede, in de inwendige zaadaderen, in die, welke zich uitstrekken tot de uitwendige teeldeelen, en in die van den regten darm, ronde, harde, in de aderen beweegbare, aardachtige geronnene massa's, waarvan eenige, die zich in de hier aanwezige groote vaten bevonden, zoo groot waren, als eene erwt; en in het museum van Walter (4) zijn drie ronde witte steenen, uit de aderen der scheede eener vrouw van 50 jaren afkomstig, die te zamen 10 gr. wegen.

---

(1) Hodgson l. c. p. 536.
(2) Ej. obs. anat. p. XLIV.
(3) Ibid. p. XLV.
(4) Jo. Gottl. Walter, Museum anat., Berol. 1805. p. 422.

Lobstein (1) heeft in de speenaderen, en in die der blaas, scheede en inwendige zaadaderen dikwerf steenen gevonden. Cruveilhier (2) vond eenen steen in de ader der blaas van eenen grijsaard, die aan eene pis-opstopping, door opzwelling van de *prostata*, was gestorven. Bij naauwkeurige onderzoekingen bleek, dat de steen, door middel van een' regten en vliesachtigen steel, aan den wand der ader vasthing, en met eene dunne huid was bedekt, die in de inwendige huid der ader uitliep. Bij het breken van denzelven, zag men, dat hij uit eene aardachtige en onbewerktuigde kern bestond, en met beenachtige, vaste, breekbare wanden was overtrokken. In eene andere blaasader was eene ronde vergroeijing, die den schrijver toescheen vezelachtig te zijn, en hij vraagt, of dit het eerste begin van eenen zich vormenden steen is. Ook de Hofraad Rosenmuller verhaalde mij in dezelfde aderen somtijds aardachtige en beenachtige te zamen gegroeide massa's gevonden te hebben, welke in het hier aanwezig anatomisch kabinet bewaard worden. De aderen, waarin hij dezelve vond, waren altijd verwijd. Dupuytren (3) heeft eene menigte steenen gevonden in de *vena tibialis antica et postica*, en Tilorier (4) toonde aan het ontleedkundig Genootschap eene huidader van eenen voet, die met ronde, witte, harde, beweegbare massa's ter lengte van eene lijn, was gevuld. Schenk (5) verhaalt, dat bij eenen man, die elf jaren aan pijnen in de regter heup leed, door eene enkele aderlating aan den zieken voet, eene zoo groote

(1) Cruveilheir Essay sur l'anat. pathol. T. II. p. 70.
(2) Ibid. p. 71.
(3) Ibid.
(4) Ibid.
(5) l. c. obs. VIII.

hoeveelheid steentjes te gelijk afgetapt wierden, dat men er eene notenschaal mede vulde, waardoor alle pijnen eensklaps verdwenen. Dezelfde schrijver (1) meldt ook, dat er in de poortader van een' Jesuit, steenen gevonden werden.

Hodgson houdt het voor waarschijnlijk, dat de steenen der aderen zich gevormd hebben in de omliggende deelen, en door eene voortgaande opslorping (*Absorptio progressiva* Hunteri) eerst in de aderen zijn opgenomen. Hiervan kent men noch den grond, noch de mogelijkheid; en indien het waar is, dat er in elk vocht, steenen kunnen ontstaan, dan kan men ook beweren, dat zij in het bloed zelven zijn te weeg gebragt. Men zoude intusschen uit de navorsching van Cruveilheir kunnen besluiten, dat de vliezen der aderen tot het ontstaan der steenen veel bijdragen. Misschien moet men zich dit even zoo als de verbeening voorstellen. Want het is veel waarschijnlijker, dat zich de inwendige huid der aderen om den steen uitzet, dan dat er zich eenig vlies om den steen gevormd heeft, en aan de inwendige huid is aangegroeid.

Eindelijk moet ik nog opmerken, dat verre de meeste steenen in de aderen, welke gedeeltelijk tot de werktuigen der pisafscheiding behooren, en gedeeltelijk zich in hunne nabijheid bevinden, zijn gevonden; zelfs in een door Walter vermeld geval, tevens met blaassteenen, en in een ander geval bij opstopping der pis. Mag men hieruit niet besluiten, dat de pis eenen aanmerkelijken invloed heeft op derzelver ontstaan? Is het misschien niet te vermoeden, dat aard- en zoutachtige stoffen door de aderen uit de pis worden opgeslorpt, die de vorming der steenen bevorderen? Kan men de-

(1) l. c. obs. VII.

ze waarneming ook niet voor een bewijs houden, dat de aderen opslorpen, hetgeen tot heden nog door velen voor twijfelachtig wordt gehouden? Of moet men het daarvoor houden, dat in de nabijheid der piswegen over het algemeen eene groote neiging tot aardachtige vormingen bestaat? Of eindelijk, oefenen de piswegen op de, tot dezelve behoorende aderen eenen eigenaardigen invloed uit?

VIII. *Verscheidenheden in den loop der aderen.*

Eindelijk kan ik van deze beschouwing over de plaatselijke ziekten der aderen niet afstappen, zonder nog het een en ander te zeggen, aangaande de veranderingen in haren loop, die men, als voortbrengsel van hare eerste vorming (*Prima genesis*) kan beschouwen. Meckel (1), aan wien men, in zulke zaken eene even zoo beslissende stem, als aan Haller mag toekennen, vermoedt, dat zij zich zeldzamer dan wel de slagaderen afscheiden, en vermeldt geen één voorbeeld, waarbij zij ongeregeld verdwijnen. Ik geloof niet, dat dit besluit van eigene ontleedkundige waarnemingen en veel onderzoek, op de weinige opmerkzaamheid, welke men steeds aan het aderenstelsel toegewijd heeft, gegrond is; maar ik vind de oorzaak hiervan in de natuur van beide vaatgestellen. Want indien het slagaderenstelsel het eigenaardige kenmerk eener verhoogde bewerktuigde ontwikkeling der vaten bezit, en als zoodanig van eene hoogere waarde is, dan zullen zich ook meer trapsgewijze afdalingen tot het lager staande aderenstelsel voordoen, dan in dit, waarin het bloedvatenstelsel niet lager kan

(1) Handb. der pathol. Anatomie, 2de deel, 1 Afl. Leipz. 1818. p. 125.

worden, dan het reeds zelve is. De afscheidingen in het aderenstelsel bekomen veelmeer een geheel ander oorspronkelijke karakter dan datgene is, hetwelk deze in het slagaderenstelsel hebben. Kan men dezelve hierbij beschouwen als eene daling van de Arterielliteit, dan vertoonen zij zich in het aderenstelsel te meer als bewijzen eener overmagt van hetzelve in de oorspronkelijke werking der vorming (*processus formativus*), en komen daardoor, zoo als Meckel met eenige voorbeelden staaft, met de vaatverdeeling van de dieren der lagere klassen overeen, bij welke de Venositeit allengs meer en meer de overhand neemt. Het zoude wel niet onbelangrijk zijn te onderzoeken, of bij die personen, bij welke dusdanige afwijkingen zijn voorgekomen, de Venositeit over het algemeen verhoogd was. Dan dienaangaande is het te betreuren, dat ontleed- en praktische geneeskunde zich over het algemeen zoo zeldzaam in denzelfden persoon vereenigt.

TWEEDE AFDEELING.

Over den invloed der verhoogde Venositeit op andere werkzaamheden en gedeelten der bewerktuiging.

Daar wij hier eenen ongebaanden weg betreden, waarop wij weinige voorgangers ontmoeten, hopen wij op toegevendheid en inschikkelijkheid, wanneer wij misschien op de eene plaats dwalen, en op eene andere ons niet volkomen verstaanbaar uitdrukken. Voorts is deze beschouwing noodzakelijk en zamenhangende met de voorstellingen, die wij thans over den aard en de beteekenis van het organismus en deszelfs enkele deelen en werkzaamheden hebben. Daar wij niet onderstellen kunnen, dat wij, of onze tijdgenooten het gansche geheim des levens doorzien hebben, en de beteekenis van alle verschijnselen des levens gezamentlijk werkelijk kennen, daar wij, en onze tijdgenooten veelmeer zelfs eene menigte groote ledige vakken in deze kennis deels gevoelen, en deels vermoeden, voegt ons bescheidenheid en bedachtzaamheid. Intusschen kan ons deze overtuiging niet terug houden, deze bedenkingen in het midden te brengen, vermits wij vooruit weten, niet voldoende te zullen slagen, en datgene mede te deelen, hetwelk neiging en personele overtuiging ons ten minste gebie-

den. Ook is het ons voornemen niet, kasteelen in de lucht te bouwen, maar op den eenigzins zekeren grond van waarneming en ondervinding onze schreden te rigten. Mogen deze gezegden ons die toegeeflijkheid slechts verwerven, dat wij, wanneer wij dwalen, niet terstond voor dwazen, die eenen verkeerden weg betreden, gehouden worden.

Dat toch de verhoogde Venositeit op andere verrigtingen en werktuigen invloed moet uitoefenen, blijkt even zoo noodzakelijk uit de beteekenis der bewerktuiging en de wederkeerige werking harer deelen, als uit de waarnemingen, die wij in de vorige afdeeling vermeld hebben; en dat deze invloed aanmerkelijk en uitgebreid moet zijn, volgt uit de ligging en verspreiding van het aderenstelsel in het organismus, welke van dien aard zijn, dat dit stelsel met ieder werktuig in aanraking, en met elke verrigting in eene wederkeerige werking moet komen. Maar hieruit volgt tevens, dat juist deze invloed, reeds op zich zelven, op het eene orgaan meerder, dan op het andere zijn moet. Zoo als zeker werktuig met het eene in naauwere en onmiddellijker aanraking staat, dan met een ander, even zoo besluiten wij ook uit het meerder of minder gestadig en menigvuldig verschijnen van werkingen in den gezonden toestand, dat zij in nadere of meer verwijderde betrekking tot elkander staan. Heeft dit in den gezonden toestand reeds plaats, dan moet zulks in den zieken, waarin zich alle deze betrekkingen voornamelijk ontwikkelen, nog aanmerkelijker plaats grijpen; en hierbij komt bovendien nog, dat ook het, bij opvolging, aangedane werktuig en de opvolgende veroorzaakte werkdadigheid zich misschien reeds te voren in eene ziekelijke stemming of geneigdheid bevond, en daardoor juist de zoogenaamde opvolgende werking deed ontstaan. Het is ons oogmerk, deze algemeene stel-

lingen door voorbeelden van het aderenstelsel te bewijzen, en wij zouden vermeenen ons doel geheel en al te hebben bereikt, indien wij dit met volkomene zekerheid volvoerd hadden, en ook dan zouden wij vermeenen de wetten te hebben opgegeven, volgens welke het aderenstelsel werkt. Een voorstel, hetwelk wij meer wenschen, dan wel hopen kunnen, te zullen oplossen.

Maar gelijk wij in de vorige afdeeling uitgingen van de meening, dat het bloed zich bij overwegende Venositeit dan in het middelpunt, dan in den omtrek van dit stelsel ophoopt, en daardoor eene, dan hier, dan daar verhoogde aderlijke stemming aantoont: even zoo vermeenen wij, dezelve ook hier te kunnen volgen, indien wij er dit nog bijvoegen, dat er menigvuldige omstandigheden zijn, in welke het juist niet tot deze uitersten komt, maar die tusschen dezelve in zeker opzigt het midden houden. Het spreekt van zelve, dat bij enkele personen, welker Venositeit verhoogd is, deze dan veelal niet slechts naar ééne rigting werkzaam is; maar zich dan hier, dan daar, en altoos in dusdanige deelen vertoont, die door andere oorzaken ook in ziekelijke stemming worden geplaatst. Met behulp van deze voorstelling zij ons toch de vermelde vergelijking vergund.

Wanneer de Venositeit *peripherisch* in het organisme werkt, dan worden de voeding der werktuigen, de afscheiding, het ademen, het hoofd enz. aangetast; is hare werking daarentegen centraal, zoo lijden vooral het algemeen gevoel en de hoogere werktuigen van gewaarwording; en als centraal-werkingen, die zich in het midden van dien omtrek voordoen, kunnen wij die tot de slagaderen brengen.

I. *Verandering van het Algemeen Gevoel en de Zielsgesteldheid.*

Zoo als wij door het algemeen gevoel den toestand van ons eigen organismus ontwaren, even zoo ontvangen wij door de zielsgesteldheid indrukken over den toestand van andere dingen, welke aan diegene gelijkvormig zijn, welke wij door het algemeen gevoel van ons eigen ligchaam erlangen. Daarom hebben de indrukken der zielsgesteldheid, met die van het algemeen gevoel, ten opzigte van hunnen aard, hunne oorzaken en werkingen, zoo veel overeenkomst. Zij zijn beide met gezondheid of onpasselijkheid verbonden; beide staan zij met het ligchaam duidelijk in wederkeerige werking; deze twee staan, zoo het schijnt, vooral met het aderlijke stelsel in naauwe betrekking, en oefenen zoo wel op dit stelsel, als dit van zijne zijde op gene, hare werking uit. En de verhoogde Venositeit werkt dan op eerstgemelde gevoelige verrigtingen, wanneer in dit stelsel zelve de verhooging vooral in de stammen wordt opgemerkt; met andere woorden, wanneer de toestand der ophooping in de stammen aanwezig is. Zoo weinig namelijk men vaststellen kan, dat de verandering van het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid een gestadige vergezeller van alle aandoeningen der aderstammen is, zoo zeker is het aan den anderen kant, dat dit zeer dikwerf, en zoo het schijnt, dan plaats heeft, wanneer de werking der aangedane plaats meer vermogend en nog niet tot verstijving, hetzij verwijding, vernaauwing, verbeening enz. overgegaan is. Wil men grond voor deze betrekking hebben: wij vermeenen dezen te vinden in de beteekenis en den aard van het algemeen gevoel, en in dien van de zielsgesteldheid. Het eerste heeft buiten twijfel betrekking op

het behoud van het organismus, op de wedervoortbrenging, als ook op het geheele *systema nervosum gangliorum*, en op deszelfs middelpunt; de zonnevlecht, en het laatste, de zielsgesteldheid namelijk, vormen eigenlijk alleen een hooger, bezield werkingsvermogen van hetzelve. Maar even zoo vormt ook het aderenstelsel en deszelfs middelpunt den hoogsten top der wedervoortbrenging in een stoffelijk opzigt. Dus ziel en ligchaam, het middelpunt der wedervoortbrenging en des gevoels, daartoe behoorende, komen hier beide in wederkeerige werking, en te regt mag men hieruit afleiden, dat de gemoedsbewegingen en hartstogten, zelfs de zielsinspanningen, wanneer zij nadeelig worden, de streek der borstingewanden vooral aandoen: eene ondervinding, die velen ouden aanleiding gaf, de ziel of den *Archaeus* daarheen te verplaatsen. Maar ook, omgekeerd, moeten alle veranderingen, welke in dezen omtrek plaats hebben, volgens dezelfde oorzaak bijzonder op het algemeen gevoel, en door dit op de zielsgesteldheid invloed hebben; en zoo als dit wordt waargenomen van het hart en de maag, even zoo is zulks ook op andere ziekten toepasselijk, welke in eene verhooging van het aderenstelsel in de rigting naar het middelpunt bestaan. Alle die ziekten, welke naar de zijde der Venositeit overhellen, bezitten deze werking in eenen zeer hoogen graad, terwijl dezulke, welke in het gebied der *Arterielliteit* komen, het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid slechts weinig kwetsen. Men behoeft zich alleen te herinneren, hoe weinig over het algemeen deze beiden bij de meeste longziekten aangedaan worden, die dikwerf bij veeljarige ongemakken, tot aan hun sterven toe, moed, hoop en opgeruimdheid behouden, zelfs dikwijls niets van onpasselijkheid laten blijken. Even zoo zijn ook dezulke, die hunne ziekte in de slaga-

deren hebben, in geene zoo hoogen graad met ongemakken van het algemeen gevoel en der zielsgesteldheid behebt. De longen en slagaderen behooren ook in zekere opzigten niet tot de kreits der wedervoortbrenging, maar tot de irritabiliteit. — Bij aderlijke ongemakken daarentegen is het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid bijna altijd aangedaan, en hoe nader het ongemak bij het middelpunt is, des te opmerkelijker ontwaart men deze aandoening.

Maar hoedanig wordt het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid onder deze omstandigheden veranderd, en welke zijn hiervan de kenteekenen? Ter beantwoording dezer vraag, moet ik over de verandering van het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid vooraf nog eene aanmerking maken. Niet elk verschijnsel namelijk, hetwelk zijne naaste oorzaak en zijnen aard in het algemeen gevoel vindt, zal van eene ziekelijke verandering van hetzelve getuigen. Wanneer b. v. iemand wordt gekwetst, en daardoor pijnen gevoelt, of indien iemand eenig ongemak aan den vinger heeft, en daardoor onpasselijk is, dan zijn pijn en onpasselijkheid toevallen, die betrekking hebben op het algemeen gevoel; maar zullen zij een bewijs opleveren van een ziekelijk algemeen gevoel? Ik geloof het niet: want dit brengt immers eenen toestand der bewerktuiging tot het bewustzijn over, zoo als deze dan wezentlijk bestaat; het verontrust de waarneming van dezen toestand niet, zoo als zulks bij het ziek worden van het algemeen gevoel zelve plaats heeft. Even zoo zal men de zielsgesteldheid, welke door treurige omstandigheden neêrgeslagen, en door aangename weder opgeruimd wordt, niet kunnen ziek noemen; maar wel diegene, welke door wezentlijk droevige omstandigheden, boven mate wordt aangedaan, of in welke, zonder wezentlijk droevige omstandigheden, sombere aandoenin-

gen overwegend worden, of waar zelfs aangename voorvallen dusdanige werking hebben. Alzoo kan ook alleen het algemeen gevoel ziek genoemd worden, hetwelk verkeerde indrukken, die niet aan den toestand, ten opzigte van hunnen aard of graad, beantwoorden, tot het bewustzijn overbrengt, hetwelk hetzelve, aangaande den toestand der bewerktuiging, als het ware bedriegt, en gewaarwordingen veroorzaakt, waartoe de aanleiding ontbreekt. De zieken, bij welke men dit waarneemt of vermoedt, worden gewoonlijk inbeelding-zieken genoemd, en de geneesheer, die dusdanig oordeel velt, meent dikwerf hiermede zijnen pligt gedaan te hebben, en laat den zieke aan zich zelven over, of verordent onverschillige middelen om slechts te voldoen. Vereenigt men, met het denkbeeld van inbeelding, de beteekenis eener overstemming van het algemeen gevoel, zoo kan men daartegen niets inbrengen, en wij willen dan ook de eenigzins dubbelzinnige uitdrukking toestemmen; maar moet het eene ingebeeldheid beteekenen, als er over het algemeen niets ziekelijks aanwezig is, en slechts eene ontstemming van de zieken de oorzaak van de te groote klaagtoonen is, dan moeten wij zulks met allen ernst tegenspreken in den naam van alle dusdanige, in der daad te beklagene zieken, welke onder dusdanige voorwaarden met hen, die eene ziekte voorwenden, of verzinnen, gelijk staan. Intusschen zullen ook de geneesheeren, dusdanig oordeel vellende, zulks niet eens willen, en daardoor van zelven toestemmen, dat zoodanige inbeeldingzieken eene eigene soort van zieken zijn, die eigenlijk toch ziek zijn, wanneer zij ook werkelijk geene, of maar zelden ongemakken hebben, waaraan zij voorwenden of vermeenen te lijden.

Bij de verhoogde venositeit echter worden, in het algemeen gevoel, toevallen van beide soorten waarge-

nomen. De reeds vermelde ziekten, die in de aderen hare zitplaats hebben, veroorzaken eene menigte toevallen, welke op het algemeen gevoel betrekking hebben: waartoe behooren de pijn en drukking, het gevoel van spanning en meer andere, die door aderlijke bloedophooping van aderspatten en ontsteking der aderen veroorzaakt worden; de onpasselijkheid, welke in deze en andere ziekten waargenomen wordt; de ziekelijke ontbrekende eetlust en groote dorst, die in alle koortsen ontstaan. Deze zijn toevallen, waarin het algemeen gevoel eene stoornis aan het bewustzijn aankondigt, welke inderdaad aanwezig is, en zich duidelijk doet gewaar worden. Men kan niet zeggen, dat hier het algemeen gevoel zelve, op eenige wijze onregelmatig of ziekelijk aangedaan is. Voorts worden deze toevallen niet alleen in aderlijke, maar, zoo als algemeen bekend is, ook in vele andere ziekten, en bijna in alle, in de eene meer in de andere minder, waargenomen. Dezelfde aandoeningen worden ook somtijds op die plaatsen waargenomen, waar geene plaatselijke gebreken der aderen van den vermelden aard aanwezig zijn, en alwaar het toch hoogst waarschijnlijk is, dat de overwegende venositeit, als de oorzaak hiervan te houden is. Daartoe schijnen te behooren de hevige pijnen, die bij aderspatachtige individuen in den rug ontstaan; voorts ontwaart men bij deze personen hevige pijn in de streek van het stuitbeen (*os coccygis*), die zich op eene kleine plaats beperkt, maar evenwel zoo hevig is, dat zij elke beweging verhindert, hetwelk men de kramp van Paracelsus (*Spasmus Paracelsi*) noemt. Voorts kunnen verscheidene soorten van heupwee, het podagra, zelfs de jichtpijnen in de meeste gevallen door deze oorzaak ontstaan. Deze toevallen leidt ook De-

lius (1) af van stoornis der aderen, en welker zamenhang met het aderenstelsel, door het gelijktijdig ontstaan met de aderspatten bewezen wordt. Wij mogen wel niet beweren, dat zij altijd uit deze bron ontstaan, want men kan als aanleidende oorzaken ook dikwerf onder anderen te regt eene aderlijke ontsteking vermoeden en aannemen. Ter staving van dit ontstaan van heupwee, hebben wij reeds bij de aderontsteking proefondervindelijke waarnemingen, alsmede de bemerking van Kreysig (2) aangehaald, dat ten gevolge van eene bijzondere soort van heupwee en ontsteking van die deelen, welke in den omtrek liggen van den regten darm, verharding en vernaauwing in den laatstgenoemden veroorzaakt worden. Het zoude echter eene dwaling zijn, indien men bij de zoo even vermelde toevallen, telkens, waar zij met aderlijke stoornis gepaard gaan, eene ontsteking wilde vermoeden. De ruggepijnen bij aderspatten worden dikwerf zoo weinig door andere toevallen van ontsteking vergezeld, verdwijnen zoo spoedig, of houden zoo lang aan, dat niemand aan ontsteking kan denken. Daarentegen schijnt dan eene enkele overvulling der aderen in den omtrek van zenuwtakken deze toevallen te veroorzaken.

Maar bij eene aderlijke gesteldheid wordt gewoonlijk ook het algemeen gevoel ziek; zelfs zouden wij durven beweren, dat dit eene eigenaardige werking der verhoogde venositeit is, en zelden door andere oorzaken ontstaat. Alleen de zielsgesteldheid schijnt somtijds eene gelijksoortige ontstemming van het algemeen gevoel te weeg te brengen; intusschen is het ons ook dan nog waarschijnlijk, dat de gemoedsbewegingen

(1) l. c. pag. 18 en 26.
(2) Die Krankheiten des Herzens 1 Bd. pag. 171.

dezelve door middel der venositeit veroorzaken; men ontwaart ten minste, dat bij dezen toestand van het algemeen gevoel en der zielsgesteldheid, de venositeit tevens verhoogd is, en zich ook door andere toevallen in dien toestand kenbaar maakt. Maar welke zijn dan de toevallen van het ziekelijke algemeen gevoel en der zielsgesteldheid? Vooreerst moeten wij onder die toevallen denken aan de onpasselijkheid, welke ook wel aan andere ziekten gemeen is, en dikwerf tot de bij eenen regelmatigen toestand van het algemeen gevoel plaats hebbende toevallen, behoort, die echter, wanneer het algemeen gevoel ziek is, niet alleen in eenen buitengewoon hoogen graad, maar ook op tijden en onder omstandigheden, onder welke men het geenszins zoude verwachten, wordt waargenomen. Wanneer zoodanige zieken van hunnen toestand spreken, zoude men ten minste meenen, dat zij noodzakelijk eenigen tijd het bed moesten houden. Maar noch het aanzien, noch de overige toevallen, noch derzelver voortgang en einde beantwoorden aan deze vrees. Zelfs ook daar, waar men alleen aan eene aderlijke ligchaamsgesteldheid (*diathesis venosa*) kan denken, ontstaat reeds dit toeval, en wel in dusdanigen graad, in welken hij bij vele zware ziekten niet aanwezig is.

---

(1) Met opzet gebruik ik het woord *benaauwdheid*, om hier mede aan te toonen, dat deze toestand aanmerkelijk verschilt van dien, welken wij angst noemen, en zelfs moet ik bekennen, dat dit verschil mij niet alleen voorkomt te bestaan in een trapsgewijze, maar ook in een soortelijk onderscheid van beide toestanden. Wanneer de ligchamelijke benaauwdheid afhangt van de aandoening der aderen, heeft de angst het menigvuldigst zijnen oorsprong uit het hart. Ook onderscheidt zich het doen en laten der be-

Voorts behoort hiertoe eene zekere benaauwdheid (1), welke dikwerf ligchamelijk, dikwerf ook geestelijk schijnt te zijn. Dusdanige zieken vreezen voor de onwaarschijnlijkste ongemakken dikwerf het meeste, en maken zich soms over iets benaauwd, waar anders niemand op denken zoude. Daarentegen neemt men dikwijls waar, dat zij het wezentlijke ongemak met standvastigheid en moed boven verwachting verduren. Doet deze benaauwdheid zich ligchamelijk voor, dan is daarmede eene zekere onrust vergezeld, welke de zieken niet alleen aan het ligchaam en op vele plaatsen vooral gevoelen, maar die hen noodzaakt, al is het slechts op de kamer, heen en wéer te gaan.

Een geheel eigen bedriegelijk gevoel, hetwelk de benaauwdheid dikwerf vergezelt, bestaat in de inbeelding van den zieke, dat zijn ligchaam, maar vooral zijn hoofd, zich uitzet, en boven mate dik wordt. Dit gaat zoo verre, dat hem het overdeksel te eng schijnt

---

naauwden aanmerkelijk; van dat der angstvalligen, en de teekenen van beider toestanden zijn daarin ook verschillend. Men vergelijke een' *hypochondrist*, die altijd van angst spreekt en met gemelijke, verdrietige, wrevelige gelaatstrekken rondziende, de kamer al knorrende doorwandelt, en meer lagchen dan medelijden verwekt, met den indruk, die een hartzieke maakt, wanneer deze, niettegenstaande eene doodelijke uitputting van kracht en voorovergebogen zittende, te vergeefs naar lucht smacht, en, met heldere innemende oogen, dan den Arts, dan den hemel om verligting van zijne kwaal smeekt, terwijl de sprakelooze aanblik blijken geeft van de onuitsprekelijke pijn, en het medelijden in het hart van een ieder moet opwekken; men vergelijke, zeg ik, deze beide toestanden, en men zal ontwaren wat angst en wat benaauwdheid is, en dat dan ook beiden van elkander moeten afgescheiden worden.

te worden. Terwijl men, gedurende het liggen, dit verschijnsel opmerkt, is het te vermoeden, dat bloedophoopingen naar het hoofd hiertoe bijdragen.

Voorts zijn de dierlijke driften en neigingen op eene geheel bijzondere en eigendommelijke wijze veranderd. De eetlust b. v. ontbreekt wel dikwijls, zoo als men zulks onder deze omstandigheden moet verwachten; maar dikwerf is hij ook werkelijk onnatuurlijk verhoogd en de zieke eet dan meer dan met zijne gesteldheid overeenkomt; hij eet spijzen, van welke hij vooraf weet, dat zij hem niet wel zullen bekomen. Maar er ontbreekt dat waarschuwend kenteeken, hetwelk wij verzadiging noemen, en in eenen bevredigden honger bestaat; en dit ontbreekt, omdat de oorzaak niet deugt, waaruit dezelve ontspruit, als zijnde het algemeen gevoel verlamd, gestoord en ziek geworden. Onder zoodanige omstandigheden en om dezelfde oorzaak is dan ook de dorst onnatuurlijk, is reeds op tijden aanwezig, waarop hij gewoonlijk ontbreekt, en is bij andere individuen ontbrekende, waar men denzelven gaarne ontwaarde, zoo dat deze te weinig of niets drinken, voor wie het nuttig zoude zijn, veel te drinken. Ook in de keus der dranken zijn zoodanige menschen niet gelukkig, en verlangen dikwerf datgene, wat het minste met hunne gesteldheid overeenkomt. Aldus is het ook gelegen met de dierlijke driften, de neiging tot bijslaap, die juist bij dusdanige personen dikwerf grooter is, dan voor hen nuttig is; daarentegen is de drift tot spierbewegingen onderdrukt, welke veeltijds zoo noodzakelijk en voordeelig is. Bij eenen geregelden toestand van het algemeen gevoel, is de verhouding van dit alles geheel anders; de krachtelooze zieke verlangt naar bed, daar integendeel de gezonde mensch aandrift gevoelt tot beweging; en bij het ver-

zadigen der driften, waarin vele hun levensgeluk zoeken, zal de gezonde, noch iets veronachtzamen, noch iets te veel doen, wanneer niet de kracht van het algemeen gevoel den wil beheerscht. Bij den zieke daarentegen, wiens algemeen gevoel gestoord is, behoeft ook de wil geene aandrift, om ongemakken van dien aard te veroorzaken. Zelfs moet hij veeleer de plaats van het algemeen gevoel vervangen, om te beletten, dat niet aanhoudend afwijkingen in den leefregel begaan worden.

Ook schijnen de dwalingen van het algemeen gevoel somtijds plaatselijk te zijn: de zieken namelijk, bij welke deze verrigting is gestoord, ontwaren in dusdanige deelen stoornissen, die eigenlijk in het geheel niet ziekelijk zijn; en deze ingebeelde gewaarwordingen zijn zoo spoedig voorbijgaande, dat ook aan eene wezentlijke stoornis in het aangedaan deel, niet eens gedacht kan worden; ja er zijn zelfs vele zieken, die in dusdanige deelen, waaraan zij denken of herinnerd worden, naar welbehagen, pijnen kunnen doen ontstaan. Hoe dikwijls zijn misschien de pijnen in de ledematen, die men gewoonlijk en al te voorbarig jicht noemt, alsmede het gevoel van toeknijping in de keel, die evenwel het slikken niet verhinderen, de gevoelens van plaatselijke ziekten van verschillenden aard, welke niet aanwezig zijn? het gevoel van onvermogen tot velerlei bezigheden, die, na genomen besluit, niet te min worden volbragt? of zoo eene uitwendige noodzakelijkheid hen daartoe aanzet, de volgens het gevoelen en gezegde van den zieke verschrikkelijke werkingen van niets beduidende uitwendige dingen? hoe dikwerf, zeg ik, zijn niet die pijnen gegrond in de dwaling van het algemeen gevoel? Zeker kunnen wij hierbij niet ontkennen, dat alle deze verschijnselen ook

dikwerf eene andere en meer wezentlijke oorzaak hebben, waarvan wij vroeger reeds melding maakten.

Indien de tot hiertoe vermelde toevallen vooral bestonden in stoornis van het algemeen gevoel, dan zijn de volgende voornamelijk gegrond in de stoornis der zielsgesteldheid. Intusschen moet men niet voorbijzien, dat noch bij eerstgemelde de gesteldheid der ziel, noch bij laatstgemelde het algemeen gevoel geheel ongeschonden blijft. Beiden zijn te, naauw met elkander vereenigd, dan dat niet hunne ziekelijke toestanden in elkander overgaan en zich onderling zouden vereenigen. Om deze reden beschouwen wij deze tweezijdige aandoeningen te zamen, en met elkander vereenigd. Van den anderen kant moeten wij er echter bijvoegen, dat in menigvuldige gevallen de ziekelijke toevallen van het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid zich in tegenovergestelde werking met elkander bevinden, en dat er personen zijn, die alle graden van stoornis van het algemeen gevoel ondergaan, maar welker zielsgesteldheid evenwel niet ziekelijk wordt aangedaan; terwijl integendeel bij anderen de zielsgesteldheid aangetast en het algemeen gevoel niet aanmerkelijk gestoord wordt. Komt het tot uitersten, dan hebben in het werktuigelijke dikwijls scheidingen van datgene plaats, wat anders zeer naauw met elkaar vereenigd was.

Wordt de zielsgesteldheid in eenen minderen graad aangedaan, dan bemerkt men ongenoegen tegen alle menschen, eenen zekeren wensch naar ongesteldheid, welke zich, zoo als al de bijgebragte toevallen, vooral in aanvallen en tevens bij anders goedaardige en welwillende menschen voordoet, en een misnoegen over alles, wat voorvalt. Deze toevallen, vooral wanneer zij hebbelijk en zonder kennelijke aanleiding ontstaan, worden gewoonlijk kwade of slechte luimen genoemd. Wanneer deze ziekelijke toestand der ziels-

gesteldheid tot eenen zekeren graad wordt verhoogd, dan kan niets de gesteldheid der ziel des verdrietigen, treurigen en vertwijfelden opbeuren. Geene voortbrengselen der schoone kunsten, waarvan men het aangename slechts in eenen vrijen en gezonden toestand der ziel kan genieten; geene vriendelijke en gezellige toespraken van hen, welke hun vroeger dierbaar waren: want hij wordt van dezen, zelfs ook wanneer het geneeskundigen waren, afkeerig, indien zij niet in zijn vermeend ongeluk en zijne grillen toestemmen; troostredenen van de godsdienst, waaromtrent dusdanige zieken eigenaardige onverschilligheid hebben; geen indruk der ontluikende en ons toelagchende natuur, noch het vervrolijkende licht en jeugdige groen vermogen iets op hen, maar komen hun veeleer beneveld en somber voor. Eigenzinnig en stijfhoofdig verwerpen zij datgene, hetwelk hen konde opbeuren; zij sluiten de vensters voor het licht, de kamerdeur voor hunne vrienden; en ongeschikt voor bezigheden, zitten zij in hunne kamer eenzaam, alleen op hunnen betreurenswaardigen toestand te peinzen. Men neemt verschillende graden van stoornis waar, en in ieder derzelve blijft de zieke dikwerf eenen geruimen tijd, zonder in eenen hoogeren over te gaan. Indien het algemeen gevoel mede aangedaan wordt, dan is de stoornis der zielsgesteldheid veelal niet aanmerkelijk, en oefent zoo ver geenen invloed op de ziel uit, terwijl zij in het ligchaam hare voldoening kan vinden. Somtijds echter heeft dit geen plaats: de zielsvermogens worden verward, het denkvermogen ontstemd, de menschelijke vrijheid verliest hare heerschappij, en er ontstaat die stoornis der zielsgesteldheid, welke men ook kan beschouwen als eene ziekte der ziel en met den naam van Melancholie of zwartgalligheid bestempeld wordt.

Eindelijk kan ook door de stoornis van beide, en van het algemeen gevoel en der zielsgesteldheid een verdriet en eenen afkeer tegen het leven ontstaan, die tot zelfsmoord leidt. Ik kan met Gmellin niet instemmen, dat deze toestand alleen in het algemeen gevoel is gelegen. Want hoe dikwijls is hetzelve niet aanmerkelijk verward, en evenwel blijft de zucht tot het leven, die zelfs bij de verschrikkelijkste aanvallen van dien aard doorstraalt. Evenzeer is het van den anderen kant eene dwaling, wanneer men altoos en alleen de oorzaak van dit verschijnsel in eene Melancholie wilde zoeken. Slechts in de ontstemming van beide is dit in zoo eenen hoogen graad tegennatuurlijk gevoel gegrond, hetwelk zich van alle anderen door iets geheel bijzonders in zijnen aard kenschetst.

Maar hoedanig bewijst men, dat de stoornis van het algemeen gevoel en der zielsgesteldheid, en de toevallen, welke wij als derzelver kenteekenen hebben aangehaald, werkelijk door verhoogde venositeit worden veroorzaakt? hieromtrent ontbreekt het aan geene schrijvers. Zullen wij gezag aanvoeren? Hieraan ontbreekt het niet. Stahl, Fuchs, Pohl en vele andere verhalen, dat Hypochondrie en Hysterie van ziekten der Poortader afhangen; en dat, bij hypochondrische en hysterische personen, de vermelde toevallen in het algemeen gevoel kunnen waargenomen worden, is voldoende bekend; zij waren het, die ons de kenteekenen tot het zoo even beschreven voorbeeld moesten opleveren, hetgene wij dan ook zelven bekennen. Pohl (1) echter verhaalt aangaande Melancholie en afkeer van het leven, die tot zelfsmoord leidden, twee gevallen van jonge meisjes, welke bij het begin der

(1) l. c. pag. 142.

maandelijksche zuiveringen door Melancholie en droefheid werden bevangen, en zich terzelver tijd verdronken. Men vond de aderen der baarmoeder van bloed opgezwollen en verwijd. Dezelfde vermoedt ook, dat de Hysterie dikwerf van aderspatten der baarmoeder kan afhangen. Wij zullen echter niet breedvoerig zijn in het aanhalen van schrijvers, en liever proefondervindelijke daadzaken bijbrengen, die ons zullen doen besluiten, dat het algemeen gevoel door overwegende venositeit gestoord wordt; en wij vermeenen dit te mogen besluiten, dewijl toch blijkt, dat de vermelde toevallen in de aderlijke ziekten van eenen anderen aard plaats hebben, en dat dezelfde toevallen, wanneer zij, zoo als in de Hypochondrie en Hysterie plaats heeft, de hoofdtoevallen uitmaken, mede van anderen vergezeld zijn, die men van verhoogde venositeit kan afleiden, als ook van oorzaken afkomstig zijn, welke anders de *venositeit* plagten te verhoogen. Aangaande het eerste, moet ik slechts opmerken, hoe velen der hier vermelde verschijnselen in de aderlijke ontsteking, hetzij zij in de aderen zelven, of in andere werktuigen haren zetel hebben, zich voordoen. Hoe kennelijk is bij hen niet altijd het algemeen gevoel gestoord! en hoe angstvallig, droefgeestig, beklemd, wanhopend omtrent hun leven en hunne genezing zijn gewoonlijk niet zoodanige zieken? en gaan de aderlijke bloedingen ook niet juist zoodanige verschijnselen gewoonlijk vooraf? Ook het ontstaan der aderspatten is algemeen met een angstig gevoel gepaard.

Waar echter het gestoorde algemeen gevoel de hoofdzaak in de vorming der ziekte, en in de gezamenlijke ziektetoevallen is, daar worden ook dikwerf andere toevallen waargenomen, zoo als wij immers bij Hypochondrische, Hysterische en ook bij Melancholische personen, die eene verhoogde Venositeit aan

16

den dag leggen, duidelijk zien; dikwerf wisselen Hypochondrische en Haemorrhoidarische aanvallen onderling af, omdat zij uit dezelfde bron zijn voortgevloeid. Boerhaave vond bij Melancholieke personen, gelijk vroeger reeds vermeld is, verwijding van het aderenstelsel en vooral der holle ader; denzelfden toestand vinden wij ook bij den Hypochondrist, wiens geschiedenis wij vroeger in het 13de geval verhaald hebben.

Voorts de verstoppingen en verhardingen in de ingewanden en den onderbuik (*Infarctus*), waaruit, naar het gevoelen van Kämpf en meer anderen, de *Hypochondrie* zoude voortspruiten, en die men ook bij dusdanige personen menigvuldig waarneemt: zijn deze iets anders, dan bewijzen van verhoogde Venositeit, en overblijfsels van aderlijke bloedophooping? Ofschoon ik alle verschijnselen der verhoogde venositeit zoude kunnen aanhalen, breng ik hier slechts eenige toevallen tot voorbeelden bij, en wel zulke, die mij het duidelijkste toeschijnen: zij allen hebben bij *hypochondrische* en *hysterische* personen, gezamenlijk plaats, en staven het vermoeden van eene en dezelfde oorzaak en zitplaats van het ongemak.

Eindelijk zijn de oorzaken der Hypochondrie immers geene andere dan die, welke wij te voren, als oorzaken der verhoogde venositeit, hebben aangevoerd. De mannelijke leeftijd, het melancholieke temperament, eene zittende levenswijze, eene slechte dikke, nevelachtige lucht (zoo als b. v. in Engeland) voedende spijzen, ter neder drukkende zielsaandoeningen, gebreken in de voldoening der geslachtsdrift moesten wij als beweegoorzaken der verhoogde Venositeit bijbrengen, en zijn ook werkelijk de zoodanige, welke dien toestand veroorzaken, waardoor het algemeen gevoel en de zielsgesteldheid het menigvuldigst worden gestrooid. Deze eenzelvigheid brengt ook het hare bij,

om het vroeger opgemaakte besluit te bevestigen.

Onder dezelfde omstandigheden en daarom ook door dezelfde aanleiding, welke wij vermeenen te mogen aannemen, ontstaan insgelijks in de bewegings-werktuigen, namelijk in de spiervezelen, onregelmatige, pijnlijke bewegingen, die men gewoon is krampen te noemen; zij bevinden zich meestal in de nabijheid van die deelen, waarin de Venositeit verhoogd is; B. v. in den onderbuik; bij verstoppingen en verhardingen in de ingewanden en den onderbuik (*infarctus*) en bij plaatselijke verwijdingen en ophooping van bloed in de poortader. Zij veroorzaken dan spoedig pijnen en het gevoel van weeën, volgens de uitdrukkingen dier zieken, in den onderbuik of een gevoel, als of een band op zekere plaats den onderbuik zamenperste; ook behoort hiertoe de persing, of de gedurige neiging tot ontlasting, die zoo dikwerf bij de aambeijen plaats heeft. Wij zijn van gevoelen, dat deze toestand, door de werking der verhoogde venositeit op de zenuwen voor de werktuigen der beweging het naast en onmiddellijk voortgebragt worden. Eene andere werking der venositeit op de spiervezelen zelven, zullen wij in het vervolg behandelen.

Eindelijk is bij de beschrevene werking der verhoogde venositeit op het algemeen gevoel ten zelfden tijde gewoonlijk ook waar te nemen haren invloed op den slaap. Deze namelijk is dan over het algemeen gestoord en onregelmatig, en ofschoon zoodanige zieken meestal eene aanhoudende neiging tot slapen ontwaren, komt echter de slaap, of in het geheel niet, of indien dezelve eindelijk plaats heeft, veroorzaakt hij geene verkwikking, is afwisselend door droomen, en de zieken klagen, dat zij, na het slapen, vermoeid weder opstaan, en bovendien hebben zij eene eigene neiging, laat op

te blijven, en ook laat weder op te staan, hetwelk hen, overeenkomstig het voorgaande, nadeelig is. Het laatste verschaft een nieuw verschijnsel van het zich bedriegend algemeen gevoel, en komt met de vroeger reeds vermelde afwijkingen der dierlijde neigingen en driften overeen.

II. *Verandering der Hersenverrigtingen.*

Indien het waarschijnlijk is, dat deze ziekelijke veranderingen van het algemeen gevoel van de zielsgesteldheid, van de bewegingszenuwen en van den slaap, dan voornamelijk door overwegende venositeit worden te weeg gebragt, wanneer de rigting van deze werkzaamheid zich naar het middelpunt uitstrekt; zoo lijden de hersenverrigtingen en van dezelve afhankelijke zintuigen gewoonlijk alleen in dat geval van de Venositeit, wanneer zich deze uitstrekt naar den omtrek en zich aldaar ophoopt. De hersenen immers, alsmede andere werktuigen zijn aan den omtrek van het vaatgestel gelegen. Zoodra nu de ziekte zich in een gedeelte van den omtrek van dit stelsel vestigt, moet men vooronderstellen, dat er in de aderen eene meer vermogende rigting der werking naar de uiteinden, en eene ophooping van dezelve aanwezig is of veroorzaakt wordt, en wanneer zulks van den eenen kant werkelijk plaats heeft, zal er van den anderen kant ten minste eene grootere neiging toe ontstaan; en vestigt zich de ziekte op eenig gedeelte van den omtrek van het aderenstelsel, dan zullen in andere gedeelten van den omtrek der aderen zoogenoemde overeenstemmende verschijnselen van denzelfden aard, gemakkelijk en dikwerf ontstaan.

Van daar, dat wij zoo menigmalen hersenongemakken waarnemen, wanneer ook het aderenstelsel zijne

ziekelijke werkingen uitstrekt naar andere, aan den omtrek van hetzelve gelegene, werktuigen, of als zich in de aderen, op eenige plaats aan den omtrek, eene ziekte heeft gevormd. Dit heeft namelijk veelal plaats bij aderlijke ongemakken in den onderbuik, bij ontsteking der adertakken en bij aderlijke ontstekingen van andere werktuigen. Integendeel is het merkwaardig en tevens bevestigend voor onze meening, dat bij ontsteking der aderstammen en van het hart, het hoofd gewoonlijk en somwijlen zelfs tot het einde des levens zoo duidelijk vrij en het bewustzijn onbelemmerd blijft. Hetzelfde heeft, zoo als uit het vroeger vermelde blijkt, ook meestal bij andere ongemakken van de stammen der vaten plaats.

Welke zijn de hier toe behoorende toevallen? Zeer menigvuldig bestaat, zoo als ook algemeen bekend is, bij aderlijke ongemakken van den onderbuik, hoofdpijn, en bereikt in vele gevallen van stremming in het poortaderstelsel somtijds zoodanig eenen graad, dat de zieken daardoor zinneloos worden. Hetzelfde ontdekt men ook veel bij andere aderlijke ziekten: bij de jicht, de aambeijen, de onderbuikskoortsen en meer andere, waarvan wij in het vervolg nog zullen aantoonen, dat zij haren grond voornamelijk in het aderenstelsel hebben. Bij ontstekingen der adertakken integendeel zijn ijlingen, volgens de vroeger vermelde waarnemingen, of ook bedwelming, zoo als die gewoonlijk in de aanstekende zenuw- of rotkoorts (*Typhus*) plaats heeft, aanwezig. — Zullen wij hieruit besluiten, dat zich in de aderen der hersenen een gelijksoortige toestand gevormd heeft, als die, welke zich vertoont in den hoofdzetel der ziekte? Dan zoude men kunnen aannemen; dat de zoo even vermelde hevige hoofdpijnen van consensueele ophoopingen en stoornissen in de aderen van het hoofd, misschien zelfs in de boezems,

en de ontstekingachtige hoofdpijnen en ijlingen, alsmede de bedwelming, van de ontsteking dezer werktuigen afhangen. Tot staving van dusdanig vermoeden kunnen wij ook het vroeger uit Morgagni aangehaalde geval van polypen, die in de boezems werden gevonden, bijbrengen. Want ook daar bestonden hoofdpijnen en toevallen van ijlingen, welke de ziekte kenschetsen, en gebreken der hersenen aantoonden. Nadere waarnemingen zullen misschien dit vermoeden geheel bevestigen.

Naar alle waarschijnlijkheid zal men, door naauwkeurige oplettendheid in dergelijke gevallen bij de aandoeningen van het hoofd, meerdere teekenen van ontsteking dan voorheen in hetzelve ontdekken. Maar deze waarnemingen zullen de zaak eerst buiten twijfel kunnen stellen.

Desniettemin heeft men tot hiertoe, reeds verscheidene malen, door lijkopeningen, ongemakken der aderen in de hersenen waargenomen, en nu zijn wij juist ter plaatse om deze in hare toevallen en werkingen te beschouwen. Daartoe dan behoort vooreerst overvloeijing van bloed der hersenen, die men de aderlijke bloedophoopingen in de hersenen noemt, waarvan in verscheidene ziekten mede bij lijkopeningen dikwijls teekenen in de nog van bloed opgezwollene vaten zijn waargenomen. Voorts heeft men ook wezentlijke verwijdingen der aderen van den *plexus choroideus*, die gewoonlijk, en welligt te algemeen, aderspatten genoemd worden, gevonden. Lieutaud (1) zag dezelve bij eenen jeugdigen persoon door gestadige inspanning der zielsvermogens. Sömmering (2) zegt, dat

(1) Lib. III, obs. 164 etc.

(2) Baillie Anat. d. kr. Baues naar het Eng. van Sömmering. Berl. 1794 pag. 261 Anm. 557.

de vaten der adervlecht bij bevrozenen en bij diegene, welke aan eene beroerte gestorven zijn, altijd zeer verwijd worden gevonden. Lieutaud (1) maakt melding van eene vrouw, die onzinnig geworden, en eenige maanden na ontstane ziekte was gestorven, en bij wie men de aderen van het hoofd, na den dood, zeer verwijd en overloopende van bloed heeft gevonden. Voorts zijn bij een meisje van zes jaren, hetwelk dom en vergeetachtig was geweest en gestorven is, verwijdingen in het zachte hersenvlies gevonden.

De toevallen, die van aderverwijdingen, aderspatten of ook bloedophoopingen in de hersenen hunnen oorsprong ontleenen, zijn in soorten niet van elkaar onderscheiden. Dezelfde toevallen, die in de eene ziekte plaats hebben, ontwaart men ook in de andere. Nu vertoonen zij het beeld van eenen chronische, dan van eene acute ziekte; maar die van bloedophoopingen voortspruiten, zijn menigwerf van eene acuten aard; de verschijnselen der verwijding integendeel meermalen chronisch, tot dat zij eindelijk wederom met elkaar volkomen overeenstemmen. Koortsachtige ijlingen, duizeligheid, slaapzucht, of eenige andere soort van stoornis in de verstandelijke vermogens (2), welke eenen chronischen loop hebben, de, dikwijls op eene bepaalde plaats van het hoofd, heerschende pijnen maken veelal de gezamenlijke ziekteverschijnselen uit, waarmede bij bloedophoopingen, eene hooge roode en blaauwe opzwelling van het gezigt en

(1) l. c. obs. 60, 61.

(2) Het zoude merkwaardig zijn te onderzoeken, of de aderspatten, die zich in eenig gedeelte der hersenen afzonderlijk bevinden, de werking van den geest belemmeren, welke Gall aan dezelve toeschrijft. Waarnemingen hiervoor of tegen zijn mij onbekend.

uitpuiling der strot- en aangezigtsaderen vergezeld gaan. Eindelijk worden uit deze twee aanleidende oorzaken vallende ziekten en beroerten geboren, die het leven in gevaar brengen, terwijl of eene inwendige bloeding door bloedophooping, of eene bersting door verwijding al of niet ontstaat; want ook zonder uitgevaat bloed heeft Morgagni, (1) en meer anderen (2), de bloedberoerte waargenomen, en bij lijkopeningen alleen verwijdingen der aderen of ook opzwellingen van dezelve door bloedophoopingen gevonden.

Daar men ook in het waterhoofd de aderen vindt opgezwollen, doet zich de vraag voor, of zij niet veel tot het ontstaan van hetzelve bijdragen? hetgeen wij ook reeds op andere plaatsen in overweging namen. Frank maakt ook melding van verlammingen ten gevolge van de aderspatten in de hersenen en het ruggemerg; dat zulks plaats heeft is te vermoeden, hiervan zijn mij echter geene gevallen bekend.

Hoe ontstaan de aderlijke bloedophoopingen naar het hoofd, en de verwijdingen in de hersenen? Ik vermeen daardoor, dat, bij eene overwegende aderlijke stemming, al hetgene, hetwelk de werking der hersenen meer bijzonder aandoet, en datgene, hetwelk het bloed van andere deelen wegvoert, aanleiding tot deze twee toestanden kan geven. Daartoe behooren vooral de inspanningen van den geest en de zielsaandoeningen; voorts werktuigelijke oorzaken: stootingen van het hoofd enz., uitwendige warmte of hitte, waarmede het hoofd ter eener zijde, en koude, waarmede het ter andere zijde wordt aangedaan; hetzij dat laatstgenoemde eene en-

---

(1) De sedibus et causis morborum. Ep. II. III. LX.

(2) Sauvages Sp. I.
Preysinger diss. diagn. morb. capit. Sp. 1. Apoplexia sanguinea vera.

kele verkoudheid of ook het bevriezen veroorzaakt. Stellige waarnemingen hieromtrent ontbreken echter.

III. *Verandering der uitwendige Zintuigen.*

Ook de invloed, die de verhoogde venositeit op de uitwendige zintuigen uitoefent, verdient onze aandacht. Veroorzaakt zij stoornis der hersenen, dan is zij nooit zonder ongemak van de zintuigen des gezigts en des gehoors. Reeds bij bloedophoopingen schemeren dusdanigen zieken vonken en vlammen voor de oogen, zelfs schijnt het hun somwijlen, als waren zij midden in het vuur, en hooren zij suizing en gebrom. Dat zulks ook plaats heeft bij aderlijke bloedophoopingen, heeft ons de ondervinding geleerd. Zal men deze verschijnselen alleenlijk afleiden van prikkeling der hersenen, of is het waarschijnlijker, dat zij uit eene overvloeijing van de vaten der oogen en ooren voortspruiten? Immers hebben deze verschijnselen ook dikwerf zonder eenige aandoening der hersenen plaats, en wel van plaatselijke aandoening dezer twee werktuigen, die dan misschien ook gewoonlijk uit overvloeijing hunner vaten voortspruiten. Bij hevige opstijging naar het hoofd, bij beroerten en vallende ziekte, worden, zoo als bekend is, niet alleen deze, maar ook de overige zintuigen onderdrukt, het zij eerstgemelde toestanden van aderlijke of van eenige andere ziekten hunnen oorsprong ontleenen.

Van plaatselijke aderlijke ziekten lijdt vooral het oog. Menige ontsteking der oogen zoude wel tot de aderlijke gerekend mogen worden, zoo als nadere oplettendheid op dezen toestand aanwijzen zal. Ook zijn dikwerf verwijdingen der aderen aan de oogen, vergezeld van Pterygium, Nephelium, en gezwellen van

de *cornea* waargenomen (1). Gräfe (2) vond in hetzelfde oog aderspatten van de *choroïdea*, van andere verwijdingen van vaten vergezeld; ook bij den oogkanker zijn die der *Sclerotica* aderspatachtig, vol met zwart bloed en als het ware in vleesch veranderd gevonden (3). Aangaande de gevolgen op het gezigt, welke deze ongemakken veroorzaken, laat zich niets bepaalds zeggen, omdat zij van andere gebreken vergezeld worden.

Het laat zich wel vermoeden, dat ook de hardhoorendheid en doofheid somwijlen uit gebreken der vaten ontstaan; deswegens mangelt het echter aan waarnemingen, en men vergenoegt zich hier, zoo als meermalen, met het lijden der zenuwen.

Pohl (4) verhaalt, aangaande de aderlijke gebreken van den neus, eenige merkwaardige voorbeelden, welke hij bij eerstgeborene kinderen waarnam. Twee kinderen namelijk van dezelfde familie, en een kind van eene andere, kregen, eenige dagen na de geboorte, neusbloeding, welke wel eens ophield, maar toch ook wederkeerde. Insgelijks werd er geronnen bloed, als knobbels door het niezen uitgeworpen, en het eene kind, hetwelk stierf, ontlastte eene gelijksoortige massa door den aars. Bij de lijkopening van hetzelve vond Pohl, op de in- en uitwendige oppervlakte der ingewanden, in het borstvlies, in de longen, in de hersenvliezen, en in derzelver aschgraauwe zelfstandigheid vele aderspatachtige vaten. Dat het neusbloeden dikwijls van eenen aderlijken oorsprong is, lijdt geenen twijfel, en zulks heeft dan vooral plaats, wanneer het in hoogen ouderdom ontstaat, alsmede van aambeijen, en van verharding

(1) Gräfe, Angiectasie Leipzig 1808 pag. 32.
(2) Idem p. 33.
(3) Pohl l. c. pag. 20.
(4) Pohl l. c. p. 21.

van de lever en de milt voortspruit, of van andere ongemakken in den onderbuik vergezeld gaat. Voorts vermoedt Pohl, dat ook de polypen van den neus door de aderen ontstaan en veroorzaakt worden.

Dat eene habitueele verkoudheid van vele jaren, in de gebreken van het poortaderstelsel aanwezig was, hiervan is mij een voorbeeld bekend, waarin het, volgens het vermoeden van eenen zeer geachten Geneesheer, welke den zieke, door oplossende en snuifmiddelen genas, zonder dat zich eenige polypeuse massa vertoonde, onbeslist bleef, of eene polypeuse massa was begonnen zich te vormen.

Op den *Smaak* oefent de ziek gewordene venositeit geenen merkelijken invloed uit; want de tong is gewoonlijk zuiver, of met geene merkelijke slijmachtige witte korst overtrokken, alhoewel vele toevallen van ongemakken in den onderbuik aanwezig zijn. Maar zoo lang de zitplaats der onderbuiks-ongemakken niet in het darmkanaal zelve aanwezig is, blijft de tong en de smaak zuiver, en alleen dan, wanneer zich vliesachtige afscheidingen in het darmkanaal gevormd hebben, maakt de tong en de smaak zulks kenbaar. De verhoogde venositeit daarentegen veroorzaakt in de holte van den mond vele andere toevallen, welke wij hier ter plaatse zullen beschouwen. Daartoe behooren vooreerst, de verwijdingen der aderen en de aderspatten, die ten onregte aambeijen van den mond (*haemorrhoides oris*) worden genoemd, en welke men op de inwendige oppervlakte van de lippen en de wangen heeft gevonden; ook in het zachte gehemelte heeft men dikwerf de aderen verwijd gevonden. Voorts schijnt de verhoogde venositeit eenen geheel eigenaardig nadeeligen invloed op de voeding in den mond te hebben, of veeleer eene eigenaardige plaatselijke ontsteking te vormen. Zoo vermeenen wij de wankleurige

plaatsen, waaruit zich, in den *morbus maculosus haemorrhagicus Werlhofii*, het bloed stort, alsmede het roode, losse, sponsachtig opgezwollene, pijnlijke en bloedende tandvleesch, dat men deels in de scheurbuik, deels bij stremmingen in het aderenstelsel van den onderbuik (1) waarneemt, te moeten beschouwen. In het laatste geval nam ik eens eenen merkwaardigen toestand der tong waar. Eene vrouw namelijk, welke sedert vele jaren aan gemengde hypochondrische, hysterische en haemorrhoidarische toevallen leed, kreeg somwijlen eene *febr. atrabilaria* (volgens Richter), en wanneer deze verdween, was zij eenigen tijd tamelijk wel; zij stierf eindelijk aan verharding van het darmnet, welke verharding eene darmontsteking had veroorzaakt. Deze vrouw had bijna altijd, en vooral wanneer zij merkelijk ziek was, niet alleen den zoo even vermelden toestand van het tandvleesch, maar dan was de tong ook geheel perkamentachtig glad, pijnlijk, droog, gescheurd en eenigzins vergroot. Dewijl ik mij niet herinner, dit verschijnsel ergens anders vermeld te hebben gevonden, zoo kan ik hier niet nalaten, de opmerkzaamheid op hetzelve te bepalen, en aan mijne ambtgenooten te vragen, of dit verschijnsel onder gelijksoortige toevallen meermalen is waargenomen. Dat eindelijk aderlijke bloedingen in den mond menigvuldig plaats hebben, blijkt uit het zoo even gezegde, en is ook algemeen bekend. Maar waarom, bij de genoemde aderlijke ziekten, deze verschijnselen, even als de overige, zoo bijzonder overhellen, om den mond tot hunne zitplaats te kiezen, kan men thans nog niet, dan maar zeer onvol-

(1) Op dezen toestand heeft ons Kreysig (die Krankheiten des Herzens I Th. p. 177) het eerst opmerkzaam gemaakt.

doende beantwoorden, omdat wij met den aard dezer ziekten tot nu toe niet genoeg bekend zijn. Het losse weefsel der vliezen in de mondholte, de medegevoeligheid met den onderbuik, zijn zeker niet genoegzaam, om een verschijnsel te verklaren, welks soort juist voorkomt, zoo als anders de venositeit werkt, daar zij hare verschijnselen voornamelijk in de onderste helft van het ligchaam vertoont. Maar juist deze eigendommelijke werking der verhoogde venositeit, die zich in deze ziekten naar het hoofd uitbreidt, schijnt van den eigendommelijken aard van eerstgemelde ongemakken, waardoor zij zich van andere aderlijke ziekten onderscheiden, en hetgeen wij nog niet volkomen kennen, af te hangen.

Ten slotte der beschouwing van den invloed der verhoogde venositeit op de gevoeligheid en derzelver werktuigen, moeten wij ook nog melding maken van de flaauwte, die daaruit op eene tweeledige wijze voortspruit, en om die reden slechts hier eerst behandeld wordt. Zij ontstaat namelijk uit den invloed der venositeit zoo wel op de hersenen als op het hart; zij is dus aanwezig, wanneer de verhoogde venositeit naar den omtrek of naar het middelpunt werkt. In het eerste geval zijn gewoonlijk vele verschijnselen van bloedophoopingen, naar het hoofd aanwezig: een opgezet rood aangezigt, oorsuizing en schemering van vonken en vlammen voor de oogen; ook verdwijnt dan de pols nooit volkomen, maar hij is onderdrukt, klein, zelfs dikwijls hardachtig. Spruit integendeel de flaauwte uit het hart, dan gevoelt men meestal volstrekt geen pols; eene aanmerkelijke benaauwdheid en hartklopping gaat vooraf; de zieken zien er er in dien toestand bleek en vervallen uit, en worden dikwerf koud.

IV. *De werkzaamheid der Spieren.*

Dezelve wordt niet alleen door de zenuwen, zoo als reeds gezegd is, maar ook door het bloed vermeerderd of verminderd. Even als nu de overwegende Arterielliteit kracht en vlugheid van beweging veroorzaakt, ontwaart men van de overwegende venositeit juist het tegendeel, waardoor de spierwerking verzwakt wordt. Van daar de zoo langzame en trage beweging van hypochondrische, hysterische en zeer vette personen. De loomheid en halve flaauwte, die met den overigen toestand van het ligchaam volstrekt in geene betrekking schijnt te staan, en zich dikwijls eensklaps voordoet, en welke vooral bij hysterische veeltijds wordt waargenomen; de overhelling tot verstopping, die de verhoogde venositeit gewoonlijk vergezelt; de langzame ademhaling, die in denzelfden toestand waargenomen wordt, kan men voor het grootste gedeelte gereedelijk aan den invloed der venositeit op de spiervezelen toeschrijven.

V. *Verandering van de verrigting des Harten.*

Niemand zal wel betwijfelen, dat de verhoogde venositeit invloed op het hart heeft; wel altijd mogt dit werktuig in de ophoopingen van het aderlijke bloed in de stammen mede aangedaan worden; en de ontsteking van hetzelve schijnt uit hoofde van overwegende venositeit niet tot de zeldzame verschijnselen te behooren. Wanneer zich echter, in alle deze gevallen, hart en ader in dezelfde stemming bevinden, ja wanneer de regter helft van het hart te regt, als een gedeelte van het aderenstelsel kan beschouwd worden, dan kan men vermoedelijk hart en aderen tegen elkander overstel-

len, en van eenen invloed op het hart spreken; zelfs zoude dit aanleiding kunnen geven, hier van alle toevallen te spreken, waaraan het regterhart is blootgesteld. Dit laatste gaan wij voorbij, dewijl het tot nu toe onwaarschijnlijk, en het ons onmogelijk is, om bij datgene, waarvan Kreysig reeds in zijn werk melding maakt, nog iets te voegen, en wij het overtollig rekenen, het reeds gemelde hier te herhalen. Den invloed echter der verhoogde venositeit op het hart, konden wij niet met stilzwijgen voorbijgaan, zonder onvolledig te zijn, en stellen wij dus de venositeit en het hart tegen elkander over, omdat er ondanks alle wederzijdsche overeenkomst, toch groote verscheidenheden tusschen de aderen en het hart en tusschen derzelver ziekten plaats hebben.

Bonzing van het hart, uitgebreide en uitwendig merkbare klopping van hetzelve, vergezeld van vrees en gevaar van stikking, een blaauw gezigt en groote benaauwdheid ontwaarden wij in dit jaar bij hen, die aan onderbuikskoortsen leden, en wel zeer dikwerf met aanvallen, welke bij den eersten aanblik een ongemak in het hart deden vermoeden. De loop der ziekte, de vergezellende toevallen, en de herstelling onder de, bij onderbuikskoortsen, gewoonlijke ontlastingen bewijzen het echter, dat de hartaandoening opvolgend, consensueel en symptomatisch is geweest. Niet zelden ontstaan ook bij hypochondrische en hysterische personen, gelijksoortige toevallen. Beide toestanden verdienen altoos de opmerkzaamheid van den Arts tot zich te trekken, en moeten de vrees doen ontstaan, dat zij, niet tegengegaan wordende, wezentlijke hartziekten kunnen doen geboren worden. Wij zelven hebben gevallen waargenomen, welke den overgang van dezen toestand in wezentlijke hartziekten, zoo wel acute (*carditis polyposa.* Zie vroeger), als ook chronische verwijding der regter zijde bewijzen.

Hiertoe mogen twee gevallen dienen, waarin men geen hartongemak ontdekte, terwijl evenwel secundaire toevallen van het hart zeer duidelijk te voorschijn kwamen.

Veertiende Geval.

De Heer M.... Student in de Regten, 23 jaren oud, gevoelde reeds langer dan 8 jaren, zeer hardnekkige verstoppingen in den onderbuik, vergezeld van benaauwdheid, welke toevallen in dien zomer zeer hevig waren geworden. In Junij 1817 vroeg hij mij, om voor hem te beslissen, of hij het Eger- of Karlsbad zoude gebruiken, terwijl van twee geneesheeren, de een eerstgemeld, de ander laatstgemeld bad aangeraden had. Ik vond dezen jongen mensch vrij wel; hij had een somber uitzigt, was behoorlijk gevoed; had tamelijk roode wangen, eenen vollen, harden en grooten, echter geheel regelmatigen, en niet zeer veelvuldigen pols; zijn buik was eenigzins opgezwollen; hij had in de regter streek van het hart eene aanmerkelijke klopping, die zich tot het hartkuiltje uitstrekte; somtijds ontstonden er aanvallen van angst met eene voor hem zelven merkbare hartklopping, en beklemde adem; deze toevallen werden door trappen klimmen vermeerderd, maar door matige beweging op vlakken grond, min of meer verminderd. Tot bezigheden was de zieke geheel onbekwaam, maar uitgaan moest en konde hij doen. De ontlastingen wierden minder, dan gewoonlijk; de tong was evenwel zuiver, de eetlust matig, de smaak natuurlijk. Onder deze omstandigheden oordeelde ik, dat hij het Egerbad volstrekt niet zoude verdragen, veroorloofde hem echter deszelfs gebruik te beproeven, hetgeen hij twee dagen achter elkander met eene kleine flesch telkens deed. De toevallen werden aanmerkelijk

verhoogd, waarop ik eene aderlating bewerkstelligde; ik gaf hem ontstekingwerende middelen, en raadde hem stellig aan, het Karlsbad te gebruiken; dit nu gebeurde; de zieke bezocht mij in het vervolg nog eens en verzekerde mij, dat hij van alle ongemakken bevrijd was geworden.

Vijftiende Geval.

P. Een meisje van 19 jaren, gezond, sterk, welgevoed, ten gezette tijde hare maandstonden hebbende, bevond zich sedert het begin van Julij onpasselijk, zwaarmoedig, loom in de ledematen; zij kreeg onregelmatige aanvallen van koorts, die wel verdwenen, maar ook terug kwamen; de onderbuiksontlastingen ontbraken; des niet te min had zij eene roode tong, behoorlijken eetlust en eenen onbedorven smaak. Nadat die toevallen tot den 7 Julij aangehouden hadden, kwam zij bij mij om hulp: ik bevond haar, zoo als vermeld is, en buiten het bed, bezig met haar werk te verrigten. De pols was tamelijk vol en groot; de voeten waren eenigzins opgezwollen; het aangezigt was vol en rood. Ik verordende oplossende Extracten met zouten. De volgende dagen ontstonden echter onregelmatige aanvallen van koorts, die eenige uren aanhielden, en zich door benaauwdheid, aandrang naar het hart, hartklopping en beklemden adem, kenschetsten. Daarbij was haar aangezigt rooder dan te voren. Het mogt mij niet gebeuren, haar in dusdanigen aanval te ontmoeten: want hij kwam onverwacht, en was kortstondig. Daarna bevond zij zich wederom tamelijk wel. Ik ging voort, haar oplossende, ontstekingwerende middelen toe te dienen, deed ééne aderlating, waardoor het mij gelukte, de aanvallen langzamerhand te verminderen en te matigen, terwijl zij ten laatste geheel

verdwenen, en de ontlastingen meerder waren geworden. Den 9 Augustus kon zij, zoo goed als genezen zijnde, van verder geneeskundig opzigt als ontslagen gerekend worden.

Indien wij de vermelde gevallen op zich zelven in overweging nemen, zoude het vermoeden kunnen ontstaan, dat in het eerste geval eene verwijding van het hart, en in het andere, eene polypeuse hartontsteking aanwezig is geweest. Intusschen toont de gelukkige loop en de uitwerking der geneesmiddelen voldoende, dat het geenszins deze beide toevallen geweest zijn, maar dat het hart alleen consensueel en secundair werd aangedaan. Ik ben intusschen overtuigd, dat in beide personen, onder gunstige omstandigheden, de beide ziekten zich wel kunnen vormen. Want, zoo het mij toeschijnt, vooronderstelt eene ziekelijke dispositie deze, zoo wel als eene secundaire aandoening van het hart. Overigens wordt ook door Kreysig (1) eenen grooten invloed tot het ontstaan van hartziekten aan het aderenstelsel en deszelfs verschillende ziekten toegeschreven.

Eindelijk is het te vermoeden, dat ook de aderen, die tot de zelfstandigheid van het hart behooren, ziek kunnen worden en toevallen veroorzaken. Hoe dikwerf vindt men bij lijkopeningen de kroonaderen van het hart buitengewoon opgezwollen van bloed? Zoude deze verandering weinig of geheel onbeduidend zijn? of zoude men niet veeleer kunnen vermoeden, dat deze toestand het bewijs van eene aderlijke bloedophooping in de zelfstandigheid van het hart is, waarvan men tot hiertoe de teekenen zekerlijk niet kent? — In het jaar 1814 vond ik zelve eenmaal de kroonader bij een kind van $\frac{1}{4}$ jaar, hetwelk ten laatste onder koortsen, aanvallen van krampen, beklemden en korten adem was gestorven,

(1) Die Krankheiten des Herzens I Th. pag. 168.

verwijd. In het laatste der ziekte was de bovenlip tot aan den neus blaauwachtig geworden.

Voorts heb ik bij de schrijvers aangaande de ziekten der hartaderen, niets gevonden, dan het vroeger (1) vermelde geval, over derzelver bandachtigen verbeenden toestand, van aamborstigheid vergezeld. Terwijl echter de aamborstigheid zelve niet verder beschreven wordt, is het geoorloofd te vragen, of niet misschien de toevallen van borstbeklemming (*angima pectoris*) zoodanig werden genoemd; te meer wordt men genoodzaakt dit te vermoeden, wanneer men leest, dat de zieke, uitgenomen deze toevallen, zich tamelijk wel had bevonden.

VI. *Verandering der Ademhaling en Ziekten der Ademhalingswerktuigen.*

Terwijl de verandering van het aderlijke bloed in slagaderlijk in de longen, en door middel der ademhaling plaats heeft, is het ligtelijk te begrijpen, dat deze verrigting, bij verhoogde venositeit, menigvuldig en ligt aangedaan wordt. Wanneer b. v. eene zoo groote hoeveelheid bloed tot de longen vloeit, dat de gezegde verandering niet behoorlijk kan plaats grijpen, moet zulks aan het gevoel van den zieken medegedeeld, en toevallen in de ademhaling verwekt worden, die ook andere, buiten den zieken zelven, kunnen waarnemen. Dan eigenlijk gevoelen de zieken regt het gebrek aan lucht, waarop Gmelin (2) de opmerkzaamheid bepaalt. Men gevoelt de behoefte, om meer lucht in te ademen dan anders noodig is; waarom ook dusdanige zieke vrijwillig, diep, al zuchtende (toch

(1) Die Krankheiten des Herzens, pag. 205.

(2) Allgemeine Pathologie des menschlichen körpers. Stuttgard en Tub. 1817. pag. 141.

zonder psychische aandoening) dezelve inademt, en het gevolg van dusdanige ademhaling verschaft hem dezelfde voldoening, die een dorstende door drinken ontwaart. Dusdanige behoefte schijnt soms ook kennelijk uit de noodwendigheid tot eene levendige beweging, of is ten minste gewoonlijk daarmede vereenigd. Bij hypochondrische, hysterische, zeer vette personen, en bij hen, die eene zittende levenswijze hebben, bij haemorrhoidarische en meer andere, bij welke men eene verhoogde venositeit vooronderstelt, bemerken wij dikwerf het vermelde toeval, dat bij hen al te ligt met benaauwdheid verwisseld, of van een werktuigelijk beletsel des adems, door ophooping van vet, afgeleid wordt. Bij eene nadere beschouwing der zaak zal mijns inziens, zoo wel het eene als het andere gemakkelijk kunnen worden vermeden, en eenmaal de toestand zonder benaauwdheid waargenomen, is dezelve daarvan gemakkelijk af te zonderen; daar hij ook wezentlijk en dikwerf zonder dezelve plaats heeft: namelijk zonder het reutelen, hetwelk de verhindering des adems door ophooping van vet aantoont. Gelijksoortigen oorsprong als dit gevoel, schijnt somwijlen ook de hoest te hebben, welken de natuur schijnt te veroorzaken, om den omloop van het bloed te bespoedigen; hij is alsdan geheel droog, en zonder neiging om iets uit te werpen; veeleer gaat er een gevoel van volheid in de borst vooraf, welke den hoest doet verdwijnen. Over het algemeen komt deze hoest maar een of tweemaal daags, en de gewone borstmiddelen vermogen daartegen niets; dezelve ontstaat eerder in de kamer en in de warmte, dan in de opene lucht en in de koude, welke zoo ligtelijk andere soorten van hoest te weeg brengen. Over deze twee toestanden kan ik met veel zekerheid spreken, dewijl ik zelf, met neiging tot aambeijen en Hypochondrie behebt zijnde, dezelve reeds eenige ja-

ren ontwaard en waargenomen heb. Intusschen is de hoest, die zijnen oorſprong van verhoogde venositeit ontleent, somtijds ook van vele slijmuitwerpingen vergezeld. Zelfs schijnt de zoogenaamde *phthisis pituitosa* dikwerf uit deze bron voort te ſpruiten. Door deze ververeeniging van slijmuitwerpingen en hoest moeten de toevallen, die daarbij worden waargenomen, aanduiden, of die uit overwegende venositeit, of uit andere b. v. *Catarrhale* oorzaken ontstaan. Deze toevallen van bloedophooping naar de longen gaan ook somwijlen van eene drukkende pijn en engborstigheid vergezeld; de zieken zweeten onder deze omſtandigheden vooral op de borst. De invloed der venositeit op de longen bestaat echter niet alleen in de aandrift van het bloed, maar de overige aderlijke ongesteldheden worden daarbij ook opgemerkt. Men heeft en verwijding der adertakken, die somtijds zakachtig schijnen geweest te zijn, en aderspatten in de longen, in het strottenhoofd en in de luchtpijp gevonden; dezelve veroorzaken, volgens het gevoelen van Pohl (1), bij hen, die van de geboorte af klier- en teringachtig zijn, en bij dezulken, die eene slecht gevormde borst en vergroeijingen van het borstvlies en de longen hebben, aamborstige toevallen. Maar alsdan bemerkt men gewoonlijk ook de vroeger vermelde toevallen van bloedophooping. Twee zieken, van welke ik den eenen ter naauwernood kende, den anderen als arts bediende, hadden een geheel eigenaardig gevoel in de keel, hetwelk ik van aderspatten in de *larynx* afleidde. Het dacht hun namelijk, als of zich een lapje (deze zijn de eigene uitdrukkingen der zieken) in de keel bevond, dat hun de ademhaling dreigde te benemen. De eene was te gelijk vergroeid en aamborſtig; beide werden hae-

(1) De varice, intern. morb. quor. caus. pag. 27.

morrhoidaal en hypochondrisch, en met vele slijmuitwerpingen uit de keel bezwaard.

Een ander gevolg der verhoogde venositeit in de longen, is de aderlijke bloeding, die zoo wel bij enkele bloedophoopingen, als bij verwijdingen der aderen wordt opgemerkt. Pohl rekent tot de bloedingen der longen van deze laatste oorzaak, vooral de periodieke, chronische en habitueele, waaraan de vrouwen, welker maandstonden onderdrukt zijn, en de mannen, bij wie de aanbeijenvloed gestremd is, onderhevig zijn; en hij vermeent juist daarin de oorzaak te ontdekken, dat men dezelve somwijlen zoo lang zonder nadeel kan verdragen. Na het overlijden vindt men bij dusdanige personen bijna alle longaderen spataderlijk, en het ontlaste bloed zamengeronnen, korrelig, en zelfs den vorm van eenen knoop van een vat hebbende. Eindelijk kan de bloeding zonder eenige uitwendige aanleiding ontstaan, zonder andere ongemakken wederom verdwijnen, en de zieken verligting gevoelen. Dezelfde schrijver vermeld: dat eene vrouw, welker aderen in den mond verwijd en van bloed opgezwollen waren, aan heeschheid, hoest en onaangename gewaarwording geleden had; zij kreeg eenige bloedspuwing, en de hoest verdween. Portal (1) heeft insgelijks een dusdanig geval vermeld, en bij Morgagni (2) vinden wij er meerdere verzameld. Ongetwijfeld is de spataderlijke toestand der vaten van het strottenhoofd en de luchtpijp, en de daardoor veroorzaakte bloeding niet zoo gevaarlijk; intusschen gaat hiermede een gelijksoortige toestand der longen gepaard, die eindelijk bloedstortingen der longen veroorzaakt.

(1) Mem. de l'acad. Roy. des Sciences de Paris a. 1780. p. 322.

(2) De sed. et caus. morb. ep. XV.

Deze zijn echter niet zoo onbeduidend gevaarlijk, als Pohl vermoedt. Het is waar, dikwerf kunnen zij, zonder veel nadeel aan te brengen, verdragen worden, maar ten laatste is eene verstoring der longen daarvan het gevolg. Wanneer echter, zoo als ik tweemaal waarnam, teringachtigen, plotselings onder eene matige bloedstorting stierven, dan was, naar alle waarschijnlijkheid, een verwijd vat gescheurd Eindelijk ben ik van gevoelen, dat niet alleen bij eenen spataderlijken toestand, aderlijke bloedstortingen der longen plaats hebben, maar ook enkel door bloedophoopingen veroorzaakt worden; hiertoe behooren dezulke, alwaar het afgescheidene bloed zeer zwart, en waar men ook, volgens andere omstandigheden, kan vermoeden, dat de verhoogde venositeit verhoogd en deze de grond der ziekte is. Het ergste geval van longenbloeding moet echter dat zijn, waarin het bloed, uit een gescheurd vat, hetwelk zich op de oppervlakte der longen, of in de wanden der beenige kast van de borst bevindt, in de borstholte uitgestort wordt en met de uitwendige oppervlakte der longen in aanraking komt. Indien de hoeveelheid van zulk bloed maar eenigzins aanmerkelijk is, dan zijn de gevolgen verschrikkelijk, en de zieke sterft door stikking. Men overwege hierbij de drukking der longen, die als de naaste oorzaak der stikking is te beschouwen; maar waarom toch kan men dikwerf water in grootere hoeveelheid en langdurig bij zich houden, zonder de longen dusdanig zamen te drukken, dat zij zich niet meer kunnen uitzetten? De voor de longen geheel vreemde prikkel van het bloed schijnt ons echter nadeeliger te zijn, dan de werktuigelijke drukking, en volgens denzelfden grond zien wij ook den invloed der dampkringslucht op de uitwendige oppervlakte bij smartelijke wonden der borst zoo nadeelig worden.

Eindelijk en ten laatste heeft de verhoogde venositeit

ook op het weefsel en de voeding der longen eenen nadeeligen invloed, hetwelk bij bloedophoopingen, verwijding en ontsteking plaats heeft. De gevolgen daarvan zijn verhardingen in de longen, die gewoonlijk builen of knobbels der longen (*tubercula pulmonum*) genoemd worden; voorts vergroeijing van de longen en het borstvlies en polypeuse massas in de luchtpijp. Terwijl wij in het vervolg op dezen toestand nog eens zullen terug komen, en daar deszelfs gevolgen genoegzaam bekend zijn, stappen wij thans van dit onderwerp af, welks wezentlijkheid wij ook door de getuigenis van Pohl (1) kunnen bevestigen.

VII. *Verandering der slagaderlijke werkzaamheid.*

Uit hetgene in het eerste hoofdstuk reeds is verhandeld, blijkt, dat ook de slagaderen en derzelver verrigting niet van den invloed eener overwegende venositeit bevrijd kunnen blijven; ja, wij worden zelfs tot dit denkbeeld gebragt, indien wij slechts letten op de gemeenschap der vaten van beide stelsels, en op hunne wederzijdsche werking in den gezonden toestand. Slagaderen en aderen maken toch eigenlijk te zamen een geheel, één stelsel uit. Het is onder deze omstandigheden echter zeer merkwaardig, dat dit vaatgestel maar zelden bij verhoogde venositeit schijnt aangedaan te worden. Dit heeft, zoo het ons toeschijnt, daardoor plaats, dat de werkzaamheid van het slagaderenstelsel veelal in eene antagonistische betrekking komt met het aderenstelsel, en aldus belemmerd en verminderd wordt. Maar overal maakt zich in de bewerktuiging eene verminderde (zoo niet te veel verminderde) werkzaamheid

---

(1) l. c. pag. 28.

weinig kennelijk, zoo als reeds te voren op verschillende plaatsen is aangemerkt. Wanneer dus de arterielliteit ontspannen wordt, zoo kan zulks tot eenen zekeren graad plaats grijpen, zonder andere toevallen te veroorzaken, als eenen kleinen als verscholen pols, mindere roodheid, en bleeker uitzigt; verschijnselen, die bij zeer vette personen vooral worden opgemerkt, en gewoonlijk van verminderde spierkracht en beweging zijn vergezeld, doch die ook in andere aderlijke ziekten plaats hebben.

Het slagaderenstelsel wordt somwijlen echter op dezelfde wijze aangedaan als het aderlijke: de werkzaamheden namelijk worden ook verhoogd en maken zich alsdan genoegzaam door toevallen kennelijk. Het menigvuldigst ontwaart men dit, wanneer de aderlijke ziekte koorts veroorzaakt, hetzij dat er eene acute ziekte gevormd wordt, die wij te regt de aderlijke koorts moesten noemen, of dat de koorts een verſchijnſel van ontsteking te weeg brengt. Aangezien men verschillende denkbeelden over de uitdrukking koorts vormt, zoo moeten wij eerst nader ontvouwen, wat wij daardoor verstaan. In een klein geschrift (1) heb ik dit reeds voor eenige jaren breedvoerig behandeld, en zeg hier dus maar alleen, dat ik onder koorts, waarvan de wezentlijke verschijnselen de veranderde gesteldheid des ligchaams, de veranderde, meer prikkelbare en snelle pols en onpasselijkheid zijn, »die ziekte van het vaat- en vooral van het slagaderenstelsel versta, in welke de prikkelbaarheid van dit stelsel verhoogd is, en die eene onevenredigheid met andere, vooral met het zenuwgestel, daarstelt." Het is hier de plaats niet, deswegens in uitvoerige beschouwingen te treden; zoo veel schijnt

(1) Progr. ſebris notionem, febriumque differentiam exhib. Lips. 1815.

men echter over het algemeen aangenomen en ingezien te hebben, dat, bij het denkbeeld van koorts, de aandacht moet worden bepaald op de aandoening der vaten, en wel vooral op die der slagaderen. Indien nu eene dusdanige aandoening door vele uitwendige oorzaken en andere ziekten wordt te weeg gebragt, zoo kan zulks ook bij de verhoogde venositeit plaats hebben.

Overwegen wij de omstandigheden, onder welke de verhoogde venositeit koortsen doet ontstaan, zoo blijkt, dat zulks vooreerst dan plaats heeft, wanneer de venositeit eensklaps en spoedig verhoogd wordt. Even als alle andere oorzaken van koortsen alleen dan als zoodanige ontstaan, wanneer zij plotselings en spoedig eene aanmerkelijke verandering van zekeren aard in het organisme verwekken, heeft zulks ook hier plaats, en hoe spoediger dit gebeurt, des te aanmerkelijker is de verandering van het organisme; en hoe edeler het werktuig is, waarin deze verandering geschiedt, des te aanmerkelijker plagt ook de koorts te zijn. Van daar, dat geene aderlijke ziekten eene zoo aanmerkelijke koorts veroorzaken, als de ontsteking, hetzij dezelve in de aderen, of ook, met het karakter der venositeit, in een ander werktuig hare zitplaats hebbe. De pols is in dusdanige ziekten over het algemeen buitengewoon snel, hardachtig en somwijlen ook vol, zoo als de reeds vermelde gevallen aanwijzen; de temperatuur is veranderd; de ziekte begint met huivering en verandert in warmte, waarmede tevens gewoonlijk eene beduidende onpasselijkheid vergezeld gaat. Intusschen zijn ook hier de toevallen der koorts, die onmiddellijk uit de slagaderen hunnen oorsprong ontleenen, de verandering van den pols en de warmte nooit zoo aanmerkelijk verhoogd, als bij slagaderlijke ontstekingen; en in ader-

lijke ontstekingen is de warmte veelal bijna in het geheel niet boven mate verhoogd.

Voorts geeft ook de gesteldheid en aanleg van den zieke aanleiding tot het spoedig ontstaan van koorts. Indien deze te voren meer van eenen ontstekingachtigen aard is geweest, en verhooging der venositeit zich daarbij voegt, dan zal de koorts ook meermalen moeten plaats hebben, die evenwel in andere gevallen, ook wel door vele verschillende, toevallig medewerkende oorzaken, b. v. verkoeling, overlading der maag, en meer dergelijke, kan veroorzaakt worden. Indien zij nu eenmaal aanwezig is, dan houdt zij zoo niet dadelijk weder op; kan dan wel veranderingen aanbrengen, welke, op de slagaderen terugwerkende, de koorts zelve onderhouden. Hierbij komt eindelijk, dat ook de verhoogde venositeit, wanneer zij tot zekeren graad verhoogd wordt, even zoo onvermijdelijk het slagaderenstelsel moet aandoen, en koortsen doen geboren worden; als men dit bij omtrent alle andere aanleidingen tot ziekten, die tot in de diepte der bewerktuiging haren invloed uitoefenen, waarneemt. Zoo ontstaan aderlijke koortsen, zonder dat men de aanwezigheid eener ontsteking kan vaststellen. Dusdanige koortsen zullen van eenen zamengestelden aard zijn, en behalve de eigenlijke koortsachtige, ook nog zoodanige verschijnselen bekomen, die anders ook, uit de verhoogde venositeit ontsproten, waargenomen worden; en dezelve zijn dan mede gewoonlijk reeds voor het uitbreken der koorts, aanwezig geweest, en als voorboden van dezelve gehouden. Van de eigenlijk koortsachtige verschijnselen moeten wij echter dit in het midden brengen, dat zij veeltijds ook niet zoo hevig zijn, als in dusdanige gevallen, waar de ziekteoorzaak het slagaderenstelsel meer regtstreeks aantast, en waar, om zoo te spreken, volgens het vroeger bijgebragte denk-

beeld, eene meer zuivere, in eenen strikten zin eigenlijdige (*idiopatische*) koorts aanwezig is, zoo als b. v. in de eendaagsche koorts en in de eenvoudige ontstekingkoorts (*synocha*). De koortsverschijnselen in de aderlijke koorts zijn veel zachter, dan in deze twee ziekten: zij ontstaan dikwerf geheel onmerkbaar, hebben altijd eenen remitterenden typus, maar zijn van langeren duur. Zoo als echter elke koorts de neiging heeft, de ziekte door eene uitlozing, overeenkomstig de oorzaak van dezelve, te beslissen, alzoo heeft hetzelve ook plaats bij de aderlijke koorts. Welke deze uitlozingen echter zijn, zullen wij in het vervolg nader vermelden.

Hier moeten wij nog opmerken de verandering in den pols, die van de verhoogde venositeit afhangt. Zij is eene onregelmatigheid van denzelven, die zich daardoor onderscheidt, dat de eene slag grooter is, of langer duurt, dan de andere, en zich door wezentlijke afbreking kennelijk maakt. Deze verandering ontdekt men vooral dan, wanneer de ziekte voornamelijk in de stammen der aderen hare zitplaats heeft. Ook wordt zij somwijlen veroorzaakt door bloedophoopingen (of stremmingen) in de poortader en holle ader. Dit verschijnsel heeft echter noch in dezen toestand, noch in de ontsteking dezer werktuigen zoo menigvuldig plaats, dat wij daaruit een bepaald ziekteverschijnsel dezer ziekte zouden kunnen opmaken, en schijnt altijd eenen geheel eigenen toestand van het slagaderenstelsel daar te vooronderstellen, waar zij hare zitplaats heeft.

VIII. *Verandering der Voeding.*

De voeding, zoo als zij in de enkele deelen plaats heeft, wordt of over het geheel, of slechts aan en-

kele deelen door de verhoogde venositeit veranderd. Maar, wanneer de voeding in de geheele bewerktuiging veranderd wordt, heeft zulks, volgens gedane waarnemingen, op tweederlei wijzen plaats, en duidt eene verschillende gesteldheid aan. Daar wij echter reeds den aard en de wijze vermeld hebben, hoedanig en naar welke de verhoogde venositeit mede hare grenzen onmatiglijk te buiten gaat, en een gedeelte van het haarvatenstelsel aan zich onderwerpt, zelfs ook aan het overige gedeelte eene aderlijke stemming schijnt in te drukken, zoo vermeenen wij, insgelijks de noodzakelijkheid aangetoond te hebben, dat zij op de voeding, die immers, zoo als bekend is, even gelijk de afscheiding, door hetzelfde vaatgestel geschiedt, invloed heeft. Of helt men nog over, om aan te nemen, dat de uiteinden der slagaderen zulks doen, en dat de aderen daarbij niets te verrigten hebben, dan de overvloedige hoeveelheid bloeds, die op eene zonderlinge wijze overal grooter, dan het aangevoerde is, weêr terug te voeren, nadat de afscheiding om de voeding plaats heeft gehad? Of bewijst het gevoelen van Willbrandt, dat het bloed, bij den overgang uit de slagaderen in de aderen, op elk oogenblik en op elk punt, in vaste deelen, en deze in aderlijk bloed en lympha veranderd worden? Het is inderdaad te bejammeren, dat men in de theorie der medicijnen niet eene schrede kan doen, zonder verschillende gevoelens te ontmoeten, en dat men overal de zaak, van welke men uitgaan wil, eerst lang en breed moet betoogen. Daar ons dit echter, ten opzigte van ons onderwerp, te lang zoude bezig houden, zullen wij ons vergenoegen, den grond der verklaring van het nu behandeld wordende verschijnsel aan te wijzen, en laten het aan den lezer over, de zaak naar willekeur uit een te zetten. Alleen deze tegenwerpingen vermeenen wij te

moeten uit den weg ruimen, welke uit het denkbeeld zouden kunnen worden afgeleid, dat, in de aderen, de rigting der werkzaamheid alleen van den omtrek naar het middelpunt, en van de takken naar de stammen plaats heeft, en daarom in het geheel geen tegengestelde invloed of werking kan bestaan.

Zijn wij hiervan evenwel wezentlijk overtuigd? Zien wij deswegens geen voorbeeld in de poortaderen, dat zich ook eene ader in takken verspreidt, om op eene slagaderlijke wijze het bloed te verdeelen? en kan men aannemen, dat slechts dit enkele voorbeeld bestaat, zonder iets, overeenkomstig hiermede in eenen lageren graad, of ook slechts in de gesteldheid en de neiging daartoe te vinden? Zijn het de klapvliezen niet, die gemelde neiging der aderlijke werkzaamheid kunnen tegenwerken en welke geheel onnoodig zouden zijn, wanneer de rigting der beweging naar het middelpunt zoo volkomen bepaald ware, welke dusdanige men in de slagaderen niet ontmoet, terwijl hier de rigting der werkzaamheid in eenen zoo hoogen graad aanwezig is? Wordt het niet door de uitvloeijing eener groote hoeveelheid zwart aderlijk bloed, hetwelk wij uit den onderbuik in de bloedbraking, in de zwarte ziekte en bij aambeijenvloed waarnemen, alsmede door andere verschijnselen, waarschijnlijk, dat er in de aderen eene teruggaande beweging in ziekten plaats heeft, hetgeen ook meerdere Artsen vermoed hebben? Zien wij somwijlen niet zelfs in de slagaderen, in welke de rigting der beweging immers zoo bepaald is, b. v. in de vorming van den omloop des bloeds in de zijtakken, eene aan de gewone rigting tegengestelde bewegingen? En indien zulks in de slagaderen kan plaats hebben, hoe veel te eerder, gemakkelijker en menigvuldiger moet zulks dan niet geschie-

den in de aderen? Wanneer men evenwel door deze gronden van waarschijnlijkheid, daartoe niet kan komen, om overdrevene gevolgtrekkingen in het opnemen der natuurverschijnselen te laten varen, dan volgt de aanmerking, dat het in het onderhavig geval zelfs onnoodig is, eene teruggaande beweging aan te nemen. Het is alleen eene verhoogde werkzaamheid in het aderenstelsel of in den geheelen omtrek, of op enkele plaatsen van dit stelsel, hetgeen wij verlangen; welk verlangen, volgens mijn gevoelen, niet kan tegengesproken worden. Indien deze echter verhoogd is, zoo wordt daardoor het aderlijke bloed meer opgehoopt, en het is te vermoeden, dat de voeding dan voornamelijk uit aderlijk bloed plaats grijpt, en dat het voortbrengsel daarvan de eigenschappen der venositeit in eenen hoogeren graad bezit. Maar indien het nu waar is, dat de kool- en waterstof de kenschetsende bestanddeelen zijn van het aderlijke bloed, zoo zullen, bij eene overwegende venositeit, ook deze twee bestanddeelen, in de door de voeding gevormde deelen aanwezig zijn; of met andere woorden, er zullen zoodanige stoffen en ligchaamsdeelen in grootere hoeveelheid gevormd worden, waarin de kool- en waterstof de meer vermogende bestanddeelen zijn. Dit heeft vooral plaats in het vet; en de ondervinding leert ons ook werkelijk, dat de vorming van het vet in een naauw verband staat met de venositeit. Reeds kleine soorten van dieren, zoo als leeuwrikken, worden dikwerf in eenen vochtigen en nevelachtigen nacht plotseling vet, omdat dan het bloed niet behoorlijk geoxydeerd wordt. Voorts ganzen, die men vet wil maken, sluit men in eene kleine plaats op, en men laat ze in hare eigene onreinheid maar voortleven; waarom ook het algemeen spreekwoord zegt, dat men in vuiligheid het best vet wordt of groeit. In die deelen, in welke, volgens de

natuur, de venositeit overwegend is: in de onderste helft van het ligchaam en in den onderbuik, is de vorming van vet, zoo als algemeen bekend is, rijkelijk; in de borstholte en in de holte van het hoofd daarentegen zeer gering. Zoo zien wij ook, dat zulke personen, bij welke het aderenstelsel overwegend is, vet worden, b. v. dezulke, welke zich in den mannelijken leeftijd bevinden. Zwangere vrouwen, bij welke dezelfde omstandigheid plaats heeft, worden dikwerf in korten tijd zeer vet; hetgene ook bij aderspatachtige personen, wanneer zij somwijlen ook veel bloed verliezen, bij hypochondrische en hysterische enz. het geval is, terwijl men te regt kan vermoeden, dat ook die ziekten, welke met eene buitengewone vetheid en dikwording eindigen, zoo niet in het aderenstelsel gegrond, dan toch met eene eigendommelijke aandoening van hetzelve verbonden zijn. Somwijlen schijnt zelfs het vetworden eene werking tot meerder evenwigt te zijn, om namelijk, andere werkingen der verhoogde venositeit, vooral die op het zenuwgestel en de gevoeligheid, voor te komen. Van daar, dat diegenen, welke vet worden, zich gewoonlijk zeer wel bevinden; maar heeft het vet worden zijne hoogte bereikt, dan worden zij wederom onpasselijk, en er ontstaan hypochondrische en andere toevallen, waardoor de vorming van vet wederom vermindert, tot dat eene tegengestelde rigting der aderlijke werkzaamheid wederom langzamerhand wordt veroorzaakt. De oplettende waarnemer zal niet zelden eenen dusdanigen op- en neêrgang hebben opgemerkt.

Hiermede bewijst men echter niet, dat de venositeit alleen de oorzaak van de vetwording is; het zij verre van daar; veeleer ben ik overtuigd, dat ook de Arterielliteit niet alleen altijd haar aandeel daaraan heeft, maar de voeding mede behoorlijk krachtig en

gezond moet zijn. Wanneer de voeding door andere oorzaken ziekelijk of gebrekkig is, dan zal niemand dik en vet worden; zelfs zal men dan, bij de grootste overwegende venositeit, tot tering en andere kwaadsappigheden kunnen vervallen. De aderlijke stemming schijnt dan altijd slechts als eene voorwaarde tot het vet worden, en niet als de hoofd- en grondoorzaak van hetzelve te beschouwen te zijn. Van daar ook misschien, dat menig een, zelfs uit andere omstandigheden, b. v. uit eene gebrekkige en te zwakke opslorping, vet wordt.

Maar er is nog een andere grond, waarom niet allen, door overwegende venositeit, vet worden, in de bijzondere verhouding van het aderenstelsel zelve gelegen. Daar wij namelijk vroeger hebben bewezen, dat een gelijktijdig overwigt van kool- en waterstof, het vet worden bevordert, zoo kan er ook een toestand bestaan, waarin de kool- of de waterstof overwegend is. Heeft de waterstof het overwigt, dan schijnt er geene groote verandering in de ligchaamsgesteldheid te weeg gebragt te worden, die van de vroeger vermelde verschilt, tenzij dat het vet dunder, vloeibaarder en waterachtiger ware; eene eigenschap, die somtijds vooral wordt waargenomen. Wanneer echter de koolstof de overhand heeft, dan ontwikkelt zich eene eigendommelijke gesteldheid; dan namelijk zien wij het vet in mindere hoeveelheid zich vormen, vaster en donkerder worden; ook de spieren worden niet sterker, maar donkerder van kleur; de huid bekomt eene eigenaardige, zwartachtige, vuile kleur; somwijlen vertoonen zich ook op dezelve donkere vlekken, of de zoogenaamde levervlekken (*chloas*, *maculae hepaticae* enz.); kortom, dan komt die ligchaamsgesteldheid voor den dag, welke men van ouds de zwartgallige (*constitutio atrabilaria*) noemt; en wanneer de invloed der ve-

en drukkend zijn, in slechte spijsvertering, gebrek aan ontlasting en in de spanning van den onderbuik, die men waarneemt, wanneer de onderbuik over het geheel met dit ongemak behebt is. Als de lever de zitplaats van het ongemak is, dan ontwaart men dikwerf in het regter hypochondrium een gezwel, dat zich niet zelden tot in het linker uitstrekt, alwaar de zieken zwaarte en pijn gevoelen, die door sterke drukking vermeerderen. Voorts ontbreken ook niet de overige verschijnselen van leverongemakken, die men op de huid, in de drekstoffen en in de pis opmerkt. Bij verstopping der milt doen zich, behalve de algemeene toevallen, de opzwelling, het gevoel van zwaarte, drukkende en stompe pijn in de linker zijde voor, en zulke gewaarwordingen worden door uitwendige drukking, of door op de regter zijde te liggen, vermeerderd; deze toestand kenschetst zich door oprisping, alsmede door speeksel en slijmuitwerping; en Hippocrates verhaalt reeds, dat bederf aan het tandvleesch, als ook het openspringen en gezwellen aan handen en voeten dikwerf bij miltzieken plaats hebben. Wanneer het pancreas lijdt, vindt men een gezwel onder de maag, hetwelk zich tot het linker hypochondrium uitbreidt, en de zieke gevoelt, tusschen het hartekuiltje en den navel, eene drukkende pijn, welke door uitwendige drukking en het gebruik van spijzen vermeerderd wordt; in het linker hypochondrium heeft hij angst en gevoel van zwaarte, terwijl hij zure oprispingen, misselijkheid en braking ontwaart.

Niet zoo klaarblijkelijk veroorzaken de overige werktuigen van den onderbuik en van de teeldeelen, toevallen, die uit de algemeene verschijnselen van de verhoogde venositeit, en uit de plaatselijke van de aangedane werktuigen zelven voortkomende, zijn zamengesteld. Zelfs bij de plaatselijke verschijnselen kan men

die aannemen, welke door de verhoogde venositeit veroorzaakt worden, wanneer zij hare werking tot het onderhavige werktuig uitstrekt. Voorts merken wij ook onder de oorzaken der infarctus op, vele derzulken, welke wij te voren als aanleiding der verhoogde venositeit vermeenden te moeten bijbrengen. Hiertoe behooren: de leeftijd (ook de infarctus zijn aan den mannelijken leeftijd eigen), de spijzen en dranken, de ledigheid of zittende levenswijze, de drukkende gemoedsaandoeningen en meer andere, die zoo wel eene algemeene verhoogde venositeit, als het hier behandelde plaatselijke toeval van dezelve, zoo als de ondervinding leert, doen geboren worden. Dat er onder de oorzaken van de infarctus meerdere zijn, die plaatselijk werken, ligt in de natuur der zaak zelve, en zijn eigenlijk de aanleidende oorzaken, dat zich de verhoogde venositeit juist op deze bijzondere wijze voordoet. Hier onder worden gerekend de gezwellen, windsels, naauwe kleederen en meer andere dingen, welke de vaten drukken, en den teruggang van het bloed beletten; verder alles, wat onderbuikziekten te weeg brengt, en ten laatste eene menigte onderbuikziekten zelven. Van dezen toestand der onderbuiksaderen levert de lijkopening de beste overtuiging op. Over het algemeen ziet men dezelve alsdan van zwart bloed opgezwollen en verwijd, en de aangedane werktuigen wel eens geheel zwart, gelijk bij het koud vuur plaats heeft. Ik zelf heb eens een darmkanaal gezien, hetwelk van het begin tot het einde zwartachtig blaauw was, terwijl de wanden bijna geheel ziekelijk aangedaan en verdikt waren.

Deze toestand nu der kleine aderen is de zoodanige, welke altijd eene vergrooting van het aangedane werktuig veroorzaakt. Want er blijft immers eene grootere hoeveelheid bloeds terug, dan tot de geregelde voeding noodig is. Vele der kleine aderen kunnen

vergroeijen; het stilstaande bloed wordt deels opgeslorpt, deels in de massa van het werktuig opgenomen. Bezit de voeding eene voldoende kracht om de noodige veranderingen met behulp van deze overvloedige deelen te bewerkstelligen, dan ontstaat er eene algeheele vergrooting van het werktuig, zonder verandering van deszelfs zelfstandigheid. Maar over het algemeen is de voeding niet zoo krachtig, en vooral dan het minst, wanneer dat werktuig ziekelijk is, en zich ook maar in den laagsten graad van ontsteking en in ziekelijke prikkeling bevindt. De overvloedige massa kan dan niet behoorlijk tot voeding aangewend worden, en vormt zich naar eenen ziekelijken typus. Aldus ontstaat de verharding, welke men dikwerf als werking der infarctus te gelijk met deze, wanneer zij voortduurt, waarneemt. Ook niets is algemeener bij lijkopeningen, dan waarnemingen van verhardingen der onderbuikswerktuigen, van de lever, de milt, de alvleeschklier, het darmscheil en het darmnet; voorts verwijdingen en verhardingen der ingewanden, vergezeld van infarctus. Zij ontstaan uit deze misschien veel menigvuldiger, dan wel uit de ontsteking, die op deze gevallen slechts eene enkele voorwaarde heeft, die echter ook ontbreken kan. Hierom onderscheiden zich de teekenen der verharding niet wezentlijk van die der verstopping, en er zijn vele toestanden, waarin de fijnste kenner der kenteekenen niet in staat is, te zeggen: of enkel verstopping of verharding plaats hebbe; om welke reden dan ook beide toestanden bijna altijd op dezelfde wijze, namelijk met oplossende middelen, behandeld worden.

Ook de verhardingen in de longen (*nodi*, *tubercula*) hebben op dusdanige wijze, en zelfs menigvuldiger dan op eenige andere, plaats; hetwelk misschien meermalen geschiedt dan men wel vermoedt, indien men beweert, dat verstoppingen in de longen zelden voorkomen.

Toevallen van aderlijke bloedophooping komen ten minste dikwerf in de longen voor, en zijn soms langdurig. Alwaar zulks echter plaats heeft, daar is de aanleiding tot stilstand en verstopping gegeven, waarvan men in de longen misschien daarom na den dood minder teekenen waarneemt, vermits de omloop der vochten in de longen zoo haastig geschiedt. Daarom verdwijnen welligt de stremmingen in de longen gewoonlijk spoediger, of zij veroorzaken verharding.

Volgens het getuigenis van waarnemers heeft deze werking niet alleen tot oorzaak de ophooping van het aderlijke bloed, maar ook andere aderlijke ziekten veroorzaken de verharding. Reeds vroeger hebben wij dit over de aderlijke ontsteking aangemerkt; zulks neemt men waar, hetzij de ontsteking in de aderen hare zitplaats heeft, of alleen het aderlijke karakter bezit en zich in andere werktuigen bevindt. Voorbeelden, dat de ontsteking der aderen in verharding der vliezen overgaat, zien wij in elke verwijding en vergroeijing, die uit de ontsteking ontstaan. Kreysig vermeent, dat ook deze ontsteking der aderen in de nabijheid verharding veroorzaakt, waardoor hij het ontstaan der vernaauwing van het intestinum rectum, zoo als reeds te voren is vermeld, verklaard.

Ook de verwijding der aderen schijnt dezelfde gevolgen te hebben, of veeleer is het de verhoogde venositeit, welke zich door de verwijding der bloedaderen voordoet, die tevens ook eenen nadeeligen invloed op de aderen uitoefent en daardoor verharding te weeg brengt. Van daar dat men aderen, die haren oorsprong van een verhard werktuig ontleenen, dikwerf verwijd vindt. Reil (1) verhaalt zulks van de aderen eener verharde lever en milt. Hoe iemand deze

---

(1) Erkenntnisz und Kür der Fieber, 3de Bd. §. 65.p. 157.

verwijding als een gevolg der verharding zou willen beschouwen, weet ik niet. Ook Pohl verhaalt, dat de verwijdingen (*varices*) de verstoppingen en verhardingen der klieren voortbrengen, hetwelk hij bewijst uit het voorbeeld van het kropgezwel (*bronchocele*), en en als solidarpatholoog vermeent hij, dat zulks te weeg gebragt wordt, omdat de verwijde plaatsen de naburige klieren drukken, hetwelk de afzondering en voortvloeijing der lympha stoort en verhindert. Zonder het partijdige dezer verklaring verder uit een te zetten, deelen wij de ondervinding van Pohl mede: Hij verhaalt namelijk, dat barende vrouwen, welke zeer pijnlijke vlagen hebben, met kropgezwellen en bezwaarde ademhaling aangedaan worden. Het gezwel vermeerdert somwijlen bij eene vlugge beweging en andere aanleidende oorzaken, maar vooral dan, wanneer de zieken op nieuw verlost worden; het gezwel is week, ofschoon de kleur der huid niet verandert, en alle teekenen van aderspat aanwezig zijn. De naburige deelen worden vol aderspatten, het spreken en slikken gaat moeijelijk, en bij groote inspanning en poging berst het gezwel en stort bloed uit. Bij de lijkopening vindt men de klieren onder het gezwel zamengedrukt en bijna scirrheus, vele aderspattelijke vaten om het gezwel, hetwelk niets anders is, dan eene verwijde ader. Op dezelfde wijze ontstaat het kropgezwel, wanneer men zich buigt, om zware lasten op te tillen, te dragen of voort te stuwen; waarbij de zieken over een gereutel en pijn op de plaats, waar naderhand het kropgezwel zich voordoet, klagen.

Of ook in andere dan in de genoemde deelen verhardingen van verhoogde venositeit ontstaan, is ons

---

(1) l. c. pag. 24.

onbekend. Het is echter om de overeenkomst zeer wel te vermoeden. Ziet men niet, dat zich het celleweefsel en de huid, om elke aderspat, ten laatste langzamerhand verharden; Pohl ontkent ten minste niet, dat door drukking der spataderen op klieren der tonglel scirrheuse verharding geboren wordt.

Er ontstaat echter een tegengestelde toestand der voeding, wanneer zich de verwijding tot in de kleinste vaten van eenig deel uitbreidt, zoo als plaats heeft in de Telangiectasie; dan namelijk verandert het gansche werktuig in eene vaatmassa, en verliest zijn weefsel en zamenstel. Intusschen zijn hierbij, zoo als men weet, niet alleen de aderen, maar ook de slagaderen en de watervaten verwijd, en men kan niet zeggen, of de ziekte uit een dezer stelsels voortkomt.

Insgelijks merkt men ook daar eene gebrekkige voeding en groeijing op, waar de venositeit merkelijk overwegende is, terwijl zich aderlijk bloed met slagaderlijk vermengt, zoo als in de blaauwe ziekte (*morbus coeruleus*), welker oorzaken reeds algemeen bekend zijn.

IV. *Verandering der Afscheidingen.*

Terwijl de afscheidingen bijna op dezelfde wijze plaats hebben, als de voeding, en alleen daarin verschillen, dat in eerstgemelde vaste, en in laatsgemelde vloeibare stoffen uit het bloed gevormd worden, zoo zal men, den invloed der verhoogde venositeit op de voeding voor waar en echt houdende, vooraf niet alleen kunnen vermoeden, dat ook deze door de verhoogde venositeit veranderd worden, maar tevens den aard en de wijze, hoe zulks plaats heeft; zij moet namelijk op dezelfde wijze veranderd worden, als de voeding. De ondervinding echter leert, dat deze invloed op alle

afscheidingen niet even sterk is. De afscheidingen dan, kunnen, volgens deze verschillende werking, in twee klassen verdeeld worden, waarvan er eene en wel het meerendeel onder den invloed der Arterielliteit staat; hiertoe behooren: de afscheiding van de nieren, de huid, het speeksel, de tranen en van het zaad. Dat de venositeit, algemeen verhoogd zijnde, volstrekt geenen invloed zou hebben op de afscheidingen, is niet te vooronderstellen. Intusschen schijnt deze over het algemeen gering te zijn, en dezelve slechts te beperken en te verminderen, terwijl zij waarschijnlijk ook de hoedanigheid der afscheidingen verandert. Daar men echter, zoo als te voren is opgemerkt, eerst dan de verminderde werkzaamheid leert kennen, wanneer zij aanmerkelijk beperkt of geheel onderdrukt wordt, en terwijl eene volkomene onderdrukking van de venositeit niet plagt veroorzaakt te worden, zoo kunnen wij daarover op deze plaats niets nader zeggen. Even zoo is het gelegen met de afwijking van hoedanigheid in niet aanmerkelijke graden, waaromtrent wij over het algemeen nog in groote onzekerheid verkeeren.

Deze konden wij tegen die afscheidingen stellen, welke klaarblijkelijk onder het gebied der venositeit staan, en overal, waar deze verhoogd wordt, te gelijk vermeerderd moeten worden; zoo als b. v. de afscheiding van de gal, het slijm en het darmsap (*Succus entericus*), over welke wij thans ieder afzonderlijk zullen handelen.

Wanneer wij stellen, dat de galafscheiding onder het gebied der venositeit staat, zoo heeft men noch twijfel, noch tegenspraak te vreezen. Want terwijl reeds de lever tusschen twee groote aderen gelegen is, bekomt zij immers van de poortader zoo buitengewoon veel bloed, dat men daaraan geen oogenblik behoeft te twijfelen; waartoe gelijk reeds gezegd is, het zoo uit-

voerige bewijs dient, dat de afscheiding der gal door aderlijk bloed plaats heeft. Maar indien nu dit allezins zeker is, dat het aderlijke bloed zeer veel tot de galafscheiding toebrengt, dan moet bij gevolg de afscheiding overvloediger zijn, wanneer het aderlijke bloed, door de poortader te menigvuldig aangebragt, of in te geringe hoeveelheid door de holle ader weggevoerd wordt, of wanneer het de aderlijke eigenschappen in eenen te hoogen graad bezit. En wat zegt hieromtrent de ervaring? Dat het te betreuren is, dat men in onzen tijd zoo weinig op de galafscheiding zijne aandacht vestigt; want zoo lang deze niet in de maag regurgiteert, schijnt men daarop niet veel acht te slaan; de drekstoffen worden zeker te weinig in aanmerking genomen, om uit hare eigenschappen op de aanwezigheid eener groote hoeveelheid gal in het darmkanaal, en dierhalve op eene ruimere afscheiding van dezelve, te besluiten. Hoe dikwerf ziet men niet bij hen, die met eene aderlijke gesteldheid of met aderlijke ziekten behebt zijn, donkerachtig gele, en bruinachtig zwarte drekstoffen, zonder op te merken, dat zulks uit het bloed zijnen oorsprong heeft! Zij worden van de zieken als verbrand zijnde beschreven. Ongetwijfeld moeten wij deze eigenschappen aan eene te groote hoeveelheid gal toeschrijven. Voorts kan zich de afscheiding der gal, even als elke andere, aanmerkelijk vermeerderen, zonder zich door zeer lastige toevallen te openbaren. Intusschen ontbreken ook deze dan niet altijd, wanneer de afscheiding der gal door verhoogde venositeit vermeerderd wordt. Dikwerf van zelve, maar somwijlen ook uit aanleidende oorzaken van eenen anderen aard ontstaan zijnde, neemt men bij hen, die aan verhoogde venositeit lijden, galachtige braking, galachtigen buikloop met en zonder koorts en pijnen in het darmkanaal waar; ja braking en buikloop te gelijk,

zijnde deze de verschijnselen der Cholera. Dat de zwartgallige gesteldheid met de galafscheiding in betrekking staat, is reeds een oud gevoelen en wordt ook dusdanig genoemd. De verhouding echter tusschen dezelve en de galafscheiding kan tweeledig zijn; beide namelijk kunnen van elkander oorzaak en werking zijn. Ontstaat de zwartgallige gesteldheid door ongemakken van de lever of de milt, dan moet men de gestoorde galafscheiding voor de oorzaak van dezelve houden. Wanneer integendeel deze gesteldheid, zoo als wij dezelve zoo even hebben doen kennen, zonder gebreken in deze werktuigen, somwijlen zelfs zonder andere stoornissen ontstaat, en indien wij dan eene vermeerderde galafscheiding, die wel eens vele verligting aanbrengt, waarnemen, dan mag men immers besluiten, dat door deze gesteldheid, en dierhalve de galafscheiding ten gevolge eener soort van verhoogde venositeit, toeneemt, en deze gevolgtrekking bevestigt te meer het gevoelen, dat men in beide, zoo wel in de gal als in deze soort van verhoogde venositeit, de overmagt van koolstof moet aannemen.

Even als nu de gestoorde galafscheiding op het ontstaan der zwartgallige gesteldheid invloed heeft, merkt men zulks ook op bij de vorming van vet. Want het is algemeen bekend, dat de vorming van vet bij onderdrukking der galafscheiding, bij de verhardingen der lever enz. toeneemt. De vorming van vet kan hier zoo wel als de leverziekte het uitwerksel van eene gemeenschappelijke oorzaak zijn, namelijk van de verhoogde venositeit; deze toestand heeft ook dan plaats, wanneer de lever gezond, maar groot, en de vetvorming aanmerkelijk is: verschijnselen, die dikwerf te gelijk ontstaan. Maar indien het waar is, dat de onderdrukte galafscheiding de venositeit verhoogt, dan

spreekt het van zelve, dat ook de vetvorming door deze oorzaak somwijlen moet vermeerderd worden.

Zoo min wij verwachten tegengesproken te worden, dat door de verhoogde venositeit de galafscheiding wordt vermeerderd, zoo vreemd zal het velen misschien dunken, dat deze invloed ook plaats heeft op de slijmafscheiding. En evenwel heeft ons de ondervinding tot dit gevoelen gebragt. Maar het duidelijkste bewijs geven ons daartoe de spataderlijke verwijdingen, welke toch ieder een ongetwijfeld voor eene aderlijke ziekte zal houden. Waar deze ergens met slijmvliezen in aanraking komen, daar neemt ook gewoonlijk de slijmafscheiding toe; zulks heeft in den regtendarm, misschien ook in andere deelen van het darmkanaal, bij spataderlijke personen, somwijlen in eenen dusdanigen graad plaats, dat men noodig geoordeeld heeft, de slijmaambeijen (*haemorrhoides mucosae s. albae*) van de bloedige te onderscheiden; en bij hen, die met spataderlijke verwijdingen in de blaas behebt zijn, ontstaat meestal een overtollig slijm in dezelve. Voorts heeft de aderlijke bloedophooping en de verstopping, welke daarbij komt, dezelfde werking; van daar het *glasslijm*, dat bij dusdanige zieken in het darmkanaal wordt afgescheiden. Wanneer eindelijk de venositeit verhoogd is, zonder zich anders, dan door de verschijnselen der phlegmatieke gesteldheid, die dikwerf met ligchaamsvetheid vergezeld gaat, kenbaar te maken, dan ontwaart men zeer dikwerf slijmvloeijingen uit de teeldeelen, waartoe de zoogenaamde *aambeijen-druiper* (*gonorrhoea haemorrhoidalis*) en menige goedaardige witte vloed (*leucorrhoea benigna*) schijnen te behooren; alsdan is deze afscheiding in den tractus der slijmvliezen, die tot de longen behooren, aanmerkelijk vermeerderd; het gestadige oprispen en de menigvuldige slijmuitwerping

bij zeer vette personen, is toch wel niets zeldzaams. Bij spataderlijke personen hebben deze slijmvloeijingen veelvuldig plaats. Deze waarnemingen zijn toereikende, om het vroeger bijgebragte resultaat behoorlijk te staven, en hieruit wordt ook de waarneming opgehelderd, dat de aderlijke ontsteking zich zoo ligtelijk in de slijmvliezen plaatst, en dat zoo wel de aderlijke ontsteking der slijmvliezen als die der aderen, zich zoo gaarne door het ontstaan van bijgevormde werktuigen oplossen, welke zich, even als de polypen, aan de slijmvorming aansluiten.

Eindelijk, dat de afscheiding van het darmsap door de verhoogde venositeit wordt vermeerderd, is naar ons inzien daaruit af te leiden, dat de ontlastingen in aderlijke ziekten soms zoo aanmerkelijk vermeerderd worden, zonder dat zulks door eene te groote hoeveelheid van slijm- of galachtige bestanddeelen, of uit overblijfselen van spijzen schijnt te ontstaan. Voor het overige weten wij van deze afscheiding niet veel meer, dan dat zij aanwezig is.

Maar welken invloed heeft de vermeerdering van deze afscheidingen op de venositeit? Al het zoo even verhandelde zegt ons, dat de venositeit daardoor moet verminderen, en deze afscheidingen dus tot beslissing van acute aderlijke ziekten, tot vermindering van chronische, waarin volgens den aard der zaak geene plotselinge beslissing kan plaats hebben, en wanneer zij in behoorlijke verhouding tot de aderlijke stemming blijven, tot afwending van aderlijke ziekten veel bijdragen. Dit heeft waarschijnlijk dan vooral plaats, wanneer de verhoogde venositeit meer bestaat in de hoedanigheid, dan wel in de hoeveelheid van het aderlijke bloed.

Deze opwegende of evenwigtige werking ontdekken wij vooral duidelijk in de afscheiding: want de ge-

heele ligging der lever is dusdanig, dat men noodzakelijk op het vermoeden wordt gebragt, dezelve als een zuiveringswerktuig voor het aderlijke bloed te beschouwen, en wat is dan datgene, wat afgescheiden wordt? Immers datgene, waarmede het aderlijke bloed zoo overvloedig is bedeeld, en wel voornamelijk het koolstofachtige gedeelte. Bepalen wij nu de verhoogde en door koolstof zich kenmerkende venositeit als de hoofdziekte, dan volgt hieruit noodwendig, dat deze door de galafscheiding verminderd wordt, en ten laatste ophoudt, indien geene nieuwe vormingen van dien aard zich voordoen. Wat meer is, zij is die verrigting, welke, over het algemeen in den gezonden toestand, de venositeit binnen de bepaalde grenzen houdt; en die, zoo lang zij zelve krachtig genoeg is, lagere graden van verhoogde venositeit in evenwigt houdt, zonder dat andere verrigtingen daardoor bezwaard worden. Ook zij is het, die, wanneer eenmaal wezentlijk verscheidenheden ontstaan zijn en zich als ziekte kenbaar maken, dezelve toch ten laatste wederom in evenwigt brengt, en zoo geheel critisch in hare werking is. — Maar alleen symptomatisch, en slechts weinig nadeel afkeerende, is zij overwegende, wanneer de venositeit langzamerhand door de onophoudelijke werking der beweegoorzaken gestadig verhoogd wordt.

Maar zoo algemeen nu deze evenwigtige galafscheiding wordt aangenomen, zoo twijfelachtig en onzeker zal het zijn, wanneer wij zulks ook van de slijmvloeijingen aannemen. Doch de ondervinding geeft ons hier de zekerste bewijzen aan de hand; ik heb dan slechts te herinneren aan dat gevoel van gezondheid, hetwelk dikwerf na de ontlasting van het zoogenaamde aambeijenslijm of glasslijm bij hypochondrische personen ontstaat. Misschien zal men mij wel echt humoraal-

pathologisch of veeleer eenzijdig gastrisch antwoorden, dat hier dat gezondheids gevoel daarom plaats heeft, dewijl nu door het slijm het darmkanaal, waarin zich hetzelve bevond en zich in grootere hoeveelheid ophoopte, niet meer bezwaard wordt. — Ofschoon ik niet regelregt wil tegenspreken, dat dit ooit kan plaats hebben, maar veeleer toestemmen, dat het slijm in het darmkanaal even zoo vast kleven kan, als wij dit in de keel zelve gevoelen en zien kunnen, en dat bovendien in het darmkanaal de aanmerkelijk botsende kracht, welke door het vrijwillige oprogchelen wordt te weeg gebragt, ontbreekt, en het slijm zich daarom veelmeer kan ophoopen, zoo moet men toch een groot geloof hebben, om aan te nemen, dat het slijm verscheidene jaren terug blijven, zich verplaatsen, en niet veranderen zoude; en dat het daarom de naaste oorzaak der onderhavige ziekte is, dewijl deszelfs ontlasting nuttig is. Vermoedelijk wordt door die middelen, welke vele geneesheeren toedienen, om het slijm als het ware door te snijden, los te maken, en af te scheiden, deszelfs afscheiding eerst bevorderd. Maar is nu eene dusdanige afscheiding, hetzij van zelve ontstaan, of door kunst veroorzaakt, in de verhoogde Venositeit nuttig, dat is, verkrijgt deze daardoor het evenwigt? De ondervinding bevestigt dit in de reeds aangehaalde voorbeelden, waarbij wij ook de slijmkoorts moeten voegen, wanneer niet in het begin van dezelve, maar eerst in den loop van het kritische stadium slijmontlasting volgt. Dezelfde ondervinding leert evenwel, dat dit slechts nu en dan het geval is, en de slijmontlasting van verhoogde venositeit dikwerf alleen symptomatisch werkt, namelijk, dat zij niet altijd eenen verbeterden toestand ten gevolge heeft. Zelfs schijnt dit met de slijmontlasting veel algemeener, dan met de galafscheiding plaats te hebben, en blijkt uit de-

zen duidelijken grond, dat de slijmvliezen, wanneer zij ook wijder uitgebreid zijn, en hunne afscheiding menigvuldiger is, evenwel geenen aanmerkelijken invloed op het aderlijke bloed kunnen hebben, gelijk de lever reeds tusschen twee stammen van het aderenstelsel gelegen is. Van daar echter, dat de slijmafscheiding slechts in eenige gevallen, en wel in diegenen kritisch zijn kan, waar zij in hoeveelheid en aard juist aan den toestand der venositeit beantwoordt.

Wanneer wij eindelijk waarnemen, dat door de ontlasting van onderbuiksonzuiverheden, die men noch galachtig noch slijmachtig kan noemen, en ook niet schijnen te bestaan in overblijfselen der spijzen, somwijlen aderlijke ziekten verminderd worden of zelfs verdwijnen, zoo zullen wij moeten toestemmen, dat de venositeit zich somtijds door de afscheiding van het darmsap ontlast.

Ten laatste doen ons eenige waarnemingen van aderlijke ziekten vermoeden, dat ook de weiachtige afscheidingen door de verhoogde venositeit wel eens vermeerderen, en daardoor tot waterachtige ophooping aanleiding geven. Daar het intusschen altijd twijfelachtig is, of deze ophooping door veranderde opslorping of vermeerderde afscheiding ontstaat, zoo zullen wij, om onnoodige herhalingen te vermijden, de enkele hierbij behoorende gevallen op die plaats vermelden, waar wij over de verandering der opslorping van het watervaatgestel, door de verhoogde venositeit, zullen spreken, en zeggen hier alleen, dat de neiging der aderlijke ontsteking, om weivliezen ziekelijk aan te doen, en zich ten laatste door uitwaseming op te lossen, in deze betrekking der verhoogde venositeit op de weivliezen hare uitlegging vindt.

X. *Verandering der uitlozing.*

Vele uitlozingen worden door aderlijke ziekten duidelijk verhinderd, bezwaard of met smert verrigt, zoo als men zulks bij verwijdingen en spataderen waarneemt. Deze laatsten kiezen vooral de openingen van inwendige holten voor hare zitplaats, en bezwaren dan gewoonlijk derzelver ontlastingen. Voorts is niets algemeener, dan dat door spataderen aan den aars en den regter darm, de ontlasting moeijelijk en pijnlijk wordt, zoo als men dit ook ontwaart van de pisuitlozing, wanneer zij aan den hals der blaas, of in de pisbuis haren zetel hebben. Zoo gemakkelijk de kennis van het eerste geval veelal is, omdat de oorzaak van het ongemak kennelijk is, zoo onzeker is die van het laatste; en alleen het besluit, hetwelk men uit het gelijktijdige voorkomen van gelijksoortige verwijdingen aan andere werktuigen, zoo als b. v. aan den regterdarm ontleent, alsmede de afwezigheid van andere oorzaken der pisopstopping, die waarschijnlijker waren, worden gewoonlijk ter staving der diagnose aangehaald. Daartoe kan men ook andere toevallen van aderongemakken in de blaas zelve tellen; dikwerf namelijk vermengt zich met de pis bloed, en wordt met dezelve gelijktijdig ontlast, waardoor echter gewoonlijk verligting ontstaat; ook wordt dikwerf, wanneer de venositeit verhoogd is, eene groote hoeveelheid slijm in de pisblaas afgescheiden, dezelve ontlast zich met de pis, en geeft op den bodem van een glas, zoo men algemeen weet, een bezinksel. Wanneer het laatste tijdstip de diagnose moet bevestigen, dan kan natuurlijk geene volkomene pisopstopping aanwezig zijn. Deze ongemakken der pis zijn eindelijk ook periodiek, omdat de verwijdingen b. v. aan den aars, zich pe-

riodiek aanvullen, slimmer worden, en in eenen ontstekingachtigen toestand veranderen.

Kreysig vermeldt een geval, waarin aderspatten de ontlasting van het zaad gedurende den bijslaap schijnen te verhinderen; het onderwerp dezer waarneming is haemorrhoidarisch; en er verscheen periodisch, aan de spleet der buikspieren, omtrent alle vier weken, een klein gezwel, hetwelk onbeduidend pijnlijk, en alleen slechts merkbaar was; hetzelve duurde een' of twee dagen, en verdween van zelve; ook liet het zich, door zacht te duwen, wegdrukken, zonder dat men in dien tusschentijd ergens aanleg tot eene breuk kon bespeuren. Zoo dikwerf dit gezwel ontstond, bekwam de zieke 's nachts eene onwillekeurige zaadlozing, die ook in den nacht, na gepleegden bijslaap, gewoonlijk volgde.

Hoe vermoedelijk het zich ook voordoet, dat deze vloeijingen op eene werktuigelijke wijze, door de uitzetting der verwijde aderen, worden verhinderd, zoo partijdig is het tevens, hier alleen zijne aandacht te vestigen op de werktuigelijke wijze van werking. Reeds de pijnen en het gevoel van krampachtige zamentrekking geven ons aanleiding, ook aan eene dynamische werking van de plaatselijke verhoogde venositeit op de sluitspier, en aan de tot dezelve behoorende zenuwen, te denken, welker herinnering wij alhier niet verzuimen willen.

XI. *Storing der Spijsvertering.*

Wanneer de spijsvertering door de oplossende kracht van het maagsap en het speeksel, en dus door middel van afgescheidene vochten, door de beweging van de maag en den middellijken of onmiddellijken invloed van de werkzaamheid der zenuwen, plaats heeft, dan volgt van zelve de aard en wijze, hoe ook deze verrigting

door de verhoogde venositeit wordt aangedaan; want de gemelde beweegoorzaken der spijvertering hebben wij reeds vroeger bij den invloed, welken zij door de verhoogde venositeit ondergaan, beschouwd. Van daar, dat de spijsvertering van hen, bij welke de venositeit de overmagt heeft, zwak is, en dat slechte verteringen van spijzen, die toch niet moeijelijk te verteren zijn, zoo ligt en menigvuldig ontstaan; dat de drukking van de maag, onaangename gewaarwordingen gedurende de spijsvertering, somwijlen langdurig braken, meestal echter aanmerkelijke opgeblazenheid der maag door winden, met menigvuldig oprispen plaats hebben: toevallen, welke gewoonlijk uit zwakte der maag, en die van de bewegingen derzelve worden afgeleid, en waartoe men, volgens den regel, bittere maagversterkende middelen verordent. Indien het echter waar is, dat de overwegende venositeit de werkzaamheid der spieren vermindert, zoo blijkt hieruit reeds van zelve de zamenhang, waarin deze toevallen met de verhoogde venositeit staan; en juist deze zamenhang bewijst, dat deze zwakheid der maag, bij *hypochondrische*, *haemorrhoidarische*, jichtige en andere personen, zoo menigvuldig plaats heeft, en gewoonlijk eenen geruimen tijd voor het uitbreken eener hevige ziekte, welke men uit verhoogde venositeit kan afleiden, ontstaat. Deze vermelde toestand der maag is zeer zeker onderscheiden van dien, waarbij zich kwade stoffen in dezelve bevinden, welke de oorzaak der slechte spijsvertering zijn. Terwijl in dit laatste geval de tong altoos zeer beslagen, de smaak bedorven is, en de eetlust ontbreekt, ontwaart men in het eerste deze verschijnselen niet, en ontlastingen door braken zijn dan natuurlijk nutteloos, terwijl zij eene goede uitwerking kunnen hebben, wanneer slecht gemengde of te veelvuldige stoffen de oorzaak van de

moeijelijke en kwade spijsvertering zijn. Intusschen, moet men in het oog houden, dat ook dit toeval somwijlen door verhoogde venositeit kan ontstaan, wanneer namelijk door dezelve de slijm- en galafscheiding vermeerderd wordt, of ook, wanneer, naar mate van de verzwakte spierkracht der maag, te veel spijzen genuttigd worden. Aldus ontwaart men, hoezeer de algemeen verhoogde venositeit de oorzaak van verscheidene maaggebreken worden kan; zeer aanmerkelijk heeft zulks echter plaats, wanneer plaatselijke aderlijke ongesteldheden in de maag aanwezig zijn, zoo als b. v. verstoppingen of verwijdingen, en alsdan worden niet alleen de hier voren vermelde toevallen verhoogd, maar in deze oorzaken vooral neemt men maagkrampen waar, welke aan de, daartegen gewoonlijk toegediend wordende middelen, en zelfs aan het *Bismuthum*, hardnekkig tegenstand bieden, tot gewoon braken, of ook tot bloedbraken overgaan, en in verhardingen van de vliezen der maag eindigen. Het zij mij vergund, een geval, dat ik mij alzoo verklare, mede te deelen.

Zestiende geval.

R. eene achtendertigjarige vrouw, welke veelmalen gekraamd had, van een zeer zwartgallig uitzigt zijnde en in behoeftige omstandigheden verkeerende, was sedert verscheidene jaren behebt met hevige maagkrampen. Ruim een jaar had ik de krachtigste middelen daartegen toegediend, zonder ander gevolg, dan op zijn hoogst kortstondige verligting. De middelen, welke ik verordende, waren of oplossende of krampstillende: *Opium*, *Bismuthmum* en *Asa foetida*, liet ik gezamentlijk eenen geruimen tijd gebruiken. In den zomer van 1817 kreeg zij, zonder bekende aanleiding,

somwijlen bloedbraking, waartegen ik haar zacht openende *Electuaria*, mineraal- en plantaardige zuren deed gebruiken. Terstond verdween de maagkramp, maar niet lang, nadat dit toeval verdwenen was en de genoemde middelen uitgewerkt hadden, ontstond die bloedbraking weder met de vorige hevigheid. Op dit verschijnsel opmerkzaam gemaakt, liet ik nu het *Elixir. acid. Halleri* met *Laud. liq. Syd.* gebruiken, en hierdoor verdwenen de aanvallen geheel. In de maand December ontstonden zij op nieuw, doch verdwenen wederom door dezelfde middelen, en zij was sedert het laatst van Januarij 1818 volmaakt wel.

Op dezelfde wijze als de maag, wordt ook het darmkanaal door de verhoogde venositeit aangedaan, en de winderige opgezetheid van den geheelen onderbuik, de pijnen, welke dan hier, dan daar zijn, voorts de krampachtige zamentrekkingen, zelfs ook de menigvuldige verhardingen, die men hier waarneemt, kunnen wezentlijk in zeer vele gevallen uit de verhoogde venositeit ontstaan; zoo ook vermeenen wij te kunnen vaststellen, dat de zwarte ziekte alleen uit deze bron voortkomt, wanneer de verstoppingen of in de stammen, of in de takken, of in het geheele poortaderenstelsel hare zitplaats hebben. Wilden wij deze verschijnselen hier uitvoerig vermelden, zoo zouden wij slechts datgene behoeven te herhalen, hetgeen wij reeds vroeger op verschillende plaatsen gezegd hebben.

Ten laatste wordt ook somwijlen het slikken door de verhoogde venositeit belemmerd; zulks bemerkt men en bij *hysterische*, en bij *hypochondrische* personen, die daardoor met ziekelijke sluiting van den slokdarm, zoo het schijnt, dikwerf zijn aangedaan. Voorts ook bij hen, wier slokdarm, volgens getuigenis van Pohl (1),

(1) l. c. pag. 26.

met aderspatten is bezaaid. Dezelfde Schrijver verhaalt ook, dat spataderlijke verwijdingen veeltijds worden gevonden aan de *uvula*, alwaar zij door groote inspanning bij het slikken ontstaan, en eene ronde of langwerpige gedaante hebben. Hij vermeldt, tweemaal bij eene *scirrheuse uvula* zeer vele dusdanige verwijdingen, niet alleen in de uvula zelve, maar tevens ook in de geheele holte van den mond gezien te hebben, en twijfelt er naauwelijks aan, dat de scirrheuse verhardingen door drukking van de aderspatachtige vaten veroorzaakt worden.

XII. *Storing der werking van het Opslorpend Vaatgestel.*

De verrigting der watervaten is, zoo als bekend is, tweeledig. Vooreerst de opneming en bereiding (*Resorptio*) der *lympha*, vervolgens de leiding en verandering van dezelve.

De eerste soort (*resorptio*) heeft plaats aan de uiteinden en (vermoedelijke) mondingen; de andere in de takken en klieren van dit uitgebreid vaatgestel. Op deze beide verrigtingen schijnt de verhoogde venositeit eenen stremmenden en storenden invloed te hebben. Het gevolg echter van de verminderde opslorping en voortstuwing is eene ophooping van waterachtige en weiachtige vochten; een verschijnsel, hetwelk men menigmaal bij eene ziekelijke en verhoogde venositeit waarneemt. Vooreerst de spataderlijke toestand der voeten is veelal met eene zachte opzwelling van dezelve vergezeld, zoo als de dagelijksche ondervinding bij zwangere vrouwen leert. Voorts ziet men, als gevolg der volkomene sluiting door zamengroeijing van eenen grooten stam eens vats, onder dezelve dikwerf een zuchtig gezwel; de bewijzen daarvoor hebben wij reeds vroe-

ger bij de behandeling der vergroeijingen vermeld, waarbij wij nog kunnen voegen het door Meckel waargenomen en reeds bij de ontsteking vermelde geval, waarin bij etterophooping in de *ven. cruralis* eene zuchtige opzwelling (*Oedema*) van den zieken voet opgemerkt wierd; bovendien heeft de aderlijke ontsteking eene neiging om weiachtige ophoopingen te veroorzaken en na te laten, en indien dit verschijnsel gedeeltelijk ook aan de afscheiding wordt toegeschreven, zal hetzelve toch altoos onverklaarbaar blijven, zoo lang men hier, even als bij elken anderen waterzuchtigen toestand zijne aandacht niet vestigt op eene onderdrukte werkzaamheid der watervaten. Hetzelve schijnt somwijlen ook door aderlijke bloedophooping veroorzaakt te worden. Eindelijk vindt men de aderen, welke zich in de nabijheid van waterophooping bevinden, dikwerf opgezwollen en verwijd, zoo als b. v. die van het hoofd en van de hersenvliezen, en van den *plexus Choroideus* in het waterhoofd; die van den onderbuik, zoo als ook Bichat vermeldt, bij ettergezwellen, alsmede die van de onderste ledematen bij *oedema* derzelve. In de Hand- en Leerboeken wordt ook reeds van eenen eigen aard van waterzucht melding gemaakt, welke van volbloedigheid ontstaan en door aderlatingen zou genezen worden.

De meeste dezer verschijnselen vermeent men veelal zeer gemakkelijk en goed op te helderen, door te bewijzen, dat eene drukking der opgevulde of verwijde aderen op de watervaten de aanhoudende beweging der lympha verhindert, en eene ophooping onder de zamengedrukte plaats veroorzaakt. Bij zwangere vrouwen b. v. zou de baarmoeder drukken op de stammen der watervaten, en daardoor zuchtige opzwelling in de voeten veroorzaken. Hoe gemakkelijk echter dusdanige verklaring ook moge schijnen, vindt men even-

wel bij nadere overweging der zaak moeijelijkheden. Want, kunnen de stammen der watervaten, die overal zoo talrijk zijn, gezamentlijk te zamengedrukt worden? En als niet allen of het grootste gedeelte derzelve gedrukt worden, kan immers de *lympha* door dezulke, welke vrij zijn gebleven, nog altijd voortvloeijen, dewijl de inmonding onder de enkele takken zoo talrijk is. In dit geval zouden beneden de drukking en in de zijvaten wel opzwellingen kunnen ontstaan, maar waarom *oedema?* Bovendien bemerkt men in alle vroeger vermelde gevallen ook geene drukkingen, immers, wat toch drukt de watervaten, wanneer de zuchtige opzwelling een gevolg is van de vergroeijing of verstopping der aderstammen? Wat drukt hen te zamen, wanneer de *Hydrocephalus* of overigens eene waterophooping door aderlijke bloedophooping, ontsteking of verwijding veroorzaakt wordt? Is het denkbaar, dat de verwijde of van bloed opgezwollene aderen de in hare nabijheid gelegene vaten vernaauwen? De zachtheid van de wanden dezer vaten begunstigt een zoodanig gevoelen, doch het groote getal derzelven en hunne geschiktheid tot vernaauwen schijnt daarmede strijdig. Wanneer men ook de werking der drukking toestemt en bekent, dat die, waarmede de stam van een vat aangedaan wordt, het geheele vat, hetwelk zich tusschen hetzelve en den omtrek bevindt, buiten werking brengt, zoo wordt daarmede die wijze van beschouwing, dat de werkzaamheid der watervaten op de aderlijke stemming eenen invloed heeft, welke van eenen dynamischen aard is, noch bevorderd, noch wederlegd. Dit is echter die toestand, welken wij hier vooral wilden herinneren, dewijl dezelve tot nu toe geheel onopgemerkt schijnt gebleven te zijn. Evenwel is de zaak denkbaar; wij zien immers, dat, zoo dikwerf eene verrigting verhoogd

verhoogd wordt, tevens eene andere daardoor moet lijden; waarom zou deze drukking ook somwijlen geene plaats hebben tusschen de aderen en watervaten? Maar zijn de verwijde aderen ook niet veeltijds een gevolg van den waterzuchtigen toestand? Bichat verzekert dit van zoodanige, welke zich bij buikwaterzuchtigen aan den onderbuik bevinden, te regt, wanneer de verwijding dezer aderen eerst in het latere verloop der waterzucht ontstaat. Intusschen heeft dit op verre na niet altijd plaats. Zeer menigvuldig gaan de toevallen eener verhoogde venositeit de waterzucht vooraf, en de verwijdingen kunnen dan natuurlijk ook geen gevolg van dezelve zijn.

DERDE AFDEELING.

Over de aderlijke Gesteldheid en eenige zamengestelde ziekten, waarin het Aderenstelsel eene belangrijke rol speelt.

Vele toevallen der verhoogde venositeit kunnen in het gebied der gezondheid vallen, en diegene, bij welke deze toevallen worden waargenomen, rekent men niet tot de zieken, dewijl gemelde toevallen noch eene bepaalde hoedanigheid hebben aangenomen, noch de verrigtingen aanmerkelijk storen. Van daar, dat

men tusschen het denkbeeld van gezondheid en ziekte, andere denkbeelden gevoegd heeft, die noch gezondheid noch ziekte zullen aanduiden, en die zoo wel tot de eene, als tot de andere kunnen gebragt worden. Zoodanige begrippen zijn b. v. die van den aanleg, voorbeschiktheid, overhelling, die met den hoogsten graad van gezondheid niet bestaan kunnen, ofschoon zij somwijlen door ziekelijke verschijnselen van eenen minderen graad reeds merkbaar zijn.

Daartoe behoort ook de ligchaamsgesteldheid, welke den geheelen omvang der verschijnselen aanduidt, die in eenen persoon kunnen waargenomen worden, en die eenen zekeren aanleg tot ziekten vooronderstellen, het ziektenkarakter zelve aanwijzen, en den aard benevens den loop dier ziekte kennelijk maken. In deze beteekenis kan men ook van eene aderlijke gesteldheid spreken; bij haar zullen de toevallen der verhoogde venositeit in den gezonden toestand, even als in den zieken, kunnen waargenomen worden. In de eerste vermeerderen zij den aanleg tot aderlijke ziekten, waarvan zij eigenlijk alleen naar den graad, en daarbij nog tamelijk willekeurig worden onderscheiden: in de aderlijke ziekten verschaffen zij eigenlijk de onderkenningsteekenen van den toestand.

Maar de ondervinding levert ons twee aderlijke gesteldheden op, die somwijlen afgescheiden, maar toch ook gelijktijdig vereenigd, worden waargenomen. Als hoofdoorzaak dezer verscheidenheid kan men bijbrengen, dat in de eene de waterstof, in de andere de koolstof de overhand heeft. Niets valt er ten dezen opzigte van dezen grond van onderscheiding op te merken; wij beweren desniettemin stellig, dat hij ons geene aanleiding heeft gegeven, de tweeledige aderlijke stemming aan te nemen en voor te dragen, want wij zijn volkomen overtuigd, dat ons de waarneming daar-

toe aanleiding gegeven heeft. De eene noemt men gewoonlijk de zwartgallige gesteldheid; de andere zullen wij phlegmatieke gesteldheid noemen, omdat het daarbij overwegende temperament dezelfde beteekenis heeft, en ook de slijmafscheiding in dezelve eene belangrijke rol speelt.

De phlegmatieke aderlijke gesteldheid is echter met het aldus genoemd wordende temperament vereenigd; de overhelling tot vetvorming is bijzonder groot; het uitzigt opgezwollen en bleek; zeer dikwerf zijn de slijmafscheidingen vermeerderd, zoo als b. v. in de *keel* en in de *longpijpen;* de ademhaling is langzaam, veeltijds min of meer rogchelend en moeijelijk; de pols bijna onmerkbaar, de beweging traag, langzaam, maar niet geheel zonder kracht; het algemeen gevoel niet gestoord, de zielsgesteldheid kalm, zelfs in naderende gevaren. Voorts is de neiging tot ziekten over het algemeen, en vooral tot aderlijke, niet buitengewoon groot; desniettemin zijn dusdanige personen meestal behebt met voorbijgaande aanvallen van bloedophooping in de groote vaten en aderlijke Congestien; voorts met ligte jicht-aanvallen en aambeijen, die geene groote hindernissen veroorzaken; waarschijnlijk het meest met slijmberoerten en slijmkoortsen. Wanneer echter bij dusdanige personen, uit andere aanleidende oorzaken, ziekten ontstaan, bezitten deze het aderlijke karakter; alsmede zijn de ontstekingen, waaraan zij lijden, gewoonlijk van eenen aderlijken aard. Er bestaat in deze gesteldheid een uitstekende karaktertrek, te weten: dat de verhoogde venositeit op de gemakkelijkste, spoedigste en de minst nadeelige wijze zich zoekt te ontlasten: daartoe bedient zij zich van de vet- en slijmafscheiding, en schijnt eene peripherische rigting van de aderlijke stemming te bezitten; in dezelve heeft misschien de waterstof de overhand.

Wanneer ik echter de hiervoren eerst aangehaalde aderlijke gesteldheid de zwartgallige noeme, alsdan zal niemand gelooven, dat ik de beschouwing van derzelver natuur of beginsel verdeele, volgens welke een eigenlijk bederf der gal, en volgens Mezler ook van het vet en het slijm, daarvan de zelfstandigheid zoude zijn, en de zoogenoemde zwarte gal (atra bilis) te weeg brengen. Weten wij toch van de natuurlijke vermenging der vaste en vloeibare deelen zoo weinig, en zal men de ziekelijke, die alleen door vergelijking met de gezonde is te erkennen, aantoonen? Zonder te ontkennen, dat eene slechte vermenging van het bloed in den zwartgalligen toestand aanwezig is, zelfs wanneer wij dit vermoeden, mogen wij toch volgens den vermelden grond, deze oorzakelijke verklaring niet vertrouwen, in dewelke bovendien de werking en een voortbrengsel der ziekte, voor de oorzaak van dezelve schijnen gehouden te worden. Ik wil er echter niet over twisten, maar slechts mijne eigene overtuiging voordragen.

De zwartgallige gesteldheid is echter met het melancholisch of melancholisch-cholerische temperament vereenigd, en aan deszelfs geel, groenachtig, donker, zwartachtig en morsig uitzigt kennelijk; het ligchaam is zelden vet, dikwerf mager, echter wel gevoed en vleezig; de gevoeligheid is vermeerderd, waardoor dikwerf uitwendige dingen eenen buitengewonen en zeer beduidenden invloed uitoefenen, en veeltijds ligtere toevallen van Hypochondrie, Hysterie en krampen, ook in de zoogenoemde gezondheid, ontstaan; de zwakheid der spieren en de traagheid is zeer groot; doch zij bestaan meer in de verbeelding dan wezentlijk: want, wanneer zoodanigen eenmaal in beweging zijn, gaat het toch goed; het slagaderenstelsel schijnt opgewekt, van daar dikwerf eene volle en ruime pols en eene neiging

tot ontsteking en koorts; maar dat het aderenstelsel de hoofdzetel dezer gesteldheid is, zulks bewijst de groote neiging tot gebreken der aderen en aderlijke ziekten, tot bloedophoopingen en ophooping in de stammen, tot ontsteking der aderen en derzelver daarop volgende werktuigelijke afwijkingen; voorts tot verstoppingen (infarctus) en verhardingen der ingewanden van den onderbuik, tot aambeijen, jicht, hypochondrie enz. Bijzonder menigvuldig zijn Leverziekten, als oorzaak en werking der gesteldheid aan te merken. Somwijlen ontstaat er voorbijgaande Geelzucht, waarop galachtig-bloedige afscheidingen volgen, en doen zich voor, nu eens als galachtige braking en buikloop, of bloedbraking, ook wel eens als die der zwarte ziekte; dan wederom heeft de afscheiding plaats onder den vorm van zwarte drekstoffen. Deze uitlozingen beslissen en verligten dikwerf de zwartgallige ziekte, of doen de gesteldheid wel geheel verdwijnen.

Wanneer in de phlegmatieke gesteldheid de waterstof de overhand heeft, zoo is in de zwartgallige de koolstof overwegende; maar deze gesteldheid kenschetst zich door de neiging, om zich naar het middelpunt uit te strekken, en aldaar ziekte te veroorzaken. Eindelijk zijn deze beide gesteldheden bij verscheidene personen in verschillende graden vereenigd, en men bemerkt eene beurtelingsche beweging (*fluctuatio*) der venositeit, dan naar het middelpunt, dan naar den omtrek; dusdanige personen zijn sterk en vet, maar hebben tevens een zwartachtig en morsig uitzigt; hun temperament is melancholisch-phlegmatisch, en ook de overige toevallen der phlegmatieke en zwartgallige gesteldheid zijn veelal met elkaar vereenigd. Zij is die gesteldheid, welke zich door de meeste overhelling tot aderlijke ziekten onderscheidt; het beruchte klaverblad, de jicht, de aambeijen en de hypochondrie

worden hier in talrijke afwisselende gedaanten waargenomen, waarmede zich gewoonlijk verstoppingen en verhardingen van de onderbuikswerktuigen vereenigen.

Dat de teekenen dezer aderlijke gesteldheden ook in den loop der aderlijke ziekten voortduren, en tevens die zijn, welke, nevens andere omstandigheden, een zeer merkwaardig diagnostiek kenmerk van dezelve aantoonen, spreekt van zelve. Vooral verschijnen zij reeds meer in dien toestand, welken men voorloopers (*Stad. prodromorum*) noemt, als ziekelijke verschijnselen, ofschoon zij ook nog geenen bepaalden ziektevorm hebben aangenomen. Ik bedoel dien toestand, waarin zich de persoon nooit wel gevoelt, terwijl zich toch geene beduidende ziekte voordoet, waarbij onderbuiksongemakken van verschillenden aard onderling en met andere toevallen afwisselen. De spijsvertering is traag, zwak, slecht; de eetlust dikwerf onnatuurlijk sterk (*Bulimus* en *Malacia*), of niet zoo goed; de smaak niet zoo zuiver als gewoonlijk; dorst ontstaat reeds in den nuchteren toestand; de tong min of meer slijmerig en vooral op haar achterste gedeelte geelachtig bezet; de onderbuik is veeltijds opgezwollen van winden; in het hartekuiltje, in de borstingewanden en in de hypochondria bevinden zich dikwerf verscheidene onaangename gewaarwordingen: als drukking, spanning, ligte benaauwdheid, vooral gedurende de spijsvertering; dan worden er wederom voorbijgaande pijnen in de maag, in de eene of andere plaats van den onderbuik, ook wel in den rug en in de streek van het heiligbeen, in het hoofd of in de ledematen waargenomen; de ontlastingen worden ongeregeld: dan te veelvuldig en te dun, dan wederom ontbreken zij; hierbij verdwijnt het gezonde uitzien, het gezigt wordt bleek en morsig; het witte oogvlies (*tunica sclerotica*, *albuginea*) is geel; somwijlen ont-

staan er ligte en onregelmatige koortsaandoeningen; de slaap is niet verkwikkend, en evenwel gevoelen zij gestadige neiging tot slapen, vergezeld van geeuwen, uitrekkingen der ledematen; somberheid, benaauwdheid, vrees voor eene zware ziekte, zelfs stuiptrekkende bewegingen der ledematen. Deze toevallen houden, zoo als bekend is, jaren lang aan, zijn 's voormiddags slimmer, maar worden echter door het gebruik van wijn of spijzen minder. Daarbij wordt de zieke vetter, de onderbuik dik, het gezigt opgezwollen. Bemerkt men deze toevallen in eenen matigen graad, zoo als gewoonlijk plaats heeft, worden dezelve niet weggenomen, hetwelk zeer moeijelijk is, en is de rigting der ziekte naar het middelpunt uitgestrekt, dan veroorzaken zij ten laatste hypochondrie en hysterie; ook zijn de meeste ongemakken van dien aard langdurig en moeijelijk te overwinnen, of veroorzaken ziekten, die van zekere soort van ontlastingen zijn vergezeld, waarna er onmiddellijk wederom een toestand van welbevinden ontstaat; hierdoor genezen er somwijlen zelfs zoodanigen, die in eenen zeer hoogen graad ziek zijn en blijven eenen geruimen tijd daarna gezond. Deze ontlastingen geschieden dan door bloedingen (uit den aars of de maag), dan door slijmafzonderingen, dan wederom door de ontlasting van zwartgallige stoffen, dan ook eens door eene gewrichtontsteking, die gewoonlijk de voeten aandoet en podagra genoemd wordt, maar die zich ook dikwerf van het eene gewricht tot het andere verplaatst, en veeltijds het geheele ligchaam doortrekt. Deze laatste ziekten nu, die eenen zekeren vorm hebben verkregen, worden over het algemeen voor de hoofdziekten, en de voorafgaande toevallen, voor voorloopers van dezelve gehouden. Merkwaardig is het echter, dat juist deze zoogenoemde voorloopers tot de gemelde ziekte-

vormen gemeenschappelijk behooren, en dat, wanneer men b. v. de voorloopers der jicht, der zwartgallige koorts, van het bloedbraken, der zwarte ziekte (*melaena*) en van de aambeijen, gelijk zij door schrijvers worden vermeld, met elkaar vergelijkt, men volkomen op dezelfde aanwijzingen neêrkomt, even als men dit ook bij eigene waarneming opmerkt. Indien toch eene verscheidenheid, welke de diagnosis en prognosis meer bepaalt, kan worden ontdekt, dan bestaat zij in verschijnselen, die aantoonen, naar welke zijde der bewerktuiging, en naar welk werktuig de ziekte, welke als de hoofdzaak wordt befchouwd, zich zal uitstrekken. Even als de zedelijke neiging, heeft ook de physieke duidelijk hare teekenen. Wanneer er eene bloedbraking zal ontstaan, dan zijn misselijkheden, neiging tot braken en wezentlijk braken van een zuur, waterachtig vocht, en vooral maagtoevallen aanwezig. Sommige toevallen duiden de zwarte ziekte aan, andere de jicht, wederom andere de aambeijen, zoo als men algemeen weet; maar bij alle deze verscheidenheden zal echter de waarnemer het gemeenschappelijke ligtelijk kunnen opsporen. Doch waarin liggen de grond, de geaardheid, de éénheid der opgesomde verschijnselen? In de X, hetgeen den aard der jicht, hypochondrie enz. uitmaakt? Het is desniettemin zeer merkwaardig, dat deze ziekten, die onderling zoo buitengewoon ongelijkvormig zijn, beginnen met toevallen, welke zoo veel met elkander gemeen hebben. Kan men wel eenen ziektetoestand, die, ofschoon de zieken niet bedlegerig zijn, echter verscheidene jaren aanhoudt, als voorlooper eener andere ziekte, welke dikwerf eenen acuten loop heeft, aanmerken? Waarom verschijnen de jicht, de hypochondrie en de aambeijen niet gelijktijdig, wanneer hare oorzaak aanwezig is? Is het niet beter en natuurlijker, deze zoogenaamde

voorloopers reeds als eenen op zich zelven bestaanden ziektetoestand te beschouwen, die tot andere ziekten kan overslaan en zich daarmede vermengen, zoo als men dit bij meerdere ziekten opmerkt? Wij schromen niet te beweren, dat het beginsel, de aard of het middelpunt, de zitplaats van alle deze verschijnselen in de verhoogde venositeit moet gezocht worden. Dit is zoo wel uit de verschijnselen van dezen toestand zelven, als uit de oorzaken en gevolgen van denzelven kennelijk. De verschijnselen zelven zijn diegene, uit welke wij reeds te voren aanleiding ontvingen, om ze van de verhoogde venositeit af te leiden; zij bestaan hoofdzakelijk in het gestoord algemeen gevoel, en in de onderbuiksongemakken, die geene saburra tot grondslag hebben, en in eene ziekelijke voeding, zoo als zij ons van het aderenstelsel schijnt af te hangen, en in zwartgallige toevallen wordt opgemerkt. De langere duurzaamheid der zoogenoemde voorloopers is een andere toestand, die zich als van zelven van de verhoogde venositeit laat afleiden. Maar welke zijn de oorzaken dezer verschijnselen? ik ken er geene, buiten die, welke ik vroeger, als oorzaken van het verhoogde aderleven heb aangehaald, doch op welke ik nu niet terug zal komen. Alle de toen vermelde omstandigheden worden echter algemeen erkend als oorzaken dezer zoogenoemde voorloopers en daarop volgende ziekten. De gevolgen eindelijk van dezen toestand brengen ons insgelijks tot dezelfde wijze van beschouwing. De neiging namelijk tot aderlijke ziekten, of ook tot gebreken der aderen, is in dezen toestand groot, en heeft in den loop van denzelven dikwerf iets tusschen beide komende, dat de ziekte niet doet veranderen; maar hetgeen somwijlen echter ook iets beslissends oplevert. Het is hier de plaats, om tot het tweede gedeelte dezer Afdeeling over te gaan, wel-

ke, volgens vermeld opschrift, over eenige zamengestelde ziekten, waarin de venositeit eene voorname rol speelt, zal handelen; wij zeiden, van *eenige*, dewijl wij niet gelooven, deze leer nu reeds te kunnen uitputten; en wij beschouwen de zamengestelde ziekten, omdat wij vermeenen van de enkelvoudige aderziekten reeds vroeger onze overtuiging op eene voldoende wijze te hebben opgegeven.

I. *Hypochondrie en Hysterie.*

Daar men het omtrent de slotsommen der waarnemingen dezer twee ziekten nog niet eens is, en zelfs nog niet overeenstemt, of dezelve te beschouwen zijn als verwante of gelijkvormige, of als geheel verschillende ziekten, en eindelijk, terwijl men gewoon is, eene menigte toestanden tot deze ziekten te rekenen, die eigenlijk inwikkelingen, gevolgen of verwijderde oorzaken van dezelve zijn, en men nog met te veel onzekerheid van deze twee ziekten gewaagt, zoo moet het zeer noodzakelijk geacht worden, deze zoo verschillende denkbeelden tot eene éénheid en zuiverheid te brengen, om daardoor een vast standpunt te verkrijgen, waarvan wij kunnen uitgaan, omtrent hetgeen wij over de betrekking van het aderenstelsel tot dezelve willen mededeelen. Aangaande de Hypochondrie, vermeenen wij op datgene, hetwelk wij te voren hebben vermeld, terug te mogen komen, en niet te dwalen, wanneer wij de wezentlijke toevallen derzelve van het gestoord algemeen gevoel afleiden, zoo als dit vroeger door ons bewezen is. Alle verschijnselen, die daarop geene betrekking hebben, zullen wij niet als wezentlijke, maar alleen als toevallige, buitengewone verschijnselen der Hypochondrie mogen erkennen; zelfs de ziekelijke aandoeningen, die met den

eenen of anderen lijdenden toestand overeenkomen; zullen wij alleen tot dus verre houden voor verschijnselen der Hypochondrie als die werkzamer zijn, dan men uit derzelver oorzaak zoude mogen verwachten. Ik geloof ook, dat het gewone spraakgebruik deze stipte bepaling begunstigt, volgens hetwelk het regtmatig is, iemand voor een' hypochondrist te houden, bij wien men vermoedt, dat de toevallen, welke hypochondrisch schijnen, een werktuigelijk gebrek doen vooronderstellen. Zijn de toevallen, welke men algemeen aan de hypochondrie toeschrijft, wel andere dan dezulke, welke wij vroeger, als verschijnselen van storing van het algemeen gevoel, hebben opgegeven? Dit is dan gevolgelijk het standpunt, waarvan men moet uitgaan, om de Hypochondrie in hare zuiverheid te kennen. Reeds het denkbeeld alleen van ziekte maakt het kennelijk, dat de aard derzelve zich niet bij ééne verrigting bepaalt, maar zij moet ook andere, deels opwekkend, deels beperkend in haren werkings-cirkel medevoeren, en zoodanig ontstaan de ongeregeldheden in de verrigtingen, welke het eigenlijke van elke ziekte uitmaken. Eveneens is het gelegen met de gemelde storing van het algemeen gevoel, die wij hypochondrie noemen; dezelve heeft gedeeltelijk invloed op het ligchaam, gedeeltelijk op de zielsgesteldheid. In het laatste geval wordt de gesteldheid der ziel ontstemd, zelfs het verstand verstompt, en van daar die verkeerde voorstellingen en dwaalbegrippen, die echter altijd, overeenkomstig de bron, op den eigenen toestand vooral betrekking hebben; hoedanig zich voorts de ziekelijke zielsgesteldheid voordoet, is reeds te voren vermeld. Wanneer deze aandoeningen der zielsgesteldheid en van het verstand ook dikwijls, en somwijlen in eenen zoodanigen graad, bij hypochondrische personen aanwezig zijn, dat hun verstand eene wer-

kelijke zielsstoring aanduidt, dan behooren zij toch niet geheel tot de Hypochondrie; van daar dikwerf hypochondristen, bij wie geene toevallen van verstand of zielsziekten aanwezig zijn; maar integendeel kunnen wij geenen hypochondrist verbeelden, bij wien de gewaarwordingen van zijnen eigenen toestand geregeld zijn, en waar zulks plaats heeft, daar juist mogen wij de ziekte geene hypochondrie noemen. Desgelijks moeten wij alle ligchamelijke storingen, bij hypochondrische personen gewoonlijk plaats hebbende, niet beschouwen als eigenlijke verschijnselen der hypochondrie, maar gedeeltelijk als uitwerkselen, gedeeltelijk als oorzaken van dezelve; soms ontstaan zij ook van storingen, die zich toevallig met de hypochondrie vereenigen, en zijn alzoo ten opzigte van het denkbeeld der laatste, altoos toevallig en niet wezentlijk. Maar kan alleenlijk eene aandoening de ligchamelijke verrigtingen veranderen? Mag men wel de aandoening enkeld als iets smartelijks beschouwen? Moet men niet bij elke eene werktuigelijke werking vooronderstellen, zoo als in elke andere verrigting? en indien men dan deze werkzaamheid ontwaart, dan volgt daaruit van zelve, dat zij hare werkingen uitbreidt. Voorts kan er wel geene werktuigelijke verrigting plaats hebben, zonder vereeniging met eene stof, of een werktuig, waarin, gelijktijdig met de verrigting, veranderingen plaats hebben, die in den veranderden vorm en vermenging derzelve dikwerf zijn waar te nemen. Het algemeen gevoel moet dan in deze beteekenis het naaste in verhouding staan met de zenuwen, en wanneer hetzelve verminderd wordt of ziek is, dan mag men te regt vermoeden, dat ook in hen, zelfs in de hersenen, eenige verandering plaats heeft. Zoo min men in den gezonden toestand eene werktuigelijke of scheikundige verandering in de zenuwen,

ten tijde van derzelver levenswerkzaamheid kent, even zoo zelden mag men ook in den zieke-toestand eene verandering van vorm of menging van dezelve aanwijzen; en daar dit in de Hypochondrie nooit plaats gehad heeft, zoo komt men ook juist tot geene nadere kennis derzelve, wanneer wij beweren, dat de naaste oorzaak derzelve bestaat in eene ongetemperdheid of in eenige andere verandering dezer werktuigen. Intusschen kan deze onderstelling dienen, om bevattelijker te maken, dat de hypochondrie ook ligchamelijke veranderingen kan veroorzaken. Zijn namelijk de zenuwen de werktuigen van het algemeen gevoel, zoo maakt de ziekelijke toestand van hetzelve ook die der zenuwen kennelijk. Hebben nu de zenuwen, en wel, zoo veel ons bekend is, dezelfde zenuwen, die de werktuigen van het algemeen gevoel afgeven, eenen aanmerkelijken invloed op de bewegingen, de afscheidingen, de voeding, en op elke andere verrigting, dan volgt hieruit, dat elke ziekte van dezelve, en dus ook de hypochondrie, daarin storingen kan te weeg brengen; dan het behoort niet tot ons plan, hierover uit te wijden.

Maar hoedanig ontstaat de hypochondrie? en hoe werkt hare oorzaken, die, algemeen bekend zijnde, wij niet behoeven te vermelden? Ongetwijfeld zullen er onder haar velen zijn, die onmiddellijk haren invloed hebben op het aderenstelsel, en daardoor de hypochondrie doen ontstaan, welke men, volgens de gegevene bepaling, voor de eigenlijdige (idiopatische) en primaire hypochondrie houden moet. Intusschen is het merkwaardig, dat dit juist zeldzaam is, zoo als eigene ondervinding en getuigenissen van meerdere schrijvers mij geleerd hebben. In verre de meeste gevallen zijn het andere ongemakken, welke eene hypochondrie ten gevolge hebben, die eigenlijk wel secundair, maar toch gewoonlijk voor de hoofdziekte wordt gehouden, om-

dat derzelver toevallen die der andere ziekten overwegen. Voorts stemmen hierin alle schrijvers overeen, dat de hypochondrie dikwerf ontspruit uit storingen in het vaatgestel van den onderbuik, en wel vooral van de poortader, welke storingen en in de takken en kleinere takjes van deze bloedader hare zitplaats hebben. Indien nu reeds deze werking van het ziekelijk aangedane aderenstelsel den invloed van het aderenstelsel op het ontstaan der hypochondrie bewijst, zoo is het niet minder opmerkelijk, dat ook de meeste der andere ziekten welke hypochondrie veroorzaken, dusdanige zijn, welke wij, op goede gronden, van verhoogde venositeit vermeenen te mogen afleiden; waartoe behooren: de verstoppingen en verhardingen der ingewanden van den onderbuik, vooral van de lever, de milt, het darmscheil, en de zwarte gal, die zich of in den onderbuik, of in het bloed kan bevinden. Indien nu, volgens de ondervinding, deze omstandigheden werkelijk hypochondrie veroorzaken, mag men dan niet besluiten, dat dit minder een gevolg van het plaatselijk ongemak, dan wel van de ziekte zelve, namelijk van de verhoogde venositeit is, waarvan het plaatselijk ongemak afhankelijk is? Zeer dikwerf ten minste neemt men groote ongemakken in de genoemde werktuigen, zonder wezentlijke hypochondrie, waar, en veroorzaken waarschijnlijk dan alleen deze ziekten, wanneer zij van verhoogde venositeit afhangen, of deze misschien te weeg brengen. Wanneer wij nu dit alles overwegen, en daarbij voegen, hoe ook andere aderlijke ziekten, met de hypochondrie vereenigd, plaats hebben, zoude men dan niet mogen vermoeden, dat de hypochondrie eigenlijk bestaat in eene ongelijkmatige verhouding tusschen de aderen en het werktuigelijke zenuwstelsel? Om zulks te beslissen, wordt er eene langdurige en uitgebreide praktijk vereischt; mij-

ne eigene ondervinding over deze ziekte heeft geen hiermede strijdig geval opgeleverd. Ook wil ik niet met stilzwijgen voorbij gaan, dat de beweegoorzaken der hypochondrie zich met deze manier van beschouwing laten overeen brengen. Zij zijn namelijk deels de zoodanige, die door het zenuwstelsel, deels zoodanige, die op het aderenstelsel, oorspronkelijk werkende, deze ongelijkmatige betrekking doen geboren worden, en wezentlijk hypochondrie daarstellen. Eindelijk pleit ook de wijze, waarop de hypochondrische toestand gewoonlijk afneemt, voor dit gevoelen. Zwartgallige, slijmige (infarctus) of andere soorten van ontlastingen, bloedingen, aanvallen van jicht, aambeijen-gezwellen, dus eenig en alleen toevallen, welke wij reeds gedeeltelijk bewezen hebben en verder nog zullen bewijzen, dat zij in het aderenstelsel vooral hunnen grond hebben, kunnen, volgens de ondervinding van anderen, en van mij zelven, de hypochondrie het zekerste doen verdwijnen, of gewis in vele gevallen verligten, en waarmede dan ook de hypochondrische aanvallen, paroxysmi, zich gewoonlijk beslissen.

Maar wat verstaat men door Hysterie? Daar het stelsel, aangaande de hypochondrie, zich niet wel laat bepalen, kan zulks nog te meer van de Hysterie gezegd worden. Men bezigt dit woord kennelijk in de verschillendste beteekenissen, en niet slechts van eenen en denzelfden toestand; zelfs is het niet ten onregte, wanneer ik zeg, dat dit woord tot eene bekwame toevlugt verstrekt, waarvan men zich bedient, als men geen raad weet, waarheen. Dit is, omtrent vreemde ontdekkingen, niet ongewoon, wanneer men zich veroorlooft, van de oorspronkelijke beteekenis af te wijken. Intusschen schijnt men, hoe onzeker ook, evenwel daarin overeen te komen, dat door Hysterie, die chronische ziekten der vrouwen verstaan wordt, waarin

een hooge graad van prikkelbaarheid en aandoenlijkheid, eene groote neiging tot kramptrekkingen, benevens vele andere, minder standvastige toevallen worden waargenomen. Onder de laatste kenschetst zich de stoornis in de verrigtingen der geslachtsdeelen, vooral echter van de maandstonden, welke dikwerf door den witten vloed vervangen worden. Ook hier is de sensibiliteit het middelpunt der ziekte; maar ofschoon nu daarbij het algemeen gevoel, zoo als bij hypochondrische personen, dikwerf gestoord wordt, is dit evenwel de hoofdplaats der ziekte niet: deze vindt men vooral in de betrekking der gevoeligheid en zenuwwerkzaamheid op de bewegingswerktuigen en bewegingen zelven. Van daar, dat zeldzamer in de Hysterie dan in de Hypochondrie, de onderbuik en de reproductive werktuigen, waarmede het algemeen gevoel in eene eigene en zeer naauwe betrekking staat, mede aangedaan worden. Wanneer daarentegen de Hypochondrist zich veel en sterk kan bewegen, kunnen hysterische personen dit het minste, alhoewel men niet ontwaart, dat zulks door eene bepaalde ziekte wordt verhinderd; en wat is gewoner, dan eene menigte van krampen of slechts gewaarwordingen daarvan, juist bij dusdanige personen?

Daar de beweging in het vrouwelijke geslacht menigvuldiger en gemakkelijker ziekelijk aangedaan wordt, dan in het mannelijke, daarom is de Hysterie in dat geslacht menigvuldiger, en wordt naar dat werktuig genoemd, hetwelk de vrouwen eigendommelijk toebehoort, en in hare meeste ziekten mede zekerlijk aangedaan wordt. Wijkt men echter van deze toevallige, aan den aard der ziekte niet beantwoordende, benaming af, zoo zal men bemerken, dat deze ziekte somwijlen ook in het mannelijke geslacht plaats heeft. Desniettemin worden bij vrouwen menigvuldiger hypo-

chondrische toestanden waargenomen, dan bij mannen dezulke, welke met de Hysterie overeenkomen. Daar nu echter van den anderen kant, het zenuwstelsel een onderling verbonden geheel vormt, en het algemeen gevoel, zoo wel als de beweging, ten minste gedeeltelijk, door dezelfde zenuwen vergezeld wordt, zoo blijkt van zelve de naauwe betrekking, waarin de Hypochondrie en Hysterie tot elkander staan; en hieruit laat zich de gelijkvormigheid van zeer veel toevallen, die men in beide ziekten waarneemt, verklaren. Maar heeft de venositeit op het ontstaan van dezen toestand wel invloed? of dringt zij zelfs, even als bij de Hypochondrie, in de natuur of in het wezen der ziekte? Wanneer datgene, hetwelk wij te voren over den invloed der venositeit op de spierbeweging, en op de bewegingszenuwen gezegd hebben, uit de waarneming der natuur zelve is geput, dan schijnt het zeker alzoo te zijn. De spierbeweging wordt verzwakt door de groote hoeveelheid bloed; de bewegingszenuwen worden zoodanig aangedaan, dat zij ligtelijk onregelmatige, krampachtige bewegingen veroorzaken. Ook staaft de ondervinding, dat onder de verzameling van hysterische toevallen, ook andere ongemakken plaats hebben, die uit dezelfde bron der verhoogde venositeit voortspruiten, en die, over het algemeen, niet tot de hysterische worden gerekend. Eene aderlijke volbloedigheid maakt zich bij hysterische personen door de klaarblijkelijkste bewijzen kennelijk, en veroorzaakt bloedopwellingen en ophooping in de stammen, en men ziet de Hysterie te dikwerf vergezeld gaan van jicht, aambeijen-ongemakken, gebreken in de poortader, slijmvloeijingen, Hypochondrie en andere ziekten, die in het aderenstelsel haren wortel geschoten hebben, dan dat men dit aan toevallige ontmoeting kan toeschrijven. Maar hoe dikwerf nu ook de Hysterie wezenlijk

door de venositeit moge ontstaan, zoo moeten wij desniettemin aanmerken, dat dit geenszins altijd het geval is, daar zeer waarschijnlijk eene zuivere oorspronkelijke, en dus zenuwachtige Hysterie bestaat, die echter niet verder tot ons bestek behoort.

2. *Jicht.*

Zoo menigvuldig dit woord door de Artsen gebezigd, en op vele verschillende ziektetoevallen toegepast wordt, hoe eenstemmig men ook over de wezentlijke toevallen der ziekte denkt, zoo veel verschilt men desniettegenstaande over den aard en de grondoorzaak van dezelve. Door het grootste g edeelte der Artsen, voornamelijk der ouden, wordt zij voor eene gebrekkige menging der vochten gehouden, en soms voor eene aan de jicht eigene afwijking derzelve, die men scherpte noemt, en ook wel voor eene gebrekkige hoeveelheid en menging van de gal en het slijm; andere wederom zochten het bestaan der jicht in eene gebrekkige menging van het zenuwvocht. Pietsch in gelijksoortige gebreken van het zaad. Nog anderen vermeenden de oorzaak der ziekte te vinden in te overvloedig loogzout of in het phosphorzuur en piszuur. Tegen deze humoraal-pathologische en chemiatrische meeningen, stelden zich de solidarpathologische en dynamische, volgens welke zij dan in eene slechte spijsvertering, dan in eene zwakte of in andere gebreken der kleinste vaatjes, of kleinste klieren, of ook wel in het opslorpend vaatgestel zoude bestaan. Eindelijk heeft in onzen tijd de hofraad Kreysig (1) doen opmerken, dat de jicht in eene bijzondere betrekking staat met het aderenstelsel. Het is mijne bedoeling niet, eene kri-

(1) Krankheiten des Herzens 1 Th. pag. 155.

tiek dezer stelsels ter dezer plaatse mede te deelen, hetgeen veeleer bij eene afzonderlijke beschrijving dezer ziekte zoude te pas komen, en terwijl wij reeds vroeger meermalen van de jicht, onder de ziekten der venositeit, melding maakten, zoo is het vooral onze pligt, dit onderwerp hier nader te verklaren. Wij doen zulks, terwijl wij de verschillende vormen en toevallen der jicht zoeken te volgen, en uit dezelve, volgens onze gewoonte, ons besluit te ontleenen. Wanneer men op de toevallen eener geregelde jicht let, dan komt men op het denkbeeld eener gewrichtsontsteking, waarbij reeds vele schrijvers zich als de naaste oorzaak en den aard der jicht, bepaalden. Terwijl echter de jichtachtige gewrichtsontsteking van elke andere (b. v. van die uit werktuigelijke oorzaken ontstaande,) zich kennelijk en bepaald onderscheidt, daar aan dezelve veelal eenen geruimen tijd, menigerlei ongemakken, (de voorlopers der jicht, of de nog niet gevormde jicht) voorafgaan, en ook de aanvallen, zonder uitwendige aanleiding dikwerf, en somwijlen zelfs periodiek wederkeeren; voorts, dewijl, in plaats van dezelve, dikwerf andere ongemakken (*arthrit. atonica*, *retenta*) geboren worden, en vooral de plotselijke onderdrukking derzelve, gewoonlijk beduidende inwendige ziekten veroorzaakt (*arthritis retrograda*); komt men in de noodzakelijkheid, eene zeer verwijderde oorzaak der ziekte te zoeken, het verschijnen der regelmatige jicht voor eene enkele verschijning van eene andere ziektewerking aan te merken, en de gewrichtontsteking als eene opvolgende (*secundaire*) ziekte (ofschoon ook als hoofdziekte, op het tijdstip van haar aanzijn), te beschouwen. De vroeger gezamelijk bijgebragte theorien der jicht zijn, uit besef dezer noodzakelijkheid, ontstaan, en wij durven beweren, dat elke derzelve iets zekers bevat. Het staat echter te

beantwoorden, of men een punt kan aanwijzen, waarin alle deze theorien en, hetgeen belangrijker is, alle verschijnselen en betrekkingen van deze veranderlijke ziekte overeenkomen? en de vraag is, om ons slotgevoel dadelijk uit te brengen, of niet het aderenstelsel een zoodanig punt verschaft, en of niet de verhoogde venositeit eigenlijk het besluit tot de theorie dezer ziekte aanwijst, en als de eigenlijke grondoorzaak van dezelve te beschouwen is? Zulks, vermeen ik, wordt zeer waarſchijnlijk, door aan te toonen; *a*) dat de verschijnselen en toevallen der jicht van de verhoogde venositeit zijn af te leiden; *b*) dat de meeste verwikkelingen (complicationes) der jicht ziekten zijn, die uit dezelfde bron voortspruiten; *c*) dat de oorzaken der jicht met die der overige aderlijke ziekten overeenstemmen.

Bij dit drieledig bewijs zoude ik nog een vierde kunnen voegen, en hetzelve van eene wel geslaagde behandeling der jicht ontleenen. Dit bewijs ga ik echter, om deszelfs onzekerheid, stilzwijgend voorbij, en hetwelk men eigenlijk ook alleen aan die Geneesheeren moet overlaten, welke hunne praktische loopbaan niet bij enkele, maar tot tientallige jaren (1) kunnen berekenen, en daarbij, in hoogen ouderdom, tevens nog jeugdige geestvermogens hebben, zoo als b. v. J. P. Frank; maar ook zoodanige Geneesheeren zullen moeten toestemmen, dat dezelfde ziekte op verschillende wijze met voordeel kan behandeld worden; ja, zij zullen eerder getuigenis afleggen, dan wel jeugdige Geneesheeren, die alles, als ware het met één enkel middel, willen genezen. Bovendien zal in het

(1) De Schrijver bekent, dat hij eerst sedert een jaar zijn eerste Decennium, waarin hij ziekten (en zoo hij vermeent, met oplettendheid en geene onverschilligheid) be-

vierde hoofdstuk blijken, dat de geneeswijze der jichtige, met die der overige aderlijke ziekten, voldoende overeenkomt.

Vestigen wij hier aanvankelijk onze aandacht op de verschijnselen der jicht, dan blijkt vooreerst, dat de zoogenoemde overloopers van dezelve onze wijze van beschouwing, aangaande deze ziekte, staven. Dezelfde toevallen bemerkt men niet alleen voor de aanvallen der jicht, maar ook voor die der aambeijen, der zwarte ziekte en van het bloedbraken; dezelfde trekken ontwaart men ook in het beeld der Hypochondrie en Hysterie; voorts zijn zij ook dezulke, welke het langdurige lijden kenschetsen voor het verschijnen der zwartgallige en andere onderbuiks-koortsen. Indien het nu zeker is, dat deze verschijnselen onder gemelde omstandigheden van de verhoogde venositeit zijn af te leiden, dan vermag men zulks vast stellen, wanneer zij jichtaanvallen voorafgaan; daarbij zijn zij ook van dien aard, zoo als zij bij elk aderlijk ongemak plaats hebben, en zijn in de tweede afdeeling reeds ieder afzonderlijk aan de hand der theorie en ervaring, uit deze bron afgeleid. Dezelfde verschijnselen bemerkt men ook in den atonischen toestand der jicht; derzelver graad is slechts verhoogd, zoo dat zij zich somwijlen in eenige groep, die ziektevorm genoemd wordt, vereenigen. De *teruggehoudene* verschilt van de *anatonische* jicht minder in toevallen dan wel in de wijze van zien, welke men over den oorsprong derzelve koestert. Wanneer bij de atomische jicht reeds een regelmatige jichtaanval is vooraf-

---

handelt, heeft geeindigd; desniettemin verheugt hij zich, en wel volgens de strenge grondregels van Pr. Frank, dien tijd reeds bereikt te hebben, in welken hij over geneeskundige zaken zijne denkbeelden durft mededeelen.

gegaan, en de zoogenoemde voorloopers in dezelve veranderen, of overgaan, zoo noemt men deze ongemakken *teruggehoudene jicht;* wanneer een regelmatige aanval te voren nog niet heeft plaats gehad, en de ziekte zich dadelijk in het begin onregelmatig voordoet, bestaan er niet te min gronden, welke den jichtigen oorsprong der ongemakken aantoonen. Maar even als de zoogenoemde voorloopers, zoo bestaan ook de toevallen der atonische en teruggehoudene jicht, uit verschijnselen, die wij vroeger van de verhoogde venositeit hebben afgeleid. Daar dezelfde verschijnselen somwijlen ook worden veroorzaakt door onderdrukking der jichtaanvallen, zoo zullen wij dezelve met Barthez te zamen nemen, en hen gezamentlijk onder de benaming van inwendige jicht vermelden. In dezelve dan bemerkt men, of ziekelijke afscheidingen, vooral van eenen slijmigen aard, of bloedophooping naar verschillende werktuigen, vooral naar het hoofd, of ontstekingen van verschillende deelen, hoofdzakelijk van de wei- of slijmvliezen; dan wederom pijnen of krampen in onderscheidene werktuigen: allen toevallen, die wij reeds vroeger, gezamelijk als gevolgen en werkingen der verhoogde venositeit, hebben vermeld. Ja, mag men het aderenstelsel niet beschouwen als een zeer geschikt middel, om de ziekte van het eene tot het andere werktuig over te brengen? Het slagaderenstelsel plagt wel, wanneer het eene ziekelijke stemming heeft, ontstekingen, maar zelden of nooit zenuwachtige verschijnselen voor te brengen of te veroorzaken; het opslorpend of Lymphatisch vaatgestel, aan hetwelk men mede zijne opmerking toegewijd heeft, veroorzaakt noch ontsteking, noch zenuwachtige verschijnselen; het zenuwgestel, waardoor men zoo gaarne alle en iedere vereeniging van werktuigelijke verschijnselen verklaart, zal wel zenuwtoevallen, maar geene ontsteking

kunnen veroorzaken. Maar van het aderenstelsel neemt men waar, dat het beide klassen van ziekteverschijnselen te weeg brengen, onderhouden en tot andere werktuigen overbrengen kan. Hoe gemakkelijk laat zich dien ten gevolge niet het gansche gebied der jichtziekten overzien, wanneer men aan eene ziekte van het aderenstelsel, als den grond, den aard en het middelpunt van dezelve, denkt! hoe naauwkeurig hangt alles zamen! zelfs de meeste der vroeger aangehaalde stelsels aangaande de jicht worden, volgens deze wijze van beschouwing, opgehelderd; en gesteld, dat er eene zekere stof als grondslag der jicht bestond, dan komt dit op hetzelfde neêr, als wanneer wij aan eene qualitative verhoogde venositeit wilden doen denken; en als Hipp. slijm en gal voor de oorzaak der jicht houdt, dan is zulks in zoo verre met de ondervinding overeen te brengen, als zich de jicht bij eene zwartgallige en phlegmatieke gesteldheid ontwikkelt, welke theorie ook in de onze tot grondslag ligt; naar welke deze beide gesteldheden eigenlijk van verhoogde venositeit afhangen.

Gelijk men nu de verschijnselen der jicht gezamelijk van de verhoogde venositeit kan afleiden, zoo nemen wij ook waar, dat die ziekte zich zeer gaarne en meermalen met zulke ongemakken vereenigt, die insgelijks in de verhoogde venositeit gegrond zijn; en hiertoe behooren de Aambeijen, de Hypochondrie, Hysterie, de ongemakken der spijsvertering en de verrigtingen van den onderbuik; zelfs worden deze ziekten somwijlen als gevolgen der jicht vermeld. De grond dezer vereeniging blijkt dus uit de aangehaalde onderstelling, over den aard der jicht en gemelde ziekten klaar en duidelijk, en deze waarneming kan ook tot bewijs dienen, dat gemelde onderstelling in de natuur gegrond is.

Wat de oorzaken der jicht betreft, deze zijn dezelfde, als die, welke wij in het tweede hoofdstuk, als oorzaken der verhoogde venositeit opgegeven hebben. Ook de jicht neemt men in den mannelijken leeftijd het menigvuldigst waar; zij is eigen aan het phlegmatiek en melancholiek temperament. Bij vrouwen is zij menigvuldiger en overerfelijk; en waardoor wordt de aanleg tot jicht beter tot ziekte zelve verhoogd, dan door een wellustig leven, eene vochtige lucht, zittende levenswijze, ter nederdrukkende hartstogten, zielsaandoeningen en misslagen in het genot der geslachtsdrift?

Indien nu toch en de oorzaken en de gevolgen van de jicht en van de verhoogde venositeit overeenstemmen, mag men dan niet besluiten, dat het wezen der eerstgemelde bestaat in de verhoogde venositeit? Hiermede duidt men echter de zelfstandigheid der jicht nog niet volkomen aan, vermits men tevens dient aante wijzen, hoe deze ziekte van de anderen, die wij uit dezelfde bron vermeenen te moeten afleiden, onderscheiden is? Het denkbeeld der jicht, hetwelk zich eigenlijk alleen tot de regelmatige jicht bepaalt, gelijk sommige benamingen van dezelve: b. v. arthritis ook aanduiden, wordt met de beantwoording derzelve zeer beperkt. Maar wat is het eigendommelijke der regelmatige jicht (arthritis regularis)? Eene geledingsontsteking door inwendige oorzaken, waardoor een andere ziekelijke toestand wordt afgekeerd of verbeterd. Deze inwendige oorzaak is, volgens ons gevoelen, de verhoogde venositeit, en zij is het ook, welke andere ziekten in derzelver ontwikkeling tegenhoudt, als het aldaar niet tot geledingsontsteking komen mogt, waartoe het anders komen moest, of waar de loop derzelve onregelmatig gemaakt wordt. Het kenschetsende der jicht,

in eenen beperkten zin, bestaat gevolgelijk in eene neiging der verhoogde venositeit, om gemelde ledenontsteking te veroorzaken, waardoor zij zich ontlast; en het komt met de wetten der aderlijke werkzaamheid geheel overeen, dat deze neiging in de regelmatigste gevallen (die zeker in onze tijden veel minder plaats hebben, dan op andere) zich zoo bij voorkeur naar de onderste ledematen uitstrekt en Podagra veroorzaakt. Vraagt men echter verders naar de bijzondere oorzaken dezer neiging, dan moeten wij bekennen, aan de grenslijn van onze onderzoeking te zijn, die wij niet willen overstappen, om vermoedingen te vermijden, die niet wel te bewijzen zijn. Misschien ontdekt men echter nog, dat er eenige bijzondere hoedanigheid van het aderlijke bloed aanwezig is, welke tot grond van deze neiging dienen kan. Deze dan zal het ook zijn, waaraan men de groote neiging der jicht moet toeschrijven, om stoffen, en wel gewoonlijk kalkaardige en phosphorzure, hetzij door de pis of op verschillende plaatsen des ligchaams, vooral in de gewrichten ter neder te zetten.

Hoe waarschijnlijk het ook is, dat het aderlijke bloed zulk eene hoedanigheid bevat, zoude het echter van ons gewaagd zijn, om van het voortbrengsel op deze hoedanigheid zelve te besluiten. Want men weet immers, dat de afscheiding niet alleen uitlozingen, maar tevens ook veranderingen te weeg brengt.

Indien men echter van ons nog mogt vergen, den eigendommelijken aard der jicht uitgebreider te verklaren, zoo moeten wij het volstrekt onmogelijke daarvan bekennen. Want wij zijn van gevoelen, door jicht, in den uitgebreidsten zin, niets anders te verstaan, dan de verhoogde venositeit zelve, en zonder eene bepaalde eigendommelijkheid. Het komt mij allezins nuttig voor, dit zoogenoemde uitgebreide denk-

beeld der jicht geheel te laten varen, en zich alleen te vergenoegen, dit woord in zijne beperkte beteekenis te bezigen. Zulke uitgebreide denkbeelden hebben altoos dwaling veroorzaakt, en de onderzoeking in hare vaart gestuit.

Zoo nu deze beschouwing over de natuur der jicht gegrond is, dan zal men ook ten slotte zeer bepaalt en duidelijk het onderscheid bemerken tusschen haar en het Rheumatismus, welke namelijk uit de slagaderen schijnt voort te spruiten, op welken toestand ik nog aan het einde dezer beschouwing, de aandacht zal vestigen. Wij voegen er slechts deze bemerking bij, dat, hetgene van het geheel geldt, ook van deszelfs deelen moet worden gesteld, en dat ook het heup- en lendenwee, alsmede de zoogenaamde *Spasmus Paracelsi* van de verhoogde venositeit zijn af te leiden, in zoo verre zij somwijlen tot de jicht schijnen te behooren. Maar ook vele van die soorten van toevallen, welke met de jicht in geene betrekking schijnen te staan, zijn desniettemin van het aderenstelsel af te leiden; b, v. dezulke, welke de aambeijen vergezellen, of gevolgen zijn van ontsteking der aderen. Zijn voorts de wijzen van beschouwing van Cotunnius, over het heupwee, gegrond, dan is dit eene bijzondere soort, die met de vroeger vermelde niets, dan den uitwendigen vorm gemeen heeft; en zoo zijn er misschien nog andere, die van Rheumatismus en andere oorzaken afhangen, en niet verder tot ons onderwerp behooren.

III. *Onderbuiks - en Slijmkoortsen.*

Alhoewel Markus kennelijk te ver gaat, als hij, alleen zijne verdeeling volgende, alle aflatende (remitterende) koortsen tot de aderlijke rekent, zoo bevat desniettemin dit gevoelen iets zekers; want hoe weinig

die koortsen hiertoe behooren, die van eene plotselinge verkoudheid, of van eene andere spoedig en beduidend werkende aanleidende oorzaak, of van kwade stoffen, die in het darmkanaal reeds aanwezig zijn, veroorzaakt worden, schijnt het ons evenwel toe, dat diegene regtmatig hiertoe moeten worden geteld, van welke men in het begin niet kan onderstellen, dat zich kwade stoffen in het darmkanaal bevinden, waar echter dezelve eerst in den loop der ziekte, ja door de ziekte zelve veroorzaakt, worden afgescheiden en van daar zich eindelijk kritisch ontlasten. Eenen geruimen of korten tijd voor deze koortsen bemerkt men voorboden, zijnde van denzelfden aard, als diegene, welke wij vroeger, als verschijnselen der verhoogde venositeit, hebben vermeld; en deze voorboden duren, naarmate de venositeit, zich b. v. door epidemische invloeden, spoedig verhoogt, of zij houden eenen langeren tijd, somwijlen jaren aan, wanneer niet eene tijdelijke verhoogde venositeit, maar daarentegen de aderlijke gesteldheid den grond daartoe legt. Hierop ontstaan allengskens en wel dikwerf zonder uitwendige aanleiding koortsbewegingen, die in het begin zeer onbeduidend zijn, en zich door eenen min of meer geprikkelden pols, ligte huivering en daarop volgende warmte kennelijk maken; daarbij houden de zoogenoemde voorloopers aan en nemen in hevigheid toe. Meermalen ontstaan onaangename gewaarwordingen in den onderbuik: als opblazing, spanning, zwervende drukkende pijnen, trage ontlastingen; desniettegenstaande is de tong zuiver, de smaak niet veranderd en de eetlust zelfs gewoonlijk niet geheel verdwenen; hierbij voegen zich echter hoofdpijnen, zwakheid der spieren en meer andere toevallen. In den loop der ziekte wordt de koorts wel iets heviger, maar blijft toch altijd aflatend (*remitterend*), en de hitte wordt,

ook op het hevigste der ziekte, niet zoo aanmerkelijk, als in de ontstekingachtige, aanhoudende koorts (*synocha*) en als bij eene ontstekings - uitslagskoorts. Indien wij dezen toestand regt gadeslaan, zoo blijkt duidelijk, dat men zeer verkeerd zoude handelen, kwade stoffen in den onderbuik, en wel in de holte der ingewanden voor de voornaamste oorzaak der ziekte te houden, zoo als men zulks gewoonlijk doet. Indien deze aanwezig waren, zouden dezelve zich wel door eene beslagene tong, slechten smaak, gebrek aan eetlust, misselijkheid, braken, neiging tot ontlasting en door meer andere van de bekende verschijnselen der onzuiverheden, die naar boven en beneden werken, kennelijk maken. Dewijl nu deze verschijnselen, of in het geheel niet, of onbeduidend aanwezig zijn, mag men ook niet in de kwade stoffen van den onderbuik de hoofdoorzaak der ziekte zoeken; en indien men van deze meening afgaat, wat is dan natuurlijker, dan den hoofdgrond der ziekte in eene algemeen, en vooral in den onderbuik, verhoogde venositeit te zoeken? — Evenwel, zullen de voorstanders der Gastriciteit zeggen: men ontwaart, dat de kwade of bedorvene stoffen van verschillenden aard eindelijk ontlast worden, en de ziekte opheffen. Dit is wel zoo, doch deze stoffen worden zeker niet eerder, dan in den loop en gedurende de ziekte, en misschien ook door haar, in de holligheid van het darmkanaal afgescheiden, hetwelk bij vermeerderde koortsverschijnselen en vermeerderde krankheid van den onderbuik plaats heeft. Spoedig daarop ontstaan in de eerste wegen ook veeltijds de hier voren vermelde toevallen der onzuiverheden, en strekken ten bewijze, dat de afscheiding heeft plaats gehad, en er nu werkelijk kwade stoffen in het darmkanaal voor handen zijn. Indien er nu geene verhindering plaats grijpt, dan volgt ook spoedig derzelver ontlasting, en

wel gewoonlijk door den aars. Merkwaardig is het echter, te ontwaren, welk eene groote hoeveelheid van stoffen van tijd tot tijd ontlast worden, en hoe lange die ontlasting in vele gevallen aanhoudt. Reeds gedurende dezelve gevoelt zich de zieke merkelijk verligt, en zijn zij ten einde gebragt, dan is hij, als in een nieuw herboren mensch veranderd en verheugt zich over eene herstelde gezondheid, zoo als hij die eenen geruimen tijd voor het ontstaan der koorts genoot. Er heeft hier eene wezentlijke zuivering van bloed plaats gehad, en wanneer er ééne ziekte bestaat, die den naam van zuiveringskoorts (*febr. depuratoria*) verdient, dan bekleedt deze, onder die alle, werkelijk de eerste plaats. Ongelukkig die Geneesheer, welke zulks miskent en zich veroorlooft, vroegtijdig prikkelende middelen toe te dienen; alsdan veroorzaakt hij eene zenuwkoorts, die te voren nog niet aanwezig was, en welker uiteinde of afloop geheel onzeker is. Ik houd mij overtuigd, dat zeer vele zenuwkoortsen, die ten tijde der Brownische waanzinnigheid waargenomen werden, dezen oorsprong hadden.

Aangezien deze afscheidingen door ontlasting plaats grijpen, zal men er wel niets tegen in brengen, deze ziekten onderbuikskoortsen (*febr. gastrica intestinalis*) te noemen; en ter onderscheiding van andere onderbuikskoortsen, zoude men het woord *aderlijke* (*febr. gastrica venosa*) er nog kunnen bijvoegen. De soorten dezer bepaalt men gewoonlijk naar de hoedanigheid der ontlastingen, en te regt, dewijl deze hoedanigheid niet toevallig, of als van zelve kan plaats hebben, maar van inwendige omstandigheden moet afhangen. De ziekte dan noemt men eene *slijmkoorts* (*febr. pituitosa*), wanneer de ontlasting slijmachtig is; men noemt dezelve *galkoorts* (*febr. biliosa*), wanneer galachtige stoffen; en eene *zwartgallige koorts* (*febr.*

atrabilaria), wanneer de bekende pekzwarte, stinkende en taaije stoffen worden ontlast, en de ziekte beslissen. Somwijlen echter bemerkt men ook dusdanige, de ziekte eindigende, ontlastingen, die geene der gemelde hoedanigheden in eenen hoogen graad bezitten, maar alleen schijnen te bestaan in opgeloste drekstoffen. Naar alle waarschijnlijkheid wordt hier het darmsap in meerdere hoeveelheid afgescheiden, en brengt de assimilatie te weeg, welke gevallen men gezamenlijk ingewands- of darmkoorts (*febr. enterica*) zoude kunnen noemen. Voorts dewijl deze verscheidenheid der ontlasting niet als toevallig kan beschouwd worden, maar naar alle waarschijnlijkheid van bijzondere hoedanigheden van het bloed haren oorsprong ontleent, moeten de hier vermelde ziekten ook in hare verschijnselen eigendommelijke kenteekenen opleveren, en in haren loop ook zoodanig zijn; de galkoorts b. v. is met eenen min of meer beduidenden geelzuchtigen toestand, de zwartgallige koorts met een eigenaardig kenteeken en andere toevallen verbonden; en deze beide ziekten hebben in de zwartgallige, en de slijmkoorts in de phlegmatieke aderlijke gesteldheid, het menigvuldigst plaats, en zijn gevolgelijk ook door de verschijnselen dezer gesteldheden, die gewoonlijk in hevigheid toenemen, kennelijk; de laatste vereenigt zich overigens in haren loop en hare verschijnselen ook met die slijmkoortsen, welke op eene andere wijze ontstaan. De darmkoortsen hebben dit kenschetsende, dat zij vooral epidemisch voorkomen; dat de koortsachtige toevallen dikwerf aanmerkelijker, dan in de zwartgallige (*febr. atrabilaria*) zijn, en dat de ziekte vroeger dan deze, en somwijlen reeds den 7den dag, even als de galkoorts (*febr. biliosa*) afloopt.

Indien ik het bewijs voor de theorie dezer ziekten zal moeten aanwijzen, dan kan ik alleen herinneren, hetgeen

ik reeds te voren, op verschillende plaatsen, over de enkelvoudige verschijnselen, welke wij hier op eene bijzondere wijze zien zamengevoegd, gezegd heb. Maar, wanneer nu de eerst ontstane ziekte, die men gewoonlijk voor de hoofdziekte houdt, en de ontlastingen, waardoor deze koortsen worden opgeheven, als van de verhoogde venositeit ontstaande, worden erkend; voorts, wanneer ook de ziekten, waarmede deze ongesteldheden vereenigd voorkomen, en vooral in jicht, hypochondrie, hysterie en aambeijen-ongemakken bestaan, en naar onze meening uit dezelfde bron ontspringen, zoo schijnt mij de aangegevene beschouwing der zaak allezins zeer waarschijnlijk, en verdient te meer aanprijzing, wanneer zij, zoo als werkelijk het geval is, alle bijzonderheden der vermelde ziekten in een punt vereenigt. Ja, ik kan die wijze van beschouwing, door een niet te wraken gezag ondersteunen.

De zwartgallige koortsen namelijk, en eene andere soort, welke hij aderlijke onderbuikskoortsen noemt, leidt ook Richter af (1) van gebreken in het aderlijke bloed, die zich in de eerste soort in den onderbuik, en vooral in het darmscheil, maar in de laatste soort in het aderlijke bloed van het geheele organisme bevinden. Intusschen is het te vermoeden, dat ook in het eerste geval het aderlijke bloed van het geheele ligchaam niet buiten de oorzaak der ziekte blijft.

Maar ontstaan genoemde koorten altijd van eene ziekelijke venositeit? Van de zwartgallige koorts kunnen wij zulks met zekerheid zeggen, want de zwartgallige toestand zelf schijnt niets anders dan een aderlijk ongemak te zijn. Slijm-, gal-, en darmkoortsen

(1) Richter, Aug. Gottlob. die Spec. Therap. uitgegeven door Ge. Aug. Richter, I. Deel (*Berl.* 1813) pag. 298. en andere.

kunnen ongetwijfeld ook op eene andere wijze en door oorzaken ontstaan, die van buiten of over het algemeen op andere wegen, dan door de aderen, op de onderhavige werktuigen werken. Dit is onbetwistbaar, en wordt ook algemeen toegestemd.

IV. *Aambeijen.* (*Haemorrhoides*).

Hieronder verstaat men eene menigte verschillende toevallen, die, volgens bekende ervaring, met elkander verbonden zijn, en dikwerf gelijktijdig plaats hebben, maar ook dikwerf onderling afwisselen. Dit is de reden, waarom men ongemakken, tot welker aanduiding de oorspronkelijke beteekenis van het woord *Haemorrhoiden* slecht gepast is, desniettemin met dezen naam bestempelt. Want daardoor verstaat men niet alleen de bloeding uit den aars, maar ook de hier aanwezige aderspatten en aderverwijdingen (somwijlen ook de aderspatten op andere plaatsen: b. v. in den mond, in de scheede, in de baarmoeder, wanneer hare oorzaak met de toevallen van den aars in verbinding staat), zelfs ook de slijmerige afscheidingen, die somwijlen, in plaats van de bloedige, aanwezig zijn, en dan witte of slijmerige aambeijen (*haemorrhoid. mucos.*) genoemd worden. Terwijl men tevens moet toestemmen, dat, met het ontstaan of verdwijnen derzelve, ook andere verschijnselen in eene wezentlijke verhouding staan, die niet slechts op de plaatselijke toevallen van den aars betrekking hebben; zoo geeft men aan deze ook dezelfde benaming, en noemt hen dan eens aanleg tot aambeijen, dan weder aambeijen-toevallen. Bij dezen is het ook niets vreemds, dat alle deze ziekelijke omstandigheden onder de algemeene beteekenis van aambeijen gebragt worden. Hoe ongepast ook deze benaming schijnt te

zijn, zoo berust zij desniettemin op een, uit de natuur geput denkbeeld, op dit namelijk: dat alle deze verschillende ziekteverschijnselen uit eene en dezelfde bron voortvloeijen. Deze dan wordt of gezocht in de ontlasting van een dik, pekachtig, zwartgallig bloed, of in eene volbloedigheid, welke door de aambeijen zoude opgelost worden; wederom andere hebben dezelve van eene scheurbuikachtige, zure, wrange scherpte van het bloed afgeleid, welke ontlast moet worden. Stahl houdt eenen *motum tonico-spasticum universalem* voor de algemeene oorzaak der aambeijen en der hiermede in betrekking staande ongemakken; nog wederom door andere worden zij niet eens voor eene ziekte gehouden.

Uit deze verschillende meeningen blijkt echter zoo veel, dat men niet aarzelde, om de plaatselijke, en eigenlijk wezentlijke toevallen der aambeijen van eene plaatselijke oorzaak af te leiden, en waarom men zich veeleer genoodzaakt vond, eene oorzaak aan te nemen, die over het algemeen op ziekelijke omstandigheden der bewerktuiging gegrond is. Waarin zal men deze eerder vinden, dan in het bloed en in het vaatgestel? En wil men niet eenzijdig zijn, dan moet men op beiden zijne aandacht vestigen. Indien men echter in aanmerking neemt, dat zelfs een gedeelte van de wezentlijke toevallen, de blinde aambeijen namelijk (*haemorrhoides coecae*) bestaan in eene ziekte van de uiteinden der aderen, en hier dan bijvoegt, dat het ontledigde bloed (*sanguis evacuata*) aderlijk (1) is, en slijmvloeijingen ook menigvuldig door

(1) Wanneer sommige meenen, dat slagaderlijk bloed ontlast wordt, willen wij dit niet geheel ontkennen; evenwel komt het ons voor, dat dit maar zelden plaats heeft, en dat dan de ziekte een geheel eigendommelijk karakter moet

de venositeit worden veroorzaakt, dan zal men toch moeten bekennen, dat de aanleiding tot de eigenlijke aambeijentoevallen in het aderenstelsel moet gezocht worden, en dat dezelve in eene overmagt en in eene overwegende werkzaamheid van hetzelve bestaat, aangezien door de bloeding, en dus door vermindering der verhoogde venositeit, de ziekelijke stemming wordt verlaagd. Tot deze beschouwing krijgt men te meer aanleiding, daar ook de overige, de voorafgaande, vergezellende en opvolgende toevallen der aambeijen, uit deze bron kunnen afgeleid worden. Dit dan is hetgeen wij nu zullen aantoonen, en verder uiteenzetten. Wat nu de voorafgaande ziektetoevallen aanbelangt, deze zijn geene andere, dan dezulke, die wij te voren, als verschijnselen der aderlijke gesteldheden, en als zoogenoemde vooruitloopers der jicht en andere aderlijke ziekten: b. v. jicht, hypochondrie, hysterie, welke door het uitbarsten der aambeijen verligt worden of wel geheel verdwijnen, hebben behandeld. Bij dezelve voegen zich somwijlen stoornissen, die klaarblijkelijk in het aderenstelsel hare zitplaats hebben, b. v. bloedophoopingen en ophooping in de aderstammen. Toonen ons alle deze toevallen niet bepaald en duidelijk een lijden van het aderenstelsel? Wat de gelijktijdig vergezellende toevallen aanbelangt, deze mag men, hoe talrijk en menigvuldig zij ook zijn, met hetzelfde regt van deze oorzaak afleiden. De veelvuldig pijnlijke en krampachtige toevallen, bij het begin en onmiddellijk voor de aambeijenbloeding opgemerkt wordende, vooronderstelt Reil ook als werkingen van ongeregelde congesties; somwijlen echter krijgt men aanleiding, om op

---

hebben, hetwelk wij hier niet verder kunnen verklaren, dewijl het met de aderlijke ziektetoestanden niet overeenkomt; ja, zelfs het tegengestelde schijnt aan te duiden.

eenen geprikkelden toestand der aderen zelven te denken, waarvan de pijnen kunnen worden afgeleid; voorts zijn ook de reeds dikwerf vermelde aderlijke ziekten diegene, waarmede de aambeijen zich het menigvuldigst vereenigen: zoo als jicht, hypochondrie, hysterie, lever- en miltziekten, scheurbuik enz. Eindelijk kan men ook die toevallen, welke door onderdrukte aambeijen worden veroorzaakt, zeer gepast als betrekkelijk op een lijden van het aderenstelsel bijbrengen. Zij bestaan gezamentlijk in congesties naar verschillende werktuigen, in bloedophooping in de aderstammen, in bloedingen, welke de aambeijen schijnen te vergoeden, in ontstekingen van de aderen zelven of van andere werktuigen, en derzelver veelvuldige gevolgen, vooral verharding en vergrooting der werktuigen, verder in vicarierende aderverwijdingen, aderspatten, slijmvloeijingen, en ten laatste in jichtachtige, hypochondrische en hysterische onderbuiksongemakken. Houdt het aderenstelsel tusschen hen niet het midden? en bestaat er een ander stelsel of eene andere verrigting, die men met meerdere waarschijnlijkheid, als tusschen beide komende kan beschouwen? Hoe vereenigen zich ook hier de verschillendste, veelvuldigste toevallen te zamen! hoe klaar en duidelijk brengt men dezelve niet tot een geheel!

Eene algemeen verhoogde venositeit is gevolgelijk de grondslag van de geheele aambeijenziekte met hare talrijke verscheidenheden. Maar hoedanig onderscheidt zich die verhoogde venositeit, welke wij aambeijen noemen, van diegene, welke andere ziekten voortbrengt? Alvorens wij dit kunnen beantwoorden, moeten wij de plaatselijke toevallen aan den aars, die wij bij voorkeur aambeijen noemen, en den algemeenen aanleg tot aambeijen onderscheiden. De eerstgemelde leveren de eigene geaardheid der ziekte op; de laatstge-

melde schijnt niets anders te zijn, dan verhoogde venositeit in het algemeen, en verschilt zelfs niet door teekenen van de verhoogde venositeit, zoo als men dezelve voor de jicht, hypochondrie, zwartgallige koorts enz. heeft opgemerkt. Zij is die toestand, welke zich in de hier bijgebragte bemerkingen door toevallen aan den aars zoekt te ontlasten, zoo als dit bij de jicht in de gewrichten, onder andere omstandigheden in den onderbuik is waargenomen. Maar wat is datgene, hetwelk haar bepaalt tot den aars? Van waar komt het, dat zij juist dezen weg verkiest, en deze uitwerkselen veroorzaakt? Ik vermeen, dat wij hier met onze onderzoeking te ver gaan, en op eene grenslijn zijn gekomen, welke dezelve beperkt. Wij erkennen deze grenslijn, door te zeggen, dat, bij de vorming der ziekte, eene eigendommelijke neiging, om zich aan den regter darm te ontlasten, in de verhoogde venositeit aanwezig is; maar van den anderen kant vreezen wij, deze grenslijn te overschrijden, en in een veld van onbewijsbare onderstellingen te vervallen, wanneer wij aannemen, dat eene eigendommelijke hoedanigheid van het aderlijke bloed de bijzondere toestand der verhoogde venositeit, bij de vorming der aambeijen is. — Of ligt daarin, dat het poortaderenstelsel als het middelpunt der aambeijen wordt gerekend, en dat zich hierin de venositeit bijzonder, of wel geheel alleen verhoogt, wanneer er aambeijen zullen ontstaan? Misschien komt de verhooging in dit gestel voort onder den invloed van uitwendige oorzaken? Dat de takken der poortader meerder dan die der holle ader de zitplaats zijn van de verwijdingen en aderspatten, en tot het verwekken der bloeding en slijmafscheiding het hunne kunnen toebrengen, is niet te ontkennen; de laatste zijn echter geenszins buitengesloten, en van de ziekte als bevrijd, aan te merken, zoo als ons de

uitwendige aambeijengezwellen (nodi haemorrhoidales) aantoonen, en de voorafgaande, vergezellende en volgende toevallen bevestigen. Deze namelijk bemerkt men klaarblijkelijk in werktuigen, die tot het stelsel der holle ader behooren, veel menigvuldiger, dan in diegene, welke onder het gebied der poortader zijn. Over het algemeen komt het ons ook niet waarschijnlijk voor, dat een gedeelte van het aderenstelsel zich eenen geruimen tijd in eene ziekelijke stemming kan bevinden, zonder dat dezelve opgeheven, of het geheele stelsel aangedaan worde. Voorts wordt ook de moeijelijkheid door deze bepaling slechts verder verschoven, maar geenszins voldoende opgelost, want ook het verhoogde poortaderenstelsel kan aan andere ongemakken, zoo als aambeijen, onderhevig zijn, en als dan blijft het nog altijd te beantwoorden: van waar het verhoogde poortaderenstelsel zich nu in aambeijen, dan in onderbuikskoortsen oplost en ontdoet, en dan wederom lever- en miltziekten, verstoppingen (infarctus), enz. veroorzaakt. Nog eenen geruimen zullen wij ons, met het gebrekkige in de opsporing van den aard, van de eigendommelijkheid en de individualiteit der ziekte moeten te vreden stellen, en ten laatste zullen wij bij elken ziekte eigenlijk toch op eene gelijksoortige grenslijn, als de hier vermelde geraken.

V. *De Bloedbraking en de zwarte Ziekte.*

De in deze twee ziekten uitgeworpen wordende massa schijnt alleen, in enkele gevallen, zuiver bloed te zijn, maar staat tusschen zuiver bloed en zwartgallige stoffen in het midden, of bevat veeleer de eigenschappen van beiden, en komt somwijlen meer met het bloed, dan met de pekzwarte, zwartgallige stof overeen. Reeds deze verscheidenheid bewijst, dat de onderhavige ziekte niet altijd eene en de-

zelfde hoedanigheid heeft, en bezit zeker somwijlen oorzaken, die, even als de ontlast wordende massa, aantoonen, dat de bloeding van eenen slagaderlijken aard is; dat kan soms ook daar het geval zijn, waar de zich ontlastende massa zwart is, maar waarschijnlijk eenen geruimen tijd in de maag en het darmkanaal heeft gezeten, en in dezelve is zwart geworden. In de meeste gevallen moet deze bloeding voor eene aderlijke worden gehouden, of liever die ziekten, waarin zij plaats heeft, hebben haren zetel in het aderenstelsel, hare zelfstandigheid in de verhoogde venositeit. Dit is het geval, wanneer bloedbraken of zwarte ziekte als gevolg eener onpasselijkheid, en van ongemakken voortspruit, die wij reeds vroeger, deels als toevallen der zwartgallige gesteldheid, deels als voorloopers van de jicht, zwartgallige koortsen enz. hebben vermeld. Hetzelfde moeten wij denken, wanneer jicht en podagra, onderdrukking der maandstonden en der aambeijen, voorts gebreken aan de lever en de milt, deze ziekte te weeg brengen. Ook schijnen deze ontlastingen wel eens kritisch te werken, en de verhoogde venositeit te verminderen. Intusschen is dit zeldzamer, indien men zulks aan de aambeijen en de afscheidingen van den onderbuik, gelijk wij reeds hebben aangemerkt, waarneemt, en heeft natuurlijk daar in het geheel niet plaats, waar werktuigelijke gebreken mede werken.

VI. *Scheurbuik*, *Vlekziekte*, *Rotkoorts*, *Gele koorts*, *en aanstekende Zenuw- en Rotkoorts* (*Typhus*).

Vergelijkt men de wezentlijke toevallen dezer ziekten met de verschijnselen der verhoogde venositeit, dan vertoonen zich onder hen groote gelijkvormigheid en overeenkomst; zelfs ook de oorzaken komen bij velen met diegene overeen, welke wij vroeger als oorzaken der verhoogde venositeit, hebben bijgebragt en aangewezen. In-

dien men nu uit de gelijkvormigheid der oorzaken en werkingen tot eenen gelijkvormigen aard en dusdanige zitplaats der ziekte moge besluiten, dan kan zulks ook hier geschieden, zoo lang het tegendeel of een andere aard der ziekte met geene zekerheid is aangetoond geworden.

Als men de oorzaken en verschijnselen van de Scorbut, al ware het slechts uit beschrijvingen, heeft leeren kennen (want ik beken gaarne, dat ik deze ziekte nooit zelf heb waargenomen), dan wordt men overtuigd, dat derzelver hoofdplaats zich in het aderenstelsel bevindt, en dat haar wezen in eene verhoogde en overwegende venositeit bestaat. De oorzaken van de scorbut zijn, zoo als men over het algemeen aanneemt, eene bedorvene, slechte, vochtige, nevelige lucht, en slechte voedingsmiddelen, vooral uit het dierenrijk, en ter neder drukkende zielsaandoeningen; alle aanleidende oorzaken, welker bijzonderen invloed op de venositeit, wij reeds vroeger behandeld hebben. Ook de verschijnselen van de scorbut toonen deze zitplaats niet minder aan; want, zijn niet de traagheid en matheid, de sombere melancholische zielsgesteldheid, het bleeke, doodverwige, nare uitzigt met de blaauwe randen om de oogen, welke terstond bij het begin en het eerste tijdperk der ziekte worden waargenomen, de rood- en blaauwachtig wankleurige plekken, die aan de onderste ledematen beginnen, en zich langzamerhand verder uitbreiden, het zwarte, weinig stolbare bloed, hetwelk bij van zelve ontstane en kunstmatige bloedingen, uitstort; de engborstigheid, de pijnen in de ledenmaten, de overgang ten laatste in rotkoorts, zijn deze niet alleen toevallen, die bij overwegende venositeit menigvuldig worden waargenomen? En dat eene aan de scorbut gelijkvormige aandoening van het tandvleesch van den mond, in ader-

lijke bloedingen plaats heeft, is reeds vroeger (1) vermeld. Overwegen wij deze overeenkomst, dan kunnen wij ook het gevoelen van de meeste schrijvers der 16de en 17de eeuw naar waarheid waarderen, die eene groote menigte van ziekten, en vooral dusdanige, welke van eene aderlijke natuur schijnen te zijn, van eene scorbuticke scherpte hebben afgeleid. De scorbut schijnt zelfs de wezenlijke vertegenwoordiger te zijn der aderlijke gesteldheid, en van die ziekten, welke wij zwartgallige genoemd hebben. Waarom zou het ons vreemd schijnen, wanneer men de mindere graden, of enkele verschijnselen van denzelfden aard, afleidde van de oorzaak, die men als het wezen van den hoogsten ziektegraad had aangenomen? Maar wat is het, dat de scorbut, welke wij als eenen eigendommelijken ziektevorm erkennen moeten, zoo wij niet in de dwalingen onzer voorvaders willen vervallen, van andere aderlijke ziekten onderscheidt? De grond der onderscheiding ligt, geloof ik, in de wijze, waarop de uitwendige oorzaken werken. Zij zijn niet van dien aard, dat zij eene acute ziekte veroorzaken kunnen; zij werken des niet te min zoo spoedig en hevig, dat de gemelde onstuimigheid, bestaande in eene spoedige en aanmerkelijk verhoogde venositeit, volgen moet. Misschien is het ook niet even ongerijmd, aan eene eigendommelijke vermenging van het aderlijke bloed, als grondoorzaak dezer verschijnselen te denken, tot welker aanneming men door de oorzaken dezer ziekte, en vooral daardoor geleid wordt, dat de hoedanigheid der spijzen op derzelver ontstaan, eenen zoo grooten invloed heeft.

De vlekziekte. Deze is misschien een mindere graad van de scorbut. Eene vochtige en ongezonde wo-

---

(1) Pag. 239.

ning, slechte voedingsmiddelen en armoede houdt men voor de waarschijnlijke oorzaken van dezelve, terwijl de toevallen bestaan in de vlekken (Petechiae) en bloedingen, zijnde van eenen aderlijken aard, vergezeld van groote matheid, en eenen zwakken, langzamen niet koortsachtigen pols. Noodzaken ons deze omstandigheden niet van zelven, den grond der ziekte in het aderenstelsel te zoeken, ofschoon men hare natuur nog niet duidelijk kent? Ook de vlekken (Petechiae), die somwijlen zonder andere ziektetoevallen, ten tijde, als vlekkoortsen epidemisch heerschen, plaats hebben, en meestal van eenige krachteloosheid vergezeld gaan, hebben denzelfden oorsprong, welken wij te voren (1) van de Petechiae over het algemeen aangeduid hebben, en zijn wel voor den laagsten graad van deze soorten van ziekteverschijnselen te houden.

De Rotkoorts. Deze vermeenen wij voor den hoogsten graad dezer ziekten te moeten houden, met welke de scorbut, op eene gevaarlijke hoogte komende, eindigt. Zoo wel het grondbeginsel, als de overige oorzaken dezer ziekte, geven aanleiding, om dezelve ook onder het gebied van het aderenstelsel te brengen. Zij ontstaat door het gebruiken van verrotte spijzen, door uitwaseming van en tot verrotting overgaande dierlijke zelfstandigheden, en van deelen uit het ligchaam zelve, welke tot verrotting overhellen (b. v. als de nageboorte achter blijft, de pis lang wordt teruggehouden, of het koud vuur op zekere plaats eenen geruimen tijd verwijlt). Wanneer nu kool- en waterstof in het eerste tijdperk der verrotting losgemaakt wordt, alsdan verkrijgen wij immers een zeer duidelijk inzien in de wijze, hoedanig deze ziekteverschijnselen op de venositeit, als deze ver-

(1) Pag. 56. enz.

hoogende, invloed hebben. En indien een Contagium de oorzaak der ziekte wordt, dan belet ons immers niets, bij het vroeger vermelde vermoeden te blijven: dat de venositeit hier ook bijzonder deel aan heeft. Zoo de beet eener vergiftige slang de oorzaak is, dan weet men toch, dat dusdanig vergift vooral op het bloed werkt, en als eindelijk, andere koortsen in eene rotkoorts overgaan, kan men ook veilig vermoeden, dat zulks daardoor geschiedt, dat de venositeit ziekelijk wordt aangedaan. En de wezentlijke toevallen der rotkoorts bevestigen deze beschouwing, aangaande haren aard nog meer; de vlekken; de bloedingen, die klaarblijkelijk van eenen aderlijken aard en oorsprong zijn, hetgeen zich zoo wel in het gebrek aan stolbaarheid van het bloed, als in deszelfs kleur aantoont; ook de zwarte stinkende stof; het braken van eene spaansch-groen gelijkvormige, bruinachtige, zelfs zwarte stof; het zwarte, roetachtige beslag der tong, van de lippen en den neus schijnen een bewijs van aderlijden; ook de overige vooral zenuwachtige verschijnselen wederspreken dit vermoeden niet; ja de zenuwachtige stemming is hier eveneens, als wij dezelve in de aderontsteking waarnemen. Ook in deze ziekte moeten wij de voornaamste oorzaak in de menging van het bloed zoeken. Daartoe krijgt men, door den aard van de ontsteking dezer ziekte, vooral aanleiding, zoo als wij vroeger hebben aangetoond; en wel schijnt deze vorm van koorts dan uit eene te aanmerkelijke aderlijke menging van het bloed te bestaan, wanneer de verandering zeer spoedig en in eenen zeer hoogen graad plaats heeft. Is hierin ook niet de groote neiging tot verrotting gegrond, welke men waarneemt in stoffen, die bij zieken aan de rotkoorts worden afgescheiden: in het zweet, in de uitwaseming, in de drekstoffen en in de pis, ja, zelfs in het bloed?

Altijd toch gaat de rotting met eene ontbinding, eene vrijwording van het kool- en waterstof vergezeld, hetgeen natuurlijk dan gemakkelijker en eerder moet plaats hebben, wanneer deze twee grondstoffen, even als in de overwegende venositeit, de overhand hebben.

De Gele koorts Nog aanmerkelijker is de storm, welke in de Gele koorts woedt; zij heeft een pestachtig snel verloop, en pestaardige uitwerkselen. Maar ook in den loop dezer ziekte zijn vele verschijnselen, die van aderongemakken schijnen voort te komen; en terwijl men dit vooral bij de wezentlijke en gestadige verschijnselen opmerkt, zoo wordt het vermoeden waarschijnlijk, dat ook de hoofdplaats dezer ziekte in het aderenstelsel moet gezocht worden, en dat het contagium, indien hetzelve aanwezig is, of de besmetachtige stoffen, welke men algemeen voor de oorzaken van dezelve houdt, het aderenstelsel kennelijk aandoen, en de menging of de levenswerking van het bloed voornamelijk veranderen. Van daar kan men afleiden, dat deze koorts, niettegenstaande de groote gevaren in haren spoedigen loop, zulke kennelijke tusschenpozingen aan den dag legt, even als alle koortsen, welke haren oorsprong van het aderenstelsel ontleenen, en dat de eigenaardige toevallen dezer ziekte over het algemeen in de borstingewanden en in de werktuigen van den onderbuik hunnen zetel hebben. Het is de gal, welke in de gele koorts, even als in de aderlijke ziekten, eene belangrijke rol speelt, en gewoonlijk in te groote hoeveelheid wordt afgescheiden, ofschoon men geene bijzondere prikkeling der lever kan aantoonen, welke deze afscheiding had kunnen vermeerderen. Het braken van donkere en zwarte stoffen, hetwelk zoo algemeen is, dat de Spanjaarden daarvan den naam

dezer ziekte hebben ontleend, de door ontlastings-middelen veroorzaakte zwarte stoffen, de gele kleur der huid, de vlekken (petechiae) en de bloedingen zijn verschijnselen, welke ons eene geheel natuurlijke aanleiding geven, deze ziekte onder het gebied van het aderenstelsel te plaatsen. En zoo wij deze vooronderstelling aannemen, dan laten zich ook de overige ziekteverschijnselen gemakkelijk en voldoende verklaren en afleiden. De bloedophoopingen naar de hersenen of de longen, de toevallen van ontsteking in deze werktuigen, maar vooral in den onderbuik, de beroerte, de flaauwten, de stuipen, de ter nedergeslagene melancholieke gemoedsgesteldheid, de volgens Rush (1) overal verspreide hevige pijnen, zijn immers gezamentlijk verschijnselen, die zeer dikwerf van aderlijke ongesteldheden worden opgemerkt, en die ook in de gele koorts van dezelfde oorzaak kunnen afhangen. Slechts in enkele gevallen hebben nog eenige andere verschijnselen, behalve de hier vermelde, in deze ziekte plaats, en dezelve kunnen daarom ook maar in eene toevallige verhouding met den aard der ziekte staan.

Ten laatste, *de aanstekende Zenuw- of Rotkoorts* (Typhus). Ook in deze ziekte, over welker aard in de laatste tijden zoo vele verschillende gevoelens zijn geuit, schijnt het aderenstelsel eene belangrijke rol te spelen; het is ten minste zeer merkwaardig, dat de loop en de verschijnselen dezer ziekte zoo vele overeenkomst hebben met de ontsteking der aderen, die uit de kleine takjes ontspruit. Algemeen heeft men

---

(1) Rush beschrijving der Gele koort, welke in 1793 te Philadelphia heerschte. Naar het Eng. van Hopfengärtner en Autenrieth, Tubingen 1796.

toegestemd; dat er een tijdstip dezer ziekte bestaat, hetwelk zich door ontstekingachtige toevallen kenschetst, en het ontstekingachtige tijdstip genoemd wordt. Derzelver teekenen zijn: ongemakken der slijmvliezen, welke vooral door Hartman zijn opgemerkt, pijnen der ledematen, die men gewoonlijk Rheumatieke noemt, de purper-gierst koortsachtige huiduitslag, welke in dezen tijd te voorschijn komt, de opzwelling der huid, het levendige uitzigt en de koorts, gewoonlijk met eenen tamelijk grooten, sterken, vollen en veelvuldigen pols. Alhoewel men in dit tijdperk niet zeldzaam aanleiding krijgt, om op eene ontsteking der vliezen, of ook op die van andere werktuigen zijne aandacht te vestigen, zoo kan men dezelve, om hare ongestadigheid en afwisseling, toch niet voor de hoofdoorzaak en den aard der ziekte houden; welk vermoeden ook niet met den later zenuwachtigen loop zoude overeenkomen, die toch in die ziekten, waarvan gemelde ontstekingen de hoofdzaak zijn, niet zoo algemeen als in de aanstekende Zenuw- of Rotkoorts, wordt opgemerkt. Door alle waarnemers echter wordt, zoo als wij reeds vroeger vermeldden, opgemerkt, dat het latere tijdstip van de aderenontsteking der takken zich door eenen zenuwachtigen toestand kenschetst; en reeds vroeger hebben wij aangetoond, dat de aderlijke ontsteking over het algemeen met vele zenuwachtige verschijnselen vergezeld gaat; en in het latere tijdstip van de ontstekingachtige zenuw- of rotkoorts, en van de aderlijke en aderontsteking bemerkten wij juist dezelfde zenuwachtige toevallen. De gevoelloosheid, welke v. Hildebrandt houdt voor het wezentlijkste toeval van den Typhus; voorts de slaperigheid, welke dikwerf door ijlingen wordt afgebroken ,het gekrenkte geheugen, de verminderde of veelal geheel belemmerde geestvermogens, de onverschilligheid en gelatenheid om-

trent het een of ander ongeval, de flaauwten, de stuiptrekkingen en de zwakte der spieren zijn toevallen, welke tot deze toestanden behooren, en een overeenkomstig besluit op de gelijkvormigheid van hare oorzaken opleveren. Tot hiertoe zijn er echter nog geene teekenen van aderontsteking vermeld, welke men bij lijkopeningen van aan Typhus gestorvene personen heeft ontdekt, ofschoon dezelve zich toch wel hadden moeten voordoen. Ik moge vooraf herinneren, hoe weinige Geneesheeren tot heden in de kraamkoorts de aderen ontstoken hebben gevonden, en hoe weinig men, over het algemeen, de aandacht op de aderen vestigt. En, is het niet zeldzaam, dat bij lijkopeningen eene ader geopend wordt, om haren inwendigen toestand te onderzoeken? Overigens geloof ik ook niet, dat eene werkelijke ontsteking der aderen in de aanstekende zenuw- of rotkoorts aanwezig, en derzelver bestanddeel is. Ware dit het geval, dan zouden toch de plaatselijke toevallen, de pijnen, de roodheid, enz. aanmerkelijker en gestadiger zijn, dan men zulks in deze ziekte opmerkt. Veeleer geloof ik, dat het aderenstelsel, waarop waarschijnlijk het Contagium of Miasma der zenuw- of rotkoorts het eerst werkt, daardoor alleen in eene ziekelijke prikkeling wordt veranderd, die men op zijn best, het denkbeeld der ontsteking in den uitgebreidsten zin genomen, voor den laagsten graad der ontsteking kan houden; en deze prikkeling veroorzaakt eene zoo haastige en spoedig voortgaande ziekte, omdat zij zeer haastig en plotseling ontstaat, en door eene zeer verschillende (heterogene) aanleiding wordt veroorzaakt. Ook blijft zij in de geheele ziekte waarschijnlijk niet eens dezelfde, maar verandert in het zenuwachtige Stadium der ziekte, alhoewel niet altijd, toch zeker dikwerf in den tegengestelden toestand der onaandoenlijkheid en on-

prikkelbaarheid. Het is grootelijks te vermoeden, dat daarbij niet alleen de levenskracht der vliezen, maar ook het bloed ziekelijk wordt. Inmiddels moet worden opgemerkt, dat zich van het bloed in den Typhus veel minder teekenen voordoen, en het dus het voorkomen heeft, als of het Contagium van den Typhus meer de vliezen, dan wel het bloed der aderen verandert. Misschien ligt ook daarin het eigenlijke onderscheid tusschen den Typhus en de te voren behandelde reeks van ziekten, welke met de eenvoudige Petechien beginnen en met de gele - of rotkoorts eindigen. Terwijl bloed en vat echter in eene naauwe betrekking, in naauwe verwantschap, aanraking, en in eene onophoudelijke wederwerking op elkander staan, zoo is het klaar en duidelijk, dat, noch in gemelde reeks van ziekten, de vliezen der aderen geheel vrij van ziekten, noch in den Typhus, het bloed geheel gezond kunnen blijven, Reeds Hartmann bemerkt, dat het bloed in den Typhus langzamerhand zijne stolbaarheid verliest, en Petechien en bloedvloeijingen zijn wel geenszins gestadige verschijnselen in den Typhus, maar zij hebben evenwel menigvuldig plaats. Hier kan dus, zoo als op vele andere plaatsen, ook alleen het meer vermogende, en niet het enkele bestaan van een verschijnsel dienen, om den aard te bevestigen. — Voorts zal het overtollig zijn, hier wederom te herinneren, dat men, van deze vooronderstelling uitgaande, voor de menigvuldige verschijnselen van den Typhus een middelpunt verkrijgt, waarin dezelve zamenloopen, en zich als in één punt vereenigen. De vereeniging van zenuwachtige en ontstekingstoevallen, welke op zich zelven zoo oneigenaardig schijnt te zijn, en daarom zoo merkwaardig en in den Typhus zoo uitstekend is, schijnt volkomen met de natuur, met de ligging en met de hoedanigheid der wer-

king des aderenstelsels verbonden te zijn. De verschillende aandoeningen der enkele werktuigen van de hersenen, van de borst, van den onderbuik, welke dan door bloedophoopingen, dan door ontstekingen, dan door bloedingen worden aangedaan, schijnen zeer natuurlijk van het aderenstelsel afgeleid te kunnen worden. Eindelijk lijdt almede de onderbuik in den loop van den Typhus even zoo aanmerkelijk, als in andere aderlijke ziekten; ook hier hebben de kritische ontlastingen gewoonlijk plaats, welke zich alleen daarom met kritisch zweet en kritische pis schijnen te vereenigen, dewijl in den Typhus eene prikkeling der slagaderen, welke men koorts noemt, ontstaat, en die gewoonlijk met deze twee afscheidingen opgeheven wordt.

Misschien kunnen, boven de behandelde, nog meerdere soorten van ziekten van het aderenstelsel afgeleid worden; want vermoedelijk staan, behalve de levervlek (chloasma), en de vlekken der vlekkenkoorts (Petechiae), die wij vroeger vermeldden, nog andere toevallen der huid met de aderen in verband; dat vele van dezelve met de aambeijen zamenhangen, is bekend. Wij zullen dit echter voorloopig niet verder uitbreiden, om de verdenking te ontwijken, dat wij de geheele Pathologie van het aderenstelsel, en van alle deszelfs ziekelijke verschijnselen willen afleiden. Wij stappen dus hier van af, en om vreemde verdiensten niet te ontkennen, voegen wij hierbij, dat ook de Hofraad Kreysig (1) de Scorbut, de Vlekziekte, de Rotkoorts, en den Typhus van het aderenstelsel afleidt.

---

(1) Hodgsom, a. a. O. pag. 533. Nota. Kreysig, Krankheiten des Herzens, 1. deel pag. 174. enz.

VIERDE AFDEELING.

Over het Uiteinde der ziekelijke Venositeit.

Elk een, die den aard der verhoogde venositeit heeft leeren kennen, zal dezelve tot de langwijligste ziektetoestanden, die ooit plaats kunnen hebben, rekenen; slechts die ziekten maken hierop eene uitzondering, waarin de venositeit door eene smetstof (miasma) schijnt verhoogd te zijn. Langwijlig is deze toestand, hetzij dezelve zich als aderlijke gesteldheid voordoet, en onder het gebied der (betrekkelijke) gezondheid gerangschikt, of voor ziekte gehouden wordt, zoo als de vereeniging van die ziektenverschijnselen, welke men kent onder den naam van de voorloopers der jicht, van het bloedbraken, van de zwartgallige koortsen enz. Ook de eigendommelijke ziektetoestanden, uit deze bron voortvloeijende, zijn dikwerf chronisch, zoo als de Jicht, de Hysterie, de Hypochondrie, de aambeijentoevallen enz. En ofschoon ook deze ziekten op zekere tijden zich verergeren, en dan wederom verminderen, zoo zal men de verergering of verslimmering niet voor de ziekte zelve, maar alleen voor eenen aanval, als een Paroxysmus van dezelve, en de vermin-

dering niet voor eene herstelling of gezondheid kunnen houden; zoo als men ook den koortsvrijen tijd (apyrexia) in afwisselende koortsen, of den vrijen toestand van aanvallen in de vallende ziekte, niet voor gezondheid kan houden. Voor het overige zijn ook deze, van de hoofdtoevallen bevrijde stadien veelal niet vrij van alle en elke ziekte-verschijnselen, en de zachtere verschijnselen der verhoogde venositeit zijn allezins aanwezig. Dikwerf ziet men de genoemde ziekten vele jaren aanhouden, waarom zij van sommige Artsen tot de hebbelijke kwalen gerekend worden; veeleer echter is dit betrekkelijk op de verhoogde venositeit, die de grondslag der gemelde ziekten is. Er worden wel verscheidene acute toestanden uit dezelve gevormd, zoo als voorbijgaande bloedophoopingen, bloedingen, ontstekingen, die hunnen eigendommelijken loop hebben, maar de grondslag daarvan blijft aanhouden, en veroorzaakt maar al te ligt dezelfde, of gelijkvormige, of andere toevallen, die ten bewijze verstrekken, dat de wezentlijke hoofdkwaal of grondziekte nog niet genezen is. En zoo zijn er vele individuen, die gedurende hunnen geheelen mannelijken leeftijd moeten gehouden worden, als aangedaan door de verhoogde venositeit, waartoe zeker ook veel bijdraagt, dat de oorzaken der venositeit grootendeels niet door eenen kortstondigen, maar door eenen aanhoudenden invloed schadelijk en gedeeltelijk zelfs zoodanig zijn, dat zij niet verholpen kunnen worden; zoo als b. v. de aanleg, welke zijnen oorsprong heeft in erfelijke geaardheden, in het temperament, in den ouderdom enz. Maar op dit onderwerp zullen wij in het vervolg nog eens terug moeten komen.

Hoe langdurig ook verder de verhoogde venositeit altoos is, zoo moet toch ten laatste deze toestand, gelijk zulks met al het aardsche het geval is, eindigen;

en even als elke ziekte, kan ook zij in gezondheid, in andere ziekten, of door den dood haar eindpaal bereiken.

In geenen anderen ziektetoestand heeft men naauwelijks zoo vele wegen en zoo vele verschillende middelen om de gezondheid te herstellen, als in de verhoogde venositeit; en wij hebben reeds vroeger op verscheidene plaatsen van dit hoofdstuk, door zuivere ondervinding geleid, op dezelve gewezen. Wij zullen die dus hier slechts in een algemeen overzigt voordragen. Hier is het de aderlijke bloeding, welke de hoeveelheid van het aderlijke bloed vermindert; daar wederom zijn het de ruime afscheidingen van slijm, gal, zwarte gal en darmsap, de ontstekingen der gewrichten en de spataderlijke opzwellingen, vooral aan den aars, waardoor niet alleen de hoeveelheid, maar ook de hoedanigheid van het aderlijke bloed verbeterd wordt. Hierbij komt eindelijk ook de afscheiding van de pis en van het zweet, die wel niet onmiddellijk door het aderenstelsel schijnen aangezet te zijn; doch desniettemin daardoor in aderlijke ziekten, en vooral in de jicht beslissend worden, omdat een koortsachtige toestand in het slagaderenstelsel veroorzaakt wordt, die zich zoo menigwerf door deze soort van afscheidingen plagt op te lossen.

Welk eene menigte van natuurpogingen, om de voorname, edele inwendige deelen voor den verderfelijken invloed der verhoogde venositeit te bewaren, en om datgene voor te komen, hetwelk zich zonder twijfel ligtelijk te veel kan ophoopen! Intusschen hebben deze krachten der natuurpogingen, hoe uitgebreid ook, hare grenzen; niet voor den geheelen leeftijd beveiligen zij; en waar de aanleg tot verhoogde venositeit in eenen zeer hoogen graad aanwezig is, of waar, na doorgestaan Podagra, Jicht, of Aambeijen, of zelfs gedurende dezelve, de oorzaken der ziekte voortduren, daar zal natuurlijk de, slechts voor

eene poos verligte, toestand altijd weder, en soms in eenen hoogeren graad ontstaan, en na eenig tijdverloop zal er wederom eene beslissende ziekte plaats hebben; en gaat het op eene dusdanige wijze langen tijd voort, dan wordt ten laatste de inwendige kracht des ligchaams, tot opheffing der ongemakken, te zwak, en er ontstaan geene active verschijnselen meer; of zij zijn aanwezig, doch naar den gewonen regel verliezen zij derzelver in evenwigt brengende werking; slijm en verstoppingen verdwijnen, maar de Hypochondrie blijft aanhouden; de Jicht wordt bijna niets verminderd, en zonder eenige verligting wordt er bloed afgescheiden en aderspatten gevormd. Onder dusdanige omstandigheden ontstaan de in de voorgaande drie afdeelingen reeds verschillend behandelde ziekten, welke deels in het aderenstelsel zelve haren zetel hebben, deels in eene onevenredigheid staan tusschen deze en andere werktuigen, al hetwelke overtollig zoude zijn te herhalen. Elke derzelve heeft hare eigendommelijkheden in tijdsverloop en uiteinde, hetwelk veelal niet zonder gevaar is. Maar zoo wel deze, als de verhoogde venositeit zelve, kunnen tot den, aan den laatsten juist tegenovergestelden, toestand, waarin de aderlijke stemming onderdrukt is, overgaan; of er ontstaan ten slotte uit de verhoogde venositeit en hare enkele verschijnselen, ongemakken, waarin dezelve veeleer onderdrukt is. Dat echter de verhoogde venositeit somwijlen op zich zelve en onmiddellijk in den tegengestelden toestand kan overgaan, is buiten twijfel, wanneer men in aanmerking neemt, dat elke snaar, te veel en te lang gespannen, ten laatste moet springen. Ook weet men uit ervaring, dat waar te veel bloed aanwezig is, weinig, en ten laatste in eene ongenoegzame hoeveelheid bereid wordt. Daarentegen zijn ook vele der aderlijke ziekten dusdanig gesteld, dat zij dezelfde werking ondersteunen: b. v. wanneer

de verandering van voedingsmiddelen in vochten van het ligchaam (assimilatio) wordt aangedaan, en bij aderlijke bloedingen, bij te rijkelijke afscheidingen enz. Maar deze verandering kan langzamerhand of haastig ontstaan, en de onderdrukte venositeit eenen geruimen of korten tijd duren. Deze laatste toestand komt voor in het laatste stadium der met den dood eindigende aderlijke ziekten, en doet zich daarin niet als eene wezentlijke ziekte voor. In het eerste geval vereenigt zich, zoo als wij reeds vroeger (1) hebben vermeld, de onderdrukte venositeit gewoonlijk met eenen soortgelijken toestand van het geheele vaatgestel en gezamentlijke verrigtingen, die van hetzelve en vooral van de voeding afhangen. Aldus ontstaan ten laatste Geel-, Bleek-, en Waterzucht, en uittering, wier betrekking tot het aderenstelsel en tot de aderlijke ziekten wij nog kortelijk moeten ophelderen.

Overbekend is het, dat de aderlijke ziekten, tot hiertoe vermeld, ten laatste in deze ongemakken overgaan, ten zij niet een acuut toeval het leven vroeger deed ophouden. In de lange keten der aderlijke toevallen zijn zij de laatste schakel; doch niemand zal in den loop derzelve aan eene verhoogde venositeit kunnen denken; op zijn hoogst worden zij, door enkele overblijfselen van dezelve, en wel door werktuigelijke gebreken, zoo als b. v. verwijdingen, vergroeijingen, enz. gekenmerkt; maar ook in deze ongemakken is reeds de werking verminderd, en zij zijn te beschouwen als overblijfselen van eene misschien lang voorafgegane ziekelijke werking.

Wanneer wij van de Geelzucht (*icterus*) gewagen, als van eene dusdanig eindigende ziekte, zoo volgt hieruit van zelve, dat wij niet de soms zeer zachte

(1) pag. 10.

geaardheid derzelve bedoelen, welke dikwerf door voorbijgaande oorzaken, die op de galafscheiding en uitlozing werken, ontstaat en zonder gevaar verdwijnt; deze moet men veeleer als eene beslissende ziekte der verhoogde venositeit beschouwen. Wij meenen de Geelzucht, welke wij als wezentlijke cachexia of kwaadsappigheid moeten aanzien, zijnde vergezeld van werktuigelijke gebreken der lever, en welke eene stoornis in de reproductive verrigtingen, vooral in de voeding te weeg brengt, en daardoor ten laatste den dood veroorzaakt. Deze cachexie is vooral de uitgangsziekte der zwartgallige gesteldheid, en gaat, tot eenen hoogen graad gekomen zijnde, in de zoogenaamde Zwarte zucht (*melas icterus*) over. Nadat herhaalde keeren door ontlasting der gal de verhoogde venositeit wordt ontspannen, en de, in dezelve gegronde ziekten verligt worden, verdwijnt eindelijk de in evenwigt brengende kracht allengskens, de voeding verzwakt en er ontstaat cachexie.

De Bleekzucht (*chlorosis*) vertoont zich bij zwakke personen somwijlen zeer haastig op eenen kortstondig voorbijgaanden toestand der verhoogde venositeit. Ongetwijfeld is eene gestremde bloedwording, en hieruit voortspruitend gebrek aan bloed, en eene te dunne geaardheid van hetzelve de naaste oorzaak dezer ziekte. Maar waardoor wordt dit ongemak in het bloed veroorzaakt? Algemeen houdt men de onderdrukking der maandstonden voor de oorzaak, en er zijn voorbeelden, dat deze ziekte door eene plotselijke onderdrukking van dezelve ontstaan is. De eerste werking der onderdrukte maandstonden echter moet noodzakelijk eene verhoogde venositeit zijn. Doch deze is van korten duur, de vereffenende werking openbaart zich, er wordt minder, in het laatst te weinig bloed bereid, en de reproductive verrigtingen lijden volgens de

bekende wijze. Deze ziekte eindigt gewoonlijk, wanneer zij niet verholpen wordt, met:

Waterzucht (*Hydrops*). Zij is eene van de menigvuldigste uitgangsziekten der verhoogde venositeit, en bestaat in eene eigendommelijke verbinding met de aderlijke phlegmatieke gesteldheid. Bij hypochondrische, hysterische, jichtige en haemorrhoidalische personen eindigt reeds de vetzucht gewoonlijk met dezelve, en bij werktuigelijke gebreken in den onderbuik maakt zij zeer dikwerf een einde aan den schakel der ziekte, en heeft den dood ten gevolge. Eindelijk beslist zich de aderlijke ontsteking dikwerf door ophoopingen van wijachtige vochten, en door vorming van eene acute waterzucht, over welker ontstaan wij reeds vroeger melding maakten. Maar hoedanig nu moet men de chronische waterzucht, volgens gemelde aderlijke ziekten, verklaren? Te regt houdt men veelal voor de naaste oorzaak der waterzucht, gebrek aan overeenstemming tusschen de afscheiding en de opslorping. Doch vroeger is reeds aangetoond, dat de werkzaamheid van het opslorpend vaatgestel door de verhoogde venositeit kan gestoord worden, en zoo doende eene waterachtige ophooping kan veroorzaken; hierdoor ontstaat wel een waterachtige, echter gewoonlijk voorbijgaande toestand, en deze is ook niet de waterachtige cachexie, welke wij hier op het oog hebben. In den zoo even gezegden toestand is de venositeit bijna altijd deprimerend, het zij als gevolg of als oorzaak. Maar dit laatste schijnt dan plaats te hebben, wanneer gemelde aderlijke ziekten langen tijd hebben aangehouden, en hare innerlijke verhouding, de verhoogde venositeit namelijk, ten laatste, volgens de hier voren vermelde wetten zijn veranderd in den tegengestelden toestand, waarin de qualitative eigenschappen van het bloed, tot de afscheiding van waterachtige vochten, in te ruime hoeveelheid aanleiding geven.

Alhoewel de voeding in alle deze toestanden kwijnt, en de wegtering daarvan het gevolg moet zijn, plagt men evenwel in de Nosologie slechts de toestanden weg- of uittering te noemen, waarin de vermindering van de massa des ligchaams, zoo niet de eenigste, toch de kennelijkste ziekteverschijnselen vertoont, hetzij dat de verwijderde oorzaak bestaat in eene verrotting, in gebreken van de werktuigen der gelijkmaking (*assimilatio*), waardoor de opneming van vreemde stoffen en de verandering van deze in die van het ligchaam belet wordt, of in te overvloedige afscheidingen, of in welke omstandigheden het ook zij. Maar in alle deze gevallen schijnen bloed en vaatgestel het werktuig te zijn, hetwelk de ziekte doet aanhouden. Wanneer er nu, onder de aderlijke ziekten, sommige gevonden worden, die men over het algemeen als aanleidende oorzaken tot uittering kent: zoo als b. v. de verhardingen, bloedingen, overvloedige afscheidingen; dan schijnt ook hier dezelfde gevolgtrekking daardoor mogelijk te worden, dat de menging en hoeveelheid van het bloed het eerst lijdt en de venositeit het eerst verminderd wordt. De vermindering echter ontspruit niet alleen uit de genoemde toestanden, maar kan ook, volgens den vroeger aangetoonden onmiddellijken aard, ontstaan. Hieruit verklaart men, dat de uittering dikwerf die ziektevorm is, waarmede de Hypochondrie, Hysterie, jicht, zwarte ziekte (*melaena*) verstoppingen, verhardingen enz. eindigen.

Alle deze uitgangsziekten hebben bij dien vermelden oorsprong veel eigendommelijks in haren loop en bij hare verschijnselen. Vooreerst moet men opmerken, dat de loop dezer ziekten, welke uit het aderenstelsel haren oorsprong ontleenen, langzamer is dan daar, waar zulks het geval niet is. Verder zijn deze ziekten over

het algemeen gevaarlijker in dit geval, dan wel onder andere omstandigheden. Ten laatste echter veroorzaken zij bij den zieke eene eigendommelijke gemoedsgesteldheid, die zich, vooral bij phthisische personen, bij wie zij anders niet algemeen is, voordoet. Wanneer zich namelijk jonge zieken van dien aard, bij wie de ziekte meer uit het slagaderenstelsel schijnt voort te komen, steeds wel schijnen te bevinden, zich zelven met troostende hoop vleijen, en zich dikwerf alleen dan voor aangename indrukken vatbaar toonen te zijn, wanneer zij jegens iedereen welmeenend en vriendelijk zijn, zoo bemerkt men juist het tegendeel hiervan bij hen, welke, in meer mannelijken leeftijd, van de tering worden aangetast, en bij welke de ziekte van eenen aderlijken oorsprong is. Deze zieken maken het zich zelven, anderen en den Geneesheer vooral lastig, door hun knorrig, neêrgedrukt en onvergenoegd uitzigt, en door hunne vrees en wanhoop. De hoop blijft van hen verwijderd, en eerst in de laatste dagen van hun leven en van hunne ziekte ontwaren zij kalmte en gelatenheid. De godsdienst maakt op hen geene indrukken; zij twisten met den hemel en twijfelen aan de onsterfelijkheid en hunne zaligheid.

Zoo opent zich dan de dood vele en verschillende wegen tot het uiteinde van aderlijke ziekten, en gelijk dezelve bij groote en ruime bloedstortingen, bij inwendige bloedvloeijingen en bij ontstekingen plotseling verschijnt, zoo zijn ook de koortsen, welke wij als *assimilerende*, verevenings-koortsen hebben leeren kennen, en ook de acute jicht, niet vrij van alle gevaar; want, wanneer een koortsachtige toestand eenmaal ontstaan is, zoo heeft de Arts denzelven nooit geheel in zijne magt; er kunnen zich, met en zonder aanleidende oorzaken, gevaar aanbrengende koortstoe-

standen uit ontwikkelen; en behooren rotkoortsen (*typhus*), enz. wezentlijk tot de aderziekten, dan schrijven wij haar te meer gevaar aanbrengende aderlijke ziekten toe. Ook de aambeijen vormen zich gewoonlijk onder eene zeer beduidende ziekte, die in aderlijke ongemakken van verschillenden aard bestaat, en met grooter gevaar verknocht is, wanneer de ontwikkeling der ziekte, welke in het vervolg als vereffenende oorzaak dienen moet, door de natuur of door de kunst, belet wordt of niet volbragt. Maar wie nu ook alle deze gevaren doorworstelt, bij hem worden desniettemin langzamerhand de krachten der natuur verzwakt en de bron des levens ondermijnd, terwijl of het voortdurende lijden, of de overvloedige ontlastingen, of werktuigelijke gebreken, den grond leggen tot de uitteringsziekten, waarvan wij bereids melding gemaakt hebben.

De grootere of mindere overhelling der aderlijke ziekten tot het ontstaan van den dood, de gemakkelijkheid, waarmede zulks geschiedt, bepaalt de voorspelling van denzelven.

Maar zeer onzeker en onbepaald zijn de teekenen, welke ons in acute aderlijke ziekten den dood doen vermoeden; dikwerf immers volgt hij niet door toevallen, welke men gewoonlijk voor de slimste houdt; en oogenschijnlijk minder gevaarlijke toevallen doen denzelven geboren worden. De hevigste aanvallen van hypochondrie, hysterie, jicht enz. worden somwijlen gelukkig overwonnen, vroeger ontstane ontstekingen genezen, zelfs beduidende bloedingen en apoplectische aanvallen doorgestaan en afgekeerd; en hoe dikwerf zijn oogenschijnlijk zachte aanvallen van dezen aard doodelijk! Intusschen is het te begrijpen, dat men voor zeer hevige, van zelven opkomende, door onbeduidende of zonder uitwendige oorzaken, verwekte toevallen van dien aard

meer vrees moet hebben, dan daar, waar het tegendeel van dit alles plaats heeft. Voorts hebben ook de aard en vorm der aderlijke ziekten hunne prognostische beteekenis; en men zal de verwijding of verbeening eener ader weinig en de ontsteking van eenen tak minder, dan die van eenen stam of van het regter hart, en eene voorbijgaande bloedophooping, stremming of bloeding zelden behoeven te vreezen; ook hevige toevallen van hypochondrie en hysterie verdwijnen gewoonlijk spoedig, en de jicht kan, zonder gevaarlijk te worden, groote pijnen en een langdurig lijden te weeg brengen; zelfs ook het bloedbraken en de zwarte ziekte (*melaena*) worden dikwerf gelukkig doorgestaan, indien geene werktuigelijke gebreken aanwezig zijn; intusschen rekent men deze laatste toevallen onder de bedenkelijke slijmvloeijingen, terwijl men zwartgallige koortsen weinig vreest; ja men verwacht zelfs uit haar verligting van den hebbelijk gewordenen toestand, en men zij, aangaande dezelve, slechts bedacht, dat zij niet in eene ontsteking of in eenen zenuwachtigen toestand ontaarden; in beide gevallen zijn zij gevaarlijk, beide echter kunnen dikwerf door eene, zelfs ondoelmatige geneeswijze, begunstigd worden. Ook de aambeijenongemakken zijn over het algemeen meer lastig dan wel gevaarlijk, en de bloedontlasting is zelfs bij vele individuen noodzakelijk, waarom zij, even min als de slijmafscheidingen en stoelontlastingen, moest tegengegaan worden. Dit betreft ook de heete aanvallen der jicht, wanneer zij de uitwendige deelen aantasten.

Over het algemeen mag men bepalen, dat het goed is, wanneer de verhoogde venositeit tot de peripherie des ligchaams heenwerkt, en vooral wanneer zij de voeding en afscheiding verandert, terwijl het moeijelijk is, als de venositeit de gevoeligheid aandoet, en gevaarlijk, zoo zij tot eene ontsteking overgaat. Zoo

lang de venositeit in de onderste helft des ligchaams, overeenkomstig hare natuurlijke geaardheid, verhoogd is, wordt de toestand, ten opzigte van eenen haastigen, doodelijken uitgang, niet gevaarlijk; maar het tegendeel heeft plaats, wanneer de verhooging van dezelve zoo aanmerkelijk wordt, dat tevens de bovenste helft des ligchaams, benevens zijne verrigtingen mede aangedaan worden, terwijl ten laatste het gevaar vergroot, wanneer de venositeit naar het hoofd en naar de borst werkt, zonder in de onderste deelen van het ligchaam verhoogd te zijn, hetgeen tegenstrijdig is met de natuurlijke rigting der aderlijke stemming. De gevaarlijke aderlijke ontstekingen, beroerte en hartongemakken zijn hiervan de uitwerkselen. De jicht en de zoogenoemde aambeijentoevallen en verplaatsing van dezelve, leveren daarvoor de sprekendste bewijzen op. Hoe spoediger deze plaats hebben, des te gevaarlijker zijn de gevolgen.

VIERDE HOOFDSTUK.

OVER DE GENEZING VAN DE ZIEKTEN DES ADERENSTELSELS.

I. *Overweging der aanleidende oorzaken.*

Om tot de beschouwing van de genezing der tot hiertoe behandelde ziekte over te gaan, moet ik, even als ieder bekwaam Arts aan een ziekbed gewoonlijk handelt, eerst de oorzaken gade slaan. Hoe gemakkelijk het ook gezegd zij, dat men de oorzaken vermijden, of indien dezelve bij ontstane ziekten nog voortwerken, moet wegnemen, zoo moeijelijk is het evenwel dezen regel ter genezing, tegen welke niemand iets inbrengen kan, in het onderhavige geval aan te wenden, ja zelfs valt dit moeijelijker, dan in eenig ander geval. Want vooreerst staan de oorzaken zelven dikwerf in betrekking met den stand, de beroepsbezigheden enz. Hoe vele menschen zijn daardoor niet veroordeeld tot kamerlucht, tot zitten, zelfs

tot nachtwaken! De kamergeleerden, de koopman, de staatsdienaar van alle standen, de ambachtsman (als b. v. de kleêrmaker, schoenmaker) moesten immers hun geheele bestaan opofferen, of ten minste veranderen, wanneer zij de regelen eener verstandige levensregeling wilden opvolgen. En hoe vele kunnen dit doen? Wie verandert gaarne zijnen stand, zijn werk, waardoor hij reeds goed zijn bestaan en onderhoud heeft? Voorts zijn er andere beweegoorzaken, die men nog veel minder kan vermijden; als b. v. de epidemische oorzaken, den ouderdom, het geslacht, welke, zoo als reeds vroeger is vermeld, deels tot aderlijke ziekten aanleiding geven, deels dezelve te weeg brengen. Eindelijk ook verliezen de zieken door hunne ziekte het instinct, voor hetgene hun nuttig of nadeelig is. Het is eene eigenaardigheid, welke men bij andere ziekten veel minder, dan bij die van verhoogde venositeit waarneemt; de grond dezer eigenaardigheid ligt daarin, dat de verhoogde venositeit zoo eigendommelijk werkt op het algemeen gevoel, en eene dusdanige verandering in hetzelve veroorzaakt, dat hetzelve zich, aangaande den toestand, waarin het organisme verkeert, dwalende begrippen vormt; van daar, dat hypochondrische en hysterische juist het eerst overhellen, om tegen de dieët en levenswijze te handelen, niettegenstaande de Arts zulks afraadt. De hypochondrist begeert, hetgeen ons immers overbekend is, van den arts niets dan recepten; en vermits hij, na het gebruik van overvloedige spijzen, niet terstond overlading der maag ontwaart, zoo komt hij soms in den waan, dat dezelve voor hem niet nadeelig zijn, en drinkt uit dien hoofde zware wijnen, bier, chocolaad, koffij, en nuttigt te rijkelijke en te voedende spijzen. Hoe vele hysterische vrouwen zijn er, voor welke eene goede sterke beweging zoo noodzakelijk was, en die

men evenwel, niettegenstaande alle overtuigingen, niet kan overhalen, haar naai- en breiwerk ter zijde te leggen; en liever in de keuken, bij huiselijke bezigheden, en buiten haar huis, werk en onderhoud voor zich te zoeken. Zoo eene gemakkelijke levenswijze beveiligt, wel is waar, haar teeder ligchaam, hare prikkelbaarheid, gevoeligheid en haren zwakken ligchaamsbouw, en verwisselt de oorzaak met de werking zoo goed als de beste Brownianen immer deden, doch niettegenstaande alle deze beletselen, is het een onvermijdelijke pligt van den Arts, hier niets te verzuimen, slechte gewoonten zoo veel mogelijk te keer te gaan, en het nadeelige af te raden. Hij, die een groot vertrouwen bij zijne zieken verworven heeft, en hierbij veel menschen- en wereldkennis bezit en wel redekavelen en overreden kan, zal dikwijls zijn doel bereiken, en over het algemeen, in de behandeling dezer ziekten, de gelukkigste zijn.

Maar eene van de moeijelijkste punten is altijd de dieët, waarnaar dusdanige zieken zich het minst willen schikken, dewijl zij, na het genot van smakelijke spijzen, dikwerf geene of onbeduidende hindernissen ontwaren. De dieët diende sober en schraal te zijn, alhoewel de zieke in staat is, eene betere te verkrijgen; de zieke moet zich onthouden van voor hem begeerlijke spijzen, ofschoon derzelver genot hem niet schijnt te hinderen. Hierin slaagt men veeltijds door medewerking der vrouw, aan welke men, ten voordeele van haren man, voorzitgige en onmerkbare veranderingen in de keus en bereiding der spijzen moet aanwijzen; zij weet het reeds, of moet het leeren, ook zulke spijzen smakelijk te bereiden, die niet kunnen schaden. Maar welke deze onschadelijke spijzen zijn, zal ik hier niet behoeven aan te toonen, dewijl de zaak deels algemeen bekend is, deels, dewijl men

over de eigendommelijke werking van iedere spijs in het bijzonder, niets met eenige zekerheid zeggen kan, want deze zich veeltijds naar Idiosyncrasien en vroegere gewoonten rigt; en buitendien zijn wij ook met de spijzen, ten opzigte van derzelver bijzondere scheikundige hoedanigheden, nog te weinig bekend, en wel vooral met die uit het plantenrijk, welke daarenboven nog zoo verschillend en talrijk zijn. Alleen merken wij aan, dat hierin, zoo als men weet, de hoofdregel der geneeswijze, tot de behandeling van de scheurbuik bestaat; want in deze ziekte zijn de versche, jonge en groene planten zeer noodzakelijk, en ook in de overige aderlijke ziekten nuttig. Overigens volgt het bijzondere deswegens, uit hetgeen wij te voren over de spijzen, als oorzaak der verhoogde venositeit, gezegd hebben.

Ook de *dranken* vorderen onze aandacht. Vooreerst moet men, zoo wij reeds opmerkten, de voedzame bieren, wijnen, koffij en thee verwijderen, of beperken. Daarentegen is het gebruiken van veel vocht, voor dusdanige zieken noodzakelijk en nuttig, alhoewel ook dit, door den verkeerden indruk, dikwerf met vele zwarigheden gepaard gaat. Maar het water is en blijft de nuttigste en zelfs de eenigste aan te prijzene drank; en wanneer de maag, hieraan niet gewoon, hetzelve in den beginne niet kan verdragen, zoo gewent deze zich toch langzamerhand daaraan zeer spoedig. Zeer uitmuntend is deze drank bij de zwartgallige gesteldheid, welke ook in een scheikundig opzigt juist tegen deze gesteldheid overstaat. Een groot gedeelte van het nut, hetwelk de opbruisende mineraalwateren in dezen toestand bezitten, is zeker aan het water zelve toe te schrijven; bij dezen is ook de zoogenoemde Water-kuur, welke thans te zeldzaam aangewend wordt, en waarvan toch de oude Geneesheeren,

in de juist hier vermelde ziekten zoo veel baat ondervonden hebben, dikwerf zeer nuttig.

Voorts vinden wij andere oorzaken in de lucht, in het gebrek aan beweging en in den te langdurigen slaap. Zeer eigenaardig kan men deze beweegoorzaken te zamen voegen, dewijl zij gewoonlijk vereenigd en gelijktijdig plaats hebben en nadeelig zijn. Wat men te dezen opzigte moet doen, blijkt reeds van zelfs. Men wane niet, dat eene wandeling van een half tot een geheel uur toereikende is. Daardoor geniet men wel de lucht, maar de beweging is niet werkdadig: en daarom dan ook de ademhaling niet krachtig genoeg. Een ieder behoort zich van tijd tot tijd dusdanig te bewegen, dat het geheele ligchaam met al zijne spieren matiglijk in werking worden gebragt. Vooral de Geleerde moest beseffen, dat hij niet alleen eenen geest, maar tevens een ligchaam bezat; — dat hij aan de behoeften van hetzelve niet alleen voldoet, door de maag op te vullen, ja soms te overladen, en dagelijks een half uur te gaan; immers enkel door wandelen wordt de venositeit in den onderbuik nog meer opgehoopt, zoo als zulks op zich zelve reeds gebeurt. Maar wie b. v. hout klooft, zal reeds daardoor zoo vermoeid worden, dat hij soms naar bed wenscht te gaan, en kan ook, zoo hij overigens slechts wil, het zoo ver brengen, dat hij wederom vroeg opstaat; dergelijke beweging bevordert gezondheid en den lust tot werkzaamheid. Voorts kan ik van dit onderwerp niet afstappen, zonder den wensch te uiten, dat het vrouwelijke geslacht van den beschaafden stand, volgens oordeelkundige diaetetische grondstellingen, opgevoed werde. Maar de opvoeding der voorname en rijke meisjes is van dien aard, dat het schijnt, als of men er zich op toelegt, haar ziek te willen maken. Wanneer de jongeling uit dezen

stand rijden leert, zich aan loopen gewent, wordt het meisje reeds vroegtijdig tot het aanhoudend zitten veroordeeld, en vermag maar niet in de lucht te komen, wanneer die eenigzins guur is, opdat de huid niet ruw worde; zij mag geen zwaar werk, dat haar eenigzins vermoeit, verrigten, om geene harde vingers te krijgen. Het dansen is nog de eenigste vlugge beweging, die met onze verkeerde zeden strookt, en dit bevordert wel den omloop der vochten, en de ademhaling; maar welke lucht wordt daarbij ingeademd? Derzelver slechtheid, vermeene ik, zullen eudiometrische proeven en werktuigen voldoende bewijzen. Immers, indien de kaarsen, lampen, of welke soort van licht ook, in dusdanige vertrekken flaauw branden, hoe kan dan het meer teedere en gevoelige levenslucht daarmede instemmen. Hierbij komen nog de korsetten en borstsnoeren, welke haar zoodanig insluiten, dat zij zich naauwelijks kan bewegen; voorbeelden zelven staven, dat daardoor de borstholte en de onderbuik aanmerkelijk vernaauwd worden. Het is te bejammeren, hoe zoodanige handelwijze een schoon welgevormd ligchaam in zijne ontwikkeling verhinderen, en soms den grond leggen tot ziekten, die wel niet dadelijk, maar daarom niet minder zeker ontstaan, en welke men dan verlangt, dat de Arts met een of twee recepten zal genezen. Maar hoe zal men de menschen van diergelijke dwaasheden genezen? Redelijke overtuiging is niet genoegzaam, en komt gewoonlijk te laat. Er zijn helaas Artsen, die, door den geest des tijds medegesleept, tot zoodanigen levensregel mede instemmen, en behalve de vrees voor verkoudheid, het organismus geheel aan verstoring prijs geven. Hartelijk wensch ik, dat deze aanmerkingen, uit dagelijksche waarnemingen voortgesproten, wel worden over-

wogen, en dusdanigen verkeerden levensregel ten goede zullen doen veranderen.

Maar hoedanig moet men te werk gaan met hen, die reeds wezentlijk ziek, en met aanvallen van Jicht, Hypochondrie, Hysterie enz. behebd zijn? Moeten zich deze ook aan weer en wind blootstellen. Ja, de meesten, zoo lang het eenigzins mogelijk is, maar met eenige voorzigtigheid ten opzigte van het weer. Ik heb hysterische personen, die zoo erg waren, dat zij zich niet konden bewegen, naar buiten op het land zien brengen, alwaar zij dadelijk genezen werden; wederom andere bevonden zich gedurende den tijd, dien zij op het land doorbragten, gezond, terwijl zij, naar huis keerende, in hunne oude ziekte vervielen. Hetzelfde heeft plaats bij hen, die aan hypochondrische en chronische Jichtkwalen lijden. Intusschen zijn er andere, aan wie geen Arts zal veroorloven, in hunne ziekte uit het bed, en dus veel minder uit de kamer te gaan; het zijn diegenen, welke eene acute ziekte van verhoogde venositeit hebben, hetzij het eene in- of uitwendige ontsteking of eene koorts zij. De natuur wil hier niet gaarne inwendig gestoord worden, om des te zekerder de uitwendige werkingen te kunnen volbrengen; en ook hier zal de verstandige Arts niet wijzer, dan de natuur zelve willen zijn.

Eindelijk moet men de zieken zoo veel mogelijk zoeken af te houden van gemoedsbewegingen, die wij vroeger als oorzaken der verhoogde venositeit hebben aangegeven. In de stemming van dusdanige zieken, en in de uitwendige omstandigheden komen echter dienaangaande vele moeijelijkheden voor, die men, op welke wijze ook, zoo veel dit te doen is, moet zoeken op te ruimen. Het spreekt van zelve, dat andere ziekten, die eene verhoogde venositeit tot grondslag hebben, volgens eene haar eigene wijze, moeten

verholpen worden. Alleen door het letten op de genees-aanwijzingen, steunende op de kennis der oorzaken, kan men met regt hopen, het uitbarsten der ziekte voor te komen. Bij de vermijding van de oorzaken der ziekte vindt men alleen de voorbehoeding, even als de voorzigtige en behoorlijke behandeling van ziekten van minderen graad het eenigste middel is, waardoor men ziekten van hoogeren graad voorkomt.

II. *Overweging van den Aard dezer ziekten.*

Hetgeen wij te voren, over de werkingen en den gelukkigen uitgang der verhoogde venositeit gezegd hebben, geeft den Arts wenken, hoedanig hij de verhoogde venositeit kan aantasten, of op welke wijze hij aan de geneeskundige aanwijzing kan beantwoorden; te meer zal de oplettende Arts deze wenken opvolgen, naar mate hij van de spreuk van Hippocrates overtuigd is: dat hij niet de heer, maar de dienaar en navolger der natuur (te weten: der genezende natuur, of zoo als wij in onzen tijd zeggen, des levens) is. Vele Geneeskundige scholen hebben, maar toch te vergeefs, dit gezegde van Hipp. zoeken te verwerpen. Vele spitsvindige en vermetele jonge Artsen vermeenden zich hier boven te kunnen verheffen; maar het blijft evenwel zijne achtbare eenvoudigheid en uitmuntende waarheid nog altijd behouden, en wordt ook door de beste en verstandigste Artsen altijd opgevolgd. Dan, hoedanig veroorzaakt de natuur hulp of genezing aan de verhoogde venositeit? De aard en wijze, hoedanig dit plaats heeft, is zeer verschillend waargenomen, namelijk: of door bloedingen, of door vermeerderde afscheidingen en uitlozingen, of door vetvorming (zoo men deze ook tot de afscheidingen wil rekenen), of door uitwendige aderspatten, of gewrichts-

ontstekingen. Maar dewijl men nu ontwaart, dat de natuur zich van deze middelen niet overal, maar altoos in verschillende en enkele gevallen voorziet, zoo dient ook de Arts hierin de natuur na te streven, en wij zullen nu over de enkelde methoden, en van de omstandigheden gewagen, onder welke zij den grond tot derzelver aanwending vinden.

a. Bloedontlasting.

Wij bemerken, dat de kritische bloeding in acute, dat is: in zoodanige gevallen ontstaat, waar de venositeit plotseling en zeer beduidend verhoogd wordt, vergezeld zijnde van eene opgewekte reactie van andere, en vooral van prikkelbare verrigtingen, of waar zij in ziekten, door verhoogde venositeit gekenschetst, b. v. in ontstekingen, zich voordoet; in dusdanige gevallen moet de Arts bedacht zijn, bloeding te weeg te brengen. Algemeen is men overtuigd, dat de bloedafleiding bij de ontsteking gewoonlijk het beste middel is; insgelijks en zelfs in eenen nog hoogeren graad bedient men zich hiervan bij de aderlijke ontsteking. Deze schijnt altijd nog ruimere bloedafleidingen te behoeven, dan de slagaderlijke, waarin men met ééne aderlating dikwerf zoo veel nut doet, als in de aderlijke met twee of drie. Nooit zal men ontwaren, dat de aderlijke ontsteking zoo plotseling en haastig verdwijnt, als de slagaderlijke; herhaalde bloedafleidingen zijn daarom een volstrekt vereischte tot derzelver gelukkige opheffing. Hij, die zich door den uiterlijk toeschijnenden zenuwachtigen loop laat misleiden, en bloedafleiding spaart, begaat eenen misstap, dien hij moeijelijk kan herstellen, en welke den zieken dikwerf het leven kost.

Voorts, wanneer de verhoogde venositeit meer van

de hoeveelheid, dan van de hoedanigheid schijnt af te hangen, en het zich voordoet, dat zij natuurlijke bloedingen, die bedenkelijk zijn, wil veroorzaken, zoo als bloedspuwingen en uitstortingen in de hersenboezems; wanneer zij zich onregelmatig ophoopt, en er dan toevloeijingen, dan ophoopingen van de stammen der vaten plaats hebben, en verwijdingen op gevaarlijke plaatsen ontstaan; of wanneer natuurlijke bloedingen onderdrukt zijn, en de oorzaak van den ziekelijken toestand kennelijk maken: dan zijn de bloedafleidingen noodzakelijk; en hoe meer van de vermelde omstandigheden vereenigd zijn, des te meer wordt bloedafleiding eene behoefte, en moet zij des te ruimer zijn.

Maar hoedanig moet men het bloed afleiden? In dringende gevallen van ontsteking van voorname werktuigen, en met gevaar dreigende congesties, bij ophooping in de stammen der vaten, en bij verwijdingen van dezelve, moeten er volstrekt aderlatingen gedaan worden? In die gevallen daarentegen, waar men een enkel werktuig van bloed wil ontlasten, b. v. in hevige bloedophoopingen, bij aderspatten, die men vermeent aanwezig te zijn, voorts bij aandoeningen, die met de huidvaten in naauwe betrekking staan, bij uitwendige aderspatten, als mede bij ontsteking van vliezige werktuigen, van het borstvlies namelijk, van de inwendige huid des strottenhoofds en der luchtpijp, of bij hevige ontstekingen van de huid zelve, zijn bloedzuigers boven aderlatingen te verkiezen, die ook bij zwakke en zeer jonge personen, zoo als algemeen bekend is, in plaats van de aderlating worden gebezigd.

De bepaling der plaats, waar men de aderlating wil bewerkstelligen, en de bloedzuigers zetten, rigt zich naar de algemeen bekende regelen, en het bij-

zonder bedoelde oogmerk. Is de ontlasting van het bloed het doel, zoo doet men dezelve op de lijdende plaats het eerst; wil men tevens afleiden (b. v. in *congesties*), dan wendt men dezelve, op daarvan verwijderde plaatsen, aan. Eindelijk, is men van meening om, bij vrouwen, die met achterblijving der maandstonden behebd zijn, bloed b. v. naar de geslachtsdeelen, of bij mannen, bij wien de aambeijen onderdrukt zijn, naar den aars te leiden, alsdan moet men het eerst en wel zoo na mogelijk bij de werktuigen bloedzuigers zetten.

De voordeelen der plaatselijke en algemeene, door kunst bewerkte bloedontlastingen vereenigen zich niet slechts met de natuurlijke, maar overtreffen dezelve, zoo als reeds is vermeld. Het zal van daar een belangrijke diaetetische regel zijn, de natuurlijke, hebbelijke en kritische bloedontlastingen in hare integriteit te laten; even zoo belangrijk en noodzakelijk is het, de natuurlijke en de hebbelijke bloedingen, wanneer zij onderdrukt zijn, wederom te doen geboren worden, of dezelve te veroorzaken en haar ontstaan te bevorderen, zoo daartoe eene neiging der natuur schijnt aanwezig te zijn, en men kan vermoeden, dat, door derzelver ontstaan, groote ongemakken afgekeerd, en de plaatshebbende gebreken verligt zouden kunnen worden. Maar hoe gemakkelijk het ook te bepalen zij, wanneer onderdrukte bloedingen aanwezig zijn en nadeel aanbrengen, en met hoe groote waarschijnlijkheid men ook weet te zeggen, wanneer de natuurlijke bloedingen, de maandstonden en derzelver ontstaan te bevorderen zijn, zoo moeijelijk evenwel is het met de bloedingen, namelijk die der aambeijen gelegen, welke, de maandstonden eenigermate vergoedende, de venositeit binnen hare juiste palen houden, wanneer zij overwegend is geworden. Alleen dan kan men vermoeden, dat zij van nut zullen zijn, zoodra

teekenen van bloedtoevloeijing in de streek van den aars kennelijk worden: bijaldien de zoogenoemde *molimina haemorrhoidalia*, de eerste teekenen der ziekte zelve, zijn ontstaan: en onder deze omstandigheden mag men, zoo zij niet van zelve zich voordoet, de bloedontlasting bevorderen. Dat deze geneeswijze het gevoelen van de meeste Artsen wederspreekt, is mij bekend: overeenkomstig hun zeggen zijn zij beducht, eenen ziekelijken toestand te veroorzaken, en schijnen vooral ten doel te hebben, het organisme in den toestand der volkomene gezondheid te behouden of hetzelve tot dien terug te brengen. Hoe prijzenswaardig ook eene dusdanige poging op zich zelve zijn moge, zoo ongerijmd en ondoelmatig is zij toch in zulke gevallen, waarin men, zonder met eenen voorzeggenden geest bezield te zijn, kan voorzien, dat de gezondheid voor altijd, of voor eenen geruimen tijd ongestadig en sukkelend zal blijven. Zulks heeft bij diengenen plaats, bij wien de venositeit zich langzamerhand tot eenen zekeren graad verhoogd heeft. Is dit eenmaal geschied, dan zal zij gedurig uitbarstingen te weeg brengen; zijn deze, zoo als het ons waarschijnlijk voorkomt, soms door haemorrhoidaal-bloedingen te voorkomen en af te leiden, of slechts te verligten, dan heeft men ongetwijfeld gewonnen. Het is eene belangrijke vraag, of er wel zoo vele hypochondrische, hysterische en jichtige personen zouden zijn, indien men bij hen, bij wien de venositeit verhoogd is, de haemorrhoidaal-bloedingen op gepaste tijden, wat algemeener bevorderde? Zulks laat men thans, hetgeen zonderling is, geheel en alleen aan de natuur over, en de Artsen zijn somwijlen met zich zelven in tweestrijd, of zij het gemelde willen kiezen, dan of zij de natuur, zoo mogelijk, willen tegenwerken. Maar bestaan er midde-

len, waardoor men dit doel met zekerheid en zonder gevaar kan bereiken? Zeker is het, dat men hier niets dwingen, en ook in elk geval niet tot zijn doel komen kan. Behalve de vroeger vermelde diaetetische middelen, met inachtneming van den toestand des ligchaams over het algemeen, zijn aderlatingen aan de voeten, bloedzuigers aan den aarsdarm, laauwe voet- en halve baden, stovingen, wrijvingen aan de dijen, prikkelende klisteeren, zacht afleidende middelen, Zwavel, Aloë en Rheum, ten dezen opzigte, van nut. Ook Reil (1) geeft nog meer andere middelen en methoden op, welke niet algemeen opgevolgd, maar door enkele Artsen worden aanbevolen.

b. *Het bevorderen der Afscheidingen en der Ontlastingen.*

Indien wij ons zelven afvragen, in welke gevallen der natuur de verhoogde venositeit door afscheidingen en ontlastingen verminderd wordt, dan ontwaren wij zulks in die gevallen, in welke de venositeit zich langzamerhand verhoogt, en voorts ook even zoo verdwijnt, en van daar chronisch genoemd wordt, bij welke de reproductive verrigtingen voornamelijk aangedaan worden, en de ziekelijke venositeit waarschijnlijk meer in gebrekkige hoedanigheid, dan wel in hoeveelheid van het bloed bestaat. Na lang voortdurende toevallen van dien aard, welke dan eens als eene phlegmatieke aderlijke of zwartgallige gesteldheid, dan weder als voorboden van de Jicht, van de zwartgallige koorts, van het bloedbraken en van de zwarte ziekte beschouwd worden, ziet men eindelijk zwartgallige-aderlijke onderbuiks- en galkoortsen ontstaan,

(1) Erkenntnisz und Kür der Fieber, III. deel, pag. 259.

en door ontlasting van de, met de benaming der koorts overeenkomende stoffen, genezing en herstelling te weeg brengen. Voorts heeft men algemeen aangenomen, dat de verstoppingen en verhardingen alleen door vermeerdering der afscheiding kunnen verholpen worden. Kämpf en andere zijn van gevoelen, dat dezelfde massa, welke den infarctus veroorzaakt, afgescheiden wordt. Bij dezen heeft men opgemerkt, hetgeen wij ook reeds vroeger vermeld hebben, dat de ontstekingen, congesties en bloedingen eindigen met vermeerderde afscheiding, waaruit wij besluiten, dat de afscheiding zelve ook eenigzins tot de ontheffing dezer ziekten aanbrengt.

Maar ontwaren wij nu, dat de door de natuur zelve veroorzaakte afscheidingen in alle deze omstandigheden heilzaam en nuttig zijn, dan mogen wij vertrouwen, dat zij, door de kunst veroorzaakt en geholpen wordende, hetzelfde nut zullen aanbrengen. Eene hoop, welke door de ondervinding ontegenzeggelijk gestaafd is, en waarop men te meer zal vertrouwen, hoe zekerder men gelooft, dit doel te kunnen bereiken, en naar mate men meerdere middelen bezit, om de afscheiding te bevorderen.

Slaan wij voorts de middelen gade, waardoor de afscheidingen bevorderd worden, dan blijkt het, dat zij niet alleen verschillen ten opzigte van den graad der werking, maar tevens zeer verschillende nevenwerkingen bezitten, waarop men bij de aanwending wel degelijk het oog moet vestigen, en welke juist de enkele en bijzondere gevallen aan de hand geven, waarin het beste gebruik van dezelve kan gemaakt worden. Sommige namelijk werken zacht, en zijn te gelijk ontstekingwerende, of zoo weinig prikkelende, dat deze nevenwerking naauwelijks in aanmerking komt; of zij zijn, ten opzigte van deze neven-

werking, onverschillig; andere werken hevig en sterk, en hebben ook voornamelijk op het vaatgestel eenen prikkelenden invloed. Hier hebben wij hetzelfde verschil, hetwelk bestaat tusschen antiphlogistische en drastische afleidingsmiddelen. Tot gemelde middelen behooren de oplossende, zeepachtige plantensappen en Extracten, de bloedzuiverende wortelen, basten, kruiden, en de daaruit bereid wordende aftreksels, afkooksels, gerstendranken en visceraalklisteeren. Wegens het groote aantal dezer middelen, zullen wij dezelve niet alle gezamentlijk opnoemen, maar slechts eenige voorbeelden bijbrengen: b. v. de Rad. taraxaci, Hba cardui benedicti en Bardanae, Herb. lactucae, Cerefolii, hederae terrestris, rad. Saponariae, Sarsaparillae. Hiertoe behooren ook de Vijgen, het Zoethout, de Honig en de Suiker. Zoo stellig het is, dat deze middelen de afscheidingen bevorderen, zoo onbeduidend schijnen hunne nevenwerkingen, en wel vooral de prikkelende te zijn, welke alleen de eenvoudigste Brownianen aan dezelve toegeschreven hebben. Zij bezitten echter ook geene ontstekingwerende kracht, waarom wij hen, ten dezen opzigte, als tamelijk onverschillig kunnen beschouwen.

De onzijdige zouten: de Tart. tartaris: het Sal. ammon., Sal. amarum, de terr. fol. tart., het Sal. mirab. Glaub. enz. werken in eenen hoogen graad ontstekingwerend. De Antimoniaalmiddelen: de Tart. emet., de Sulphur. aurat., welke de afscheidingen merkelijk behulpzaam zijn, bezitten minder ontstekingwerende, maar ook geene beduidend prikkelende nevenwerkingen. Hierbij valt echter aan te merken, dat vele der opgenoemde middelen dan alleen hiertoe behooren, wanneer zij in eene zoo geringe hoeveelheid worden toegediend, dat zij noch braking, noch ontlastingen te weeg brengen.

In al de vroeger vermelde gevallen der ziekelijke venositeit, kunnen de hier genoemde, en de afscheiding bevorderende middelen worden aangewend. Zij worden door den koortsachtigen, zelfs door eenen ontstekingachtigen toestand, evenwel niet afgewezen, dewijl zij niet prikkelen, en voor een gedeelte zelfs ontstekingwerende nevenwerkingen hebben; in de overige omstandigheden, waarin men over het algemeen de afscheiding wil bevorderen, moeten dezelve, even als de zacht werkende middelen, in het begin beproefd worden, alvorens tot de sterkere, hevigere en tevens ook spoedig werkende over te gaan; en zij worden eindelijk aldaar aangewezen, waarin de vliezen der vaten, en, over het algemeen in het organismus, een ziekelijk opgewekte toestand (erethismus) aanwezig is. Voldoende wordt het zoo even gezegde, door de ondervinding gestaafd, terwijl zij ons leert, dat de vermelde middelen in de vroeger verhaalde ziekten, niet alleen buiten gevaar kunnen toegediend worden, maar daarenboven uitmuntende werkingen doen. Worden in de koortsachtige ziekten, waarvan wij reeds melding maakten, wel andere, dan de genoemde middelen aangewend, en verschaffen zij niet de gewenschte uitkomsten? Zijn zij in verstoppingen niet van het grootste nut? Worden zij in de voorboden der Jicht, in de hypochondrie, hysterie en in de aambeijenongemakken niet veelmalen zeer nuttig, en zelfs toereikende bevonden? Ook in de scheurbuik, in de vlekziekte, (1) in rot- en gele koortsen, en in den typhus zijn zij heilzaam.

---

(1) Kreysig (die krankheiten des Herzens, 1 Deel p, 178) verhaalt vier gevallen dezer ziekte, welke door eene aanhoudende openende werking op het darmkanaal, binnen 14 dagen wierden genezen.

Maar is het onmogelijk, de omstandigheden nader te bepalen, en voorschriften bij te brengen, volgens welke men uit de enkele hier vermelde middelen kan kiezen? Slechts op eenen regel kunnen wij opmerkzaam maken, welken wij van de enkele afscheidingen ontleenen, en die ons vooral nuttig voorkomt, om deze te bevorderen. Ter afscheiding der gal bedient men zich van het *Tarax. Chelidon.* van den *Tart. tartaris*, en vooral van de *Rheum.*; ter bevordering der slijmafzonderingen van den onderbuik echter bediene men zich van het *Sal. ammoniac*; tot de slijmafzondering in de luchtwegen van de zoete, en vooral van de antimoniaalmiddelen. Naar mate nu ons oogmerk is, op deze of andere afscheidingen onze aandacht te vestigen, naar die mate moeten ook de geneesmiddelen aangewend worden. Overigens gaat men in de keus tamelijk ruw te werk; dikwerf geeft de Arts dezelve uit vooringenomenheid, of volgens de duistere begrippen, welke men praktische takt noemt, of, zoo als Markus zegt, uit eene hoogere ingeving, en dus door oorzaken geleid zijnde, waar achter zich alleen de onwetendheid zoekt te verschuillen, en dit heeft over het algemeen, en ook in de hier vermeld wordende rij van ziekten plaats.

Ik vermeen, dat het hier zeer gepast is, nog over twee middelen te spreken, welke bijzonder in aderlijke ziekten dikwerf worden aangewend, en uitmuntend op dezelve werken, namelijk de *Zwavel* en het *Kwikzilver*.

De Zwavel is in vele aderlijke ziekten: in de jichtige- en aambeijentoevallen, en bij verstoppingen in den onderbuik, daarmede in betrekking staande, zeer heilzaam, en wordt menigvuldig, en misschien te veel en empirisch gebruikt. Ongetwijfeld is dezelve ter bevordering der onderbuiksafzonderingen en ontlastingen van een groot nut. Maar men moet ook tevens hare

werking op de vaten gade slaan. Want stellig prikkelt zij, ofschoon in eenen zachten graad, de werkdadigheid van het vaatgestel, en zelfs meer van het aderlijke, dan van het slagaderlijke, en schijnt vooral op de uiteinden van het aderlijke vaatgestel te werken. Men bedient er zich alzoo uitmuntend van, om oponthoudingen in den omloop van het bloed tegen te gaan; men gebruike dezelve echter niet, zoo er eene merkelijke prikkeling, of een hoogere graad van ontsteking aanwezig is. Het zoude zelfs raadzaam zijn, haar met ontstekingwerende middelen te vereenigen, wanneer zij in gevallen wordt aangewend, waarin eens prikkeling of ontstekingachtige stemming in de uiteinden der vaten de overhand heeft. Maar indien zich eene ontsteking van adertakken of van andere werktuigen gevormd heeft, dan werken de vermelde oplossende, de afzondering bevorderende middelen, te langzaam, en niet krachtig genoeg; en hier is toch ook de vermeerdering der afzondering des te noodzakelijker, hoe meer de ontsteking overhelt, om zich door bijvorming van werktuigen op te lossen. Hier neemt men, behalve tot bloedontlastingen, nog tot een middel, hetwelk voldoende schijnt te zijn, zijne toevlugt: tot het Calomel namelijk, waarvan men zich in vele ontstekingen zoo menigvuldig bediend heeft, en hetwelk ook dikwerf wordt aangeprezen.

Overwegen wij nu de werking van het Kwikzilver en van het Calomel in het algemeen, dan ziet men, dat zij de opslorping vermeerderen, en de voeding even zoo zeer verminderen, als de afscheiding van het darmkanaal en anderen vermeerderd en bevorderd worden. De laatstgenoemde werking is algemeen erkend; de eerste blijkt uit de zoo aanmerkelijke vermagering, welke men in Croupziekten na rijkelijk, en bij Syphilitische, na langdurig gebruik van deze middelen

waarneemt, en welke in geene evenredigheid tot de ontlastingen of tot de ziekte staat. Ik heb kinderen, die aan de Croup leden, en veel Calomel hadden gebruikt, ofschoon geene rijkelijke ontlastingen bij hen waren ontstaan, en de ziekte ook niet langer dan gewoonlijk geduurd had, zeer in gewigt zien verminderen en mager worden. Dewijl nu het bijgevormde werktuig: de vergroeijing, de polypen uit eene voeding, welke door de ontsteking wederom tot de wedervoortbrenging is geworden, verklaarbaar is, en in de aderlijke ontstekingen, de gewoonlijke afscheidingen achterblijven, zoo volgt hieruit een tweeledige grond, waarom men zich in aderlijke ontstekingen, met het gebruik van Calomel moet haasten, terwijl in sommige ook tamelijk groote hoeveelheden noodig zijn; onder deze behoort vooral de Croup en de hartontsteking, voor dewelke, naast de bloedontlastingen, het Calomel zeker het voornaamste en nooit te veronachtzamen middel is. Evenzeer is over het algemeen het heilzame van dit middel in onderbuiksontstekingen, welke ook gewoonlijk van eenen aderlijken aard zijn, bekend. Uit deze waarnemingen dan, kunnen wij te regt besluiten, dat het Calomel bijzonder dienstig is in aderlijke ontstekingen. Bovendien is hetzelve van groot belang in ophoudingen van den omloop, en verhardingen, zoo lang deze laatste nog geenen kwaadsappigen toestand daargesteld hebben. Ongetwijfeld is het Calomel in deze gevallen ook daardoor nuttig, dat het de opslorping en afscheiding bevordert.

Doch wanneer eindelijk, de verhoogde venositeit een hebbelijke toestand geworden is, en onder zekeren vorm, of onder afwisselende toevallen, welke soms in het minst geenen bepaalden vorm verkrijgen, jaren achtereen geduurd, en zij zich door ontlastingen dikwerf alleen voor een oogenblik en niets voldoende op-

gelost heeft, maar ook, door den invloed van uitwendige oorzaken, altijd op nieuw en herhaalde malen is te weeg gebragt, dan zijn veelal de hier voren vermelde oplossende, of de afscheiding bevorderende middelen niet meer toereikende; en indien men dezelve ook voor eenen tijd met nut aanwendt, verliezen zij desniettemin ten laatste hunne werking, vermits de prikkelbaarheid over het algemeen, en die der afscheidingswerktuigen even zeer als andere, volgens bekende wetten, verdoofd en verminderd wordt. Van daar is het zoo noodzakelijk, oplossende middelen, die prikkelende nevenwerkingen bezitten, toe te dienen; zulks doet men gewoonlijk op die wijze, dat er het eene of andere bij de gezegde middelen gevoegd wordt. Dit heeft ook plaats, wanneer, zoo als men soms opmerkt, eene verdoofde prikkelbaarheid reeds in het begin der ziekte aanwezig is, en den geheelen loop van dezelve kenschetst. In dusdanige gevallen bedient men zich met nut van de *Gumm. guajac. G. ammoniac*, *G. galbanum* en dergelijken meer; verder het Fel tauri, de alcalia en de uit dezelve bereid wordende zeepmiddelen; de Senne, de Rheum, die bijzonder op de uiteinden der aderlijke vaten schijnt te werken, en daardoor de pijnen en gezwellen der aambeijen vermeerdert en onderhoudt; voorts ook de Aloë, welke dit nog in hoogeren graad bewerkstelligt, de jalappa, de Geoffroya, de Gratiola enz. Deze zijn eindelijk ook die gevallen, waarin het gebruik van het Karlsbad van uitstekend nut is; ook dan nog helpt het bronwater, wanneer de ziekte zeer hardnekkig is, en reeds aan vele middelen tegenstand heeft geboden.

Hebben zich eindelijk van zelven, of door het gebruik der zoo even vermelde middelen, stoffen in het darmkanaal geplaatst en zich daar opgehoopt, dan eerst, maar ook niet eerder, mag men afleidende mid-

delen toedienen. Bij het ontlasten der afgescheidene stoffen verhaasten zij de genezing; en wanneer zich de afgezonderde stoffen ophoopen, en evenwel niet voldoende ontlast worden, dan wordt het zelfs noodzakelijk, de werkzaamheid der natuur ook hier te hulp te komen. Aangezien overigens verscheidene der vermelde middelen tevens als afleidende werken, wanneer zij in eene groote hoeveelheid worden toegereikt, zoo behoeft men in vele gevallen geenerlei bijzondere middelen ter afleiding toe te dienen; doch zoo zij zulks niet doen, en een afleidend middel tusschenbeide noodig is, dan verkieze men altijd die soort van middelen, welke gebruikt worden, om de afscheiding te bewerkstelligen. Zacht openende middelen zijn ook in die gevallen het geschiktste, in welke zich bloed in het darmkanaal heeft opgehoopt, zoo als in het bloedbraken en in de zwarte ziekte.

Het verstrekt mij tot vreugde, hier eenen aard van behandeling wetenschappelijk aangewezen te hebben, welke algemeen nagevolgd wordt. En daarvoor reeds een vermoeden ter harer aanprijzing verwekken moet, dat die aard van behandeling ook in andere gevallen van nut is. Te meer verheug ik mij hierover, hoe meer empirisch van den eenen, en hoe onwaarschijnlijker de wijze van bepaling tot het toedienen der zoogenoemde oplossende methode, van den anderen kant is. Is het niet geheel empirisch, om, zonder verder onderzoek of grond de genoemde methode te volgen, zoo als vele Geneesheeren schijnen te doen? Geeft men zich zelven rekenschap van dezen grond, dan is deze ook in onze tijden dikwerf, volgens eenvoudige gastrische grondbeginselen daargesteld, en men geeft de oplossende middelen in die vooronderstelling, en met dat oogmerk, om de

stoffen, welke het darmkanaal te vast aankleven, eerst op te lossen en meer beweegbaar te doen worden, en vervolgens door afleidende middelen te kunnen uitdrijven. Eene beschouwing, welke wij vermeenen, reeds te voren op voldoende gronden te hebben verklaard.

c. *Behandeling der kritische werkingen en uitgangsziekten.*

Wanneer de waarneming, dat de bloedingen en de vermeerderde ontlastingen de venositeit doen verdwijnen, verminderen of vermeerderen, ons daartoe brengt, om in beide deze omstandigheden werkdadige geneeskundige aanwijzingen te zoeken, dan spreekt het reeds van zelve, dat wij zouden bevinden, dat deze en andere kritische verschijnselen niet moeten onderdrukt, maar veeleer bevorderd worden. Daar wij echter dikwerf niet weten, langs welken weg en hoedanig zich de natuur wil redden, is het soms moeijelijk dit voorschrift op te volgen; want de Arts moet in zulke gevallen denzelfden weg, als dien der natuur, inslaan.

Daar wij reeds vroeger gezegd hebben, hoedanig men zich moet gedragen, wanneer bloedingen en ontlastingen ziekten doen verdwijnen, zoo zullen wij dien aangenomen regel op de overige uitgangsziekten alhier toepassen; terwijl wij het als eene wet vaststellen, dat de jichtige ontstekingen en de aderspatten, zoo zij kritisch zijn, niet onderdrukt, maar veeleer in hare werking moeten ondersteund worden. Maar deze werking zal men van dezelve mogen verwachten, zoo zij uit algemeene oorzaken zijn ontsproten, en van gevoeligheid van het aderstelsel afhangen; alsmede, wan-

neer zij eerst nieuw zijn ontstaan, en verligting van andere ongemakken, vooral van inwendige en edelere werktuigen, veroorzaken; alsdan moet men zich wachten voor het vatten van koude, welke hare werking zoude beletten; de zieken moeten zich veeleer warmer dan gewoonlijk houden, en de aangedane ziekelijke deelen vooral gade slaan, de handen en bijzonder de onderste ledematen warm houden, indien gewrichtsontstekingen te vermoeden zijn. Volgens denzelfden geneesregel mag men zich in alle gevallen der zoogenaamde inwendige jicht, van afleidende, roodmakende of blaartrekkende middelen op de huid bedienen, om ten minste eene aandoening te doen ontstaan, welke de plaats der jicht inneemt.

Maar is er van den anderen kant geen middel, om de ongemakken, die door deze uitgangsziekten worden veroorzaakt, te verligten? Ja, maar men moet met behoedzaamheid te werk gaan, en al hetgeen de toevallen aanmerkelijk zouden kunnen verhoogen, vermijden; de ontsteking hevig wordende, op de gewone wijze zoeken te verligten, en haren loop trachten te beletten, en de aderspatten door middel van bloedzuigers verzachten; terwijl de hoofdregel van den Arts altijd behoort te zijn: de ziektetoestand af te keeren; en eerst dan, als er niets gevaarlijks van denzelven te vreezen is, mag men dezen behoorlijk wegnemen, waarover echter in het vervolg nader.

Bijaldien de tot hiertoe overwogene middelen en genezingswijzen vooral op de hoeveelheid en vermenging van het aderlijke bloed betrekking hebben, en zij de eerste moeten verminderen en de laatste verbeteren, dan doet zich de vraag op, of er geene andere middelen zijn, die op de vliezen der aderen, op hare werkdadigheid en werktuigelijke stemming onmid-

dellijk werken, en of men op deze wijze de aderziekten niet kan verhelpen. Zoo men in overweging neemt, dat de vliezen der aderen, zoo wel als alle andere deelen, met leven bezield zijn, en dus ook de algemeen verbreide eigenschappen der werktuigelijke stoffen moeten bezitten, dan zal men toestemmen, dat ook aan deze de vatbaarheid voor uitwendige indrukken of opwekbaarheid moet worden toegeschreven; en het is waarschijnlijk, dat deze indrukken niet alleen uit het bloed ontstaan, maar ook van andere werktuigelijke werkdadigheden, zelfs door uitwendige dingen veroorzaakt kunnen worden.

Voorts, indien wij ons herinneren, dat gemelde aderlijke storing bestaat in eene onevenredigheid tusschen den voortdurend bewogen wordenden last en de bewegende krachten, dan zal men deze onevenredigheid niet alleen in evenwigt brengen door den last te verminderen, maar ook door de kracht te vermeerderen. Eindelijk, zoo wij op vele in dit werk aangehaalde ziekten, die vooral in de vliezen hare zitplaats hebben, onze aandacht vestigen, dan moeten wij ongetwijfeld middelen en methoden bezigen, welke op de vliezen der aderen en hare werkzaamheid invloed hebben. — De ziekelijke toestanden der vliezen zijn de volgende: vooreerst ontstaat, door de te groote hoeveelheid van het aderlijke bloed in dezelve, eene ziekelijk verhoogde spanning (*erethismus*), zoo als b. v. door de congestie, de ophooping in de stammen, dynamische verwijding, nieuw ontstane aderspatten; en aan dezen opgewekten toestand grenst de ontsteking; maar indien de aanleiding tot erethismus eenen geruimen tijd aanhoudt, dan wordt de prikkelbaarheid langzamerhand verdoofd, en eene gezonkene opwekbaarheid is daarvan het gevolg; dikwerf gaat deze

toestand vergezeld met verandering in de voeding der adervliezen en zelfs met verharding van dezelve, doch dit is niet altijd het geval. Dezelve ontwaren wij in de werktuigelijke verwijding, in verouderde aderspatten, bij infarctus, welke gevolgen zijn van bloedophooping, en ten laatste op de vergroeide plaatsen. Deze twee tegenovergestelde ziektenomstandigheden hebben in de jicht, hypochondrie, hysterie en in de aambeijen dikwerf afwisselend plaats. Hiervoor zijn verschillende middelen, waarvan wij nu zullen gewagen.

d. Ontsteking-werende middelen.

Hiertoe behooren, volgens oud gebruik, eene matige koude, de onzijdige zouten, vooral het Nitrum, de plantaardige zuren, de zuurachtige en zoete vruchten, sappen en dranken, Oorspronkelijk worden zij daarom ontstekingwerende genoemd, dewijl zij de hitte verminderen. Daar de hitte echter zelve alleen een symptoma is, hetwelk zoo wel van verplaatsing, als van vermeerderde beweging kan afhangen, zoo bepalen wij het denkbeeld van ontstekingwerend daarmede nog nader, dat de laatste soort van hitte, door deze middelen moet verminderd worden, en brengen dezelve over tot die middelen, welke de prikkelbaarheid en vooral de vaatwerkzaamheid matigen. Indien men dit denkbeeld staande houdt, zoo volgt natuurlijk, in welke gevallen van aderlijke ziekten men de ontstekingwerende middelen moet aanwenden, en dat zij in de ontsteking derzelve zeer noodzakelijk zijn. Over het algemeen worden zij niet alleen in deze, maar ook in andere ontstekingen met nut gebezigd, het zij aderspatten al of niet aanwezig zijn. Ook in dien

toestand der aderen zijn zij nuttig, welken men eigenlijk geene ontsteking kan noemen, maar veeleer enkel eene opzwelling van de rokken der aderen is; een toestand, die zich ten opzigte van zijnen aard en zijne toevallen, aan de ontsteking aansluit. Men kan denzelven op die plaats van het gansche aderstelsel vooronderstellen, waar zich op enkele plaatsen (jichtige) ontstekingen of aderspatten vormen; ook neemt men hem waar bij de bloedophoopingen, bloedingen, wonden der aderen; bij hypochondrische, hysterische, jichtige (in den uitgebreiden zin), haemorrhoidarische personen wordt dezelve, ofschoon niet altijd, ten minste toch meerder waargenomen, dan de aanhangers van de ziekten des zenuwenstelsels en opvolgers der opwekking theorie wel zullen toestemmen. In den loop van de onderbuiks-, gal- en slijmkoortsen is hij een gewoon verschijnsel, duurt bij dezelve over het algemeen de geheele ziekte door, terwijl hij integendeel in de scheurbuik, in de rot- en gele koorts, en in de typhus alleen in het eerste tijdstip, zijnde het ontstekingachtige, schijnt aanwezig te zijn, en in het tweede zoogenoemde zenuwachtige tijdverloop in eenen ter nedergedrukten toestand, over te gaan. De aanleidende oorzaken, de tijd der ziekte en de vergezellende toevallen van prikkeling moeten, in twijfelachtige gevallen, de bewijzen daarvan opleveren. Want hoedanig de venositeit, zoo zij van dezen of den tegenovergestelden toestand wordt vergezeld, ook werke; en of zij verschillend op andere werktuigen en verrigtingen, zoo als te vermoeden is, invloed hebbe, willen wij hier niet bepalen. Nadere oplettende waarnemingen moeten dit nog in het vervolg leeren.

e. *Narcotische of verdoovende middelen.*

Wanneer de verdoovende middelen hierin elkander gelijken, dat zij op de gevoeligheid (sensibiliteit) het eerst werken, en indien men aan den anderen kant niet kan ontkennen, dat de aderen mede deze eigenschap bezitten, en zich in eenen ziekelijken toestand kunnen bevinden, dan blijkt over het algemeen vooreerst, dat de verdoovende middelen insgelijks in aderziekten somwijlen nuttig zijn; de bepaling: welke van deze middelen, in welke ziekten, en in welke omstandigheden zij moeten gebruikt worden, heeft zeker ook hare groote moeijelijkheden, dewijl wij tot heden noch de werking der verdoovende middelen in haren geheelen omvang en in alle hare nevenwerkingen kennen, noch een zuiver en overeenstemmend begrip hebben, hoedanig de sensibiliteit ziekelijk veranderd wordt. Ten opzigte van dit laatste begrip vergenoegt men zich gewoonlijk met de quantitative beschouwing, welke op de wet der opwekbaarheid gegrond is, en brengt de ziekelijke aandoeningen tot eene verhoogde of verminderde gevoeligheid terug, zoo als men de middelen, welke op dezelve werken, in dezulke verdeelt, die de sensibiliteit opwekken en verhoogen, of verminderen, en ontspannen, en hare overgroote uitwerkselen doen bedaren. Worden de verschillende afdeelingen der sensibiliteit onderscheiden en hiernaar de middelen bepaalt, dan treedt men meer in het bijzonder. Drie zulke afdeelingen zijn met de grootste zekerheid aan te toonen, te weten: de gevoeligheid in de wedervoortbrengende, prikkelbare, en de psychische spheer. Misschien zal het ons, na verloop van tijd, nog gelukken, eene bijzondere gevoelige stemming aan te

toonen, voor elk werktuig en middel, welke aan dezelve beantwoorden. De zenuwen toch, verrigten zeker iets anders, wanneer zij spierbeweging veroorzaken, iets anders, indien zij de afscheiding, de voeding, de spijsvertering, de vaatbeweging, en nog andere verrigtingen ondersteunen en veranderen; deze verschillende werkingen der zenuwen zijn ook door bepaalde middelen te gemoet te komen, te verminderen en te veranderen. Weet men reeds, dat het Opium benevens zijne andere uitwerkingen, b. v. de afscheiding vermindert, dan zal men dit verschijnsel niet anders kunnen ophelderen, dan door oorspronkelijke werking op de zenuwen, en wel op de zenuwwerkdadigheid, welke betrekking heeft op de afscheiding; de Fl. zinci integendeel oefent zijn vermogen voornamelijk uit op een gedeelte der sensibiliteit, en bedaart daardoor de krampen der spieren. Bestaan er, dit vooronderstellende, ook geene middelen, die vooral op de sensibiliteit der aderen werken: dezelve verhoogen, opwekken, verminderen of veranderen?

Zulks vermoeden wij van sommige der verdoovende geneesmiddelen, en hieruit blijkt het nut, hetwelk zij in aderlijke ziekten hebben te weeg gebragt. Daartoe behooren:

I. De *Cicuta*, welke nuttig is bevonden in ophoopingen en in, met traagheid vergezeld gaande opzwellingen van de onderbuikswerktuigen.

II. *Aqua lauro-cerasi.* Hetzelve wordt aanbevolen in omstandigheden, waar hardnekkige ophoopingen in de onderbuiksorganen met verhoogde prikkelbaarheid

---

(1) Voigtel System. der Arzneimittellehre. Uitgegeven door Kühn. Zie het 2de deel 2de Afd. Leipz. 1817. pag. 337.

plaats grijpen, en wordt mede in aanmerkelijke Hypochondrie en Hysterie, bij terugblijvende maandstonden, Haemorrhoidaal-ongemakken, verstoppingen der lever, en in de zwarte ziekte (1) met voordeel toegediend.

III. *Aconitum*, welks nut men in het tijdsverloop der jicht, hetwelk zich door verdooving, afwezige prikkelbaarheid, zelfs door verlamming en stijfheid kenschetst, algemeen aanbeveelt, en hetgeen ook mede in traagheid en stremmingen in het poortaderenstelsel (1) geschiedt.

Het is bekend, dat deze middelen, met de zoogenoemde oplossende vereenigd, worden toegediend, en zij schijnen derzelver werking daardoor te ondersteunen, dat zij de sensibiliteit der aderen of verhoogen, zoo als: het Aconitum en de Cicuta, of verlagen, zoo als de Laurocerasus, en zoo doende bijdragen tot vereffening der ziekelijke disharmonie. Maar wanneer deze wijze van beschouwing door hare uitkomst wordt bevestigd, dan is het te vermoeden, dat de middelen niet slechts op de aderen van den onderbuik, maar op het geheele aderenstelsel, volgens vermelde wijze, werken.

Ik kan almede niet nalaten, aan te merken, dat ook de *Digitalis*, welke, zoo als men weet, van een uitmuntend nut is in ziekten van het vaatgestel, waarschijnlijk niet enkel op het hart en de slagaderen, maar tevens op de aderen, en vooral op derzelver stammen werkt, en de werkdadigheid even zoo bevordert, als zulks door Kreysig, over hare werking op de slagaderen en het hart, zeer voldoende is aangetoond. Intusschen is het mij onbekend, of men zich in kennelijk aderlijke ziekten van dit middel reeds bediend heeft.

---

(1) ibid. pag. 358.

(2) In hetzelfde, vorige, vermelde werk, pag. 326.

Alle deze middelen passen echter geenszins, waar de verhoogde sensibiliteit het gevolg of symptoma is van eene ontstekingachtige aandoening. In dusdanige gevallen is slechts de aanwending van olie en slijm, en van zaden, waarin beide zelfstandigheden verbonden zijn, vooral van het Sem. papav. alb. en de Amandelen, van nut.

f. Versterkende en Zamentrekkende Middelen.

Wil men zich een bepaald denkbeeld vormen van de uitdrukking *Versterking*, en niet alle, maar slechts eene enkele geneeswijze daarmede bedoelen, dan zijn daardoor die geneeswijze en die middelen te verstaan, waarmede de irritabiliteit verhoogd en de bewegingskrachten vermeerderd worden; en deze werking kan men wezentlijk ook aan die middelen toeschrijven, welke gewoonlijk tot de versterkende worden gerekend; ja, zelfs het taalgebruik noemt ook hem alleen ligchamelijk sterk, welks bewegingskrachten groot zijn, terwijl hij wordt gezegd zwak te zijn, die zich in tegenovergestelde omstandigheden bevindt? Dus ook de aderen te versterken, beteekent niets anders, dan de bewegende krachten der aderen zoodanig te vermeerden en te ondersteunen, dat zij tegen eenen grooten last bestand zijn. Maar dit doel kan men over het algemeen, en zoo ook in het bijzonder, op eene tweeledige wijze bij de aderen bereiken: op eene *middellijke* of *onmiddellijke* wijze. De aderen worden op eene onmiddellijke wijze versterkt, wanneer men zoo wel de voeding, alsmede de gevoeligheid van dezelve behoorlijk onderhoudt, en hare te vlugge zoo wel, als hare verminderde werkzaamheid behoorlijk tegengaat; want de ondervinding leert, dat in beide de gevallen de beweging onderdrukt, beperkt en ge-

stremd wordt. Hoedanig men de verhooging of onderdrukking der sensibiliteit moet tegengaan, is reeds in de vorige paragr. aangetoond.

Ten opzigte der voeding zal men wel niets anders kunnen in het werk stellen, dan de ziekten der adervliezen, zijnde eene ziekelijke voeding, deels voor te komen, deels op de behoorlijke wijze te verwijderen. Om de voeding van een enkel orgaan onmiddellijk te bevorderen, ontbreken ons tot heden de middelen.

De vliezen der aderen worden op eene regtstreeksche wijze versterkt, door die middelen aan te wenden, welke, de voeding of de sensibiliteit volgens eene secundaire wijze alleen aantastende, de bewegingskrachten van dezelve verhoogen. De Kina en het IJzer schijnen, zoo niet de eenigste, dan toch zeker de voornaamste middelen te zijn, waardoor wij dit doel kunnen bereiken; want de overige versterkende middelen, zoo als b. v. de bittere, werken minder op het vaatgestel, en hunne werking heeft voornamelijk invloed op de prikkelbaarheid van den onderbuik; Kina en IJzer werken klaarblijkelijk op het vaatgestel, hetgeen algemeen wordt aangenomen.

In overweging nemende, dat er, ten gevolge van het bovenstaande, in de ziekelijke aderen eene onevenredigheid tusschen de kracht en den last bestaat, zoude men kunnen vermoeden, het doel te zullen bereiken, door, om bij dit voorbeeld te blijven, de kracht te vermeerderen, en misschien zelfs spoediger, dan door den last te verminderen. Voorts ook de zwakheid, waarover zoodanige zieken gedurig klagen, geeft ons aanleiding, om veelvuldig versterkende middelen toe te dienen. Ten laatste vermeent men ook, meer te kunnen afdoen, door zoodanig werktuig in dien staat te brengen, waarin het met meer kracht tegen iets bestand wordt. Die zoo oordeelt en besluit, overweegt niet, dat hij met beperkte krachten te doen

heeft, welke te meerder dalen, naar mate zij hooger opgewonden worden; dat voorts de beweegoorzaak der aderlijke ziekte uit het bloed, en dus uit den last haren oorsprong ontleent; hij vergeet dat, zoo hij ook twee werkzaamheden met elkaar eenstemmig verhoogt, zulks toch altijd eene disharmonie tusschen deze en andere verrigtingen moet te weeg brengen. Ongetwijfeld moet men derhalve bij de behandeling van aderlijke ziekten, eerst de hoeveelheid en geaardheid van het bloed gadeslaan, om ader te laten en de ontlastingen te bevorderen; en dewijl het IJzer en de Kina dezelve veeleer tegenwerken, moet men ze onder deze omstandigheden, geheel vermijden; en de ondervinding leert, dat door deze twee middelen, verstopping der onderbuiksorganen, bloedophoopingen, hypochondrie en hysterie krachtdadiglijk verergerd en hardnekkig worden. Ten hoogste kunnen misschien ijzerbereidselen, welke ook zouten bevatten (b. v. de *fl. sal. ammon. martialis*) en eenige ijzerbevattende mineraalwateren, als adjuvantia, met middelen zamengevoegd worden, welke de ontlastingen bevorderen, indien atonie en zwakte iets sterkers schijnen te vorderen. Maar wanneer worden deze middelen het geschiktste toegediend? Niet eerder dan wanneer aan vermelde aanwijzingen voldaan is. Zoodra men de hoeveelheid en hoedanigheid van het aderlijke bloed behoorlijk gadegeslagen, en deze beide gebreken weggenomen heeft, dan eerst mogen ijzerbevattende middelen en de Kina toegediend worden; zij zullen alsdan de vliezen der aderen, die door te langdurige overlading van bloed, en door inspanning dusdanig hadden geleden, dat zij de hoeveelheid bloeds niet behoorlijk konden beheerschen, in staat stellen, zulks te kunnen doen, en niet uit zwakte eene nieuwe overlading van bloed toelaten. Maar dienaangaande verschaffen de ijzerbevattende mineraalwateren

uitmuntende diensten, hetzij dezelve gedronken of als baden gebruikt worden.

Zamentrekkende middelen noemt men diegene, welke niet alleen de bewegingskrachten verhoogen en ondersteunen, maar tevens de vastheid met den zamenhang der deelen bevorderen, en de afscheidingen verminderen, waardoor meerdere hardheid der werktuigen wordt te weeg gebragt. Alhoewel het in de zaak zelve ligt opgesloten, dat somwijlen de versterkende middelen tevens zamentrekkende bijwerkingen, en zamentrekkende middelen ook versterkende krachten ten gevolge hebben, moeten desniettemin beide denkbeelden van elkander worden onderscheiden. Maar kunnen zamentrekkende middelen in aderlijke ziekten worden toegediend? Hoe zorgvuldig dezelve moeten worden vermeden, wanneer men van de afscheidingen iets goeds wil zien geboren worden, zoo noodzakelijk zijn zij, indien, na verholpen ongemakken van het bloed, nog slapheid der adervliezen aanwezig is, of de afscheidingen te rijkelijk, bovenmatig kritisch of symptomatisch zijn. Dewijl algemeen wordt toegestemd, om hen bij zeer rijkelijke bloedingen en slijmafzonderingen te gebruiken, en, dit het geval zijnde, de vliezen der aderen gewoonlijk ook in den verslapten toestand zijn, zoo zullen wij dezelve dienaangaande nog met enkele woorden gadeslaan.

Overwegen wij den oorsprong der bloedophoopingen, bloedingen, afscheidingen en verwijdingen der aderen, zoo als vroeger is vermeld, dan zal men het denkbeeld laten varen, dat, onder deze omstandigheden altijd eene slapheid der adervliezen te onderstellen zij, en men zal zich wachten, in elk geval te voorbarig zamentrekkende middelen, die de verslapping zullen tegenwerken, aan te wenden. Zoo lang er onder deze omstandigheden eene opzwelling, een erethismus der aderen wordt bespeurd, moeten de on-

gemakken niet door Remedia adstringentia worden weggenomen, deze zijn alsdan geheel tegenstrijdig. Maar ten laatste verandert de erethismus in den tegengestelden toestand, de opzwelling in verharding en verslapping, en eerst dan mag men zich van zamentrekkende middelen bedienen. Hieruit is het te verklaren, wanneer dezelve bij bloedingen, waarin zij blijkbaar al te voorbarig worden aangewend, en bij verwijdingen, in welke Pohl hen veelvuldig en zeker te spoedig aanbeveelt, en bij slijmvloeijingen, in de scheurbuik, in de vlekziekte en in meer andere kunnen worden toegediend.

Dewijl ook de zamentrekkende middelen bijwerkingen hebben: de plantaardige zuren namelijk en de koude tevens ontstekingwerend, de mineraalzuren, en de zamentrekkende wortelen (Columbo, Bistorta enz.) en de basten (Quercus, Ulmus, Salix enz.) daarentegen ook versterkend werken, zoo kan men dezelve in de keus nog nader bepalen.

Wat de zuren aanbelangt, deze zijn misschien ook op eene scheikundige wijze in de verhoogde venositeit nuttig, vermits hunne zuurstof daartoe kan bijdragen, om de overwegende kool- en waterstof te verminderen. Wil men dit vaststellen, dan moet er eerst worden bewezen, dat de zuren werkelijk in het bloed overgaan, hetwelk echter nog twijfelachtig is. Dit aannemende, zoude er met regt in die gevallen, veel van de zuren te verwachten zijn, welke minder in eene overwegende hoeveelheid, dan wel in eene overwegende hoedanigheid van het aderlijke bloed zijn gegrond. Misschien kan men ook dit punt betrekkelijk maken, om daaruit het nut in de aambeijen, in de zwarte ziekte, in het bloedbraken, in de scheurbuik, in de vlekziekte, in de petechien, in de rotkoorts enz. aan te wijzen, en om hunne aanwijzingen in deze ziekten nader te bepalen.

C. *Beschouwing der zamenstelling en van den zamenloop der aderlijke ziekten.*

Zeer partijdig zoude het van den Arts zijn, in aderlijke ziekten alleen op de aderen te letten, en uit dezelve alleen zijne geneeswijze te ontleenen. Reeds meermalen is aangetoond, dat in vele hiertoe behoorende ongemakken, het aderenstelsel slechts mede een factor is, en dat er in andere verrigtingen en werktuigen nog een of meerder andere moeten gezocht worden. De oplettende Arts zal dan op deze andere beweegoorzaken ook behoorlijk acht geven, en zijne geneeswijze daarnaar inrigten. Overigens zullen de ongemakken van andere werktuigen, welke, met die van het aderstelsel vereenigd, eene eigendommelijke ziekte zamenstellen, ook dikwerf daartoe bijdragen, om het oordeel te staven, welke der bij B vermelde geneeswijze de verkieselijkste zij.

Dit heeft plaats, hetzij men den ziekelijken toestand als eenen zamengestelden, of als eenen ingewikkelden, (status complicatus) beschouwe; want het verschil tusschen zamenstelling en zamenloop der ziekten schijnt wezentlijk meer op ons afgetrokken denkbeeld van den toestand, dan wel op de natuur te berusten, in welke noch volstrekte eenheid, noch veelvuldigheid, maar altijd alleen de betrekkelijke verbinding van beiden bestaat. Dewijl men verder bij de beantwoording dezer verschillende beschouwingen, van de talrijke middelen diegene kiest, welke met de meeste waarnemingen overeenstemmen, zoo brengt men dezelve tot eene eenheid en het ziekteverschijnsel wordt naar behooren behandeld. Blijft men op dezen weg oplettend en standvastig, dan moet ook de klasse der specifieke middelen, welke toch niet anders dan een gevolg en een bewijs onzer onwetendheid is, langzamerhand minder worden.

Wilden wij hier het vermelde naar al deszelfs betrekkingen, en volgens de bijzondere gevallen gade slaan, dan zouden wij bijna de geheele algemeene Therapie herhalen, en bij wijze van uittreksels moeten aanvoeren, want er is aangetoond, dat de aderlijke stemming op de meeste verrigtingen en werktuigen invloed heeft, en in afwisselende werking met hen staat; schroomden wij deze wijdloopigheid niet, dan moesten wij al het reeds behandelde andermaal voordragen. Eindelijk kunnen wij niet met alle zekerheid bevestigen, dat wij in de tweede, derde en vierde afdeeling wel vrij van dwaling zijn; welke dan ook maar alleen de toekomst, herhaalde waarnemingen en grootere opmerkzaamheid op de betrekkingen van het aderenstelsel in zijnen ziekelijken toestand zullen kunnen wegnemen; even zoo min durven wij verzekeren, of wij de, op die plaatsen vermelde ziekten wel zoo omstandig behandeld hebben, als tot eene volledige beschouwing van dezelve vereischt wordt, terwijl wij tot nu toe hare verschijnselen slechts hebben aangehaald in zoo verre, als noodig was, om haren zamenhang met het aderenstelsel aan te toonen en te verklaren. Het zoude ondoelmatig zijn, bij deze omstandigheden derzelver Therapie breedvoerig te behandelen, waarom wij ook slechts dat gedeelte van hare behandeling hier aanhalen, hetwelk zich op de betrekking tot het aderenstelsel vestigt, en tevens den grond voor onze beschouwing aanwijst, welke van de gelukkige behandeling kan ontleend worden. Dit echter hebben wij, zoo veel ondoenlijk was, bij B gedaan.

Maar hoedanig zal zich de Geneesheer gedragen, wanneer de van den anderen ziektefactor afgeleide aanwijzingen met diegene strijdig zijn, welke van den toestand des aderenstelsels zijn ontleend? De verstandige Arts zal deze strijdigheid of weten te vermijden,

en dusdanige middelen kiezen, die zoo wel aan den toestand van het aderenstelsel, als aan den anderen ziektefactor: b. v. aan de zenuwachtige aandoening, beantwoorden; of hij zal in het oog houden, wat eigenlijk het oorspronkelijke en de hoofdkwaal is, en wat slechts eene opvolgende en symptomatische beteekenis heeft. Het eerstgemelde vordert natuurlijk de meest hoofdzakelijke en naaste overweging, door welke dikwerf het laatste tevens wordt weggenomen. Wanneer ook de aderontsteking, b. v. van ijlhoofdigheid en andere zenuwtoevallen vergezeld gaat, dan zal niemand hiervoor prikkelende middelen gebruiken. Deze voorschriften echter moeten reeds vooraf uit de algemeene Therapie bekend zijn.

D. *Beschouwing der enkele toevallen.*

Hoe slecht ook de, van de enkele toevallen ontleende geneeskundige aanwijzing zij, is het toch noodzakelijk, dezelve te bevredigen, wanneer of groot gevaar van een enkel verschijnsel te duchten is, of een toeval ergens zeer groote moeijelijkheden te weeg brengt, of zoo eenige ziekelijke verschijning achter blijft, de hoofdziekte opgeheven is. In het laatste geval behoeft men de wezentlijke aanwijzing in het geheel niet verder gade te slaan, of om juist te zijn, er ontstaat de vroeger symptomatische indicatie in de beteekenis der wezentlijke. In de beide eerste gevallen echter moet de Arts gestadig de hoofd, of wezentlijke aanwijzing zeer naauwkeurig in acht nemen; bij voortduring is zij gelijktijdig met de symptomatische te verhelpen; zij overtreft dezelve in belangrijkheid, wanneer het enkele toeval alleen om zijne moeijelijkheid zal weggenomen worden (indicatio palliativa); daarentegen wordt zelfs de hoofdindicatie door de symp-

tomatische overtroffen, wanneer gevaar dreigende toevallen (indicatio vitalis) in aanmerking komen. Intusschen heeft men gewoonlijk, aan deze twee geneeskundige aanwijzingen beantwoordende, middelen, welke natuurlijk in elk geval moeten aangewend worden. Betreffende de middelen, die aan de enkele toevallen beantwoorden, op dezelve hebben wij bij B opmerkzaam gemaakt. Het zal echter onnoodig zijn, dezelve te herhalen, en zullen wij liever overgaan tot de behandeling van de opvolgende ziekten der verhoogde venositeit.

Hiertoe behooren vooral de verschillende soorten der werktuigelijke verwijding, zoo als wij reeds vroeger vermeld hebben, de bijgevormde ligchamen, welke van aderspatten ontstaan en overblijven, de sluiting en verstopping, de verharding en vergrooting van andere werktuigen, de uitgangsziekten, de geel- en waterzucht en de uittering. Het is ongelukkig, dat de geneeskunst in de meeste gevallen niet veel hulp kan aanbrengen; de heelkunst vermag, dienaangaande meer, als men van buiten bij de ongemakken kan komen, zoo als wij ook in het vervolg nog zullen aantoonen. Bij de behandeling der werktuigelijke verwijdingen, behoeft de Arts verder niets te doen, dan te verhoeden, dat het ongemak verergert, opdat de zakachtige verwijding of in het geheel niet, of zoo laat mogelijk berst. Hij moet trachten te beletten, dat de venositeit zich op nieuw verhooge, de daartoe bijdragende oorzaken, zoeken weg te ruimen, en bloedontlastingen en andere, voor den toestand dienende, middelen verordenen, wanneer hij vermoedt, dat de hoofdkwaal weêr op nieuw te voorschijn komt. Hier is het echter nog geheel onzeker, en door geen voorbeeld te bewijzen, of de natuur dan wel de kunst de inwendige verwijdingen geneest. Maar, even als is

opgemerkt, dat dit somwijlen bij slagaderbreuken het geval is, zoo is het ook te vermoeden, dat het bij de aderverwijdingen kan plaats hebben, wanneer de uitwendige voorwaarden gunstig zijn; de hoeveelheid bloeds namelijk vermindert, en ten gepaste tijde zamentrekkende middelen worden aangewend.

De behandeling der papgezwellen (Atheromata), en der bijgevormde werktuigen, die uit de aderspatten voortspruiten, alsmede der spataderlijke gezwellen, behoort geheel tot de Heelkunde. Hetgeen de Arts hierbij heeft te verrigten, is alleen betrekkelijk tot de daarmede gepaard gaande toevallen, welke wij reeds op andere plaatsen beschouwd hebben.

Wat de behandeling der sluiting en verstopping betreft, hierin is de kunst vrij zwak, en zoude wel zoo blijven, wanneer wij ook in de diagnose van dezen toestand niet gelukkiger werden, dan wij het tot nu toe zijn. Indien eenmaal de sluiting aanwezig is, dan is er bijna geene mogelijkheid te voorzien, hoe men ze weder zal kunnen wegnemen. Ontstaan er toevallen, welke daaruit voortspruiten, dan nog is de aderlijke stemming plaatselijk of geheel weg te nemen. Maar bestaat er niets, om den bloedsloop in de zijtakken te bevorderen?

Wanneer, na de verlaging of ontstemming der venositeit, nog verhardingen en vergrooting der werktuigen aanwezig blijven, dan zijn zij veel te hardnekkig, en moeijelijker weg te nemen, dan zulks ooit bij deze, als dan ingewortelde, kwalen doenlijk is. Men moet middelen bezigen, welke de afscheiding en de opslorping onderschragen en vermeerderen, zoo als men zulks gewoon is. wanneer deze uit andere oorzaken ontstaan.

Ten laatste is het zeer moeijelijk en gevaarlijk, wanneer, als gevolg eener verhoogde venositeit, de kwaad-

sappigheden, welke wij vroeger als uitgangsziekten vermeld hebben, de geel- en waterzucht of uittering ontstaan zijn. Derzelver behandeling schijnt, door hare wijze van ontstaan, niet even beduidend gewijzigd te worden. Maar bespeurt men zelfs in den loop der aderlijke ziekten aanvallen van geelzucht en ophoopingen van water symptomatisch, zoo geneest men dezelve door de oorzaak weg te nemen; het is zelden noodig, dienaangaande iets buitengewoons in het werk te stellen.

E. *Heelkundige Behandeling.*

Alwaar het den Wondarts eenigzins mogelijk is, de zitplaats der kwaal te naderen, is hij verpligt, al zijne krachten in te spannen, en zijne pogingen met de geneeskundige te vereenigen. Dit toch is naar den aard der zaak in aderlijke en in aderziekten, slechts in weinige gevallen mogelijk; de werkzaamheid van de zijde des heelmeesters bepaalt zich alleen tot de uitwendige bloedingen, verwijdingen, ontstekingen en gezwellen. En ofschoon de Heelkunst in vele dezer ziekten dikwerf te voorbarig betrokken wordt, schijnen desniettemin meerdere gevallen voor te komen, waarin zij hare krachten, zoo als wij dadelijk zullen zien, nog niet behoorlijk en toereikend beproefd heeft.

a. Uitwendige, plaatselijk werkende middelen.

Ofschoon de aanwending van dezelve in de heelkunst nog te betwijfelen zoude zijn, wanneer zij niet op eene werktuigelijke, maar scheikundig-dynamische wijze werken, zullen wij desniettemin dezelve zonder verdere regtvaardiging behandelen, dewijl ons in deze

afdeeling geene voegzamere gelegenheid is voorgekomen.

Vooreerst worden bij de plaatselijke aderontsteking door Hodgson (1) dampbaden, stovingen, maar door Kreysig (2) weekmakende stovingen en omslagen aangeraden. Beide deze geneeswijzen toch kunnen in verschillende gevallen met nut gebezigd worden: eerstgemelde in het eerste, laatstgemelde in het laatste tijdperk der ziekte: eerstgemelde om de ontsteking zonder omwegen te verminderen en hare verdeeling te bevorderen; laatstgemelde om de gevoeligheid te matigen, en de afzondering te vermeerderen, buiten welke er geene ontsteking kan verdeeld worden.

Maar zijn er verzweringen aanwezig, dan behandelt men deze, naar derzelver verschillend karakter, met verschillende uitwendige middelen; zoo b. v. bedient men zich bij nieuw ontstane ettergezwellen, bij pijnlijke, stekende, prikkelende zweren van de zachtste middelen, die men bezit, eenvoudige waszalven (*cerata*) enz.; bij slappe, weeke, pijpaardige en bij diegene, welke slechte etter afscheiden en de granulatie beletten, van prikkelende zalven, pleisters, inwrijvingen en somwijlen zelfs van bijtende zelfstandigheden. Zoo wel aangaande deze, als de overige omstandigheden, waarop men bij de behandeling der aderlijke en adergezwellen, ten opzigte van de keus tusschen de uitwendige middelen moet letten, levert de Heelkunde voldoende opheldering, en derzelver behandeling wordt door haren aderlijken oorsprong weinig of niet gewijzigd.

Bij uitwendige aderverwijdingen kunnen de zamentrekkende middelen ook uitwendig gebruikt worden; het ver-

---

(1) Hodgson a. a. O. pag. 531.
(2) Idem pag. 532. Nota.

staat zich van zelve, dat zulks onder dezelfde wijzigingen, welke wij reeds vroeger, ten opzigte van het uitwendig gebruik der zamentrekkende middelen vermeld hebben, moet geschieden.

Schmucker en Hildebrandt verordenen daarenboven bij aambeijengezwellen koude klisteren, waarvan de zieke in het begin dagelijks één, en in het vervolg twee behoort te nemen, welke hij moet trachten bij zich te houden. Koude omslagen en voetbaden doen soms hetzelfde nut. Daartoe worden afkooksels van *Cort. querc. Rad. bistortae* en *tormentillae* (ook wel *rataniae*) met *Alumen*, oplossingen van *Alumen* en *Sulphas ferri*, zalven van varkensreuzel en galnoten, berookingen van *Wierook*, *Mastix*, *Benzoes*, *Bistorta* enz. aanbevolen (1). Ook blaartrekkende middelen, welke de spataderlijke, aderen der huid, bedekken, bevorderen, naar Hodgson (2), de vernaauwing der verwijde vaten. Vele uitwendige middelen eindelijk zijn aan de uitwendige aderspatten van den aars, wanneer zij pijnlijk zijn, beproefd. Reil (3) heeft dezelve zeer naauwkeurig bijeengevoegd, en voorgesteld.

b. Het heelkundige Verband.

Hetzelve kan tot eene tweeledige bedoeling worden aangewend: deels om de wonden, de ettergezwellen en verzweringen te bedekken en op dezelve iets nuttigs te bewerken; deels: om eene drukking op eene enkele plaats of op een geheel vat te bewerkstelli-

(1) Reil Fieberlehre, 3de Deel, pag. 262. c. v.
(2) a. a. O. pag. 577.
(3) Fieberlehre 3de Deel, pag. 272. c. v.

gen In het eerste opzigt moeten wij slechts herinneren, dat het verband niet te vast moet aangelegd worden, om daardoor geene nieuwe ontsteking te veroorzaken.

Maar drukking op de aderen wordt door middel van het verband aangewend: of om bloedingen te doen bedaren en voor te komen (en wat hier verder toebehoort, is genoeg bekend,) of om beneden de gebondene plaats het bloed te laten ophoopen, en de vaten zoodanig te laten uitzetten, dat zij voor eene aderlating zigtbaar worden, of eindelijk, om op de zieke aderen zelfs door drukking te werken. Tot dit laatste doel worden de onderste ledematen met windsels omwonden, wanneer de adertakken van dezelve verwijd zijn, om zoo doende de verslapte vaten te gemoet te komen, en de meerdere uitzetting, of zelfs de scheuring te beletten; of om, volgens Hodgson, de onderste aderen van de bezwaarlijke drukking der bloedkolom, in het bovenste gedeelte der verwijde ader te verligten; ook is hierbij aan te raden, eene horizontale ligging van het aangedane deel. Bij de zekerheid, dat deze middelen dikwijls van een uitstekend nut zijn, daar zij beletten, dat het bloed in de aderen worde opgehoopt, is niettemin voorzigtigheid grootelijks aan te raden.

Het gebruik dezer middelen bestaat: of in het aanleggen van een rondgaand verband (*Fascia expulsiva*) waarmede de voet van den toon tot aan de knie wordt omwonden; of in eene linnen of lederen rijglaars; of men bedient zich van daartoe gemaakte slopkousen (*gamaches*) (naar Home (1)); dezelve

(1) Fieberlehre 3de Deel. pag. 135.

moeten behoorlijk sluiten; ook gebruikt men windsels van hechtpleisters, die zeer juist om het lid gelegd worden. De schrijvers, welke de gelijkmatige drukking in diergelijke gevallen hebben aangeraden, zijn door Koberwein (1) bijeenverzameld.

Zelfs bij verscheidene aderontstekingen heeft men deze zamendrukkende verbanden aangeraden, en met nut gebezigd. Wanneer b. v. door eene aderlating eene aderontsteking werd veroorzaakt, dan heeft men, zoo als wij ook reeds vroeger vermeld hebben, waargenomen, dat de ader op sommige plaatsen van zelve vergroeid was, en dat zich alsdan de ontsteking niet verder naar het hart uitbreidde. Deze, door de natuur daargestelde genezing, zoekt Hunter na te bootsen, en vindt dus raadzaam, op eenigen afstand van de wonde der aderlating, eene drukking aan te brengen, om, zoo doende, eene vergroeijing der ader te bewerkstelligen, en de verdere uitbreiding tot ontsteking te verhinderen, waarvan hij in één geval het nut vermeent waargenomen te hebben. Ook Abernethy (2) houdt dit voor het natuurlijkste middel; Kreysig (3) daarentegen vindt het gevaarlijk, en oordeelt het beter, de drukking onder de ontstokene plaats aan te brengen, dewijl daardoor de aandrang van het bloed wordt teruggehouden. Ook Hunter (4) wil zelfs op de ontstokene plaats der ader, drukking bezigen, opdat aldaar tevens eene vergroeijing te weeg

---

(1) Hodgson a. a. O. pag. 576. Not. c.

(2) Chirurg. und phys. Versaml. Naar het Engelsch van Brandis, 1 Deel Leipz. 1795. p. 181.

(3) Hodgson a. a. O. p. 532. Nota.

(4) Transactions l. c. p. 29,

gebragt worde. Een voorstel, dat zeker slechts alleen in het begin, bij wijze van beproeving, en met groote omzigtigheid opgevolgd mag worden; want de ontsteking zoude zich later op eene aanmerkelijke wijze vermeerderen en uitbreiden.

Indien men op eenige plaats der aderen drukking wil bewerkstelligen, moet men zich voor te sterke drukking hoeden, en het te veel werken derzelve op een punt voorkomen, dewijl er, zoo doende, al ligt eene ontsteking der ader, vergezeld van al hare toevallen uit ontstaan zoude. Ook het tijdperk van drukking dient men juist te bepalen, indien de venositeit over het algemeen verhoogd is. Heeft dit plaats, en gaat men het voor de binding niet te keer, dan ontstaan daaruit nadeelige gevolgen, dewijl zij veroorzaakt, dat zich het bloed in andere deelen, en wel in den onderbuik en in den stam der holle ader ophoopt. Van daar, dat zoo vele zwangere vrouwen, welke aan aderspatten lijden, de binding moeijelijk verdragen, maar daarvan bloedophoopingen, benaauwdheid, korten adem, enz. bekomen: eene miskraam zelfs kan daaruit geboren worden. Eindelijk moet de omzwachteling vooral behoedzaam geschieden, wanneer adertakken reeds gedeeltelijk ontstoken zijn, of wanneer zich reeds varices in den genoemden zin gevormd hebben. Maar ook de meeste zwangere vrouwen zullen, in dusdanige gevallen, de, daardoor veroorzaakt wordende pijnen niet kunnen dulden.

Dienaangaande zegt Home (1), dat er velen zijn, die de zwachteling niet doorstaan, maar veeleer worden bij haar pijnen in den voet en verergering der spataderlijke gezwellen veroorzaakt; in welke gevallen

---

(1) Behandeling der Voetgezwellen, pag. 137 enz.

men zich dan ook van zulk middel niet moet bedienen.

Dan men heeft zeer gelukkige uitkomsten gezien van het te zamendrukkend verband in den Varix. aneurysmaticus. Is namelijk de aanwending der drukking in dit geval tijdig genoeg, en zoo sterk aangewend, dat zij de ontlasting van het bloed uit de slagaderwonden belet, dan kan men de genezing der wonde en der ziekte verwachten. Van Wij (1) was er tegenwoordig, toen door eene aderlating tevens eene slagader werd gekwetst, en het bloed springenderwijze te voorschijn kwam; hij drukte, maar niet sterk de uitwendige wond te zamen, en toen ging het bloed in de aderen, en zij klopten; bij eene sterkere drukking echter gebeurde dit niet.

Terwijl hij een stuk geld in de compres op de wond deed, verbond hij de ader en omwond den geheelen arm; de inwendige wond der slagader en ader genazen zoo goed als de uitwendige, en de zieke werd hersteld. Brambilla verhaalt (2) twee gevallen, waarbij de zamendrukking geschiedde door middel eener wiek, (penicillus), trapsgewijze compressen, en aanlegging eener cirkelvormige zwachteling aan den arm. In het eene geval begon de genezing vier dagen na het ongeval, en duurde 6 maanden; in het tweede 14 dagen na dien tijd, en duurde 14 weken. Beide zieken werden geheel hersteld; en er bleef in het laatste geval slechts eene verharding van de grootte eener

(1) Van Wy, Samml. einiger wichtigen Wahrnehm. aus der Wundarzneikunst und Geburtshülfe. Naar het Hollandsch van Derricks. Stend. 1794. 1ste geval pag. 3.

(2) l. c.

erwt na. Guattani (1) vermeldt een gelijksoortig geval, en Monteggia (2) nam waar, dat zich gedurende de ontwikkeling der genezing een Coagulum in het gezwel vormde, hetwelk naderhand hard wierd en verdween. Hodgson (3) vermeent, dat er tusschen de slagader en ader een aneurysma kan ontstaan, wanneer de bloedsloop uit de slagader in de ader gestremd wordt, en de vliezen van beide niet goed vereenigd zijn. Dusdanige proeven dikwerf te doen, raad ik den Heelmeester af.

Wanneer zulks niet tijdig geschiedt, en de wond reeds een likteeken heeft, het kanaal gevormd is, of de aderen zich reeds aanmerkelijk uitgezet en verdikt hebben, dan is de omzwachteling en compressie geheel vruchteloos, en zelfs, zoo als Brambilla (4) verhaalt, ondragelijk, terwijl er, naar het gevoelen van Hunter (5), slechts overblijft, om er niets anders aan te doen, dan te waarschuwen voor beschadiging; of, zoo er zich gevaar van scheuren voordoet, de ziekte te behandelen als een aneurysma spurium, en de slagader te onderbinden. Dit laatste schijnt intusschen, overeenkomstig de vroeger aangehaalde waarnemingen, zelden noodig te zijn.

Hierbij valt nog aan te merken: de schortbanden, welke men bij Circocele noodig heeft, opdat, der zwaarte van de loshangende zaadstreng, meerder vocht, dan gewoonlijk bevattende, geene gelegenheid tot grootere uitzetting worde gegeven, en deels ook om

(1) De extern aneurysm. p. 178.
(2) Scarpa a. a. O. pag. 267.
(3) a. a. O. pag. 521.
(4) l. c. pag. 105.
(5) l. c. pag. 36.

geene moeijelijke, pijnlijke of andere bezwarende toevallen te weeg te brengen.

c. Heelkunstige Bewerkingen.

Dewijl het zwachtelen, zoo als reeds is vermeld, niet in elk geval kan gebezigd worden, en dusdanige genezing altijd eenen geruimen tijd vereischt, zoo is men reeds in vroegere tijden op het denkbeeld gekomen: de aderspatten op de kortste en meest onmiddellijke wijze, door eene kunstbewerking weg te nemen; hiertoe zijn verschillende voorslagen gedaan, welke wij nu zullen nagaan.

I. De kunstbewerkingen worden ondernomen, met het oogmerk, om de spataderen onmiddellijk of middellijk te vernietigen: Onmiddellijk trachte men zulks te doen door het gloeijende ijzer, door uitsnijding, of binding, of enkel door de opening der verwijding. De twee eerste wijzen van behandeling vindt men reeds vermeld bij Celsus (1), welke zegt: dat elke aderspat, of door het brandijzer, of door uitsnijding moet weggenomen worden. De uitsnijding raadt hij aan, wanneer de ader zeer ingewikkeld is; maar wanneer zij regt doorloopt, dan moet dezelve in eene sneê opengesneden, en het gloeijende ijzer, op verscheidene plaatsen van het verwijde vat, aangewend worden. Zulks heeft men bij aderspatten der voeten zoo wel, als bij aambeijengezwellen gedaan. Petit (2) beveelt het uitsnijden aan, zoo er slechts een gedeel-

(1) De re medica lib. VII. c. 31.
(2) Tr. des malad. chirurg. Par. 1774. T. II. p. 73.

te der ader verwijd is, en zich een bepaald gezwel vormt, hetwelk ongemakken en misvormigheid veroorzaakt. Boyer heeft aan den buitenkant van het been een gezwel, hetwelk uit 3—4 groote aderspatten bestond, uitgesneden; de aderen wierden onderbonden, en de zieke genas. Hodgson (1) zegt, dat de onderbinding der aderen niet altijd noodig is, en dat men de bloeding gewoonlijk, door trapsgewijs op elkaar liggende compressen, banden van hechtpleisters en andere verbanden, kan tegengaan. Voorts hoede men zich in die gevallen, waar men zulks kan verwachten, eene onderbinding te doen, waardoor eene aanmerkelijke ontsteking der aderen zoude kunnen ontstaan.

Tegen groote zakken, welke zich aan den aars bevinden, houdt Bell (2) de afbinding als het zekerste middel. De wijze van behandeling is deze: men doet in eene naald twee sterke draden; vervolgens steekt men de basis, in het midden van het gezwel door, en bindt de draden in de beide gedeelten van het gezwel vast; en na 2—3 dagen valt hetzelve af. Reil (3) zegt, dat hier door somwijlen hevige hoofdpijn, ontstekingen van den regterdarm en van de darmen over het algemeen, hik, vaatkoorts en stuiptrekkingen zijn te weeg gebragt; en hij verhaalt volgens Sabatier één geval, waarin de zieke op den derden dag na de afbinding stierf, niettegenstaande de onderbinding spoedig na de kunstbewerking, wederom wierd doorgesneden. Om deze toevallen voor te komen, heeft men goed-

(1) a. a. O. pag. 561.

(2) Lehrbegriff der Wundarzneikunst, 2de deel, derde uitgave. Leipz. 1805. p. 238.

(3) a. a. O. pag. 264.

gevonden, de uitwendige huid van die der verwijde ader, vóór de afbinding, af te scheiden. Een voorstel, hetwelk uit de onderstelling schijnt ontstaan te zijn, dat niet de drukking der ader de aanleidende oorzaak van gemelde toevallen was, en welk voorstel dikwerf in het geheel niet kan opgevolgd worden, wanneer de aderen en de uitwendige huid met elkaar vergroeid zijn.

Bij gelijke toevallen aan den aars, wordt ook de afsnijding aangeprezen: Theden drukt dezelve met kracht naar voren, en snijdt ze met de schaar af. Smucker drukt ze eveneens, maar opent dezelve en snijdt de lappen aan weerskanten af, wanneer de zakken groot en hunne vliezen verdikt zijn. Richter raadt vooral het afsnijden aan, en wel wanneer de zak juist ledig is. Men vat den zak met een pincet, en snijdt hem tot op een derde of vierde gedeelte van de basis af; want dit overblijvende gedeelte bevordert de spoedige vereeniging en draagt veel bij tot het bedaren der bloeding. Richter (1) prijst deze kunstbewerking niet alleen aan bij uitwendige aambeijengezwellen, welke hij gemakkelijk en niet gevaarlijk noemt, maar ook bij diegene, welke op de inwendige oppervlakte van den regterdarm, in de streek van de musc. sphincter ani hunnen zetel hebben. Men kiest tot de kunstbewerking dat tijdstip, waarop zij door de ontlasting zijn te voorschijn geperst, of men laat ze door den zieke te voorschijn drukken, of men trekt ze met den vinger er uit. Dezulke, welke te hoog in den regten darm zitten, worden met een tampon er uitgehaald.

---

(1) Anfangsgr. der Wondarzneikunst, 2de Uitgave, 5de deel, pag. 398 enz.

Daar intusschen deze wijze van verdelging, zelfs in de gelukkigste gevallen, met smarten gepaard gaan, welke met het ongemak, hetwelk daardoor vernietigd moet worden, en met de gevaren, welke door het laatste veroorzaakt worden, niet in verhouding staan, wendt men dezelve ten minste niet algemeen aan, en het brandijzer schijnt bijna geheel in vergetelheid geraakt te zijn. Daarentegen tracht men de radicale genezing der aderspatten te bewerken, door het verwijde vat te openen, het daarin bevatte coagulum weg te nemen, en de wanden der holte met compressen en verbanden te vullen, waardoor niet alleen het verlies van bloed wordt voorgekomen, maar de aanhechting van de wanden der vaten, en de toegroeijing der holte wordt te weeg gebragt. Hodgson (1) zegt, dat deze behandeling, welke met eenige veranderingen van Fabricius ab Aquapendente (2) schijnt aangewend te zijn, in sommige gevallen met zeer goed gevolg is gedaan, doch in andere wederom met zoo hevige toevallen van algemeene prikkeling vergezeld ging, dat men van deze behandeling afzag. Petit (3) heeft het in latere tijden vooral aangeprezen, en daarbij beweerd, dat de bloeding, welke door bersting van het spataderlijke vat, of door kunstmatige opening van hetzelve ontstaat, niet alleen onnadeelig is, maar veeleer de ontsteking vermindert en de spataderlijke gezwellen der voeten verbetert, waar-

(1) a. a. O. p. 561.

(2) Opera chirurg. L. B. 1723. p. 640. Deze schrijver is tegen eene groote wonde der ader, en wil, dat meerdere steken gedaan worden.

(3) l. c. T. II. p. 68. sqq.

om hij dan ook eene zeer groote hoeveelheid bloeds uit de aderspatten ontlastte. Hij verzekert, op die wijze, en door den zieke het bed te doen houden, zeer hardnekkige, spataderlijke voetgezwellen genezen te hebben.

Brodie (1) deed deze operatie in eenige gevallen met goed gevolg; doch dewijl, zoo als hij zegt, eene ruime insnijding in de huid, niet voordeelig maar nadeelig is, en de wonde alleen in eenigen tijd sluiten kan, zoo slaat hij eene verbetering der kunstbewerkingswijze voor, welke daarin bestaat: dat wel de aderspat met het mes verdeeld, maar de huid, tot op eene kleine steekwonde, onbeschadigd blijft. Daartoe bedient hij zich van een smal scherppuntigen Bistouri, welke min of meer krom, en op de uitwendig gebogen bolle zijde scherp is. De punt van dit werktuig drukt hij, bij de kunstbewerking, aan de eene zijde der spatader door de huid, draait dan de punt, met de breede zijde naar voren gekeerd, tusschen de huid en de bloedader naar de tegenoverstaande zijde dusdanig, dat de huid niet gekwetst wordt. Vervolgens draait hij het in diervoege, dat de scherpe rand de bloedader raakt, trekt het er uit, en de kunstbewerking is voleindigd. De hevige pijn verdwijnt spoedig; de bloeding wordt door eene matige drukking, met eene wiek en een naauwkeurig aangelegd verband, ligtelijk tot bedaren gebragt.

Door dit zamendrukkend verband vereenigen zich de

(1) Medico-chirurg. transactions of London. V. 7. P. I. p. 191—120. — Samml. auserl. Abhandl. zum Gebrauche prakt. Aerzte 26 Bd. (Neue Sammlung 2de deel) 3de stuk pag. 431—496.

geopereerde deelen zonder ettering. Om hiervan meer verzekerd te worden, hoede men zich voor kwetsing der onder de bloedader gelegene deelen; late den zieke 4—5 dagen in het bed, en bevele het verband voorzigtig weg te nemen. Ten gevolge dezer behandeling ontstond eene vergroeijing van de spatader, waarvan in het vervolg geen spoor te ontdekken was; doch somwijlen bleef er een vast stremsel terug, hetwelk langzamerhand werd opgeslorpt. Zijn er onder de gesnedene bloedaderen nog meer aderspatten, zoo trekken zich deze zamen, en de spataderlijke toestand verdwijnt geheel. De spataderlijke gezwellen genazen door deze kunstbewerking weldra, en zonder pijn. Bevond zich de spatader onder het gezwel, zoo was de verdeeling van dezelve gemakkelijker, dan in het tegenovergestelde geval. Dat zich de ontsteking der adervliezen daarbij verder uitbreidde, is hem nooit voorgekomen; hiervan vermeent hij vooreerst de oorzaak daarin te vinden, dat er geene aderstammen maar takken gekwetst werden, en ten tweede, dat de prikkel der lucht op de wonde geheel werd afgeweerd. Intusschen merkt Brodie aan, dat hij in 2—3 gevallen, ontsteking van het vet- of celweefsel met pijn der deelen en matige koorts heeft zien ontstaan, dat daarna de genezing door ettering volgde en de koorts spoedig verdween. In twee gevallen kwam na de operatie een aanval van roos, welke door Brodie voor toevallig wordt gehouden, dewijl ten dien tijde meer zieken in het nosocomium door deze ziekte aangedaan waren. Het nut en het niet gevaarlijke dezer kunstbewerkingen staaft hij door vier ziektegeschiedenissen, doch bekent tevens, dat zij niet in alle omstandigheden zijn aan te raden, en wel niet in die gevallen, waarin de aderen van den voet alle verwijd zijn, en

de zieke daardoor geringe hindernis ontwaart. Hij bepaalt zich veeleer tot dezulke, waarin, door eene enkele spatader, eene aanmerkelijke pijn wordt te weeg gebragt, eene bloeding uit de verwijde vaten te duchten is, of zoo daardoor een hardnekkig en pijnlijk gezwel voortduurt.

De ondervinding zal moeten leeren, of de door Brodie aangeradene methode van kunstbewerking, wezentlijk boven andere de voorkeur verdient. Dewijl deze nog ontbreekt, gaan wij over tot de beschouwing dier kunstbewerkingen, waarbij men op de eigenlijke kwaal niet onmiddellijk, maar middellijk tracht te werken, en wel hierdoor, dat men de aderstam, welks takken zich in eenen ziekelijken toestand bevinden, afbindt of doorsnijdt.

Ofschoon nu de afbinding, naar het gevoelen van Home, reeds door Paré en Dionys werd gebezigd, is het niettemin in latere tijden voornamelijk door Home geweest, dat deze kunstbewerking in gebruik kwam, en verder uitgebreid werd. Deze schrijver (1) beveelt dezelve aan bij voetgezwellen, welke door eenen spataderlijken toestand der aderen ontstaan, en verordent tevens, de saphaena aan den binnenkant der knie af te binden. Hij heeft zulkt bij 12 zieken beproefd; bij 9 aan voetgezwellen; bij 3 alleen aan verwijde vaten. De uitkomst was gunstig; allen zijn genezen, en reeds op den derden dag hadden de gezwellen een beter aanzien. Zij genezen gewoonlijk spoedig, en de verwijdingen met deszelfs pijnen verdwenen. Niettemin merkt Home aan, dat er meerderen met roosachtige ontsteking aan den voet, met verettering onder

---

(1) Over de behandeling der voetgezwellen, p. 144 enz.

de plaats der afbinding, en met koorts wierden aangetast. Alhoewel nu Home deze verschijnselen aan toevallige oorzaken, aan de hospitaalslucht toeschrijft, kan men dezelve toch met meer regt van eene uitbreiding der aderontsteking afleiden, zoo als Hodgson doet, die er bovendien (1) een merkwaardig geval bijvoegt, waarin de toevallen veel heviger en zelfs gevaarlijker wierden: eene vrouw van 40 jaren, bij welke men, om een hardnekkig gezwel, de *Saphaena maj.* onderbond, kreeg 4 uren daarna hevige pijn in de borst en eenen beklemden adem; spoedig daarna braakte zij eene groote hoeveelheid bloeds; de pols sloeg 60 malen in eene minuut: de toevallen werden door eene aderlating minder, desniettegenstaande kwamen zij op nieuw terug; de band werd losgemaakt, en de zieke gevoelde zich daardoor merkelijk verligt; evenwel braakte zij op nieuw bloed. Hierop ontstonden toevallen van ontsteking der voetaderen, die 28 dagen na de operatie nog zeer hevige pijnen veroorzaakten. Zes weken na de operatie werd eene groote ader, een weinig boven de *malleolus ext.* afgebonden, en het verband onmiddellijk daarop weer weggenomen; er ontstond wederom koorts en braking (doch geene bloederige), en later pisopstopping. Eindelijk wierd dezelfde kunstbewerking, negen weken na de tweede, ten derde male herhaald. Reeds 3 uren daarna kreeg zij weder bloedbraking, de pols was den volgenden dag zeer traag en zwak; zij ijlde en moest hevig braken. Deze toevallen werden door aderlatingen en opium-praeparaten gematigd. Zes dagen bleef zij in denzelfden toestand, waarna zij van tijd tot tijd beterde, en van hare kwaal en de gevolgen der kunstbewerking volkomen genas.

---

(1) a. a. O. pag. 564.

Eindelijk ondernam ook Home (1) deze operatie, bij eenen kleedermaker, wiens aderen van den linker bal zeer verwijd waren, waardoor de balzak aanmerkelijk vergroot was, en hem het werken belet werd. Hij onderbond die adertak, welke van den bal, onmiddellijk onder de huid van het scrotum, aan den buitenkant der zaadstreng opklimt. Onder de zamentrekking der binding viel hij, bij het uitbreken van klam zweet, in flaauwte, maar kwam spoedig weder tot zich zelven; den 4. dag had hij eene wit beslagene en drooge tong, eenen kleinen, zwakken pols, welke slechts 50 malen in eene minuut sloeg. Op den 5. dag werden die deelen zeer pijnlijk, en kregen een vuil, brandachtig aanzien; de koorts verdween; op den 8sten dag ging het bindsel los, en de zieke was geheel buiten koorts. De wond werd daarna zoo gevoelig, dat een verband daaraan ondragelijk werd, doch deze was op den 26sten dag volkomen genezen. De omvang van den bal en deszelfs vaten waren de helft kleiner dan voor de operatie. Omtrent ¾ jaar hierna deed men dezelfde operatie nog eens aan eene andere ader. Op den tweeden dag werd echter het verband eerst vast aangetrokken, en den 5den weder weggenomen. De omvang van den bal was minder geworden; gevaarlijke toevallen ontstonden niet. Den 17den dag werd hij, wegens slecht gedrag, uit het Hospitaal verwijderd; omtrent Kersmis (3 weken na de kunstbewerking) overviel hem verkoudheid; deze bepaalde zich in de ingewanden en sleepte hem in het graf. Bij dit verhaal evenwel is het te vermoeden, dat de doodelijke ziekte met de kunstbewerking in verhouding gestaan heeft.

(1) a. a. O. pag. 176.

Eindelijk heeft men ook beproefd, de verwijde aderen door te snijden; de bloeding door compressen en bindsels te bedaren en de toegroeijing te bevorderen. Of men evenwel deze proef dikwerf heeft gedaan, is mij onbekend. Hodgson (1) verhaalt daarvan twee gevallen, met een ongunstig gevolg. De eene zieke stierf reeds den 4., de andere den 6. dag na de kunstbewerking. De toevallen der ziekte gaven eenen ontstekingachtigen toestand van het aderenstelsel te kennen. Bij de lijkopening van het eene geval, vond men ook de *saphaena*, van de doorgesnedene plaats af, tot aan haren overgang in de *vena femoralis*, op de inwendige oppervlakte, rooder en vaatrijker, dan gewoonlijk, doch voor het overige was er niets buitengewoons. Aangaande de enkele toevallen merk ik alleen op, dat ook in deze de aandoeningen der hersenen aanmerkelijk waren, waaruit in het begin hoofdpijn, daarna ijlingen en een slaperige toestand voortsproten. Men vermeldt niet, dat het hoofd geopend is; evenwel is het zeer waarschijnlijk, dat, in deze beide gevallen, eene metastatische hoofdaandoening den dood te weeg gebragt heeft. De behandeling dezer twee zieken is, behalve de bloedlating, geheel te verwerpen. De kamfer en het Opium konden den toestand slechts verergeren.

Deze kunstbewerkingen nemen ook niet altijd den spataderlijken toestand weg, wanneer zelfs de zieken daarbij in het leven blijven. In vele individuen, zoo als Home (2) reeds aanmerkt, loopt namelijk eene kleinere ader paralel met de *saphaena*, en wordt ver-

---

(1) a. a. O. pag. 567.
(2) a. a. O. pag. 148.

wijd, als zich de *saphaena* sluit, en doet de kwaal aanhouden. Home heeft daarom de afbinding bij vele zieken moeten herhalen. Hodgson (1) brengt meerdere gevallen bij, waarin zich, na de afbinding der *saphaena magna*, nieuwe aderspatten vormden.

Zoeken wij uit deze waarnemingen gevolgtrekkingen te maken, dan blijkt het, dat de onderbinding der *saphaena* dikwerf met eenen goeden uitslag, en zonder onaangename en gevaarlijke gevolgen is geschied, maar toch ook, dat zulks niet altijd het geval was, en zich somwijlen, van de plaats der afbinding, eene ontsteking over het aderenstelsel uitstrekte en levensgevaar veroorzaakte. Maar, waaruit dan zal men het nadeel dezer kunstbewerking, hetwelk zij soms aanbrengt, afleiden, en hoedanig verklaart men derzelver nut?

Home (2) verklaart dit nut geheel op eene werktuigelijke wijze. Dat namelijk de drukking der bloedmassa, in het bovenste gedeelte van het verwijde vat, de spataderlijke verwijding der onderste takken ondersteunt; en dit te meer, hoe minder in een verwijd vat, de klapvliezen, welke verdikt, en zoo doende lenig zijn, de drukking der bloedmassa kunnen verminderen. Naar deze wijze van beschouwing beveelt hij ter vermindering dezer drukking, de binding der *saphaena* aan, opdat de bloedkolom verminderd, en er als het ware, een kunstmatig klapvlies gevormd worde. Maar hiertegen strijdt de vroeger breedvoerig verklaarde wijze van oorsprong der aderverwijding en aderspatten; immers in zeer vele gevallen ontstaat de verwijding der *saphaena* later, dan de aderspatten

(1) a. a. O. pag. 572 enz.
(2) a. a. O. pag. 140.

ten en verwijdingen in de kleinere takken. Bovendien veroorzaakt de gestremde bloedsloop in de bovenste takken (hier als geneesmiddel aangeprezen), aderspatten, en in de onderste en kleinere takken, verwijdingen. Eene tegenstrijdigheid, spruitende uit eene gebrekkige wijze van beschouwing, en uit het ontstaan van en de genezing der aderspatten.

Maar wat heeft er eigenlijk plaats in het afgebonden vat? Op de inwendige huid komt eene ontsteking, welke zich, in een gelukkig geval, op de afgebondene plaatsen bepaald. Dit is, naar Hodgson ook daar het geval, waar het verband slechts met eenen dunnen draad bewerkstelligd, en onmiddellijk daarop wederom weggenomen wordt. De ontsteking gaat, onder uitwaseming van strembare lympha, tot zamengroeijing der adervliezen over, en er wordt, even als vroeger reeds vermeld is, eene toegroeijing der holte geboren. Deze toegroeijing strekt zich zoo ver uit, tot zij aan eenen nieuwen tak komt, welke met deze ader verbonden is; maar hoe ver strekt zij zich naar beneden uit? Uit de analogie (want regtstreeksche ondervinding en waarnemingen zijn mij daarover niet bekend) moet men besluiten, dat er iets dergelijks plaats heeft, in die deelen der ader, welke boven en onder het verband zijn gelegen. Onmiddellijk na de onderbinding zal de werkzaamheid der ader moeten ophouden; waarschijnlijk neemt zij geen bloed meer op, want dit zoekt dan andere wegen; dat, wat in dezelve is bevat, wordt deels opgeslorpt, en deels in de vergroeijing opgenomen; de vergroeijing wordt gevormd, en met deze verdwijnen dan natuurlijk ook de aderspatten en verwijdingen, en haar invloed op de omliggende deelen houdt op. Voorts geef ik den lezer in bedenking, of deze wijze van beschou-

wing, welke op overeenkomst, en op eene levendige beschouwing der met leven begaafde deelen zich grondt, niet veel vooruit heeft, boven de zuivere werktuigelijke wijze van verklaring.

Uit dezelfde bron, de ontsteking namelijk, kan men ook de onaangename, nadeelige en gevaarlijke gevolgen afleiden, welke na de afbinding en doorsnijding zijn waargenomen. Dat verwijde aderen zeer overhellen tot ontsteking, hebben wij reeds vroeger vermeld; en het is zeer waarschijnlijk, dat juist deze overhelling, onder zekere omstandigheden, en bij verscheidene individuen, buitengewoon groot moet zijn. Wij vermeenen ter dezer plaatse, op dusdanige omstandigheden, de opmerkzaamheid te moeten inroepen, omdat zij dienen tot rigtsnoer in de behandeling, en tot het nader bepalen van die gevallen, waarin deze heelkunstige bewerkingen mogen aangewend worden. Daartoe behoort vooreerst het geval, wanneer de aderspatten of de verwijdingen nog nieuw zijn; in de eerstgemelde vindt men immers, overeenkomstig het vorige, zelfs van het ontstaan derzelve, geene onduidelijke teekenen van ontsteking, en deze doen ons besluiten, dat ook in het aderenstelsel eene dusdanige neiging aanwezig is. Voorts moet deze neiging grooter en bedenkelijker zijn, wanneer de aderspatten en verwijdingen, door aandoening van het aderenstelsel voortgekomen, en van deze vergezeld zijn. Het eerste heeft, volgens het vorige, in de meeste gevallen; het andere, ten minste bij nieuw ontstane, vooral in dusdanige gevallen, welke reeds lang geduurd hebben, dikwerf plaats; en zoo lang men ook eenigzins kan vermoeden, dat dit het geval is, zoo lang moet een bekwame arts geene operatie aan het plaatselijk gebrek bewerkstelligen; veeleer moet hij de algemeene, de voornaamste, de hoofdziekte vooraf weg nemen,

alvorens eene heelkundige bewerking van het plaatselijk gebrek te ondernemen. Wanneer men kan vermoeden, dat de aderspatten eene critische werking hebben, welke dikwerf wordt waargenomen, dan spreekt het van zelve, dat dit nog veel noodzakelijker is. Overwegen wij nu, dat deze beslissing altijd moeijelijk is, en men ook dikwerf met zekerheid kan zeggen, dat er eene der vermelde omstandigheden plaats heeft; terwijl het tegendeel maar zelden en dan nog met groote onzekerheid kan bepaald worden; bedenkt men verder, dat enkele verwijdingen der stammen bijna nooit met gevaar, noch met moeijelijkheden gepaard gaan; en ziet men dat zij, de oorzaak weggenomen zijnde, zich tot eenen zekeren graad hervormen (b. v. de aderspatten der zwangere vrouwen verdwijnen na de verlossing of houden op nadeelig te zijn); wordt dit alles overwogen, dan zal als van zelve de regel volgen, dat men met eene plaatselijk werkdadige behandeling, en vooral met de kunstbewerkingen, niet te voorbarig mag zijn; en deze voorzigtigheidsregel geldt even zoo zeer, ten aanzien van de behandeling der aderspatten aan de voeten, als ten aanzien der aambeijengezwellen. Integendeel wordt zulk eene behandeling aangewezen bij de overtuiging, dat er geene der vermelde omstandigheden plaats heeft, en de plaatselijke toevallen of zeer moeijelijk en lastig, of zelfs gevaarlijk zijn. Doet zich elk oogenblik eene scheuring te gemoet zien; zijn er aanhoudende en hardnekkige gezwellen aanwezig; hebben de zieken hevige pijnen; is er aan de, uit den algemeenen toestand ontleende aanwijzingen beantwoord; is de algemeene ziekte weggenomen; en blijven desniettegenstaande de plaatselijke ongemakken en gevaren voortduren, dan, maar ook niet eerder, mag men daartegen iets onmiddellijks in het werk stellen. — Maar

welke der genoemde kunstbewerkingswijzen moet men verkiezen? Ik vermeene, dat het doelmatig is, met de minst gevaarlijke een begin te maken; de zwachteling van het lid, en eene lange rust van hetzelve moeten eerst beproefd worden. Helpt zulks niet, of is het, uit eene of andere oorzaak niet te verdragen, dan kan men tot eene kunstbewerking overgaan. Maar welke kunstbewerkingswijze heeft de voorkeur? Dienaangaande rigte zich de wondarts naar de individueele omstandigheden. Zijn er enkel bobbels aanwezig, dan make men gebruik van de uitsnijding, van het brandijzer, van de opening naar de gewone wijze, of naar die van Brodie. Deze laatste schijnt de zachtste, waarom zij, zoo het ons voorkomt, boven de andere verkieselijk is; om enkel aderspatten of derzelver gevolgen aan den aars weg te nemen (hetgeen toch zeer zelden schijnt noodig te zijn), heeft men zich van dezelve nog niet bediend; de wondartsen van beroep, tot welke ik helaas niet behoor, mogen beslissen, of dezelve hier zulke moeijelijkheden hebben, welke niet te overwinnen zijn. Maar wanneer eene zeer groote hoeveelheid aderspatten en verwijdingen aan de voeten zijm ontstaan, dan geve men de voorkeur aan het verband, boven de doorsnijding, welke toch met meer gevaar vergezeld gaat. Ten laatste is het te vermoeden, dat de binding ook het eenigste middel is, waarvan, bij zakachtige verwijdingen, mag en kan gebruik gemaakt worden. Dewijl echter de binding, in een dusdanig geval, nog in het geheel niet werd beproefd, zoo is het twijfelachtig, of zij van een goed gevolg zal zijn, en of dezelve, op eene of op beide zijden der verwijde plaats, te beproeven zij.

